Âdem ile Havva Her Yerde

Mineke Schipper

İngilizce'den Çeviren: Arlet İncidüzen

AYRINTI

İDEA AYRINTI

MINEKE SCHIPPER

Hollandalı yazar ve araştırmacı, daha çok kurgu dışı kadın edebiyatı çalışmalarıyla tanınır. Sahip olduğu küresel bakış açısı, yazarın sadece akademik değil akademi dışı çevrelerce de tanınmasını sağlamıştır. Araştırmaları için farklı dinlerden ve kültürlerden yüzlerce köylü kadınla görüşmeler yapmıştır. Dünya genelinde sözlü gelenekler, atasözleri, mitler ve yaratılış mitolojileri üzerine sürdürdüğü çalışma büyük ilgi görmüştür. Eserleri birçok dile tercüme edilmiş olan Schipper aynı zamanda bir edebiyatçıdır. Roman, deneme ve akademik kitapları dışında Hollanda'da ve uluslararası basında yayınlanmış sayısız yazısı bulunmaktadır. Yazarın yayınlanmış kitapları: *Bloot of bedekt. Van niets om het lijf naar strak in het pak* (2015); *China's Creation and Origin Myths. Cross-cultural Explorations in Oral and Written Traditions* (2011); *Trouw nooit een vrouw met grote voeten* (2012); *Overal Adam en Eva De eerste mensen in jodendom, christendom en islam* (2012); *In het begin was er niemand. Hoe het komt dat er mensen zijn* (2010); *Na ons de zondvloed. Mythische verhalen over het einde van de mensheid* (2009); *Belle femme, gros ennuis* (2008); *Vogel valt vogel vliegt* (2007); *Never Marry a Woman with Big Feet. Women in Proverbs from Around the World* (2004, 2005 Eureka Ödülü: Kurgu dışı en iyi kitap); *Imagining Insiders. Africa and the Question of Belonging* (1999); *En de boom blijft maar geven. Caribische en Latijns-Amerikaanse spreekwoorden en zegswijzen over vrouwen* (1998); *De zieleneters* (1998); *De rib uit zijn lijf.* Joodse spreekwoorden en zegswijzen over vrouwen (1996); *Een wenkbrauw als een wilgenblad. Aziatische spreekwoorden en zegswijzen over Vrouwen* (1995); *De boomstam en de krokodil. Kwesties van ras, cultuur en wetenschap* (1995); *Een vrouw is als de aarde. Afrikaanse spreekwoorden en zegswijzen over vrouwen* (1994); *Conrads rivier* (1994); *Een goede vrouw is zonder hoofd. Europese spreekwoorden en zegswijzen over* vrouwen (1993); *Source of All Evil. African Proverbs and Sayings on Women* (1991); *Beyond the Boundaries. African Literature and Literary Theory* (1989); *Afrikaanse letterkunde. Tradities, genres, auteurs en ontwikkelingen in de literatuur van Afrika ten zuiden van de Sahara* (1983); *Realisme. De illusie van werkelijkheid in literatuur* (1979); *Toneel en maatschappij in Afrika* (1977); *Le Blanc et l'Occident au miroir du roman afri¬cain de langue française* (1973). Türkçede Mineke Schipper: *Erkek Acı Çeker Kadının Ruhu Duymaz: Dünya Dillerinden Atasözleriyle Kadınlar*, Çev. Taciser Ulaş Belge, NTV Yayınları, İzmir, 2000.

İdeaAyrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: *876*
İdeaAyrıntı Dizisi: *25*

Âdem ile Havva Her Yerde
Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te İlk İnsan
Mineke Schipper

Kitabın Orijinal Adı
Overal Adam En Eva
De Eerste Mensen in Jodendom, Christendom En Islam

İngilizce'den Çeviren
Arlet İncidüzen

Yayıma Hazırlayan
Pınar Doğu

Son Okuma
Ceren Ataer

© 2012, Mineke Schipper

Türkçe yayım hakları Kalem Ajans aracılığıyla alınmıştır

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: İstanbul, Temmuz 2015
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-975-539-977-5
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Âdem ile Havva Her Yerde

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te İlk İnsan

Mineke Schipper

AYRINTI

İDEAAYRINTI DİZİSİ

KURTULUŞ TEOLOJİSİ
Ed.: Christopher Rowland

KİRLİLİK KAVRAMI VE ALEVİLİĞİN ASİMİLASYONU
Mevlüt Özben

İSLAM'IN GELECEĞİ
Wilfred S. Blunt

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI
Mahmut Muhammed Taha

~~TANRISIZ~~ AHLAK?
Walter Sinnott-Armstrong

DÜŞMANIN TARİHİ
Gil Anidjar

İSLAM'DA 50 ÖNEMLİ İSİM
Roy Jackson

ESRÂRNÂME
Ferîdüddîn Attâr

İHVÂN-I SAFÂ
RİSÂLELERİ 1. Cilt

SÜRYANİLER
Mutay Öztemiz

KIZILBAŞLAR/ALEVİLER
Krisztina Kehl-Bodrogi

İBNİ HALDUN
Tarih Biliminin Doğuşu
Yves Lacoste

İBNİ ARABÎ VE DERRİDA
Tasavvuf ve Yapısöküm
Ian Almond

CENNETİN ELEŞTİRİSİ
Roland Boer

MÜSLÜMAN KÜLTÜRÜ
V. V. Barthold

İHVÂN-I SAFÂ
RİSÂLELERİ 2. Cilt

HIRİSTİYANLIKTAKİ ATEİZM
Exodus'un ve Krallığın Dini
Ernst Bloch

KOMÜNİSTLERDEN İSLAMCILARA
Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya
Adrian Vickers

İHVÂN-I SAFÂ
RİSÂLELERİ 3. Cilt

OXFORD İSLÂM SÖZLÜĞÜ
Baş Editör: John L. Esposito

İLÂHÎNÂME
Ferîdüddîn Attâr

MÜSLÜMAN SİTE
Louis Gardet

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ
4. Cilt

ROMANTİK ORTADOĞU
Metinlerarası Bir Deneme
Hayri K. Yetik

Hoşgörülü bir dünyanın kurucularına...

"Atalarımızın söylediklerinin doğru olup olmadığından emin değilim. Eğer bize anlattıkları doğruysa, o halde benim söyleyeceklerim de doğrudur; eğer değilse, bununla ilgili herhangi bir şey yapamam."

Saluan Panay, Âdem ile Havva hikâyelerinin Filipinli Anlatıcısı.

İçindekiler

— Önsöz 13

1. Hikâyeler

Görüş ve Yorumlar 24
Farklılıklar 27

2. Resimler

Resim Yasağı 33
Yahudi Sanatında Âdem ile Havva 34
Hıristiyan Sanatında Âdem ile Havva 38
İslam Sanatında Âdem ile Havva 47

3. Âdem'in Yaratılışı

Topraktan İnsan 58
Âdem'in Güzelliği 64
"Kıymetli, Kolay İncinebilir Demektir." 66
Şeytan Bir İnsan Yaratabilir mi? 68
Âdem Nasıl Sakallı Oldu? 69
Sünnetli ve Sünnetsiz Âdem 72

4. Cennet

Dünyevi ya da Uhrevi 79
Bulunduğu Yerler 82
Bitkiler ve Hayvanlar 86
Âdem Hayvanlara İsim Koyar 89
Güzel Sanatlarda Cennet Hayalleri 91

5. Lilith'ten Havva'ya

Lilith ... 133
Diğer Kadınlar ... 136
Havva'nın Yaratılışı ... 139
Kaburga ya da Kuyruk ... 144
Cennet Bahçesi'nde Evlilik ve Seks ... 149
Havva'nın Güzelliği ... 156

6. Şeytan ve Yılan

Şeytanın Tanrı'yla Çatışması ... 162
Sayılan ve Sövülen: Yılan ... 167
Cinsel İstek Uyandıran Bir Canlı ... 170
Şeytan Cennete Nasıl Girdi? ... 173
Yılan, Şeytan, Havva ... 176
Şeytanın Resimleri ... 178

7. Cennetten Kovulma

Günah İşleme ve Cezalandırma ... 191
Fiziksel Sonuçlar ... 195
Hayvanların Cezalandırılması ... 199
Âdem'in Elbiseleri ... 201
Cennetin Kaybının Resmedilmesi ... 204

8. Dünya'da Hayatta Kalma

Cennetten Hatıra Eşyalar ... 217
Nereye Ayak Bastılar? ... 220
Kefaret ... 223
Yiyecekler ... 226
Seks, Yeni Bir Tecrübe ... 229
Şeytanla Antlaşma ... 231
Emek ve Alın Teri ... 233

9. Çocuklar ve Âdem ile Havva'nın Sonu

İlk Hamilelik ... 237
Kabil ile Habil ... 239
Ensest ... 242
Kardeş Katili ... 244
Havva'nın Çocukları ve Eşitsizlik Nasıl Meydana Geldi? ... 253
Âdem ile Havva'nın Ölümü ... 256

10. Şeytani Havva

Kötülüğün Kökeni 269
Sözlü Gelenek 271
Teolojik Görüşler 275
Şeytanla Antlaşmanın Resimleri 282
Bulaşıcı Arzu Korkusu 288

— Sonsöz 292
Âdem ile Havva Yeni Baştan 293
Yorumlar ve Sonuçları 298
Şiddetlenen Coşkular 300
Fatima, Miryam ve Meryem'in Elleri 303
Birbirini Hoşgörmek 304

— Kaynakça 305
— Linkler 314
— Dizin 315

Önsöz

1. Yaratılış hikâyesi Ahdiatik'le başlar. B'resheet, Venedik Baskısı, 1524

Âdem eve geç geldiğinde Havva ne yaptı?
Onun kaburgalarını saydı.

(İbranice)

"Kendim gideceğim" dedi Havva ve Cennet Bahçesi'nden kovulduğunu göstermek için onu dirseğiyle itti.

(Rusça)

Cennete gidenler Âdem'e benzeyecekti.

(Arapça)

Dünyada başka hiçbir hikâye insanoğlunun anne ve babası Âdem ile Havva kadar meşhur değildir. Onlar hakkında bilmeceler, atasözleri, şarkılar, şiirler, romanlar, operalar ve filmler vardır. Reklamcılar Âdem ile Havva görsellerini tabela, fayans, bira bardakları, koltuk, çarşaf, şömine, gözleme ızgaraları ve ateş paravanalarında müşterileri etkileyip ikna etmek için kullanırlar. Mozaik ve fresklerden rölyef ve heykellere, kaidelerden vitray, minyatür, resim ve gravürlere kadar güzel sanatlarla ilgili her alanda onlara rastlamak mümkündür. Adlarının verildiği sağlık merkezleri, sauna ve oteller, onları anlatan popüler şarkılar, pullar, formalar, tişörtler ve dövmelerden bahsetmeye gerek yok.

Âdem ile Havva'nın hikâyesi üç semavi din tarafından aktarılarak Ortadoğu'da her yeri dolaştı. Savaştaki insanlar ya da kaçanlar, göçmenler, denizciler, sömürgeciler ve misyonerler inançlarını yüreklerinde taşıyarak hikâyenin devam etmesini sağladılar. Bu demek oluyor ki araştıranların, Âdem ile Havva hikâye ve resimlerini bulmaları hiç zor değil.

Onlara 2010'da Kinsaşa'da rastladım. Hikâyenin tamamı Kongo Nehri'nin kıyısında, uğuldayan hurma ağaçlarının arasında 1891'den beri saklı kalan küçük bir Protestan Şapeli'nin camlarına resmedilmişti. Kinsaşa'da (RESİM 2A ve 2B[1]) tesadüfen çağdaş

1. Metinde renkli görseller büyük harfle "RESİM", siyah beyaz olanlar ise küçük harfle "resim" olarak ifade edilmiştir.

sanatçı Moke'un da biri Havva'yı sarışın, Âdem'i zenci diğeriyse bunun tam tersi tasvir eden iki tablosu vardır. Her iki tabloda da göze çarpan bir yılan uçan küçük şeytanlarla kuşatılmıştı.

Amsterdam'da Meksika'nın Metepek şehrinden gelmiş, Aztek kökenli, kırmızı kilden yapılmış biri koyu saçlı Âdem ve diğeri altın saçlı Havva olan iki heykelciğe rastladım. Kırmızıydılar çünkü Aztekler, Tanrılarının bedenlerinin çıplak kısımlarını kırmızı boyayla kaplamaya alışkındılar. Bu eski Aztek geleneği yirminci yüzyıl Hıristiyan resimlerinde devam etti, Âdem ile Havva'nın kırmızı olması ayrıca aşkı ve günaha girmeyi de temsil ediyor (RESİM 3).[2]

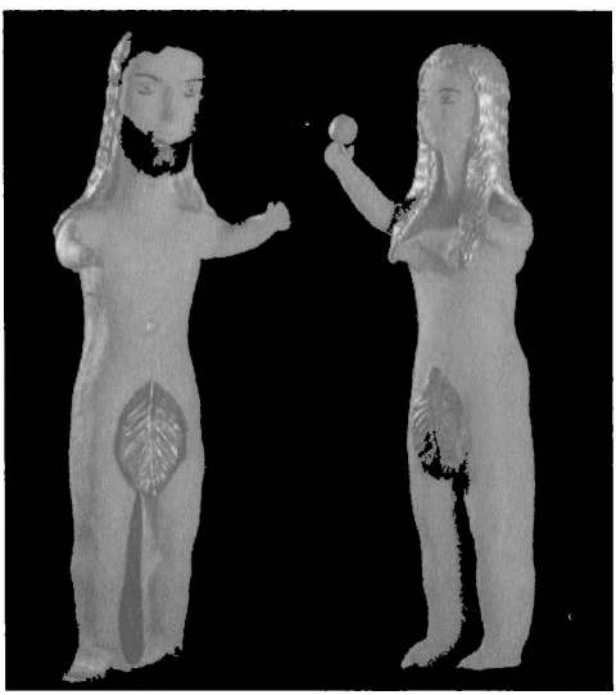

2A. Zenci Havva ve sarışın Âdem, yılanla birlikteler.
Kahverengi şeytanlar aralarında dans ediyor.

2. Peintre Moke'un resimleri Hollanda'daki Berg en Dal Afrika müzesindedir. Kırmızı kil heykelcikler (40-48 cm yüksekliğinde) Meksika'nın Metepek şehrindendir. 2010'da Kırmızı Sergi kapsamında Basel'deki Kültür Müzesi'nden Amsterdam'daki Tropen Müzesi'ne getirilmişlerdir.

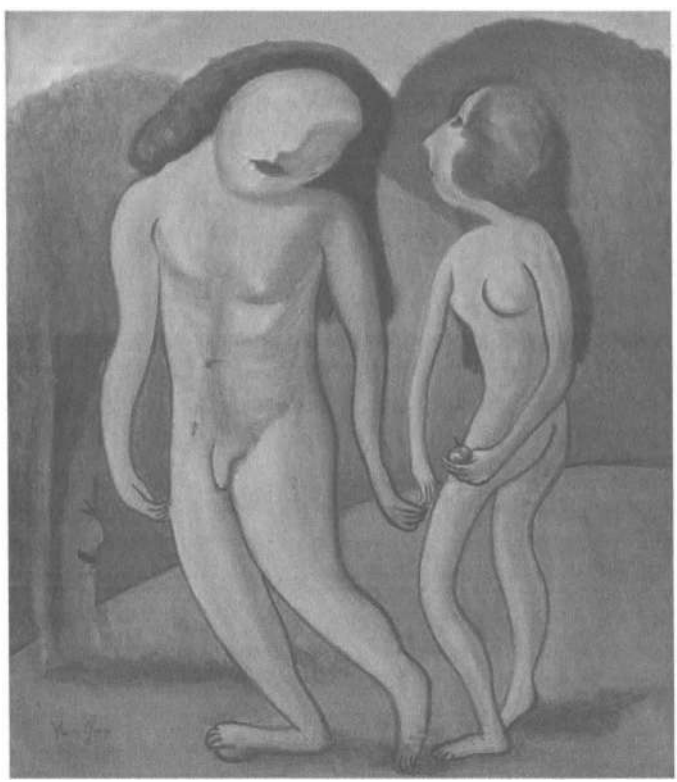

2B. Beyaz Havva, zenci Âdem, etraflarında kırmızı şeytancıklar var. Peintre Moke, Kinsaşa, 1975.

3. Âdem ile Havva kırmızı elmayla. Anonim, Meksika.

Pekin'deki 798 Art Zone'da Âdem ile Havva'nın sunulması nadir bir hadise fakat tüm gün etrafı dolaşarak kataloğunda bronz bir Âdem ile Havva örneği bulunan XYZ Galerisi'nin Çinli sahibini buldum nihayet. Orada, yılan şeklinde altın renkli metal bir halkayla kapana kıstırılmışlardı, yılanın başı ve kuyruğu çiftin başına dokunuyordu. Havva kolunu Âdem'e uzatmış, elinde bir elma, oysa Âdem kararsız halde görünüyor. Ne var ki bu eser bir Çinliye ait değildi. İsrailli sanatçı Jonathan Darmon'un 2010'daki sergisinin bir parçasıydı. Çinli bir meslektaşın yardımıyla bulabildiğim başka Âdem ile Havva işleri içinde, sanatçı Yun Gee'nin göz alıcı sarılar içinde iki insan, çok küçük bir kırmızı meyve ve minyatür yılanı resmettiği eser 1939 kadar eski bir tarihe uzanıyordu (RESİM 4).

4. Sarı tenli Âdem ile Havva. Soldaki ağacın gövdesindeki karaltı yılandır. Yun Gee, Çin, 1939.

Bazı sanatçılar sembolik olmayan işaretler kullanırlar. Mariama Alhassane'nin, Nijer doğumlu bir Berberi, soyut resimlerinden biri *Âdem ile Havva* başlıklı. Geometrik arka plana rağmen renkli motifler iki kuru kafa meydana getiriyor, muhtemelen en eski insanların Afrika'dan geldiğine dair bir ima. Lübnanlı sanatçı Amine el Bacha ise *Âdem ile Havva* isimli son tablosunda her tür koyu meyvenin arasında kırmızı bir elma, bir muz ve sol tarafında çömlek bir tabak içinde tek bir armut resmetmiş.

Kitab-ı Mukaddes'teki Âdem ile Havva hikâyesi, Mezopotamya, Arabistan, Anadolu ve Mısır'ı geniş ölçüde dolaşan Bedevi kabilelerinin sözlü geleneğiyle gelişti ancak çoğunlukla Vaat Edilmiş Topraklar ya da bunun dışında tek tek Filistin, Fenike, Aram*, İsrail, Yehuda ve Samarya diye de bilinen bir bölgeye de yerleşti.

Ortadoğu, bir kez daha hayati bir bölge konumunda; dünya çapında manşetler Mısır, Irak, İran, İsrail, Yemen, Ürdün, Libya, Lübnan, Filistin, Suudi Arabistan, Suriye ve Türkiye gibi ülkelere neredeyse her gün dikkat kesiliyor. Bölgede yükselen tansiyon Yahudilerle yakından ilişkili. Her ne kadar inananların hikâyesi aynı kaynaktan çıksa da anlaşmazlıkları sadece politik değil, aynı zamanda dini.

Her Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman Âdem ile Havva hikâyesini Kitab-ı Mukaddes'te yazıldığı gibi aktarıp genişletti. Bazı hikâyeler Ahdiatik'in ilk yazılışından bugüne kadar geldi, fakat hikâyeyi sadece yirminci yüzyılda duyan kültürler bazen her gün yeni hikâyeler ve resimler ekledi.

Cennet manzarası, bitki örtüsü, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, hayvanları ve ilk insanları yerel kültürel nitelikler kazandı. Elma yerine portakal, nar, incir, üzüm, muz ve ekmekağacı meyvesi Cennetin yasak meyveleri ilan edildiler. Çağlar boyunca hikâyeler bir kuşaktan diğerine sözlü olarak aktarıldı ve aynı zamanda gitgide kaydedilip estetik biçimde tasvir edildi. Farklılıklar sadece birbirinden uzaklaşan dini fikirlerden dolayı değil, aynı zamanda hikâyecilerin ve sanatçıların şahsi yaratıcılıklarından da kaynaklanıyordu.

Bu kitapta, eski ve yeni Âdem ile Havva Yahudilikten, Hıristiyanlıktan, İslamiyet'ten ilham alan hikâye ve resimlerin rengârenk kavşağında buluşur. Önceki ve sonraki benzerlerine yabancılık ya da düşmanlık hissederler mi? Ya da daha doğrusu birbirlerini

* Antik Suriye'nin Kitab-ı Mukaddes'teki adı. (ç.n.)

tanımaya başlamaktan endişe duyarlar mı? Âdem ile Havva'nın inançlı ve inançsız nesillerinin, her nerede olursa olsun birlikte barış içinde yaşamayı başardıkları ümit edilir; Cennetin varlığı palavra olabilir.

1
Hikâyeler

5. Asasıyla bıyıklı Âdem, uzun saç örgülü ve mücevherleriyle Havva; her ikisi de haleli. Maragha, İran, on birinci yüzyıl.

Bir hikâye anlatırım
Bir ağacın gövdesine tutunan
sarmaşık gibi bir hikâye,
Babamız Âdem ve annemiz Havva'yla ilgili.
(Manggarai,* Flores Adası, Endonezya)

Âdem ile Havva'nın yaratılışı hakkında bilinen en eski hikâye Yaratılış Kitabı'nda bulunur, Kitab-ı Mukaddes'in ilk kitabı olan Yaratılış, takriben üç bin yıl önce yazılmıştır.[3] O zamanlar hikâye farklı şekillerde anlatılıyordu fakat Yaratılış Kitabı'nın başyazarları bunlardan ikisini birleştirmekte karar kıldı. Birincisi, Tanrı altıncı günde ilk erkek ve kadını "kendi suretinde" yarattı. İkincisinde, Tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve Cennet Bahçesi'ne koydu. İlk insan kendini yalnız hissedince Tanrı ona kaburgasından veya kalça kemiğinden bir eş yarattı. Allahın emrine karşı gelip, Bilgelik Ağacı'ndan yasak meyveyi yiyerek iyiliği ve kötülüğü öğrendiklerinde de Tanrı onları bahçesinden kovdu. İnsan hayatı, bildiğimiz kadarıyla bundan sonra başladı, sadece hazzı değil, aynı zamanda acı ve sıkıntıyı da öğrendiğimiz, sonlu bir hayat. İlk ölüm hemen sonra meydana gelir –Büyük oğlan Kabil kardeşi Habil'i öldürür– ve Yaratılış Kitabı'ndan sonra Âdem ile Havva, Kitab-ı Mukaddes'te zar zor yer bulur.

Diğer yaratılış hikâyeleri gibi Yaratılış Kitabı'ndaki de gizemleri açıklama işlevi görür: insanların nasıl varolduğu, düşlediğimiz Cennetin neden artık olmadığı, yaşamımızda neden bu kadar çok acı çekmeye mecbur olduğumuz, ölümün dünyaya nasıl ve neden geldiği. Fakat hikâye ayrıca hayatın tamamen ne hakkında olduğunu da ima eder: İnsan olmanın, iyi ve kötü arasında seçim yapmak anlamına geldiğini.

* Manggarailer, Flores Adası'nda kendilerine ait bölgelerde yaşayan etnik bir gruptur. (ç.n.)

3. Bu hikâyeler, Kuran'da geçen Âdem ile Havva'yla ilgili bölümlerle birlikte kitabın sonuna eklendi. Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin yorumuysa Yahudi kavimlerinin yazmanları tarafından kaydedilmiş olsa da muhtemelen sözlü olarak nesilden nesile geçmiş anlatımlardan oluşuyordu.

Görüş ve Yorumlar

Kitab-ı Mukaddes ve Kuran'la son bulmayan Âdem ile Havva hikâyeleri, sözlü gelenekten beslenerek daha ileri tarihlerde kayıt altına alınıyordu. Yahudi, Hıristiyan ve İslami bakış açılarıyla kuşaklar boyunca mantıklı ve mantıksız, bilge ve yüzeysel bir yorum çeşitliliği oluştu. Şu sorulara cevap arıyorlardı: Cennet nerede? Âdem sünnet edildi mi? Âdem ile Havva'nın göbek deliği var mıydı? Cennet Bahçesi'nde seviştiler mi ya da sadece Cennet Bahçesi'nden kovulduktan sonra mı seviştiler? Şeytan Cennet Bahçesi'ne nasıl girebildi? Havva'yı ilk çocuğuna hamile bırakan şeytan mıydı? Âdem ile Havva, Allah'ın emrine karşı gelip günah işledikten sonra farklı mı görünüyorlardı? Hiç Cennet Bahçesi'ne geri dönmeye çalıştılar mı? Bu soruların cevapları yeni hikâyelere işlendi.

Kitab-ı Mukaddes ve Kuran tarafında şekillendirilmiş hikâye ve tefsirlere her tür metinde rastlanabilir: Yahudilerin Aramice Midraşlarından ve Âdem ile Havva hikâyelerinin İslamiyet ve Hıristiyanlıktan esinlenen doğruluğu şüpheli hikâyelerine. İslam peygamberlerinin Hadis-i Şeriflerini takiben Yeni Hıristiyan efsaneleri ortaya çıktı. Üç dinin ananevi metinlerinin dokusuna katılan yeni iplikler eğirildi.[4]

İslamiyet ortaya çıkmadan çok önce, asırlar boyunca İlk ya da Eski Ahit'in peygamberleri ve İkinci ya da Yeni Ahit'in İsa Mesih'i hakkındaki hikâyeler Ortadoğu'da dolaşıp durdu. Kuran'da Kitab-ı Mukaddes'te geçen peygamberlere birçok gönderme olmasına karşın yazılı hikâyeler genellikle dahil edilmemiş. Aynı zamanda Kuran, ilk insanın yaratılışı ve ihanetine dair tek, bütün bir hikâye içermez fakat çeşitli sureler ve bölümler Kitab-ı Mukaddes'teki yaratılış hikâyesine atıfta bulunur. Bir kısmı Âdem'in suçluluğunu vurgularken (20. Sure, 120.-121. Ayetler) bazılarında Âdem ve eşi işledikleri günahtan birlikte sorumlu tutulurlar (7. Sure, 19.-24. Ayetler). Hadis-i Şerifler gibi diğer İslami kaynaklara, Kuran'da hiç yer almayan ayrıntılar eklenmiştir.

4. Talmut (Tevrat, Peygamberler ve Yazılar bölümlerinden oluşan Tanah ve Hıristiyanların Eski ya da İlk Ahit'inden sonra) Yahudilere ait en önemli kitaptır. Tartışmaların yanı sıra belirli sorular hakkında çeşitli bakış açıları içerir. Yahudi bilginlerin ayet ayet İbranice kutsal metin yorumları, hahamlara ait Yahudi el yazmalarının yorum ve hikâyeleri, efsaneler ve deyişlerle birlikte *Tora*'nın öğretici yorumlarından bir derlemeyi kapsar. Hadis-i Şerif, sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda Müslüman din âlimleri tarafından geniş derlemeler halinde bir araya getirildi. Bir hadis, tek cümleden bir sayfaya kadar çeşitli uzunluklarda olabilir. Müslümanlar için Hadis-i Şerif'in en önemli konusu Hz. Muhammed'in sözleri ve eylemleridir.

Başlarda, Müslümanların kutsal kitabında Kitab-ı Mukaddes'teki kişilere sadece kısmen atıfta bulunulmasında sorun yoktu. Müminler, Kitab-ı Mukaddes'le ilgili ve doğruluğu şüpheli hikâyelere aşinaydılar çünkü Yahudi ve Hıristiyan halklarla ilişki halinde yaşıyorlardı, üstelik kuzeyde Suriye, güneyde Yemen gibi yerlerle ticari ilişkileri sayesinde onları tanıyorlardı. Başlangıçta, Hz. Muhammed Yahudi ve Hıristiyanlara hitap ediyordu, mühtediler onun ilk kaynağıydı, yakın zamanda İslam inancını seçmiş birçok eğitimli haham, şüphesiz İslami kanona Yahudilere ait hikâyeleri tanıttı.

Daha sonraki yıllarda Yahudi ve Hıristiyanların din değiştirmesi azaldığında Hz. Muhammed kâfirlerden bahsetmeye başladı. Bununla birlikte, İslamiyet Arap Yarımadası'nın dışına yayıldıkça dinleyenler, tıpkı Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında olduğu gibi daha fazla açıklamaya ihtiyaç duydu. Hikâyeler, çoğunlukla kervanların konakladıkları yerlerde ya da hac yolculukları boyunca anlatılıyordu. Böylece Âdem ile Havva, İslamiyet'te bilinen karakterlere dönüştüler.

On birinci yüzyıl boyunca Arabistan ve İran'da yeni bir tür gelişti: Qisas Al-Anbiya, "Peygamberlerin Hikâyeleri".[5] Hikâyeler, Yaratılış'tan Kral Solomon hikâyesinin ortaya çıkışına kadar Kitab-ı Mukaddes'teki zaman dizinini takip ediyor. Geç dönem Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde geçenlerin yanı sıra Büyük İskender ve Aziz George gibi dini olmayan karakterler hakkında hikâyeler ve tabii ki Hz. Muhammed'in hayatını da içeriyordu. İslamiyet öncesi kültür, Fas'tan Malezya ve Çin'e kadar peygamberlerin hikâyelerine yavaşça eklendi ve bazen İslam âlimleri bile geleneğin güvenilmez bir biçimde yeniden üretildiğinden yakındılar, hikâye anlatıcıları da dinleyicileri memnun etme kaygısını fazlasıyla duydular.

Yaratılış hikayesi, çevre kültürlerdeki hikayelerde de mevcut olmasına rağmen, Kitab-ı Mukaddes yazarları vahyin verdiği inanca tutunarak çoktanrıcılığa özgü bütün yaratılış hikayelerini dikkatle hasır altı ettiler.[6]

---

5. Hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Al Kisa'i tarafından yapılan derlemeyi Thackston İngilizce'ye *Tales of the Prophet* [Peygamber Masalları] olarak tercüme etmiştir. Aynı zamanda Al-Rabghuzi'nin, Aral Gölü'nün güneyinden Khwarezm'de ortaya çıkan değişik bir Orta Asya dilindeki yazısı önemli bir Türk İslam eseridir. Asıl el yazmaları Birleşik Krallık Milli Kütüphanesi ve Saint Petersburg'daki kütüphanelerdedir.

6. Graves ve Patai, 1964 tarihli eserlerinde, Sümer, Babil, Mısır ve eski Sami kül-

Aynı şekilde Yahudi kökenli metinler Hıristiyan verilerle zenginleştirildi ve her iki hikâye anlatma geleneği daha yakından ilişkili hale geldi. İlk çağlardan bu yana, el yazmaları gitgide her dilde yayılarak bölgenin üç dini üzerinde belli bir etkilenme ve sınır aşımına sebep oldu.

Âdem ile Havva'nın Hayatı'nın birçok kadim hikâyesi Süryanice (on dördüncü yüzyıla kadar Aram topraklarına ait Sami dili ve ortak bir dil), Etiyopyaca, Kıpti dilinde, Arapça, Yunanca, Latince, Ermenice ve Gürcüce –artık kütüphane ve müzelere hapsolmuş birçok dilde– el yazmasında bulundu. Kilise, resmi Yahudi kitaplarının kapsamadığı Yahudi kökenli bir yığın efsaneyi gizleyen ortaçağ kilisesinin zengin Hıristiyan yazınını ve birkaç Yahudi hikâyesini yeniden kullanıma soktu. Yahudiler, Hıristiyanlar ve daha sonra Müslümanlar da birbirlerinin hikâyelerini, gerekirse kendi dini renklerini de ekleyerek derlemelerinin arasına koydu.[7]

Tevrat'taki Abraham sadece İshak'ın babası, Yahudilerin atası değildi; aynı zamanda İsmail'in de babası ve Arapların da atasıydı. Her iki oğlun süregelen hikâyesi her iki kültürde de anlatılır. İslamiyet'e göre Kitab-ı Mukaddes'in kitapları, Kuran'dan önce vahiy olarak indirilmiş, en son vahiy Arapça olarak Hz. Muhammed'e inmiştir. İslamiyet'in kutsal kitabı, tarihin başlangıç noktası olan Âdem'le birlikte önceki kitaplara da değinir.[8]

Kuran, Yahudilik ve Hıristiyanlık çok dinli toplumların önemli bir parçasıyken yazıldı. Âdem ile Havva hakkındaki İslami hikâyeler, Yaratılış hikâyesinin daha önce aktarılan versiyonlarından ilham aldı lakin aynı zamanda Arapların zengin (ve hâlâ yaşayan) sözlü geleneğiyle de beslendi. İslamiyet öncesi dönemde (Cahiliye) Arap kabileler Âdem ile Havva, Cennet, Cennet ve Ce-

türleri gibi Kitab-ı Mukaddes'ten önce varolmuş eski kaynaklardaki yaratılış mitlerinin Yahudi geleneği üzerindeki etkileri hakkında çok ilginç ayrıntılar sağlar. İbrani hikâyelerinin yanı sıra diğerleri de İsmail'in gelecek kuşakları sayesinde var olur. Bazı Arap uzmanlar bu yaratılış hikâyelerinin daha eski versiyonlarının Arap Yarımadası'nda gömülü olduğuna inanır ancak muhtemelen dini ve siyasi nedenlerden ötürü bu konuda çok küçük bir araştırma yapılmaktadır. Bkz. Al-Udhari, 1997, s. 38. [Robert Graves ve Raphael Patai, *İbrani Mitleri:* Tekvin-Yaratılış Kitabı, Çev. Uğur Akpur, Say Yayınları, 2009 (ç.n.)].

7. Yahudilere ait hikâyelerin daha sonraki antolojileri sadece hahamlara ait eski yazıları değil aynı zamanda Yahudi kaynaklı ve Hıristiyan damgalı ortaçağa ait hikâyeler de içerir. Samilere ya da Helenistlere özgü Ortadoğu yazılarına dayanan hikâyeler için bkz. örneğin Ginzberg, 1909 ya da Bin Gorion, 1913. Âdem ile Havva yazını hakkında daha fazlası için Anderson ve Stone'un etkileyici yapıtına bakılabilir.

8. Al-Udhari, 1997; Milstein, 2005.

hennem, Şeytan ile işbirlikçileri ve Allah'a kulluk eden melekler hakkında hikâyeler anlatıyordu. İslam ilahiyatçıları İslamiyet öncesi dönemden sıklıkla "ruhen karanlık" bir zaman olarak bahsederler fakat Hz. Muhammed'e göre İslamiyet, kendi atalarından, Âdem'den Abraham (İbrahim) ve İsmail'e kalan tek tanrılı dinlerin bir devamıdır.[9]

İslamiyet, Hz. Muhammed'i son peygamber olarak görür, Yahudi ve Hıristiyanlıkla devam eden tek tanrılı çizgide son nokta, "Son Peygamber". Çünkü İslamiyet'te (Yahudi geleneğindeki gibi) Âdem ilk peygamber olarak düşünülür, peygamberlerin hikâyeleri Âdem'e çok fazla dikkat çeker. Fakat üç semavi dinin Âdem'e gösterdiği ilginin bir peygamber olup olmamasından çok fevkalade zengin hikâyecilik geleneğinin Âdem ile Havva hikâyesi etrafında gelişmesindendir.

Farklılıklar

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet tek tanrı inancını paylaşır, her şeyin yaratıcısı O'dur. Bu Yüce Varlık ilk insanı yarattı: bir erkek, daha sonra karısına kavuşan Âdem. Her iki kutsal kitapta da Yüce Varlık ilk insanın kendisine tapmasını ister. Kuran'da ilk kadının ismi geçmezken, Kitab-ı Mukaddes'te adı Havva'dır her iki kitapta da ilk erkek topraktan yaratılmıştır ve ilk erkek ile karısı yasak meyveyi yer.

Kitab-ı Mukaddes'e göre meyveyi yedikten sonra Âdem ile Havva daha önce sahip olmadıkları bir bilgiye ulaşırlar fakat Kuran bundan söz etmez. Kitab-ı Mukaddes'teki Yaratılış hikâyesi Şeytan'a baştan çıkarıcı rolünü vermez, sadece yılandan bahseder. Yahudiler, Şeytan'ı Cennet Bahçesi'nden kovulmanın ardındaki itici güç olarak varsaymaya daha sonra başlamıştır ve Hıristiyanlar da onlarla hemfikirdir. Bu arada, Kuran'da baştan çıkarıcı rolü Şeytan üstlenir ve yılandan bahsedilmez.

Kuran'a göre Âdem'in hatası, diğer insanları günahkâr seviyesine indirmez oysa Hıristiyanlıkta, Âdem ile Havva insanoğlunu günahlarının ve fani tabiatlarının mirasçısı yaparak insanlık üzerinde yıkıma neden olmuştur. İlk Günah fikri, Hıristiyanlığın ilk çağlarından sonra ilahiyatçıların üzerine düşünüp tasarladığı yaratılış hikâyesinin bir yorumudur.[10]

9. Bkz. Bell, 1926; Al-Udhari, 1997, s. 10-11.
10. Bkz. Pagels, 1988.

Hıristiyan bakış açısında insanlığın kurtuluşu, bir fani olarak dünyaya gelen, şehit olan ve ölümden dirilen bir adama, Tanrı'nın oğlu Hz. İsa'nın hikâyesine dayanır. Ne Yahudiler ne de Hz. İsa'yı önemli bir peygamber olarak gören Müslümanlar bu hikâyede Hıristiyanlarla aynı görüşte değildir. Hıristiyanlara göre İsa'nın doğumu, hayatı ve ölümü hakkındaki hikâyeler İkinci ya da Yeni Ahit'le başlar. Hıristiyanların Âdem ile Havva'yla ilgili hikâyeleri, Âdem ve İsa arasında güçlü bir bağ görmeleri nedeniyle Yahudi ve Müslümanlarınkinden farklıdır.

Yaratılış hikâyesinin en önemli karakterleri, zaman zaman farklı isimler verilse de Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman hikâyelerinde hâlâ aynıdır. Tevrat'ta Allah'ın ismi Yehova veya Aramice Elohi'den gelen Elohim'dir. Elohi, aynı zamanda muhtemelen Arapça'daki Allah kelimesinin köküdür. Arapça konuşulan toplumlarda Yahudi ve Hıristiyan azınlıklar da Allah ismini kullanır. İblis'in Arapça'sı el-Şeytan'dır. Fakat İslami hikâyelerde sıklıkla İblis kullanılır, İngilizce'deki *devil* kelimesinin Yunanca *diabolostan* gelmesi gibi.

Bölgenin ilk çağlarında Hıristiyanlık bir Yahudi mezhebi olarak çıktığı Filistin'den Kuzey Afrika, Asya, Roma ve Galya'ya yayılmıştır. İlk Hıristiyanlar Kitab-ı Mukaddes'i çok farklı şekillerde yorumladılar. Çoğu, dünyanın sonunun yakında geleceğine inandı. Roma İmparatorluğu'nun etrafı saran yozlaşmış medeniyetine karşı köklü bir hareket oluşturdular.[11]

Kilise, Âdem ile Havva hikâyesinin ataerkil yorumlarını giderek geliştirdi ve İsa ikinci Âdem gibi görülmeye başlandı. Ortaçağdaki Kitab-ı Mukaddes yorumlarında dik kafalı Havva'nın karşısına itaatkâr Meryem konuldu, Havva Eski Ahit'i, Meryem Yeni Ahit'i temsil ediyordu. Bu çelişki, sembolik nesne resimlerinde de ifade edildi. Havva diken ise, Meryem güldür; hemcins olmalarına rağmen biri usulca ölümsüzleştirilirken diğeri karalanır. Havva, Âdem'i yasak meyveyi yemesi için bedeniyle kışkırtır, oysa Meryem evladı İsa'ya bakire bir annenin memesini sunar.

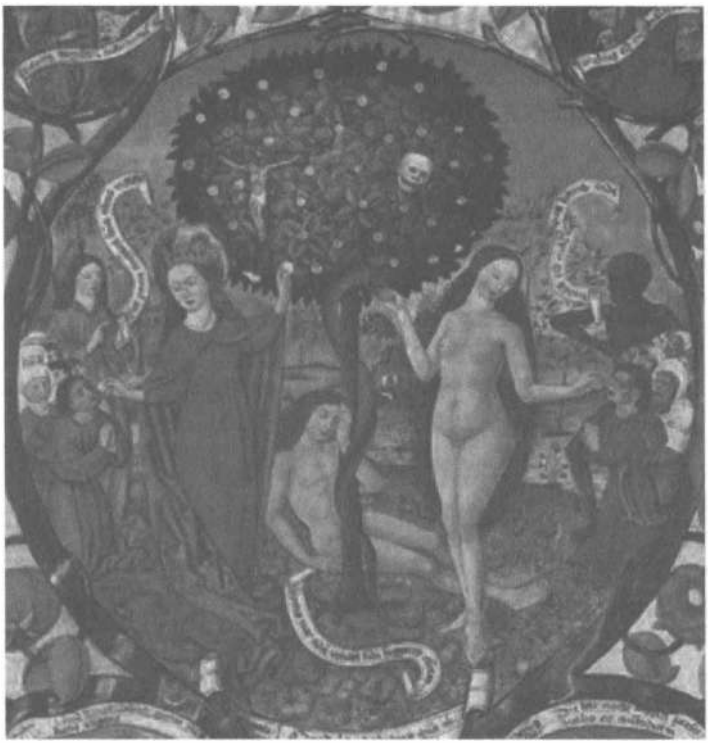
Meryem'in itaati Havva'nın olumsuz rolünü yok eder. Sadık bakireliği, tarihin akışında Cennet Bahçesi hadisesine çeşitli şekillerde yeni bir yön verir. Berthold Furtmeyr'ın on beşinci yüzyıla ait minyatürü (1481) iki kadın arasındaki farkı vurgular.

11. Bkz. Pagels, 1988.

Resmin merkezinde ağacın çevresine dolanmış mavi bir yılan ağzındaki elmayı resmin sağında duran Havva'ya sunar. Havva elmayı sağ eliyle alırken diğer eliyle mağrur bir Şeytan tarafından kendisine doğru itilen insanlara elmalar vermektedir. Havva, ayak bileklerine kadar uzanan kestane rengi saçlarıyla göz alıcı, incecik ve çırılçıplak şekilde ağacın yanında dikilmektedir. Sanatçılar, Havva'nın açık saçlarını bazen çıplaklığını gizlemek için kullanırlar fakat Furtmeyr kullanmaz. Dikkat çekecek uzunlukta, açık bırakılmış saçlar ilk kadının gücünü temsil ettiği kadar bir kefaret işareti olarak da görülmektedir –bu resimde Havva davranışından hiç de pişman olmuş durmamasına rağmen. Başının yukarısında elmaların ve yaprakların arasından uğursuz bir kurukafa görünmektedir.

Ağacın solunda, etkileyici gök mavisi kıyafeti, altın tacı ve halesiyle Meryem, dikilir; tepesinde İsalı bir haç ağaçtan sarkmaktadır. Yaprakların arasından topladığı komünyon ekmeğini* kırmızı elbiseli bir melek tarafından kendisine yönlendirilen insanlara vermektedir. Âdem, bu iki aktif kadın arasında, ağacın arkasında, pasif, nutku tutulmuş halde oturmaktadır. Çaresizlik içinde sol eliyle başını tutmaktadır ve yerde, sağ elinin altında bir elma vardır. Resim, bir yabangülü sarmaşığıyla çerçevelenmiştir (RESİM 6).

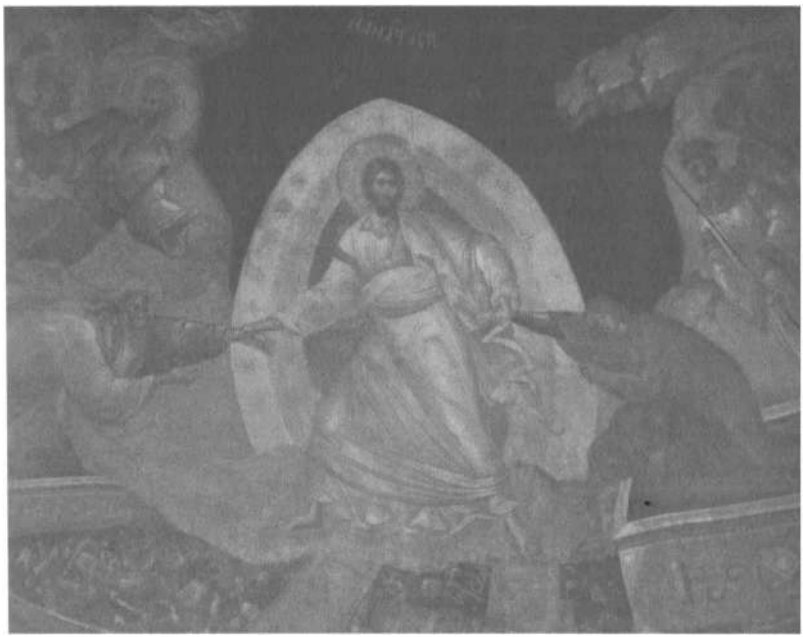
* İsa Mesih'in çarmıha gerilmeden önce havarileriyle yediği son akşam yemeği anısına icra edilen Komünyon ayininde, inananlara sunulan ve bir tür krakere benzeyen ekmek. Bu ayinde şaraba batırılan ekmek İsa'nın bedenini, şarap ise İsa'nın kanını sembolize eder. (ç.n.)

6. Meryem, inananlara komünyon ekmeği, Havva ise lanetlenmiş ölümcül elmalar veriyor. Berthold Furtmeyr, Regensburg, 1481.

Furtmeyr, Havva ile İsa'nın annesi Meryem'i tipik Hıristiyan görüşüyle, Yahudi ve Müslümanların kaçındıkları bir usulde ilişkilendirmiş. O zamandan beri ortaçağ hikâyecileri ve sanatçıları, Âdem ile Havva'nın yaratılışı ve Cennetten Kovulma'yı çoğunlukla Hz. İsa'nın doğumu, çarmıha gerilmesi, dirilişi ve Dünya'ya İkinci Gelişi'ne göndermelerle birleştirdiler. Kıyamet Günü'nde Hz. İsa'yı ahretin kapısında, göz alıcı beyaz bir elbiseyle tasvir eden fresk, 430'da İstanbul'da Büyük İmparator Theodosius tarafından inşa edilen bir kilisede, Kariye Müzesi'nde bulunmaktadır. Ayaklarının dibinde Cehennemin yıkık kapıları uzanmaktadır. Ölüm karşısında zaferine mani olan kilit ve sürgüler önünde saçılmıştır ve belli belirsiz zincire vurulmuş, karanlık bir muhafız da görülmektedir (RESİM 7). Kötü rakiplerine karşı zafer kazanan İsa, Cehennemde yaşamaya alışan mazlumları azat eder. Dürüst, ölü

seyircileri, Hz. İsa'nın sağ tarafındaki Âdem'i ve sol tarafındaki Havva'yı bileklerinden tutup lahitlerinden kaldırmasını seyreder. İsa'nın fedakârlığı sayesinde uzun süredir kaybettikleri Cennete kavuşabileceklerdir.

7. İsa ölümü yeniyor ve Âdem ile Havva'yı mezarlarından çıkarıyor. Kariye Müzesi, İstanbul, on dördüncü yüzyıl başları.

2
Resimler

8. Cennetten Düşüş'ten önce ve sonra,
Kıpti Müzesi, Kahire, Tebtunis, Mısır, on birinci yüzyıl.

Sanatçılar, tıpkı hikâyeciler gibi, yakınlık duydukları geleneklerden etkilenmekte ve böylece kendi öncülerini seçmekte rahat davranarak zaten bildikleri tema ve teknikleri kullandılar. Hıristiyanlık öncesi uygarlıkta iki insan ve bir yılanla ilgili resimler zaten vardı. Eski Mezopotamya'nın önemli şehri Ninova'da* bulunan MÖ 3500 tarihli taş bir mühürde, bir yılan ve Âdem ile Havva'yla ilişkilendirilebilecek iki çıplak figür vardır.[1]

Sözlü sanatın ağırlığı ve sürekli yer değiştirirken zaruri nesneleri yanınızda taşıma imkânı pek olmadığından göçebelerin genellikle resimden ziyade hikâyeleri vardır. Ortodoks Yahudiler ve Müslümanların da canlı hayvan ve insanları tasvir etmemek için dini sebepleri vardır.

Resim Yasağı

Ahdiatik putperestliğe karşı açıkça uyarır ve Yahudilikte heykel ve resim düşmanlığı Musa tarafından bir kurala bağlanmıştır. Böylece İsrail, heykel ve resimlere dua eden çevredeki insanlardan kendini ayırdı. Sina Dağı'nda Hz. Musa'ya Tanrı tarafından indirilen ve üzerinde On Emir'in kazılı olduğu iki taş levhadan birinde şöyle der: "Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın RAB, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin, babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım." (Mısır'dan Çıkış 20: 4-5).

"Oyma resimler" üzerindeki bu Yahudi yasağı bazen hayli sert uygulansa da özgürlükçü Yahudi toplumlarda kabul gördü. Âdem ile Havva'nın görece az sayıda Yahudi tasvirine hâlâ denk geliyo-

* Ninova: Dicle Nehri'nin batı kıyısında bulunan ve bir dönem Asur Devleti'ne başkentlik yapmış eski çağ şehri. (ç.n.)

1. Pensilvanya Üniversite Müzesi'nden E. A. Spesier bu mührü Ninova yakınlarındaki Tepe Gawra'da 1932'de buldu. Mühür şu adresten görülebilir: http://www.biblearcheology.info/adam.htm.

rum. Kuran'da sadece putperestlik yasaklanır ve resimlerle ilgili bariz bir yasak yoktur ancak Yahudilikteki uygulamayı takiben İslami ilahiyatçılar sıklıkla Kuran ve Hz. Muhammed'in sembolik sanatı yasakladığında ısrar ederler.

Erken dönem Hıristiyanlık da resimlere yönelik Yahudi düşmanlığıyla mücadele eder fakat Hıristiyanlar Eski Ahit'teki resim yasağını, çoğunlukla insan ve hayvanların tasvir edilmesine değil, resimlere ibadet edilmesine karşı olarak yorumlar. Kiliselerdeki resimlerin bolluğu, okuma bilmeyen insanlar için Kitab-ı Mukaddes'teki hikâyeleri daha erişilebilir kıldı. Âdem ile Havva'nın pek çok resmini, Hıristiyan geleneğindeki görece bu hoşgörüye borçluyuz.

Yahudi Sanatında Âdem ile Havva

Yahudilikteki resim yasağına rağmen, en eski Hıristiyan sanatının, Yahudi örneklerinden etkilendiğinin ileri sürüldüğü olmuştur. Filistin'deki sinagoglarda beşinci ve altıncı yüzyıla ait mozaik zeminler ve Suriye'nin doğusunda Fırat Nehri kıyısında, Halep ile Bağdat'ın ortasında, Dura Europos'ta resimlerle süslenmiş bir sinagog bulunur. 1930'larda yapılan kazılarda sinagogun duvarlarında MS 244 tarihli gayet sembolik resimler açığa çıkarılmıştır.[2] O halde bu, Hz. Musa'nın hayatı ve Mısır'dan Çıkış'a kadar çoğunlukla Yahudi tarihine yoğunlaşmasına rağmen, aslında Yahudi resim sanatının varlığını doğrular.

Âdem ile Havva, sinagog fresklerinde olmasa da Dura'daki bir Hıristiyan şapelinin oyuklarında kabataslak tasvir edilmişlerdir: Ağacın iki yanında önlerinde, yerde kıvrılmış yılanla birlikte dikilirler. Yahudiliğin Hıristiyan hikâyeleri üzerindeki muazzam etkisi inkâr edilemez ancak Yahudi resminin Hıristiyan sanatı üzerindeki etkisi henüz ispatlanmadı.[3]

El yazmalarında kullanılan Yahudi görselleri Avrupa'da, özellikle İspanya'da ancak on üçüncü yüzyılda büyük ölçüde dolaşmaya başladı. Bu resimler, aynı döneme ait Hıristiyan el yazmalarındaki resimlerden güçlü şekilde etkilenmiş gibi görünüyor.

2. Freskler günümüzde Şam Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir.

3. Yahudi sanatçılar Hıristiyan sanatını etkiledi mi ya da tam tersi mi oldu? Bu tartışma senelerdir devam ediyor. Bkz. Weitzmann, 1971, s. 309-329; Gutmann, 1978, s. 74; Strauss, 1965 ve Cohn-Wiener, 1995, s. 94. Dura-Europos'taki Hıristiyan şapelindeki freskler için bkz. Du Mesnil du Buisson, 1939 ve Trapp.

Dini resimlerde insanın sanatsal temsili zayıf olsa da filizlenmiş çiçekler ve meyvelerle süslenmiş sayfalarda Yahudi ayinini anlatan nesneler ve kaligrafi aksine çok güzeldir.

Yemen, Rusya, Kuzey Afrika gibi farklı ülke ve bölgelerden gelen ortaçağa ait büyüleyici Yahudi el yazmaları vardır ve on yedinci yüzyıla ait Yahudi el yazmaları bazen resim içerir. Bunlardan birinde Ester gösterişli bacaklarını açarak en ufak bir utanma duymadan doğurur.[4] Fakat Âdem ile Havva nerede?

Bazen resimli *Haggadah*'ta, özel bir Yahudi ayin kitabında ortaya çıkarlar. Haggadah "anlatmak" anlamına gelir ve bir haggadah Kitabı, İsraillilerin Mısır'dan göçüne, Musa'nın vaat edilmiş toprakları geri almasına dair hikâyeler, şarkılar ve özel yemeklerle Yahudilerin kefaretinin anıldığı Hamursuz Bayramı arifesinde okunan, kutsal metinlerden ve haham yazılarından oluşan bir kitaptır. En erken ve en güzel örneklerinden biri, Yahudiliğe uygun olarak dana derisinden, beyazlatılmış parşömen kâğıdı üzerine, Yaratılış'tan Hz. Musa'nın ölümüne kadar anlatımlar ve bunlara uygun otuz dört resim içeren el yazması Saraybosna Haggadahı'dır. Bu meşhur el yazmasının olaylı hikâyesi, on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Barselona'da başladı. Zengin bir Yahudi aristokratın ricasıyla, muhtemelen düğün hediyesi olarak yapıldı. On beşinci yüzyılın sonunda sahipleri bu *Haggadah*'ı yanlarında İspanya dışına, Saraybosna'ya götürdü ve el yazması 1894'te Saraybosna Müzesi'nde gün yüzüne çıktı. Günümüzde Bosna Hersek Ulusal Müzesi'ne aittir.[5] El yazmasında Âdem ile Havva'nın, Havva'nın yaratılmasından Cennetten Kovulmalarına kadar olan hikâyesini tasvir eden dört resim de aynı sayfadadır (RESİM 9). Bu resimleri, aynı konulu Hıristiyan örneklerinden iki fark ayırır: sadece art arda İbranice yazım geleneğindeki gibi sağdan sola sıralanmaları değil, aynı zamanda suretinin tasviri yasak olan Tanrı'nın yokluğu. Havva, uyuyan Âdem'in sağ yanından, genellikle Hıristiyan resimlerinde görülen Tanrı'nın yardım eli ya da varlığı olmadan doğrulur.

Sonraki resimde Havva yılanın cesaretlendirmesiyle elmadan bir ısırık alır. Aşağıda, resmin sağ tarafında Âdem ile Havva çıplaklıklarını incir yaprağıyla gizler ve üstteki ışık demeti Tanrı'nın

4. Gutmann, 1971, s. 466-488.
5. Van Voolen, s. 48. 1898'de yapılan tıpkıbasımı sayesinde bu *Haggadah* çok meşhur oldu.

sesini çağrıştırır. Cezalandırılan yılan ayaklarının önünde, Havva'yı kendi etrafında dönerken ve Âdem'i çukur kazarken gösteren son sahneye doğru sürünür.

9. Âdem ile Havva. Sağ üstten başlayarak dört sahne.
Yahudi kutsal kitabı, Barselona, 1350.

Ortodoksların resim yasağı kuralının yirminci yüzyıldaki en ünlü istisnası, Âdem ile Havva'nın yaratılışının benzersiz bir resmini ve aynı zamanda Yahudi İncili'ne süslemeler yapan sanatçı Marc Chagall'dı. Chagall Yahudiliğini kabul ediyor fakat Yahudi bir sanatçı olarak yaftalanmayı reddediyordu. Şüphesiz resimlerinde Yahudilik izleri vardı ama onun sanatı evrenselliği amaçlıyordu. Yahudi âlim Martin Buber bir defasında, Yahudilerin ilk çağlarda görselden ziyade işitsel olduklarını söylemişti. Bu kesinlikle Âdem ile Havva ilişkisini de kapsar: Yahudilerde ilk insan çiftine ait bolca hikâye olmasına rağmen resimler, özellikle Hıristiyanlıkta rastlanan çok sayıdaki resme oranla nispeten birkaç tanedir.

10. Âdem, Havva ve yılan, Meir Davidson, Eilon, yirminci yüzyıl.

Âdem ile Havva'nın rolü, Yaratılış hikâyesinden sonra Yahudi İncili'nde sona erer ve Kitab-ı Mukaddes'te çok sık tasvir edilen karakterlere, Musa, İbrahim (Abraham), İshak ve Yeşu'ya çok daha fazla ilgi gösterilir. İsrail'de, Siyonizmin yükselişi boyunca, Kitab-ı Mukaddes konulu resimler, sanatçılar tarafından Yahudilerin kendi tarihsel kimliklerine dair farkındalığı artırmanın bir

yolu olarak görüldü.[6] Abel Pann ve Marc Chagall gibi sanatçılar bu farkındalığa kendilerince katkıda bulundu.[7] Başka bir yirminci yüzyıl sanatçısı, Meir Davidson heykeltıraşlığı tercih etti. Âdem, Havva ve yılanın mozaik heykellerini yaptı ve onları Kibbutz Eilon'un mozaik bahçesine koydu (resim 10).

Hıristiyan Sanatında Âdem ile Havva

Hıristiyanlığa ait ilk resimlerin kaç yıllık olduğu belirsiz olsa da Âdem ile Havva'nın yaratılışı, ilk çağlardan beri, yeraltı mezarlarına kazılmış ve lahitlere oyulmuştur. Başlangıçta, Hıristiyanlar, Yahudilerin resim yasağına az çok saygı gösterdiler ve kendi sanatlarını el, balık, kuzu ve asma filizi gibi basit sembollerle sınırladılar ancak giderek bunlara diğer türler eklendi.[8]

Eski uygarlıklarlarda mitolojik öğelerle süslü kabirleri takiben İncil'e ait figürler Hıristiyan lahitlerine oyuldu. En meşhur örneklerinden biri, MS 359'da ölen yüksek rütbeli memur Romalı Junius Bassus'un mezarıdır. Âdem ile Havva hariç mezara oyulmuş kişilerin hepsi Roma ihramları giymektedir. Klasik iki sütun arasında, çıplak, cinsel organlarını incir yaprağıyla kapatarak durmaktadırlar (resim 11). Gövdesine yaralı bir yılanın dolandığı, meyvesiz incir ağacı onları ayırmıştır ve başları öne eğik, birbirlerinden aksi istikamete bakmaktadırlar. Âdem'in yanında bir ekin demeti, Havva'nın yanında bir kuzu vardır. Bunlar dünyada yükümlü olacakları ağır işe atıfta bulunmakla kalmaz aynı zamanda insanoğlunun ilk atası olarak Âdem'in üretkenliği ve tarihin ilerleyen döneminde Hz. İsa'nın Havva'nın günahı yüzünden bir kuzu gibi katledilişini de simgeler. Âdem ile Havva, bu ve diğer mezarlarda, Allah'ın emrine karşı gelerek dünyaya ölümü getirdiklerini insanlara hatırlatmak için tasvir edilir. Bu lahitteki Âdem ile Havva tasviri Roma heykel geleneğini izler. İlk Hıristiyan İmparator Büyük Konstantin (MS 285-337) döneminde, Kilise ve Hıristiyan sanatı imparatorluk boyunca sanatsal ifadenin gidişatını belirlemiştir.

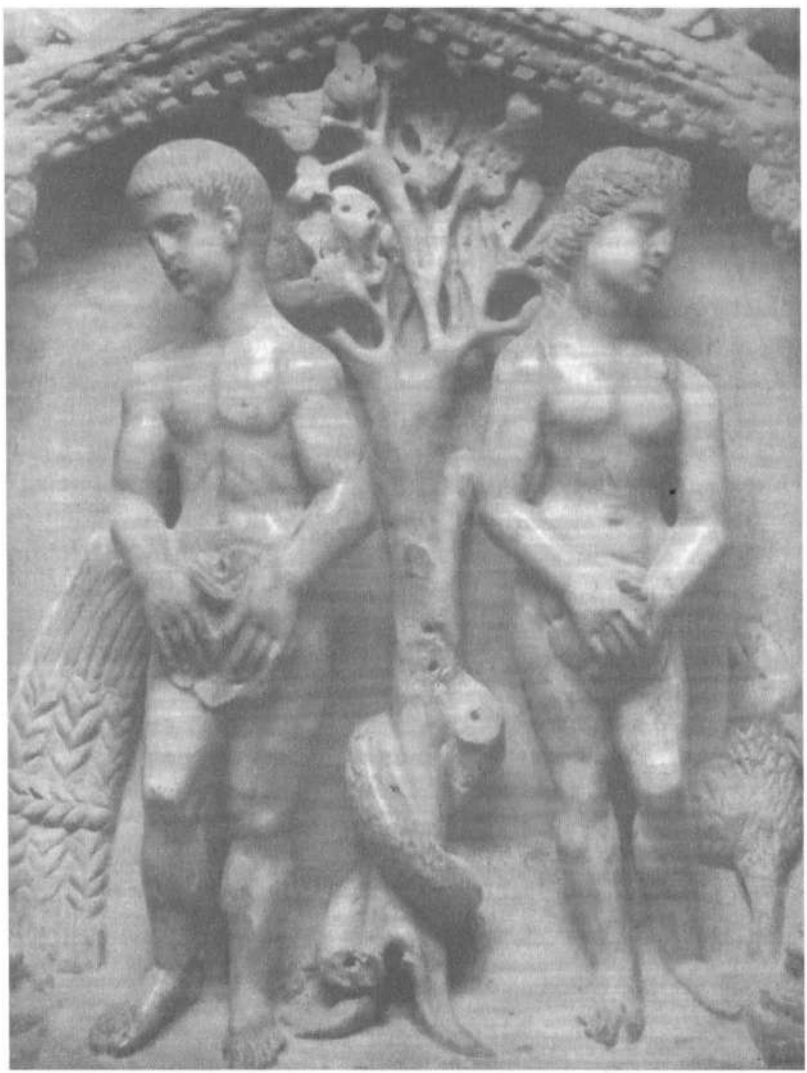
1054'te Kilise Doğu Ortodoks Yunan ve Batı Roma Katolik şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu kırılmanın sanatsal sonuçları ol-

6. http://jwa.org/encyclopedia/article/eve-bible.

7. http://jwa.org/encyclopedia/article/eve-bible.

8. Kirchener, 1903, s. 5 (ve devamı). "Bu sembolik sanatın kızı Hıristiyan sanatının annesi oldu." Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ehrenstein, 1923; Esche, 1957; Trapp, 1968; Von Erffa, 1989; Alexandre, 1988.

muştur. Batı'da kısa zamanda Âdem'in bir kutsallığı kalmamasına karşın Doğu ikonalarında sıklıkla bir haleyle kuşatılır. Hıristiyan Doğu sanatlarında insan tasviri kritik bir konudur oyda Batı'da iyi ve kötü arasındaki tezatlığa odaklanarak görünümden ziyade hareketler vurgulanır.

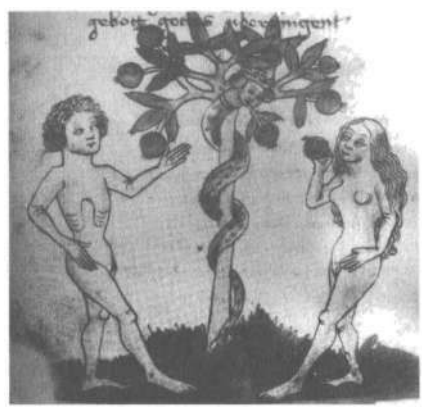

11. Ağaca, yılana ve birbirlerine bakmayan mahcup Âdem ile Havva. Junius Bassus'un Lahiti. Roma, dördüncü yüzyıl.

Kilise meclisleri ve konseylerde Kitab-ı Mukaddes'te geçen şahısların dış görünüşüyle, özellikle Âdem'in sakalının olup olmadığıyla ilgili tartışma ve münazaralar meydana geliyordu. İlk atalarımızın göbek deliği de başka bir çetrefilli sorundu. Ortodoksluk ilk atalarımızın göbek deliği olmadığında ısrar ediyordu çünkü onlar doğmamış, yaratılmıştı, fakat herkes aynı görüşte değildi. Âdem ile Havva göbek delikleri olmadan kusurlu değil miydi? Fakat Tanrı kusurlu insanlar yaratmazdı ki! Ama eğer göbek delikleri olsaydı işlevsel olmayacaktı ve Tanrı işe yaramayan hiçbir şey yaratmazdı. Bu mesele din adamlarının ve araştırmacıların zihnini uzun zaman meşgul etti. Batı Avrupa sanatında Âdem ile Havva'nın genellikle göbek deliği vardır fakat, bir ortaçağ resminde (resim 12) ve Kahire'deki Kıpti Müzesi'ndeki fresklerde (resim 8) görülebileceği gibi bazen göbek deliğinden yoksundurlar.

Âdem ile Havva'nın ilk dönem ortaçağ tasvirleri hâlâ çoğunlukla acemicedir. Bir bacak diğerinin önünde ya da bir el cinsel organlarını beceriksizce gizler halde profilden çizilirler (resim 12). Hıristiyan sanatçılar ağırlıklı olarak rahipti ve bu nedenle çıplak modelleri yoktu.

Zebur kitaplarında ve aydınlatıcı çalışmalarda Âdem ile Havva'nın hayatı giriş mahiyetinde çoğunlukla mor, altın ve gümüş renklerde bir dizi minyatürle tasvir edilir. Tasvirler Âdem'in yaratılışıyla başlar ancak Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden "doğuşu" ve Cennet Bahçesi'nde işledikleri günah da oldukça sık kullanılır. Figürler kaba hatlı ve yüzleri ifadesiz olabilir fakat orada ileride şüphesiz birçok ressama ilham verecek zarafet ve incelik örnekleri de bulunur.

12. Elinde elmayla Havva ve yılan. Elmayı koparmak üzere olan Âdem. Karakalem, on üçüncü veya on dördüncü yüzyıl.

On ikinci yüzyıl boyunca sanatçılar insan anatomisine daha büyük bir duyarlılık geliştirdi ve bedenin güzelliği önemli bir ilgi noktası haline geldi. Avrupa Kilisesi Rönesans'ta kilise ile katedral girişlerinin yan ve üst taraflarında kullanılan kabartmalarda ya da tablo ve mihrabın arkasındaki oymalarda çıplak beden tasvirlerine daha sıcak yaklaştı. Bu yeni gelişme, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında klasik dönem hafızasının asla tamamen kaybolmadığı İtalya'da başladı.

Yaratılış hikâyesinin Hıristiyanlara ait daha sonraki tasvirlerinde, özel bir sahne çoğu kez ortada bulunur, diğerleri onun çevresinde yer alır, Lorenzo Ghiberti'nin, Floransa'da vaftizhanenin kapısındaki Havva'nın yaratılışını bir noktada toplayan ünlü "Cennetin Kapıları"nın ilk levhasında olduğu gibi.

13. Merkezde, Yaratılış sahnelerinde Havva'nın yaratılması.
Floransa Aziz Giovanni Baptisterisi'ndeki bronz kapıların ilk levhası.
Lorenzo Ghiberti, on beşinci yüzyıl.

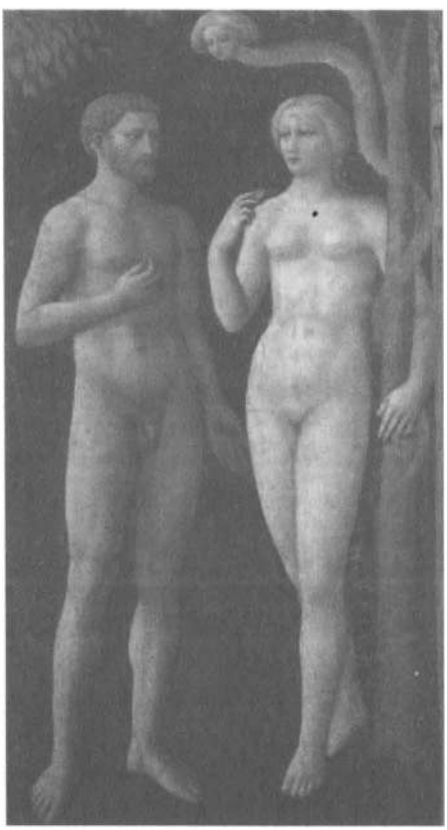
İlk kadının Âdem'in kaburgasından yaratıldığını tasvir eden, ortaçağa ait ilk resimlerin çoğunda Havva sanki Âdem'in yan tarafından doğuyormuş gibi narin bir genç kız bedeniyle ortaya çıkar (RESİM 14). Cennetten Kovulma tasvirlerinde Havva'nın olumsuz rolü, yılanla bir araya gelmesinde güçlü bir şekilde vurgulanır, yılan Tomasso Masolino ve Michelangelo gibi meşhur sanatçıların resimlerinde çoğu kez kadın kafasıyla resmedilir (RESİM 15A ve 15B).

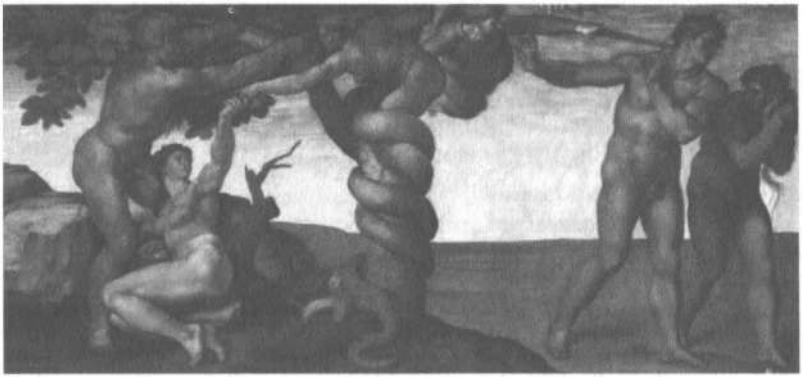
14. Tanrı Âdem'in gövdesinden Havva'yı yaratıyor.
Livre des Heures, minyatür, Tournai, 1535.

14A. Tanrı Havva'nın bileğinden tutup onu kutsuyor. Resim 14'ten bir detay.

15A. Kadın başlı yılanın Âdem ile Havva'yı baştan çıkarması. Tomasso Masolino, fresk, Brancacci Şapeli, Santa Maria del Carmine Kilisesi, Floransa, on beşinci yüzyıl.

15B. Dişi gövdeli yılan Âdem ile Havva'yı ikna ediyor.
Michelangelo, Sistina Şapeli, Roma, 1509-1510.

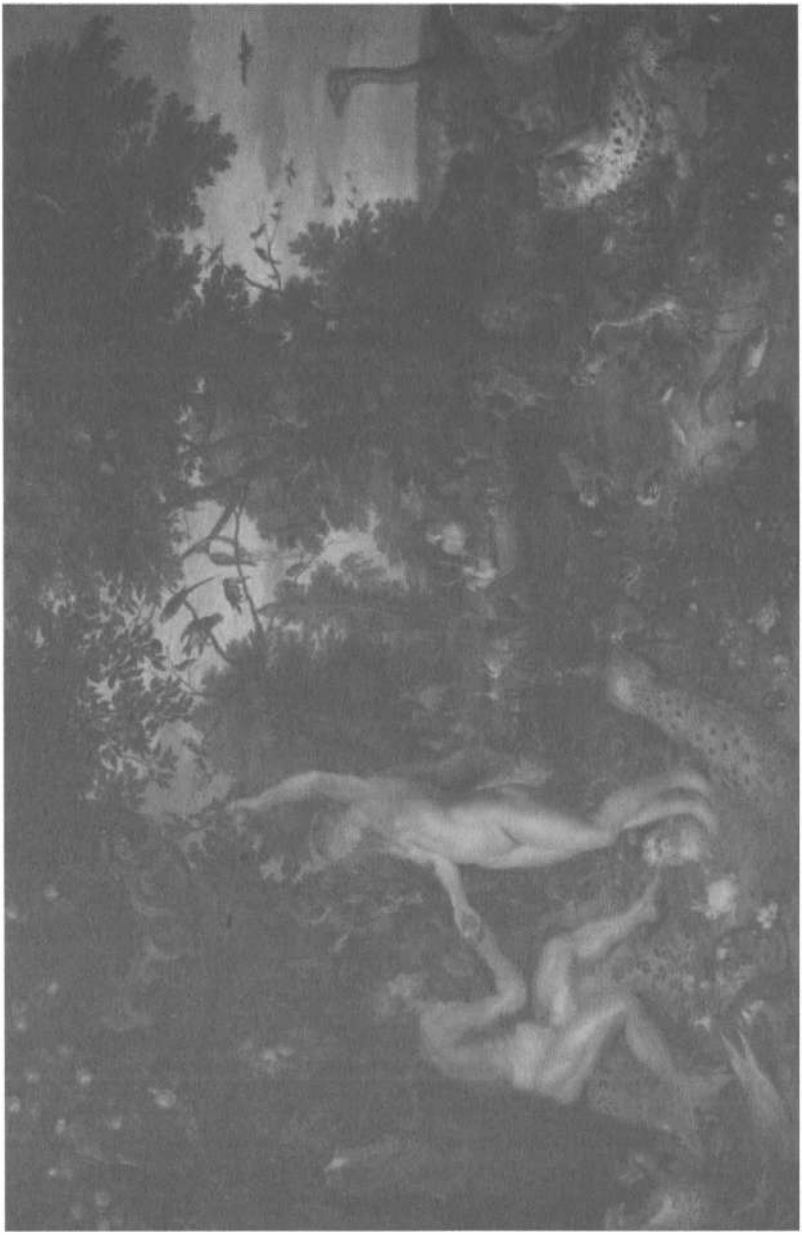
Tanrı ile Âdem arasındaki fark elbiselerinden anlaşılır. Cennette Tanrı krallara layık bol bir cübbe ve bazen de kafasında piskoposluk tacıyla tasvir edilirken Âdem genellikle çıplaktır. Gerçi bazı durumlarda ince bir elbiseyle sarılı ya da oldukça gösterişli bir kıyafetle bile resmedilir (RESİM 16). Renkli bir palto ve kürklü şapkası hayvanları isimlendirirken ona ilahi bir hava katmakta ve hikâyede daha önce geçen Tanrı'nın hayvanları yaratma sahnesini çağrıştırmaktadır. Böyle asil bir elbiseyle Batı'da nadiren görülür oysa Doğu Ortodoks Kilisesi'nde ve özellikle İslami sanatta genellikle etkileyici elbiseler giyer (RESİM 17).

16. Âdem hayvanlara isim koyuyor. Bestiary, Batı Fransa, 1450.

17. Âdem'in önünde diz çöken melekler, Tanrı'nın yeryüzündeki müstakbel halefi. Osmanlı el yazmasından illüstrasyon, on altıncı yüzyıl.

18. Cennetten yeryüzüne Düşüş. Peter Paul Rubens, Jan Brueghel, on yedinci yüzyıl.

Hıristiyan sanatı Âdem ile Havva'nın güzelliğine en çok Rönesans boyunca ilgi gösterdi. On altıncı yüzyıl başlarında birçok Avrupalı sanatçı, Sistina Şapeli'nin tavanına Yaratılış hikâyesinin unutulmaz fresklerini resmetmekle meşgul Michelangelo'nun hikâyesinden etkilendi. Daha ileri tarihli bir örnek, 1615 civarında Hollandalı Jan Brueghel ve Peter Paul Rubens'in yaptığı, muhteşem *Âdem ile Havva'nın Düşüşü ve Dünyadaki Cennet,* Lahey'de Mauritshuis'te bulunmaktadır (RESİM 18).

Sonraki yüzyıllarda Âdem ile Havva, Avrupa dışındaki sanatın, özellikle Afrika sanatının etkisi altında gerçekçi, ilkelci ve soyut sanatla ilerledi. Bir yirminci yüzyıl örneği, Âdem ile Havva'nın neredeyse iki buçuk metre yüksekliğinde, Romanyalı sanatçı Constantin Brancusi'ye ait, Tanrı'nın işledikleri günah nedeniyle onları hınçla cezalandırmasıyla yüklü soyut bir heykeldir. Tarih boyunca Havva Cennete ait en parlak karakterden ziyade Cehennem ve lanetlenmenin canlı bir örneği olarak tasvir edildi. Bu arada ilk atalarımız piyasada baskı, porselen ve her türlü nesnede görüldü; on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıldan bu yana onların hikâyesi karikatürlerin de ortak konusu.

İslam Sanatında Âdem ile Havva

2000 yıldan uzun bir süredir İpek Yolu ve Asya'nın merkezine giden diğer kervan yolları Çin ile İran, Sibirya ile Hindistan, Moğolistan ve Boğaziçi arasındaki bağlantı için ölçülemeyecek önemdeydi. Muhteşem kaligrafisi ve harika minyatürleri olan eski el yazmalarının (ne yazık ki kayboldular) güzelliği, aralarında St. Augustine'nin Latin rahibinin de bulunduğu Hıristiyan Kilisesi öğretmenleri tarafından methedildi. Bu Manici* (Gnostik) sanat Zerdüşt, Hıristiyan ve Müslüman muhalifleri tarafından neredeyse tamamen yok edildi. Kitap rulolarında yer alan, melek ve iblisleri tasvir eden ve bilinen en eski Pers görselleri. MS 622'de

* Manişeizm ya da Maniheizm de denen Mani dini, üçüncü yüzyılda Pers İmparatorluğu içinde, Mani isminde biri tarafından kurulan ve kısa sürede büyük bir coğrafyaya yayılan dindir. Kutsal kitapları Arzhang'dır. En parlak dönemini sekizinci yüzyılda Uygur Devleti'nin resmi dini ilan edilmesiyle yaşamıştır. Mani dininin dünya görüşünde tanrısal aydınlık ile karanlık iki rakip olarak karşı karşıya durur ve dünyanın sonunda ışık ile karanlık ebediyen ayrılacaktır. Manicilik aslında Zerdüşt Düalizmi, Babilonya folkloru, Budist ahlak ilkeleri ve Hıristiyan unsurların bir karışımından oluşmaktadır. Bu bileşimde önde gelen anlayış iki ezeli ilkenin, iyi ve kötünün, çatışmasıdır. (ç.n.)

Hz. Muhammed İslam'ı getirdi ve Müslümanlığın yayılması sırasında kadim İran, Arapların Suriye, Mezopotamya, İran, Mısır, Kuzey Afrika ve Güney İspanya'yı fethetmesini sağlayan yüzyıllık savaşlar nedeniyle tamamen bitap düştü. Portekiz'den Hindistan'a uzanan, İslamiyet'i kabul etmiş büyük bir Arap İmparatorluğu oluştu. Fatihler, İran'ın bağımsızlığına son verdi ve MS 762'de dini bir merkez olan Bağdat, kervan yollarının kesişim yeri ve halifelerin başkenti haline geldi. Yüz yıldan uzun bir süre sonra imparatorluk yeniden Irak'ta Abbasi halifeliği ve İspanya'da Kordoba Emirliği'ni de kapsayan birkaç bölgeye ayrıldı.

İslamiyet zengin sanatsal geleneğe sahip ülkelere yayıldı ve Müslüman ressamlar kendi dinlerinin örneklerinden yoksun bu geleneklerde ilham buldu. Maalesef, din adamlarının etkisi o kadar güçlüydü ki sıradan inananlar gerçek varlıkların resimleriyle hemen hemen hiç ilişki kuramıyordu. Görsel sanatlar Hıristiyanlıkta giderek ilerledi, oysa İslamiyet'te, İslami kültürün tam bir parçası olamayıp genellikle saltanat eğlencesiyle kısıtlı kaldı.[9]

Ortodoks Yahudi etkisi altında, canlı varlıkların tasvir edilmesi İslami doktrine aykırı olarak yorumlandı. Dinsel açıdan bu, sadece putperestlik tehlikesi yaratmıyor, canlı varlıkları taklit ederek sanatçılar, Yaratıcı'nın yaratma gücünü de kâfirce kendilerine mal ederek tiksindirici bir insani küstahlıkta bulunuyorlardı. Kıyamet Günü'nde Tanrı sanatçıdan hayatı boyunca yaptığı figürlere hayat vermesini isteyecek ve sanatçı bunu yapamayacaktı. Ölümünden sonra Hz. Muhammed'e ait olduğu ileri sürülen birçok söz arasında, Peygamberin, Tanrı'nın Kıyamet Günü'nde ressamları herkesten çok daha sert bir şekilde cezalandıracağını söylediği de ileri sürülür, oysa başlangıçta İslami toplum sanatçılara sonraki kuşaklardan daha fazla hoşgörü göstermiştir.[10]

Arkeolojik kazılar sayesinde sekizinci yüzyıl cami ve saraylarında insan ve hayvan resimleri bulunmuştur. İlk çağlarda Hz. Muhammed de dahil Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Eyüp, Hz. Yunus, Hz. Süleyman, Hz. İsa gibi İslam peygamberleri ve diğer İslami şahsiyetler el yazmalarında görsel olarak tasvir ediliyordu. Hz. Muhammed'in göğe yükselişini anlatan, muhteşem bir şekilde resmedilmiş mistik efsane *Miraçname*'de peygamber uzun kanatlı ve insan yüzlü mitolojik

9. Arnold, 1928, s. 31.
10. Arnold, 1928 (1965), s. 5; Bukhari, Cilt IV, s. 104 (No. 89).

atı Burak üzerinde baştan sona kâinatı dolaşır. İlk Cennette kahverengi cüppeli, ayakları çıplak, kafasında beyaz bir türban ve parlak bir haleyle Hz. Âdem'le karşılaşır. Bir efsaneye göre, Âdem Cennet Bahçesi'nden kovulduğunda onun başını bu türbanı başmelek Cebrail sarmıştı ve bu türban ona, peygamberlik itibarını yitirdiği o zayıflık anını hatırlatma görevi görüyordu.[11]

Sonraki zamanlarda suret yasağıyla ilgili bazı istisnalar yapıldı, örneğin kızların annelik içgüdüsünün gelişmesi için bebeklerle oynamalarına izin verildi. Ancak bebekler, kızları putperestliğe kışkırtmaması için pek gerçekçi olmamalıydı. İnsana benzemelerine rağmen kuklaların sevilen gölge tiyatrosu gösterilerinde kullanılmasına izin verildi; bunlar özellikle Türkiye, Mısır, Tunus ve Endonezya'da popülerdi. Uzun tartışmalar neticesinde, din adamları, her kuklada onları asmak için içinden ip geçirilen birer delik olduğu ve bu sebeple kukla yapmanın canlı insan figürleri yaratma cüreti olarak algılanamayacağı sonucuna vardılar.[12] Endonezya'dan, Âdem ile Havva'yı Cennette tasvir eden yirminci yüzyıla ait bir gölge figürü örneği burada verilmektedir (RESİM 52).

Sanatçılar güvenlik sebebiyle genellikle kendilerini kaligrafi ve soyut çiçek motifleriyle sınırladı. Cami içlerine (sinagoglarda olduğu gibi) yaşayan varlıkların resmedilmesi yasak olmasına rağmen Kuran'ın çok farklı tefsirleri nedeniyle Müslüman ressamlar, bu resim yasağına ibadethanelerin dış yüzeylerinde her zaman uymadılar. Sonuç olarak, Türk ve İran sanatında Âdem ile Havva'nın birçok resmi, imparatorluk saraylarındaki ve özel kütüphanelerdeki bol resimli el yazmalarında korundu.

Karşılıklı kültürel etkileşim, İran resim el yazmalarının ispatladığı gibi kusursuz bir sentez oluşmasını sağladı kimi zaman. İslami yeni hükümdarların, yeteneklerinden faydalanmaya uygun farklı sanat okullarında yeni çalışma konuları vardı. Eserlerdeki çok yönlülük sadece Türk, Moğol ve Çin etkisinden değil, aynı zamanda Hıristiyan Bizans sanatı tarafından özümsenmiş klasik

11. *Miraçname* on beşinci yüzyıla ait bir el yazmasıdır, Herat'taki en meşhur sanat eserlerinden biridir. Hikâye, şair Mir Haydar tarafından eski bir Türk alfabesiyle, Uygurca kaleme alınmıştır. Marie-Rose Séguy el yazmasını, bütün renkli resimlerini de içeren bir kitapta ayrıntılı şekilde incelemiştir. El yazmasının orijinali Paris Ulusal Kütüphanesi'ndedir (Bibliotheque Nationale). Ayrıca bkz. Arnold, 1928 ve 1932; Milstein, 2005; Steenbrink, 1998, s. 40.

12. Arnold, 1928, s. 13-14.

uygarlık mirasından da kaynaklanır. Parlak halenin orijinali İran Sasanilerine dayanır ve biçim verilmiş siluetlerse Bizans etkisinden gelir. Altın ve gümüş kullanımı Doğu sanatında çok eski bir gelenektir ve kırmızı –ya da kızıl– renkli dünya ve manzara resimleri çoğunlukla Orta Asya'daki örneklerden ilham alınmıştır. Budizm, Çin'den Doğu İran'a ulaştı ve Moğol istilasından önceki resimlerde görülebilen bir Çin etkisini beraberinde götürdü. İranlı, Orta ve Doğu Asyalı, özellikle Çin'e ait öğeler büyüleyici, gelişmiş yeni sanat eserleri yaratmak Pers sanatının eski formlarına nüfuz etti.[13]

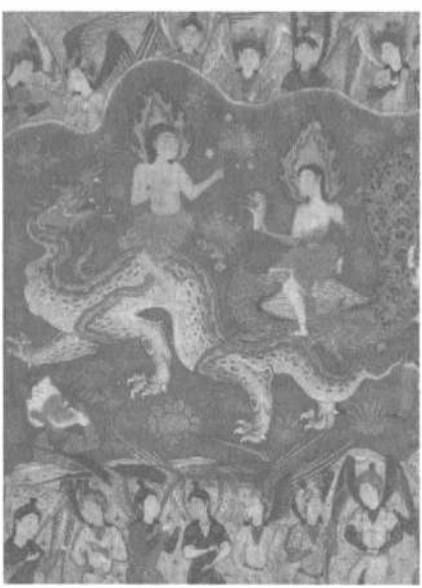
Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi İran'da da tüm İslam peygamberlerinin hayat hikâyeleri Âdem'den başlayarak anlatılırdı. Kitab-ı Mukaddes'e dair Pers minyatürlerinde Doğu ve Hıristiyanlık etkisi açıktır: Pers yaratılış hikâyesinin bazı çizimleri Cennetten kovuluştan sonraki Hıristiyan Âdem ile Havva uyarlamasına dayanıyor ancak mekân tasvirlerinde Çin geleneksel manzara resminin çarpıcı özelliklerine rastlanıyordu. Örneğin Cennetteki yılanın yerini Çin ejderhası almakta (RESİM 20) ve bulutlar, Çin bulutları şeklinde resmedilmekteydi (RESİM 72).

İslam âlemindeki bir buhranın sonucunda, Moğol hâkimiyeti sağ olsun, resimli el yazmalarına karşı bakış açısı değişti. Dini boyut yoğun olarak vurgulandı ve tasvirler peygamberlerin yaşamları dışındaki mit ve epiklere daha fazla odaklanmadı. Peygamber olduğu düşünülen karakterler tarihi veya dini resimlerde ahlaki ya da mistik bir mesajla tasvir edildi. On dördüncü yüzyıl ve on yedinci yüzyıl arası yapılan resimlerin çoğu, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'na aitti. Peygamberler başlarının üzerinde ya da çevresinde bir haleyle, değişik biçimlerdeki bir ışın demetiyle tasvir edildi. Başı ya da tüm vücudu çevreleyen hale, kutsal ışığın ortaya çıkmasını ya da ruhsal aydınlanmayı temsil eder. Zamanla halelerin büyüklüğü ve sayısı arttı. Kimi sanatçılar yüzün tamamını bunlarla, bazı durumlarda da bir peçeyle gizlediler. Çin ve Orta Asya Buda resimlerinden kopyalanan parlak hale, çoğunlukla konik ve çentikliydi. Hikâyeler, ışığın günah işledikten sonra bile Âdem'i terk etmediğini söylese de Âdem ile Havva Cennetten Kovulma hadisesinin bazı tasvirlerinde halelerini kaybettiler ama hepsinde değil (RESİM 19 ve 20).

13. Arnold, 1928, 3. Bölüm İslam sanat ve kültüründe Hıristiyan sanatının etkisini vurgular. Ayrıca bkz. Arnold, 1932; Milstein, 2005, 2. Bölüm.

19. Âdem'in Cennetten Kovulması. Türk el yazması illüstrasyonu, on yedinci yüzyıl.

20. Aynı sahne, alevli haleler ile Cafer-i Sadık'a atfedilen görsel, Tebriz, İran, yaklaşık 1550.

İslami resimde seçilen karakter ve elbise önemlidir. Doğu Hıristiyan resimlerinde olduğu gibi, neredeyse her zaman İslamiyet'teki Âdem günah işledikten sonra mahrum kalacağı seçkin kıyafetler giyer. Bununla birlikte çoğunlukla ilk peygamber ve kusursuz bir insan olarak gösterilir. Kimi zaman Cennette bir taht üzerinde oturur, diz çökmüş melekler ona hayrandır (RESİM 17). İslam minyatürleri Havva'yı çok daha az tasvir eder fakat o da daha az ihtişamlı değildir.

Cennetten Kovulma'dan sonra Âdem'e, tevazuyu simgeleyen beyaz renkte ya da yapraklardan oluşan kısa bir etek giydirilir (RESİM 19 ve 20). Peygamberlerin İslami hikâyeleri resimlerde, tıpkı ortaçağ Hıristiyan el yazmalarında olduğu gibi kelamı güçlendirme görevi görür. Gözde temalar, Âdem ile Havva'nın Cennetten Kovulma'sı, Âdem'in kendisine demir dövmeyi ve iplik dokumayı öğreten Cebrail'le konuşması ve oğlu Habil'in ölümüdür. İslami sanatta göze çarpan özellik yüzlerin duygusal ifadeden yoksun olmasıdır. Bu, duyguların açıkça sergilenmesinin müstehcen görüldüğü saraylardaki ağırbaşlılığı koruma veya Müslüman sofulardan beklenen nefse hâkim olmayla ilintili olabilir.[14]

Çinli Tang Hanedanlığı (620-720) boyunca Çin ile Arap İmparatorluğu arasında ticari ilişkiler vardı ve Doğu Asya'nın, özellikle Çin'in sanatsal etkisi oldukça çarpıcıydı. Müslümanların Çin resmiyle ilk kez ne zaman temas kurduğu belirsiz ancak bu sanatın çok büyük etki bıraktığı kesindir. On birinci yüzyıl civarından bir el yazmasında Çinli sanatçılar, o kadar gerçekçi bir insan tasviri yapmışlardır ki sanki adam nefes almaktadır, ressam bir adamı gülerken ve hatta gülmenin her ayrıntısını bile resmedebilmektedir.[15]

İran ve Osmanlı resim sanatındaki Âdem ile Havva resimlerinde en dikkat çekici olan Çin ejderhalarıdır. Gerçekte Çin ejderhaları, iyi talihin olumlu gücünü tasvir eder oysa Osmanlı ve İran resimlerinde ejderha, daha geç dönemde kaybettiği dört bacağı mevcut olarak, Cennetten Kovulma hikâyesinde Şeytan'ın habercisi yılanı simgeler.

Meşhur İslami hikâyelerde, Âdem'le birlikte Cennetten kovulduğunda (RESİM 19 ve 20) Havva'nın binmekte olduğu tavusku-

14. Ayrıntılar için bkz. Arnold, 1928, s. 133 ve devamı; Arnold, 1932; Milstein, Rührdanz, Schmitz, 1999; Milstein, 2005, s. 28 ve devamı, 41 ve 119 ve devamı.
15. Arnold, 1928, s. 53.

şu, Şeytan'ı Cennete gizlice sokmakla itham edilir. Tavuskuşuna binmek, cinsel şehveti güçlendirmek için gereken gayreti simgeler ya da bir insanın "kötü eğilimlerin ardından günaha sürüklenmesine" işaret eder.[16]

On altıncı yüzyılda Pers resim sanatı sarayın hizmetinde gelişti; 1540'lara, İran Şahı Tahmasb hükümdarlığında kaligrafi ve güzel sanatlara tüm ilgisini kaybedip kendisi ve tebaası için dindar bir yaşam tarzı dayatana kadar yeni resimli el yazmaları üretildi. Osmanlı resimli el yazmalarında, imparatorluk hükümdarları kendilerini, Allah'ın dünya üzerindeki ilk halefi Hz. Âdem'in izinden giden Allah'ın temsilcisi Halife olarak resmettirir (RESİM 17). Hükümdarlar, Kitab-ı Mukaddes ve Kuran'daki kutsal peygamberlerin soyağacını kendi zamanlarına kadar sürdürerek, mevkilerini meşrulaştırdılar. On altıncı yüzyılda Osmanlı Sarayı'nda ve başka yerlerdeki resimli el yazmalarında peygamber betimlemeleri azaldı.[17] Falnameler popüler hale geldiğinde aynı mantıkla işleyen, Kuran'ın rastgele bir sayfasını açarak kehanette bulunma, orada yazanlara göre alınacak kararı belirleme alışkanlığı, zaten mevcuttu. Bir sayfada sihirli anlamlarıyla resimler diğerinde ise kişinin geleceğiyle ilgili kehanette bulunabilecek bazı ayetler vardı. İşinin ehli falcılar, falnamenin gelişigüzel bir sayfasını açar ve bu sayfadan da gerekli ipuçlarını elde ederlerdi. On altıncı ve on yedinci yüzyılda İslami takvim 1000 yılına yaklaşırken Osmanlı örneklerinin yanı sıra Pers resimli falname ya da kutsal kitapları da vardı ve insanlar geleceklerini merak ediyorlardı. Zamanında popüler olmalarına karşın, bildiğimiz kadarıyla sadece dört büyük ebatlı falname muhafaza edildi.[18]

On yedinci yüzyılın sonunda peygamber tasvirleri kalem kutusu, kitap kapağı, ayna, tablo ve fresk gibi nesnelerin üzerinde görüldü. Baskı sanatı Arap dünyasına Batı'dakinden çok daha sonra girdi, böylece Ortadoğu'da okuma, en azından Müslümanlar arasında, Avrupa'dakinden aşağı yukarı üç yüz yıldan daha uzun süre sonra küçük bir seçkin çevre için geçerli oldu. Kopyala-

16. Arnold, 1928, s. 69 ve devamı; Milstein, Rührdanz ve Schmitz, 1999, s. 109 ve devamı.

17. Daha fazla bilgi için Milstein, 2005, 4. Bölüm.

18. Falname hakkında daha fazlası için bkz. Massumeh Farhad ve Serpil Bağcı, *Book of Omens*, 2009; Milstein, 2005, s. 36 ve devamı. Birçok Kuran baskısı hâlâ sonunda ayetlerin büyülü anlamlarından oluşan bir dizini kapsar. Çinlilere ait I Ching aynı kutsal yöntemi izler. Hıristiyanlıkta halk sanatı için bkz. Röhrich, 1968.

rın yüksek maliyetleri, el yazmalarını sadece zengin insanlar için satın alınabilir kılıyordu. Müslüman âleminin geri kalanı için tasvirler, İslamiyet'te Kuran'ın temel kabul edilmesine rağmen, sözlü kültürle nesilden nesile geçti.

Âdem ile Havva, Hıristiyan sanatı ve popüler kültüründen olduğu kadar İslami popüler kültürü de ilham kaynağı olarak kaldı. Kalabalık dinleyici kitleleri, peygamberlerin hikâyelerini duymak için hikâye anlatıcılarının meclislerine katılırdı ve insanlar pazarda satılan peygamber ve kahramanların baskı resimlerine düşkündü (RESİM 21). Ne var ki Müslümanlar 1970'lerde Moroko'daki gibi dogmatik biçimde putperestliğe karşı ihtiyatlı hale gelince böyle resimler daha az bulunur oldu.

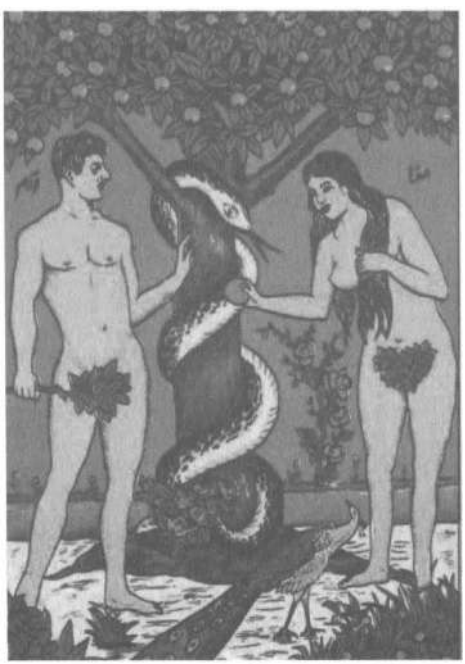
Birçok Müslüman sanatçı hakkında çok az bilgiye ulaşılabilmektedir. Sanatları çoğunlukla yok edildi, imzaları yok ya da çalışmalarının altına güvenlik nedeniyle başka isimlerle imza attılar. Korunmuş resimler, muhalefete rağmen çalışmaya devam eden, Ortodoksluğun baskına boyun eğmeyi ve katı din adamları tarafından beyni yıkanan inançlı çoğunluğa katılmayı reddeden sanatçıların yeteneğinin sessiz şahitleridir.

Yahudi ve Müslüman hikâye anlatıcıları ilk atalarımız hakkında şaşırtıcı ayrıntılarla dolu zengin hikâyeler sağladılar oysa Hıristiyan hikâyelerinin dili çoğunlukla daha düzdü. Resim düşmanlığının sözel hayal gücünü daha fazla harekete geçirmiş olması mümkündür. Öte yandan, Batılı sanatçılar resimlerle ilgili herhangi bir yasakla pek engellenmedi ve Yaratılış konusunu geniş bir sanatsal yelpazede geliştirmekte başarılı oldular.

Çağlar boyunca Âdem ile Havva'nın olaylı yaşamı, bilinen ve bilinmeyen hikâye anlatıcıları ve sanatçılara ilham vererek, trajik Cennetten Kovulma hikâyesini varoluşumuzun başından bugüne dek canlı tuttu.

21. Peygamber ve kahramanların olduğu meşhur baskılar.
İslami Kuzey ve Batı Afrika, yirminci yüzyıl.

21A. Âdem ile Havva, yılan ve tavus-kuşu. 21. resimden ayrıntı.

3
Âdem'in Yaratılışı

22. İtaatkâr melekler diz çöküp yeni yaratılmış Âdem'e hürmetlerini sunar fakat İblis (hemen sağda, siyah ve kanatsız) bunu reddeder. İslami minyatür, muhtemelen on altıncı yüzyıl.

> Tanrı dünyayı yaratırken ilk önce sadece insan bedenini yarattı, ışıktan bile önce. İnsana nefes üflemek istediğinde kendi kendine dedi ki: "Eğer ona şimdi hayat verecek olursam, kâinatın eş yaratıcısı gibi görünecek. Şimdilik, başka şeyleri yaratana kadar onu bir kil yığını olarak uzanmış bırakacağım." Sözünü bitirdiğinde melekler dedi ki: "Daha önce bahsettiğiniz bu insanı artık yaratmıyor musunuz?" Ardından Tanrı dedi ki "O zaten burada. İhtiyacım olan tek şey ona nefes üflemek." Ruhu insan bedeni içine, bir öfke nöbetiyle bedenden ayrılmayacağından ve kendini sıyıramayacağından emin olarak yerleştirdi. Böylece, dünya tamamlandı.[1]
>
> Allah, Âdem'i kendi Bağışlayıcı (al-Rahman) suretinde yarattı, Bağışlayıcı Allah okyanusa, Âdem ise dalgaların üzerindeki köpüğe benzer.[2]

Dünyanın her yerinde ilk insana kilden biçim veren tanrılar hakkında hikâyeler vardır. Örneğin, Ortadoğu'da insanı kendi çömlekçi çarkından üreten antik Mısır Tanrısı Khnum vardır. Antik Babil Tanrıçası Aruru ya da Tanrı Ea insanı topraktan yoğurdu ve bir Yunan efsanesinde Prometheus kırmızı toprak kullandı.

Kitab-ı Mukaddes ve Kuran'da Tanrı şekilsiz bir kil yığınına muhteşem bir sanat eseri –kusursuz bir ruh içeren kusursuz bir gövde– biçimini veren çömlekçi gibi davranır. Yahudi hikâyesinde Yaratılış, insanın yaratılmasıyla başlar ve son bulur. Başka bir hikâye, Tanrı'nın insanı cuma günü yarattığında ısrar eder ve Âdem'in yaratılış süreci saat saat anlatılır.[3]

Birçok hikâyede, İslamiyet'te Âdem, Allah ona insan formu verene kadar sekiz yıl boyunca şekilsiz bir yığın olarak kalır fakat yıllar geçene kadar bir ruh kazanmaz. O ruh, Âdem'in yaratılışından dört bin yıl önce Allah'ın kendi nefesinden yaratılmıştır. Bu,

1. Bin Gorion, s. 56-57.
2. Alıntı, Steenbrink, 1998, s. 90.
3. Bkz. Delumeau, 1992, 9. Bölüm.

çok özel bir ruhtu, mübarek ve kutlu ışık okyanusunda yıkanan bir ruh.[4]

Âdem kimdi? Malezya'dan bir soru-cevap metninde, Âdem'in, ölüm meleği Azrail'in Mekke'ye getirdiği avuç dolusu Arap toprağından yaratıldığı anlatılır. Bunun üzerine Allah meleklerine dört ölçü su almalarını ve toprağın üzerine dökmelerini emreder.

> [Tanrı'nın] ruhu gizli bir yerden getirildi ve Âdem'in kalbine yerleştirilene kadar parlak ve asil bir mücevhere konuldu, Allah'ın dua ve selamı onun üzerine olsun [sallallahu aleyhi ve sellem]. 360 yıl boyunca Dünya yaşam suyu'yla karışarak Âdem'in hammaddesini oluşturdu...
> Toprağın üzerine dört ölçü su dökülmesiyle tatlı su salya, tuzlu su gözyaşı, acı su burun akıntısı ve baharatlı su kulak sıvısı haline geldi. Ruh vücuda bıngıldaktan girdi ve ardından vücudun diğer kısımlarına ilerledi.[5]

İnsanın yaratılışı dünyanın başlangıcı için umut verici görünür. Fakat en güzel hikâyelerde, biri ya da bir şey araya girer. Bu bölümün başındaki on altıncı yüzyıl resminde diz çökmüş meleklerin çevrelediği Âdem toprağın üzerinde çırılçıplak uzanır (resim 22). Sadece Şeytan ona hürmet etmeyi reddeder. Başka bir minyatürde Şeytan, Âdem'i onurlandırmak yerine dua eden meleklerin arasında caka satarak seccadede Allah'a diz çöker. Şeytan'ın Âdem'e saygı göstermeyi reddetmesinin sonuçları yakında mutlaka görülecekti.

Topraktan İnsan

> [Melekler] Tanrı'nın sağ elini açtığını ve dünyanın üzerine uzattığını gördü ve tüm canlılar O'nun sağ avucunda toplandı. Ve onlar Tanrı'nın yeryüzünün tamamından bir toz zerreciği ve tabiatın tüm suyundan bir damla su ve havanın tamamından bir gıdım esinti ve ateşin tüm tabiatından bir kıvılcımın sıcağını ve ısısını aldığını gördü. Ve melekler bu dört hareketsiz maddenin, O'nun sağ avucuna konduğunu gördü; bu demektir ki, Tanrı Âdem'e sıcak ile soğuktan ve kuraklıktan ile ıslaklıktan şekil verdi.[6]

Ermenistan'da Noravank manastır kompleksindeki bir kilisenin ön cephesinde, açık pembe renkte bir taşa oyulmuş sakallı

4. Al-Udhari, s. 153. Ayrıca bkz. Wünsche, 1906, s. 6-7.
5. Steenbrink, 1998, s. 52-53, 73 ve devamı, 114-115.
6. *The Cave of Treasures*, s. 51-52. Aslı Aziz Efraim'le ilişkilendirilen, dördüncü ve beşinci yüzyıla uzanan Süryanice yazılmış bir Hıristiyan metninin tercümesi.

Yaratıcı elini kaldırarak kemer aynalığından insanlığa bakar. Âdem'in yeni şekillendirdiği kafasını elinde tutar ve Kutsal Ruhu bir güvercin biçimiyle ona sunar.

23. Tanrı Âdem'in başını kutsal ruhla kutsar. Ermeni Kilisesi, Noravank, on üçüncü yüzyıl.

İbrani ve Arap tefsirciler Tanrı'nın Âdem'in vücudu için kullandığı maddeleri ince detaylarla tanımlar. Saf toprak seçti çünkü insan yaratılışın doruk noktası olmalıydı. Yahudi hikâyeleri, her nehir ve denizin ıslaklığının yanı sıra Tanrı'nın farklı türlerde toprak kullandığında da ısrar eder: Moriah Dağı'ndan ve dünyanın dört bir köşesinden gelen topraklar. İslami hikâyelerde Âdem aynı zamanda ismi konmamış bir dünya vatandaşıydı. Tanrı bütün bu farklı türlerde toprağı toplayarak, toprağın ölüyü ileride tanımasını ve Âdem'in soyundan gelenlerin kalıntılarını tekrar bağrına basmasını sağlamıştır.

Hikâyeler bize Tanrı'nın ilk insan için özel bir sevgi beslediğini anlatır. Bazı Yahudi kaynaklara göre Tanrı Âdem'i, daha sonra kurulacak Tapınak'ın mabedinde yarattı. Ya da Tanrı, dünyanın diğer parçalarından toplanan toza en az bir çorba kaşığı o kutsal yerin tozundan ilave etti. Birçok Yahudi metinde, Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış Kitabı Âdem ile Havva'yı tüm insanoğlunun ilk ataları olarak tanıtmasına rağmen, Âdem'in Yahudi kimliği aşikârdır. Hıristiyan hikâyelerinde, Kudüs şehri bazen Âdem'in yaratıldığı yer

olarak gösterilir: Zafer tacı orada başına kondu. Ve bazı hikâyeler, Âdem'in Golgota Tepesi'nde, Hz. İsa'nın ileride kurban edileceği yerde yaratıldığını belirtir.[7] Bu yüzden, Hz. İsa'nın çarmıha gerilme resimlerinde, çoğu kez Âdem'in kafatası çarmıhın dibinde yatarken görülür.

Yahudi hikâyelerinde olduğu gibi birçok İslami uyarlama da Âdem'in yaratıldığı toprağın dünyanın her tarafından geldiğini tasdikler. Bazı Arap hikâyelerinde Âdem'in başı ve kalbi için kullanılan özel toprak, daha sonra Kâbe'nin inşa edileceği Mekke gibi Arap bölgelerinden getirilmiştir. Âdem'in yaratılmasına dair eski Mısır'dan İslami bir efsane şöyle der:

> Cuma öğleden sonra yaklaşık saat dörtte Âdem yaratıldı. Allah tarafından dört başmelek, Cebrail, Azrail, Mikâil ve İsrafil'e dünyanın dört köşesinden toprak yığınları getirmeleri emredildi. Tanrı, Âdem'in kafası için daha sonra Hz. Muhammed'in mezarı olacak Medine toprağından bir parça; kalbi için Mekke toprağından bir parça kullandı. Melekler Âdem'in vücuduna hayran kaldı fakat İblis, yani şeytan alay etti: "Hah! Topraktan ayaklar ve çerçöpten bir kafa, bu yeni varlıktan zayıflık ve yozlaşma dışında hiçbir şey bekleyemezsin. Karanlık delikler sahtekârlık doğurur!"[8]

Tanrı, Cebrail'e dünyadan toprak toplamasını söylediğinde, yeryüzü vermeyi reddetti. Tanrı tarafından gönderilen diğer göksel habercilerin başına da aynısı geldi. Yeryüzü, insanoğlunun onun güzelliklerini parça parça yok edeceğini zaten biliyordu.

Bir Yahudi hikâyesine göre nihayetinde, gerekli maddeyi çekip çıkarmak için bizzat Tanrı ellerini uzatmak zorunda kalır. Birçok İslami hikâyeye göre Tanrı farklı göksel haberciler gönderip durur çünkü toprak yüksek sesle karşı çıkar. Yeryüzü, kendi tozundan yapılan yeni varlıklardan bazılarının sonunun Cehennem olacağını öngördüğünden endişelidir. İşte bu düşünce onu gözyaşlarına boğdu ve bunun sonucunda yeryüzünün her köşesi sonbahar manzaralarıyla kaplandı. Tanrı onu yatıştırdı ve endişelenmemesini söyledi: "Senden alınan sana geri dönecek."

Bu Arap hikâyesine göre, gönderilen tüm habercilerin içinden sadece Azrail görevini ifa etmeyi başardı. Toprağın patırtılı

7. Wünsche, 1906: s. 8; Tabari, Chronique de 1867, Cilt 1, s. 74; Dictionnaire du Coran, s. 24; *The Cave of Treasures*, s. 53; Steenbrink, 1998, s. 52.
8. Knappart, 1985, s. 35.

itirazlarını duymazdan gelen Azrail gerekli maddeleri –herhangi bir merhamet duymadan– Allah'a götürmeyi başardı. Bu meziyet Azrail'in Ölüm Meleği olmaya terfi etmesini sağladı.[9]

Yahudi ve İslami hikâyelerde, Tanrı'nın ilk insanı yaratma düşüncesi, Yaratılışın bu son kısmı üzerinde çalışmaya başlamadan önce hizmetkârlarının ciddi itirazlarıyla karşılaşır. Melekler, bundan böyle ruha sahip tek varlığın kendileri olmayacağı gerçeğini kabullenmekte güçlük çekerler. Onlar, ilk yaratılan varlıklar olarak saf bir kutsal ışık barındırırlar. Bazı hikâyelerde Âdem'in güzelliği ve olağanüstü nitelikleri melekleri öyle kıskandırır ki melekler onu ateşle hafifçe yakmaya çalışırlar fakat beceremezler çünkü Tanrı'ın koruyucu eli onun üzerindedir. Özellikle Samael (ya da Şeytan), ilahi meleklerin en büyüğü –Tanrı onu alışılmış altı kanatlı yerine on iki kanatlı yaratır– ilk insana haset etmektedir. Âdem ruhuna kavuşur kavuşmaz, Tanrı tüm meleklere diz çökmelerini ve ilk insana hürmet etmelerini emreder. Samael reddeder ve Tanrı'yla tartışır. Melekleri kendi kutsal varlığından yaratan Tanrı, nasıl oluyor da kıymetli bir ruh parçasını sıradan bir parça çamur için israf edebiliyordu? Âdem'in önünde diz çökmeyi reddeder ve sonuçta Tanrı onun küstahlığını cezalandırmaya karar verir. Öyle hiddetlenir ki Samael ve müritlerini Cennetten kovar ve sonsuza dek Cehenneme sürer, böylece iyi ile kötü arasında devam eden mücadele körüklenir.[10]

Yemen hikâyelerinde ve diğerlerinde, ilk insan, Tanrı'ın dünya üzerindeki temsilcisi olarak yaratılmıştı. Kederli melekler Allah'ın bu görev için kendilerinden birini neden seçmediğini merak ederler. Bir Malaya hikâyesinde melekler der ki: "Biz ışıktan yapıldık, biz şeffafız, bizim düşüncelerimiz açık bir kitap gibi okunabilir. Biz sadece dürüst olabiliriz." Fakat Âdem'in kafatası topraktan yapıldığına göre, o planlarını gizleyebilecek ve düşüncelerini saklayabilecektir. Tüm hikâyelerde hizmetkârlarıyla yaptığı tartışmalar Allah'ı son derece rahatsız eder ve melekler bunu fark eder etmez Rabb'ın memnuniyetsizliğinin geçmesi umuduyla dua etmeye başlarlar.[11]

Yahudilikte, Tanrı, cansız ilk insana hayatın nefesini bahşetmeye karar verir fakat Nefes karanlığın önünde korkar, toprak hey-

9. Al-Udhari, s. 136-138.
10. Üç dinde de birçok versiyonu vardır. Bkz. *Everyman's Talmud*, s. 76; Bierlein, 1994, s. 75; Al-Udhari, s. 134-140 ve 150.
11. Knappert, 1980, s. 29; Al-Udhari, s. 134.

kelde bir aralık açmalarını haykırır. Araplara ait çeşitli hikâyelerde, Tanrı benzer emirler verir: "Gel, içine gir!" Nefes yeis içinde burun deliklerinden gövdeye girer. Tanrı'nın nefesi onu doldurur doldurmaz Âdem'in gözleri açılır ve dili çözülür, kulakları açılır ve hapşırır. Ardından Tanrı (bazen Cebrail) ona der ki: "Söyle şimdi: Sana merhamet etmesi için Tanrı'ya şükret, Âdem."[12]

Hikâyeler ve sanatçılar hayat veren maddeyi farklı şekillerde saptar. Bazen bu Nefes değildir, ilk insana hayat veren Ruhtur ya da bazı durumlarda her ikisinin bileşimidir. Venedik'te San Marco Bazilikası'nda, on üçüncü yüzyıla ait bir mozaikte Ruh, canlanması için Tanrı'nın Âdem'in vücuduna üflediği kanatlı bir varlık olarak tasvir edilir. Ortaçağa ait eski bir Kitab-ı Mukaddes'te de başını Âdem'in üzerine eğip ona usulca nefes veren müşfik Tanrı'nın dokunaklı bir resmi vardır (RESİM 24).

24. Tanrı Âdem'e ilk nefesi üflüyor. Livre des Heures, Tournai, 1535.

12. Bin Gorion, s. 58-59; Al-Udhari, s. 154-155. Birçok dilde "nefes" ve "ruh" ortak köklere sahiptir. İbranice *ruach*, rüzgâr ya da ruh demektir ve Arapça'da ruh, rih yani rüzgârla ilintilidir. Yunanca *pneuma* ve Latince *spiritus* kelimeleri sadece rüzgâr, esinti, nefes anlamına gelmez, aynı zamanda "hayat nefesi", "ruh" ve "bilinçlilik" anlamındadır.

Âdem'in güzel ruhu nereden gelmekteydi? Bir Yahudi Kabala hikâyesinde, "Tanrı'nın görkemli tahtının altından alınma"ydı. Fakat bu ölümsüz ruh, Cennetten Düşüş'ten sonra Âdem'den uçup giderek ölümlü bir ruhla yer değiştirdi.[13]

Endonezya'ya ait İslami bir hikâyeye göre, ruh yaratılmasından bu yana "Tanrı'nın tahtı altında asılı parlayan bir lambanın içinde" tutulmuştu. İlk ruh, yaratıcısına gece gündüz şükretti ve takvayla parladı. Tanrı cama çatlamasını buyurdu ve bu, ruhun neminden bir damlanın Âdem'in topraktan vücuduna düşmesini sağladı. Orada ışığın özü insanın bedeni boyunca yayıldı fakat bu hikâyede bile maddesiz ışıktan oluşan ruh, Tanrı onu Âdem'in burnundan girmeye zorlayana kadar tereddüt etti ve kara toprağa girmeye karşı çıktı.[14]

Neden burundan giriyordu? Yahudilere cevabı bizzat Tanrı verir: Ağız, gözler ve kulaklar yerine, O ruhu insana burun deliklerinden üflemeye karar verdi çünkü "onlar neyin cenabet ve sakıncalı olduğunun ve neyin hoş ve güzel olduğunun farkına varırlar, böylece bu takva ehli, günahtan kaçınabilir."[15]

Çeşitli hikâyelerde, canlanma süreci daha detaylı tarif edilir: "Ruh yutaktan göğüs kafesine ve mideye gitti ve geçtiği her yerde toprak canlandı." Başka bir hikâye Âdem'in ruha sahip olduğu anda başını sağa döndürüp Cennetin saadetini gördüğünü ekler. Cavalara ait bir hikâyede Âdem'e nefesin verilmesi dört baş meleğin boruyu üflemesiyle başlar. "Boru üflemek" Cava dilinde aynı zamanda "nefes almak" anlamındadır. Ruh, Âdem'in kafasına girdiği anda Cavalı Âdem Tanrı'ya şükür şarkıları söylemeye başlar ve böylece "Arapların kutsal dili" meydana gelir. Burada Âdem "kâinatın bir zerresi" olarak görülür. Bu demektir ki "yıldızlar, güneş, ay, toprak ve gökyüzü, hatta Tanrı'nın tahtı ve onun kaidesi bile Hz. Âdem'in özünde sıkıştırılmış bir biçimde bulunur".[16]

Bir Yemen tasviri, ruhun Âdem'in bedeni boyunca süren uzun yolculuğunu izler:

---

13. Wünsche, s. 13.
14. Knappert, 1980, s. 30.
15. Ginzberg, s. 60.
16. Grünbaum, 1893, s. 62; *Le livre de la création et de l'histoire d'Abou-Zéïd ben Sahl el-Balkihî*, Huart (Der.), 1901, s. 77; Dähnhardt, s. 89; Steenbrink, s. 114-115. Üç dinde Âdem'in gövdesini ve ruhu nasıl aldığına dair birçok hikâye vardır. Ayrıca, ilk insanın nasıl dünyaya geldiğine dair diğer kültürlerden yaratılış hikâyeleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Mineke Schipper, *In het begin was er niemand*, s. 73-87.

> Ruh heykele ağzından girdi ve beynine gitti ve orada iki bin sene bekledi, ardından aşağıya, gözlerine kaydı ve burnuna ulaştığında Heykel hapşırdı; Ruh ise onun ağzına, diline, göğüs kafesine ve kaburgalarına düştü ve Heykel'in göbek deliğine ulaştığında Heykel kendine hayranlıkla baktı ve dedi ki: "Ne kadar güzel bir görüntü."[17]

Birçok hikâye Âdem'in toprak, kil, kum veya tozdan yapıldığında hemfikirdir. Maddelerin farklı renkleri, farklı ırkları doğurur.[18] Bununla birlikte, bir Cava hikâyesinde ilk insan hamurdan yaratılır, Slovenya'dan bir hikâyede ise sayısız yaratma etkinliğinden bitap düşen Tanrı'nın döktüğü kutsal terden oluşur. İlahi ter damlaları toprağa düşer ve canlanır: ilk insan (ki hikâye kasvetli bir şekilde sona ererken zevk için yaratılmamıştır).[19]

Âdem'in Güzelliği

> Tanrı dünyanın tamamını kelimelerle yarattı fakat O, insanı Kendi Elleriyle yaptı. (Yahudi sözü)

Âdem'in harikulade güzelliği ve devasa boyutlarına mümkün olan her şekilde şükredildi: Vücudu Cennetten toprağa ve Doğu'dan Batı'ya ulaştı. O "öyle fevkalade bir güzellikteydi ki ayak tabanı bile güneşin parlaklığını gölgede bırakırdı." Meleklerin onu Tanrı'yla karıştıracağına şüphe yoktu.[20]

Bir Midraş* hikâyesinde, başlangıçta Âdem'in dev cüssesinin tüm dünyayı kapladığı anlatılır. Hâlâ hareketsiz ve yaşamdan yoksunken bile göz kamaştırıcı güzellikteydi. Meleklerin kafaları öylesine karışmıştı ki bu insana "Kutsal Olan" diye hitap ediyorlardı. Endişelenerek gerisin geri Cennete uçtular ve Tanrı'ya artık biri Cennette diğeri dünyada olmak üzere iki kutsal güç mü olduğunu sordular. Tanrı bu karışıklığa anında son verdi. Âdem'de bazı değişiklikler yaptı, onu biraz küçülttü ve bir başka yoruma göre de uykunun ona musallat olmasını sağladı. Tanrı ve melekler uyumaz, bu yüzden Âdem insan olmalıydı: Sadece Tanrı'ya tapınılmalıydı.

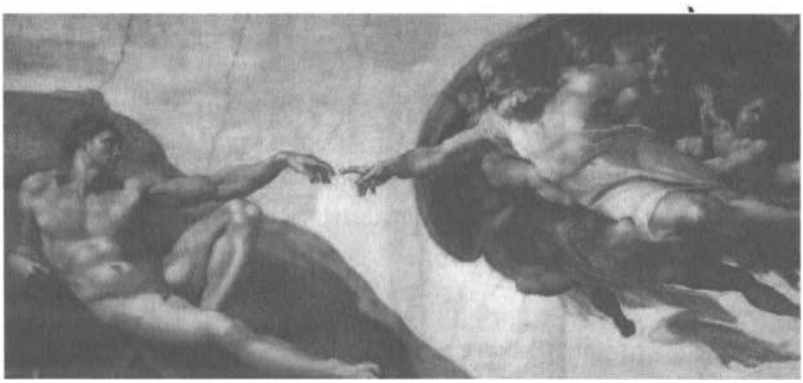
17. Ginzberg, s. 60-61; Al-Udhari, s. 154.
18. İnsan ırkının kökenine dair farklı kültürlerden hikâyeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. *In het begin was er niemand*, Bölüm 5.
19. Steenbrink, 1998, s. 114; Dähnbardt, 1907, s. 113; Röhrich, 1968, s. 152.
20. Yaratılış, Rabba 14:2 ve 8:10; Kvam, Scheraing ve Ziegler, s. 78-79.

* Midraş, Musevilikte kutsal metinlerin haftalık sinagog toplantılarında yorum katılarak okunmasıdır, İslami kültürde tefsir ile eşdeğerdir. Aynı zamanda bu amaçla yazılan kitaplara da Midraş denir. (ç.n.)

Bir Arap anlatısında da melekler insan heykelinin inanılmaz güzelliği karşısında benzer şekilde şaşırır. Bu eşsiz ve etkileyici dış görünüş, yedi Cennette ve yedi gökte günün konusuydu. Fakat Allah, kırk yıl boyunca endişe ve üzüntü bulutunun heykelin üzerinden geçmesine izin verince (oysa neşe bulutu sadece bir yıl kaldı) Âdem'in bir insan olduğunu anladılar.[21]

Yeni yaratılmış Âdem sadece fiziken güzel değildi, aynı zamanda güzel bir aklı vardı: "Âdem Cennet Bahçesi'ne vardığında, Tanrı, ona 670 tane el yazması ilahi ve beşeri bilgeliklerle dolu, 72 hikmet içeren bir kitap vermek için bir meleği kullandı." Bu kitaptan dünyanın ahengini, yıldızların yerini ve hareket nedenlerini öğrendi.[22]

Hıristiyanlıktan esinlenilmiş bazı tablolarda, Tanrı Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, yaratılış boyunca hepsi faaldir; diğerlerinde sadece ilk ikisi görünür, Kutsal Ruh bir güvercin biçiminde yukarıdan süzülür. Michelangelo, Vatikan'daki Sistina Şapeli'nin tavanındaki ünlü fresklerden birinde, yeni yaratılmış Âdem'i etkileyici, kaslı, çıplak bir erkek olarak resmetti –şüphesiz onun ilk insan tasviri Tanrı'nın suretindeydi (RESİM 25).

25. Tanrı'nın Âdem'i yaratması, Michelangelo, Sistina Şapeli, 1509-1510.

İslamiyet'teki resimli Peygamber hikâyelerinde, Âdem genellikle Cennette, zengin giyimli, başında tacıyla genç bir erkek ola-

21. Graves ve Pattai, s. 62; Al-Udhari, s. 140.
22. Wünsche, s. 13 ve müteakip sayfalarda ayrıntıları verir.

rak tasvir edilir. Sadakatle diz çöker ya da tahtında bacaklarını altına toplamış bir sultan gibi oturur (RESİM 17). Yaratılmasından sonra bazen çiçekli bir çayırda, etrafı itaatkâr meleklerle kuşatılmış, solgun ve çıplak halde uzanmaktadır (resim 22).

İslamiyet'teki ilk peygamber olarak Âdem, yaratıldıktan hemen sonra peygamberlik güçlerini doğrudan parlak sarı bir hale, omuzlarından yayılan bir aydınlık olarak tasvir edilen ışık biçiminde alır. Bazen yaratılmasının hemen ardından melekler kollarını kendi göğüs kafesine sararak Âdem'in önünde dikilirler. Âdem'e kıyafetler, bir taç ya da bir tabakla meyve sunarlar. Ya da onun sağında ve solunda açık kanatlarıyla dikilerek başının üzerinde yay biçimini alırlar.[23]

Bir Yahudi Midraş yorumunda, örneğin Sirak'ta,* Âdem'in kendi insanları arasında muhteşem kişilerden biri olduğu da söylenir. Hıristiyanlığa ait birçok gelenekte Âdem ile Havva, Hz. İsa'nın ilk ataları ya da onun kurtardığı insanlar olarak tasvir edilir ve bu nedenle aziz sayılarak büyük saygı görürler. Doğu Ortodoks geleneğinde, bazen başlarının etrafında bir tür hale vardır ve Etiyopyalı Âdem Kitabı'nda (*Gadla Adam*) Mesih, ikinci Âdem olarak gösterilir. Bu, Âdem'in Etiyopya fresklerinde çoğunlukla kraliyet kıyafetleri giymesinin nedeni olabilir.[24]

"Kıymetli, Kolay İncinebilir Demektir."**

Hollandalı şair Lucebert, yirminci yüzyılda bu mısrayı yazarken muhtemelen Âdem'i aklından geçirmedi fakat bu mısra, o günden beri her türde sanatsal yaratım için olduğu kadar Tanrı tarafından yaratılan ilk insan için de geçerli görüldü. Gerçekten de tüm o çizgiler, çentikler, gedikler, çatlaklar bir zamanlar böylesine kusursuz olan ilk insanın neresinden geliyor? Bu soru birçok hikâyede yanıt bulur.

Kuzeybatı Çin'den İslami bir hikâyede Âdem –buradaki adı Adan'dır– kendisini ciddi bir açmaza düşürür. Allah başyapıtı-

23. Milstein, s. 106 ve müteakip sayfalar.

* Sirak ya da Yeşu Ben Sirak'ın Bilgeliği, MÖ ikinci yüzyılın başlarında (tahmini MÖ 200-175 arası) Kudüslü Yahudi kâtip Yeşu Ben Sirak tarafından yazılan ahlaki bir öğreti kitabıdır. Yahudiler tarafından Kutsal Kitap'a dahil edilmediği için orijinal İbranice yazmalar korunamamıştır. (ç.n.)

24. Bkz. Esche, s. 33-36.

** Lucebert'in "De zeer oude zingt" isimli şiirinden. (ç.n.)

nı bitirene kadar ayağa kalkmasına izin verilmez ve o da sürekli uzanmaktan öyle bıkar ki tek başına kaldığı bir anda ayağa kalkar.

> Kafatası aniden çatlayarak açıldı ve yaşamsal enerjisi sızmaya başladı. Bu enerjinin bir kısmı dağlara ulaştı ve altın, gümüş, bakır, demir, kalay vb minerallere dönüştü. Ruh özünün birazı gökyüzüne yükseldi ve çeşitli türlerde kuşlar haline geldi. Birazı toprağa aktı ve çeşit çeşit hayvanları oluşturdu. Birazı da nehirlere ve göllere sızdı ve birçok türde balık, kaplumbağa, karides ve yengeçlere dönüştü. Âdem şimdi gerçekten tehlikedeydi ve bunu biliyordu. Eğer ruh enerjisinin geri kalanı da kaçarsa ölecekti. Panikle, sağ ve sol ayak tabanlarının ortasından sol eliyle biraz çamur aldı ve başındaki çatlağı bununla yamadı. İnsanların ayak tabanındaki kavisin nedeni budur. Eğer ilk atamız Âdem, ruh özünün kaçmasını önleseydi ölümsüz olacaktık. (Hui, Çin)[25]

Yaratılışın başından beri Tanrı ile Şeytan arasındaki rekabet, Şeytan'ın ilk insanın yaratılışını sürekli mahvetmeye çalışmasıyla içten içe kaynamaya başlar. Bu hikâyelerin gerçekten Yahudi, Hıristiyan ya da İslami kaynaklı olup olmadığı çoğu kez belirsizdir. Âdem'in Tanrı tarafından henüz yaratılmış muhteşem vücudunu hayal edin. İçine bir ruh yerleştirilebilir olana kadar uzanıp dinleniyor olmalı. Tanrı onu bir anlığına yalnız bırakır ve Şeytan gidip ilk insanı görür: Tamamen kusursuzdur. Derin bir kıskançlıkla köpürerek üzerine tükürür.

Tanrı, Şeytan'ın, eserini mahvettiğini gördüğünde sordu: "Ne yaptın?"

> "Pekâlâ, aklından ne geçti?" dedi Şeytan. "Onu beni hiç fark etmeyecek kadar güzel yarattın fakat artık o beni daima hatırlayacak."
> Bunun için yapılacak hiçbir şey yoktu çünkü Tanrı'nın yarattığı geri alınamaz. Fakat Rab, ilk insanı öyle bırakamadı. Bu nedenle vücudumuzu tersyüz etti, böylece dışarıdaki tükürük artık içeride kaldı –tüm hastalıkların başladığı yerde. (Rusya ve Ukrayna'dan)[26]

Şeytan tükürür tükürmez aşağılık parazit Âdem'in göbeğinden yavaş yavaş ilerler. Bir Bulgar anlatısında, Şeytan, Tanrı'nın eserini bozmak amacıyla Âdem'in vücudunda delikler açmak için bir çubuk kullanır. Burada da Tanrı, kurtarılabilir olanı kurtarmaya

25. Bkz. Li ve Luckert, 1994, s. 80-81. Bu hikâye diğer İslami geleneklerde de görülür. Örneğin, Grünbaum, 1893, s. 62 ya da Huart, s. 74-77.
26. Dähnbardt, s. 97.

çalışır. Çeşitli otlar toplar ve bunları vücuttaki delikleri elinden geldiğince tıkamak için kullanır. Ardından vücudu yine toprakla örter ve sonuç olarak insan bir kez daha el değmemiş hale gelir. Bu onarım için Tanrı'nın kullandığı tüm bitkiler, sonradan, hasta olduğumuzda bizi tedavi edecek ilaçlar olur.[27]

İsyankâr meleklerin lideri Azazel –hikâyelerde Samael, Satan, Harêth ya da İblis olarak da bilinir– daha cansızken bile Âdem'e kuşkuyla bakar. Yanından her geçişinde bu ruhsuz heykele vurur ya da tekme atar, bu sebeple içi boş heykelden çınlama sesi çıkar. Ayrıca, içerisinin nasıl göründüğünü anlamak için heykelin ağzından içeri süzülür ve anüsünden çıkar. Bu araştırmadan sonra diğer meleklere güvence verir: "Kokuşmuş topraktan yapılma bu tuhaf mahlûktan korkmayın. İçi boş ve kırılgan ve uzun süre hayatta kalamaz." (Arap anlatısı, Yemen)[28]

Şeytan Bir İnsan Yaratabilir mi?

Şeytan, Tanrı'yı kurnazlıkla alt etmek için elinden geleni yapar fakat fena halde çuvallar. Kendi başına bir heykel yapmaya çalışınca, en iyi yapabildiği canlı bir maymun olur. Gizliden gizliye, tekniklerini öğrenebilmek adına Tanrı'yı sürekli gözetler. Yahudi, Hıristiyan ya da İslami hikâyelerde, Tanrı'nın Âdem heykeline hayat vermeye çalışan Şeytan başarısız olur.

Onuncu yüzyılda Bulgaristan'da kurulmuş bir tarikat olan Bogomiller iki yüzyıl içinde Balkanlar boyunca ve daha sonra da Anadolu'da yayılmayı başardılar.[29] Kiliseleri bazen ılımlıydı fakat başka zamanlarda dünyadaki her şeyin önünde sonunda kötü olduğu ve insanı yaratanın Tanrı değil, Şeytan olduğu radikal fikrine hürmet ediyorlardı. Hikâyelerinin birinde, Şeytan bizzat bir Âdem heykeli yapmakla kalmaz, aynı zamanda ona yaşam nefesini de üfler. Bu nefes daha sonra Âdem'in sağ ayak başparmağından dışarı çıkar ve oradan Şeytan'ın ruhu olarak yılana girerek onu hayvanların en kurnazı kılar. Aynı görüşten bir başka hikâyede, Şeytan insan vücudunu kilden yaratmayı başarır.

27. A.g.e., s. 96.

28. Ginzberg, s. 60; Al-Udhari, s. 140-143.

29. Bogomil Kilisesi, iyinin kötünün karşısında olduğu ve kötünün galip geldiği düalist bir dünya görüşüne sahiptir. Bogomiller, adlarını kurucuları Papaz Bogomil'den (Tanrı tarafından sevilen) almıştır. Bogolizme göre Şeytan tüm canlılarda yaşar ve insanları kötülük yapmaya iter.

Ardından üçüncü Cennetten bir meleğe o vücuda girmesini emreder, böylece Âdem canlanır. Ardından bir kadın vücudu yaratır ve ikinci Cennetten bir meleğe de buna girmesini buyurur. Sonra (evliliğin kökenine dair bir Bogomilizm açıklaması) Şeytan ikisine "birbirleriyle birleşmenin günahını" öğretti.[30]

Şeytanın bir insanı yarattığına dair hikâyeler enderdir. Onun yaratma girişimleri, Tanrı'nın yaratma girişimleri, üç dinde varolan insana sadece Tanrı'nın hayat verebileceği altın kuralının dışındaki istisnalardır.

Âdem Nasıl Sakallı Oldu?

Bir Macar anlatısında, Havva'nın hiçbir şeyden, Âdem'den bile korkmadığı belirtilir. Âdem bundan hoşlanmadı. Havva'nın kendisinden çekinmediğine dair şikâyette bulunmak için Tanrı'ya gitti. Ardından Tanrı ona dedi ki: "Git ve Dicle nehrinde kendini yıka." Âdem yıkanmaya başlar başlamaz sakalı da uzamaya başladı. Havva onu görünce ilk kez şaşkınlık duydu: Kimdi bu? O zamandan beri, kadınlar erkeklerden çekinir.

Elbette, Havva da sonradan sakal istedi, o da kendini yıkamak için Dicle nehrine ya da Cennetteki bir dereye gitti. Ukrayna'dan bir hikâyede, daha sadece elini ıslatmıştı ki etrafında uçuşan bir arı iki bacağının arasından onu soktu. Havva acıyan yerini ıslak eliyle tuttu ve orada az miktarda tüy çıktı.[31]

Âdem'in sakalının kökeni çoğu kez Havva'yla yakından bağıntılıdır. Eski bir Fransız şiirinde, Âdem, Tanrı'dan kaburgasını geri vermesini istediği için Havva'yla büyük bir sorun yaşamaktadır. Dua eder: "Tanrım, lütfen şu kadını geri al." Tanrı Âdem'e acır, böylece ona yüzünü gizlice ovalaması için küçük bir şişe değerli bir yağ verir: Yağ yüzünü "korkunç" hale getirir, "erkeksi ve kıymetli" birine döndürür. Havva "nazik, sevecen ve yumuşak başlı" olur ancak bu uysallığın geçici olduğu ortaya çıkar.

Hürmet eksikliği Havva'yı ikinci bir Lilith –erkeğine boyun eğmeyi reddeden ilk kadın (bkz. Bölüm 5)– olma riskiyle karşı karşıya getirdi. Sakal halen birçok hikâyede, karısından saygı görmeyen kocalara bir çözüm olarak tavsiye edilir.[32]

30. Latince Liber Johannis'ten (Thilo, Codex apocryphus Novi testamenti 884) alıntı için bkz. Dähnhardt, s. 92.
31. Dähnhardt, s. 229-231.
32. Grécourt, 1881, s. 253.

Âdem'in sakalının nasıl meydana geldiğini tasvir eden çok sayıdaki hikâyeye bakılırsa, erkeğin yüzünde kılların çıkması, ilk kadın ve erkek arasındaki önemli meselelerden biri olmalıydı. Bazen bizzat Havva bile erkeğine saygı duymadığı için nedamet getiriyor gibi görünür.

Bir Danimarka hikâyesinde, Tanrı'ya, Âdem'de dehşet verici hiçbir şey bulamadığından yakınan aslında Havva'dır. Tanrı ona Âdem'i Nil'e gidip yüzünü çamurla ovalaması için ayartmasını tavsiye eder. Havva, Âdem'i nehirde ağzının etrafını çamurla ovalamaya ikna etmeyi başarır ve aniden siyah, kocaman bir sakal ortaya çıkar. Nihayet bir şey Havva'yı etkiler.[33]

Bazı resimler Âdem'i Cennette sakallı ve bıyıklı tasvir eder, bazıları etmez. Sadece bıyığı olan İslami bir Âdem (resim 5) ve Cennetten Düşüş'ten önce ve sonra, sakallı ve bıyıklı olan Kıpti bir Âdem vardır (resim 8). Michelangelo'nun yeni yarattığı Âdem'in yüzünde hiç tüy yoktur fakat Hıristiyanlığa ait görsel sanatlarda, Âdem Cennette çoğunlukla sakallıdır çünkü şüphesiz ki ressam ya da heykeltıraş bunu onun güzelliğini ya da asaletini takdir etmek için yapar.

Birçok hikâyede saygı vesilesi sakal, Âdem ile Havva Cennetten Kovulduktan sonra çıkmaya başlar. Birçok İslami hikâye Cennette Âdem'in yüzünün hâlâ pürüzsüz olduğunda ısrar eder. Kıllar, Cennetten düştükten ve Serendib'e (eski Arapça ve Farsça'da Sri Lanka'ya verilen ad) indikten hemen sonra çenesinin etrafına yayılmaya başladı.

Âdem sakalını gördüğünde dedi ki: "Tanrım, bu da nedir? Ben Cennetteyken bu yoktu." "Bu senin günahının bedeli" oldu yanıt. "Görünüşündeki değişiklik budur, böylece kadın ve erkek arasındaki farkı görebilirsin."[34]

Bir ses ona sesleninceye kadar, doğrusu sakalından hiç memnun değildi: "Sakal erkeğin dünyadaki övünç kaynağıdır, sakal onu zayıf kadından ayırır." O dakikadan itibaren Âdem, yüzündeki yeni gelişmeye farklı bakmaya başladı.

Müslüman anlatıcılar sakal mevzusuna özel bir önem verirler. Âdem, yasak meyveyi yediği için vicdan azabı duymaya başladığı anda sakallı oldu. Tanrı, Âdem'in pişmanlığını kabul etti ve onu ziyaret etmesi için Cebrail'i dünyaya gönderdi: "Allah sana

33. Dähnhardt, s. 231.
34. A.g.e., s. 230.

uzun ömür versin ve seni güzellikle donatsın." Âdem cevap verdi: "Uzun ömür derken ne kastettiğini anlıyorum fakat güzellikle ne kastediyorsun?" Diz çöktü ve Yaratıcı'ya, Tanrı'ya şükretti ve başını kaldırdığında yalvararak şöyle dedi ki: "Ah Allah'ım, söz verdiğin gibi güzelliğimi artır."

O duadan kısa süre sonra, ışıltılı yüzünde muhteşem bir sakal belirdi. Hâlâ orada olan Cebrail, Hz. Âdem'in sakalına dokundu ve dedi ki: "Bu, Tanrı'nın sana, senin duana cevabıdır. Dileğin sana –ve senin tüm erkek çocuklarına– mahşer gününe kadar nasip edildi."[35]

Bu geleneği takiben, erkeklerin sakal tıraşı olmalarına izin verilmesi ya da verilmemesi gerektiği konusundaki internet tartışmaları alevlenmeye devam eder. Farklı iddialar öne sürülür: biri sakalın erkek anatomisinin tamamlayıcı bir parçası olduğu; öteki sakalın tıpkı Âdem'e yaptığı gibi erkeği saygı duyulmaya layık hale getirdiği ve hâlâ güzelliğini artırdığı yönündedir. Ayrıca sakalın amacı erkek ile kadın arasındaki farkı vurgulamaktır ve Tanrı'nın Âdem'e sakalı yakarışlarına bir karşılık olarak verdiği unutulmamalıdır. Sakal bu nedenle bugün erkekler için zorunlu mudur? Bazı yorumlar bunu onaylar: Erkekler, doğaları gereği, hayat boyu uzamasına izin vermeleri gerektiğinden sakal mecburi olmalıdır. Sonra, kişinin sakalını kısaltmasının bir kabahat olup olmadığı gibi ciddi bir soru ortaya çıkar. Bazı inananlar buna çapraz soruyla şöyle tepki verir: "Doğası gereği" ne demektir? Ya da: Modern Müslümanlar "Peygamber kendi sakalı kısalttı mı" gibi anlamsız sorulara neden bu kadar çok önem verir? Ya da: Eğer peygamberin diş fırçası yoktuysa, bizim kullanmamız caiz midir? Bu hayati soruları soran kişiler arasındaki inananlar için iyi ve huzurlu, temizliğe uyan ve yardımsever bir karaktere sahip olmak çok daha önemli ve çok daha zor.[36]

Kimileri başka karşı savlarla sakalın tıraş edilemeyeceği fikrini hâlâ tartışıyor, şöyle ki aynı zamanda erkeklerin "doğası gereği" penislerinin ucundaki deri alınır ve bu, hâlâ Yahudilerde de Müslümanlarda da uygulanmakta. Peki gerçekte Âdem nasıldı?

35. Bihar al-Anwar kitabında 16. Bölüm'de Allamah Mailisi (Aydınlanma Denizleri).
36. "Why Shaving The Beard is Unlawful in Al-Islam", http://al-huda.al-khoei.org/news/124/ARTICLE/1171/2006-11-05.html.

Sünnetli ve Sünnetsiz Âdem

Erkeklerin sünnet edilmesi Yahudiler ve Müslümanlar için mecburi bir törendir ve bu uygulamanın Ortadoğu'da uzun bir tarihi vardır. Eski Mısırlıların Nil Nehri'nin bereketiyle ilişkili bir Sünnet Tanrısı bile vardı. Sünnet, kimi zaman bir çocuğun penisinin kesilerek Bereket Tanrıçasına sunulmasını da içeren bereket ritüelinin ilk safhasıydı. Daha sonra bu uygulama küçük bir kesiğe indirgendi, damlayan kan tanrıçaya bir kurban gibi sunulurdu.

Tevrat, bunun ilk sünneti savunan İbrahim ile Tanrı arasındaki bağ olduğunu ifade eder.[37] Tanrı İbrahim'i zengin ve güçlü bir adam kıldı ve İbrahim kalabalık bir ailenin babası oldu. Bu bağın bir işareti olarak Tanrı İbrahim'e penisinin ucundan biraz kesmesini söyledi. İbrahim 99 yaşındayken kendini sünnet etti ve ardından o zamanlar 13 yaşında olan oğlu İsmail'i ve hane halkının tüm erkeklerini de sünnet etti. Oğlu İshak bir yıl sonra dünyaya geldi ve doğumundan sonraki sekizinci gün babası tarafından sünnet edildi.

O günden beri, her Yahudi oğlan doğumunun sekizinci gününde sünnet edilir: Yahudiler bu yolla her yeni doğan erkek bebekle birlikte Tanrı'yla olan bağlarını yeniler. Sekizinci gün, dünyanın yaratılması yedi gün sürdüğü için tercih edilmiştir.

Yeni Ahit'te, sünnet bundan böyle asli bir koşul değildir. İnsanları daha kolay Hıristiyanlaştırabilmek için Havari Pavlus bazı kuralları esnetti –sünnet, sıkı perhiz, Şabat* gereklilikleri gibi. Vaftiz, Hıristiyanların cemaate katılmasının bir yolu olarak sünnetin yerini aldı. Mısır Kıpti Kilisesi'nde erkek bebekler doğumlarından sonra bir hafta ile bir yıl arası hâlâ çoğu kez sünnet ettirilirler. Mecburi değildir fakat hijyenik nedenlerle hâlâ yaygındır.

Kuran'da, sünneti nedenleri belirsizdir. Bu uygulama İslamiyet öncesi bazı Arap toplumlarında zaten vardı ancak Müslümanlar sünneti Peygamberin getirdiği bir gelenek olarak görür. Eğer İsmail'in babası İbrahim bu geleneği uygulayan ilk kişi olarak düşünülürse, o halde önceki peygamberler sünnet olmalıydı. Bu kabul edilemez düşünce, birçok hikâye anlatıcısının sünneti insanlığın ilk atası Hz. Âdem'e dayandırmasına yol açtı. Aslında

37. "Yahudiliğe göre Âdem sünnetsizdi ve İbrahim sünnet olan ilk kişiydi –bu elbette yanlış." Bu bilgi için Mark Geller'e teşekkür ederim.

* Şabat veya Sebt günü, çoğunlukla haftalık bir dinlenme günüdür, Yahudiler için cumartesi gününü ifade eder. (ç.n.)

bazı Müslüman din âlimlerine göre Âdem zaten sünnetli yaratıldı.[38]

Sünnet, giderek sünnetli doğan ya da fevkalade şekilde penislerin üstderisini kaybeden peygamberlerle birlikte ilgili uzun zamandır tektanrıcı bir gelenek olarak görülmeye başlandı.

> Tanrı Âdem'i zaten sünnetli yarattı ve [oğlu] Şit sünnetli doğdu, tıpkı İdris, Nuh, Sam, İbrahim, Davut, Süleyman, Lut, İsmail, Musa, İsa ve Muhammed gibi. Doğduktan yedi gün sonra, penislerinin üstderisi, göbekbağlarıyla birlikte düştü.[39]

Barnabas İncili geçmişi 1500'lü yıllara uzanan İspanyol-İslami bir kitaptır. Kendini İsa'nın havarisi Barnabas diye çağıran bir yazar tarafından yazılmıştır, İsa'nın hayatını çok yakından betimler. Kitap Hıristiyanlar tarafından sahte olmakla yaftalandı ve zaman zaman da Kuran'la çelişiyordu. Kitapta büyük bir bölüm sünnet hakkındadır:

> İsa şöyle dedi: "İlk insan Âdem, Şeytan'ın hilebazı yüzünden Tanrı'nın Cennette yasakladığı yiyeceği yediğinde bedeni ruhuna isyan etti, bunun üzerine o, 'Alimallah, seni keseceğim!' diyerek yemin etti. Ve bir kaya parçası alıp keskin kenarıyla kesmek için etini ölçtü: Bunun üzerine melek Cebrail tarafından azarlandı. Ve yanıt verdi: 'Tanrı adına bunu keseceğime yemin ettim, asla bir yalancı olmayacağım!' " Sonra melek ona etindeki fazlalığı gösterdi ve Âdem onu kesti. Bundan dolayı her erkek, Âdem'in bedeninden beden bulduğu için bu yemine uymak zorundadır. Âdem, oğullarında da buna riayet etti ve sünnet zorunluluğu kuşaktan kuşağa geçti. Fakat İbrahim zamanında dünya üzerinde sünnetli sadece birkaç kişi vardı çünkü putperestlik çok yayılmıştı.[40]

38. Steenbrink, s. 57'de Malayalıların Bin Soru Kitabı'na atıfta bulunur: "Soru: Âdem sünnetli miydi, değil miydi? Cevap: Âdem doğuştan sünnetliydi."

39. Bkz. Bihar Al-Anwar 14, 235:8. İslamiyet'te erkek çocuklar yedinci gün sünnet edilmek zorundadır ve din değiştirip Müslüman olan erişkin erkeklerin de sünnet olması şarttır. Kuran'da da Hadis-i Şerif'te de erkeklerin sünnet edilmesi geleneğinin gerekçesi sunulmaz. Kişinin İslam'ın şartını yerine getirdiğinin işaretidir. Fıtrat meselesidir, yani tabiat ya da içgüdü. Çoğunlukla sünnetin deri enfeksiyonunu önleyeceğine inanılır. http://www.cultureofiran.com/circumcision.html; "History and geography of ritual circumcision"; G. Tilles (Fransızca makale), Société Française d'Historie de la Dermatologie, Musée de l'Hôpital Saint-Louis, Paris. Bkz. http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10658269.

40. Barnabas İncili, 23. Bölüm ve http://barnabas.net/barnabasP23.html; Barnabas İncili hakkında bir makale için bkz. http://www.infolink-islam.de/Man/Green/barnabas.html. Bu metnin, Müslümanları memnun etmek için İspanyolca'dan İtalyanca'ya çevrilmiş sahte bir ortaçağ kopyası olduğu görülür. Bu metin sahteliği-

Tanrı, İbrahim'i sünnet hakkında bilgilendirir ve Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış Kitabı'nda bahsedildiği gibi onunla özel bir anlaşmaya girer.

Bu kitaptaki çeşitli görsellerde görülebileceği gibi çıplak Âdem sadece Hıristiyan sanatında sünnetsizdir. Ortaçağa ait resimlerde çoğunlukla cinsiyetsizdir ya da Cennette bile iffet gereği incir yaprağıyla örtünür. Bu, Paris'teki Notre Dame'ın ön cephesindeki tasvirin temasıdır. Rölyef ya da heykellere incir yaprağını sanatçıları mı koydu yoksa daha ileri bir tarihte mi eklendiler? Musées Secrets* adlı belgeselde, sanatçı Jean-Jacques Lebel, şifonyerler dahil Vatikan'da sergilenmeyen çalışmaları görmesine nasıl izin verildiğini izah eder: "Bu dolaplarda ne vardı? Daha sonra mermer incir yaprakları eklenen mermer heykellerin erkek cinsel organları... Vatikan bu vandalizmden duyduğu suçluluk nedeniyle mermer penisleri atamadı. Onları etiketleyip bu dolapların çekmecelerine koydular."[41] Âdem'i betimleyen sanat eserlerinin bazılarında da büyük ihtimalle böyle oldu, heykelin özgün görünümü daha sonra bir incir yaprağı eklenerek değiştirildi.

O halde Âdem sünnetli miydi, değil miydi? Filipin'den Müslüman bir anlatı bu soruya kendi cevabını getirdi. Âdem Cennette büyüdü lakin ihtiraslarını dizginlemekten yoksun olduğu ortaya çıktı. Melekler Allah'ın huzuruna çıkıp şöyle dediler: "Cennet çok kötü kokuyor!"

Ne oldu? Âdem Cennete utancı getirmişti. Âdem'in sünnet edilmesi gerektiğine dair ilahi bir karar çıktı: Cennet temizlenmeli ve yeniden güzel kokulu hale getirilmeliydi. Âdem'in sünneti için Allah meleklere bir parça demir verdi fakat Âdem'in derisini kesemediler: İnsanlığın babası taş gibi sağlam ve kırılmazdı. Keder içinde Allah'a döndüler.

Uzun lafın kısası, 99 teşebbüsün ardından bile melekler Âdem'i sünnet etmekte başarısızlığa uğradılar. Allah meleklere yüzüncü kez aynı emri buyurdu, hizmetkârlarına ince bir parça demir verdi. Gerçekten de o demir parçası Âdem'in penisine değer değmez,

---

ni, kesinlikle ortaçağdan kaynaklanabilecek sayısız tarih yanılgısıyla gösterir. İlaveten, metindeki birçok yer Kuran'la çelişir. İslam uzmanı Cyril Glassé'nin tefsirine de bakınız, http://www.infolink-islam.de/Main/Barnabas/index.html ve *The Concise Encyclopedia of Islam*, Harper& Row, 1989.

* Musées Secrets [Müzelerin Gizemi], Yönetmen: Peter Woditch, Belçika yapımı, 2008. (ç.n.)

41. Burger, 2010, s. 127.

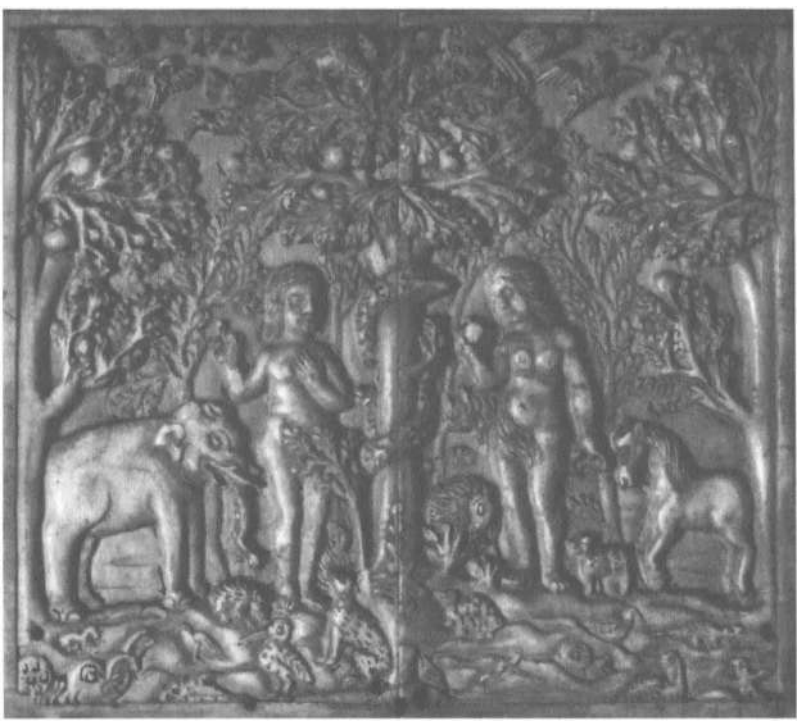
deri sudan bile daha yumuşak bir hale geldi. Âdem ancak o zaman sünnet edildi. Üç gün sonra melekler Allah'a Âdem'in sünnetinden artakalanları nereye bırakmaları gerektiğini sordular. İlahi bir emir verildi: Âdem'in sünnetinden artakalan, Cennetin girişine ekilmeliydi. Ve Allah'ın kutsamasıyla çabucak büyüdü. Bu, bir salı günü oldu. Sonraki gün biraz daha büyüdü. Perşembe biraz daha. Cuma, ağaç bir metreden daha yüksekti. Bir hafta geçti ve ağaç azimle büyümeyi sürdürdü, bir ay sonra bir melek Allah'ın huzura çıktı ve şöyle dedi:

> Tanrım, üzgünüm. Bana Âdem'i sünnet etmemi emrettin ve yaptım. Görevlendirildiğim gibi, Âdem'in sünnetinden kalanı diktim, büyüyen ağaç Cennetin kapısını kapatıyor.

Allah dedi ki, "Git ve bu demir parçasını al, Âdem'in sünneti için kullandığın demirden daha keskindir." Meleğin şüpheleri vardı fakat Allah dedi ki: "Ağaca sadece dokun (bu demir parçasıyla) ve çek." Gerçekten de ağaç, sudan daha yumuşak hale geldi ve düştü. İki buçuk santimlik bir kalıntı kaldı ve tüm yenebilir hayvanlar Âdem'in sünnetinden kalan o küçük et parçasından ortaya çıktı. Hikâyesinin sonunda, anlatıcı elinizdeki kitabın başında kullanılan bir alıntıyla kendini sağlama alır: "Seleflerimizin anlattıklarının doğru olup olmadığından emin değilim. Eğer onların bize anlattıkları doğruysa, o halde benim söyleyeceğim de doğrudur; eğer doğru değilse bunun için hiçbir şey yapamam."[42]

42. Bu, oldukça kısaltılmış bir özettir. Metnin tamamı için bkz. Gerard Rixhon ve Irene Hassan, "Jolo, Sulu köyü", *Sulu Studies*, Cilt 3, Notre Dame of Jolo College, Filipinler, 1974, s. 183-188.

4
Cennet

26. Âdem ile Havva Cennette hayvanlarla çevrelenmiş vaziyetteler..
Güney Hindistan ya da Sri Lanka, on yedinci yüzyıl.

Allah Cenneti kendi tahtının ışığından yarattı ve Cenneti yedi Cennete böldü, her Cenneti de birbirinden beş yüz yıl uzakta yüz bölgeye ayırdı. İlk Cennet bölgesi gümüş, ikincisi altın, üçüncüsü zümrüt, yakut ve inci rengiydi ve kalan doksan yedi bölge insan gözünün asla görmediği ve insan zihninin algılayamayacağı renklerdeydi. Yedi Cennet altın ve gümüş tuğlalardan oluşan dört duvarla çevrelenmişti ve her duvar kırk yıl uzaklıkta bir kalınlığa sahipti. Yedi Cennetin sekiz kapısı vardı ve her kapı öteki Cennetin kapısından yetmiş yıl uzakta bulunuyordu. Her kapının tokmağı altınla çerçeveli yakut bir halkaydı. Allah sayesinde yedi Cennet nefes alır ve Allah yedi Cennetin nefesinden ebedi yaşamı yarattı. Allah melekleri tahtının ışığından yarattı. Onları ibadet etsinler diye yedi Cennete koydu. Sonra yedi Cennete bitkileri, hayvanları ve sudan yarattığı diğer canlıları yerleştirdi. Allah yedi Cennete dedi ki: "Sizi bana itaat edenlere mükâfat olarak yarattım."[1]

Cennet nedir? Refah ve sonsuz yaşam hayali her zaman ve her yerde mevcuttur. Dayanılmaz sıcaklık ve amansız ıssızlık, yemyeşil bitki örtüsü, serin gölgelikler ve çağıldayan suların bulunduğu yerler Cennete ait sonsuz şatafatla ilişkilendirilir. Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış hikâyesinden daha eski Cennet tasvirleri bulunur: mesela MÖ 1400'lü yıllara ait, Nebamun mezarındaki, Mısır'ın Thebes şehrinden bir yüksek memurun yaşamını anlatan bir duvar resmi –British Museum'un koleksiyonundan seçkin bir parça– vardır. Mezarın fresklerinde içinde Cennet gibi bir bahçe görürüz, kenarları güzelce süslenmiş, ördekler, tatlı su balıkları ve lotus çiçekleriyle dolu dikdörtgen bir havuzun etrafında dalları meyvelerle dolu hurma ve incir ağaçları sıralanmıştır. Sağ üst köşede taze incirle dolu sepetler ve bir çömlek vardır, incir ağacı tanrıçası ölüler için kutsal bir içecek hazırlamakla meşguldür. Etrafları çölle kaplı Mısırlılar, Cenneti bereketli büyük bir bahçe olarak düşlediler.

1. Al-Udhari'den özetlendi, s. 58-64.

Mezopotamya'da, Âdem ile Havva'nın ortaya çıktığı bölgede, asma bahçeleri vardı. Yunan tarihçi Strabo'ya göre, Babil Kralı II. Nebukadnezar* (MÖ 605-562) mutsuz ve memleket hasreti çeken karısını avutmak için Bağdat bölgesindeki bahçelere özen gösterdi. Karısını mutlu etme girişiminin başarıya ulaşıp ulaşmadığı bilinemese de Babil'in Asma Bahçeleri klasik dönemdeki Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olmayı başardı.

Haham metinleri Cennetle ilgili şiirsel açıklamalar sunar. Talmud'da** biri yeryüzünde diğeri gökyüzünde, bir sütunla birbirlerine bağlı iki Cennet vardır. Dinlenme gününde, Şabat'ta dürüst kişilerin ruhları aşağıdaki Cennetten yukarıdaki Cennete çıkmak için sütunu kullanır. Orada Tanrı'nın ışığıyla neşelenir ve Şabat kutlaması ya da diğer şenliklere katılırlar, ardından yine aşağıdaki Cennete inerler.[2] Bununla muhtemelen zamanın başlangıcında Âdem ile Havva'nın yaşadığı Cennet Bahçesi'ne atıfta bulunuyordu. Yahudi hikâyelerinde dünyevi ve uhrevi Cennetler çoğu kez birbirine bağlıdır:

> Cennet Bahçesi ilk kadın ve erkeğin eviydi ve her insanın ruhu öldükten sonra son mekâna ulaşmadan evvel oradan geçmelidir. Ölülerin ruhları Cennete varmadan evvel yedi kapıdan geçmeli (Arabot). Dindarların ruhları orada meleklere dönüşür ve sonsuza dek orada kalır, Tanrı'ya şükrederek... Âdem'in gözetiminde olan ve merak edilen ilk kapı Cennetin yakınlarındadır. Kapıda kendisine sunulan ruh şayet saygınsa, Âdem seslenir: "Odayı hazırlayın! Hoş geldin!" Ardından ruh, bir keruvun*** alevli kılıcıyla koruduğu Cennetin kapısına varana kadar ilerler. Eğer saygıdeğer bulunmazsa kılıçla yok edilir ya da onu, dünyevi Cennete

* Kral II. Nebukadnezar, hükümdarlığı döneminde Babil'e en parlak günlerini yaşatmıştır. Onun döneminde Babil Devleti Suriye'den Mısır'a kadar genişlemiştir. Söylentiye göre, Mezopotamya'nın düz ve sıcak ortamı karısı Semiramis'i bunalıma itince, Nebukadnezar, karısının hasretini sona erdirmek için yapay dağların olduğu, suların aktığı yemyeşil bir bahçe yaptırmıştır. Babil'in Asma Bahçeleri, çorak Mezopotamya çölünün ortasında, ağaçlar, akan sular ve egzotik bitkilerin bulunduğu çok katlı bir bahçedir. (ç.n.)

** Talmud, Yahudi medeni kanunu, tören kuralları ve efsanelerini kapsayan dini metinlerdir. Mişna ve Gemara bölümlerinden oluşur. Talmud'un iki versiyonu vardır: üçüncü ile beşinci yüzyıla ait olduğu kabul edilen ancak daha eski dokümanları da içeren Babil Talmudu ve daha eski olan Kudüs Talmudu. (ç.n.)

2. Eisenmenger (1700) 1893, II, s. 318.

*** Keruv, Kerubi ya da Cherub, melek türünden bazı kanatlı varlıkları tanımlamak için kullanılan isimdir. Âdem'in Düşüş'ünden sonra insanların Cennete girmesini engellemek için Tanrı tarafından Cenneti beklemekle görevlendirilmişlerdir (Yaratılış 3:24). (ç.n.)

geçiş biletini alır. İçinde duman ve ışıktan bir sütun, Cennetten Cennet Bahçesi'nin kapısına kadar yayılır ve yukarı tırmanıp Cennet Bahçesi'ne ulaşıp ulaşamaması ruhunun karakterine bağlıdır.[3]

Kuran yedi Cennetten sürekli bahseder. Bazı eski Arap hikâyeleri, insanın hiç bilmediği türde hoş kokulu çiçekler ve dalları sulu meyvelerle dolu her tür ağacın olduğu bu harika Cennet hakkında lirik ayrıntılara değinir. Bal, şarap, süt ve su kaynakları, zencefilli şaraptan bir nehir vardır ve ağaçlar tatlı şarkılar söyler. İnsan hoş kokan ağaçlardan yakut goncalar koparabilir. Evlerin altın kapılı odaları vardır ve teraslarla çevrilidir. Duvarlar altın ve gümüş tuğlalardan yapılmıştır. Odalar aynalarla, gümüş ve altın taraklarla doludur. İpek örtülü yataklar yakuttan yapılmıştır ve yastık ile minderler ham ipekle doldurulmuştur. Altın ve gümüşten tütsü kapları, tabaklar, bardaklar, kavanozlar vardır ve kadehler ile şişeler kaliteli kesme camdandır. Fakat hepsi bu değil:

Cennete ait her evin avlusunda tomurcukları ikâmet edenlerin arzulayacağı giysi ve mücevherleri içeren bir giysi ağacı, bir de mücevher ağacı vardı ve istenilen kıyafetlere mercan ve inciler işlenmişti. Cennet sakinleri bir yanlarında bir ahbap dilediklerinde, arkadaş ağacından bir meyve koparır ve onu açarlardı, arzu edilen arkadaş meyveden fırlardı.[4]

Sonsuz haz! Gerçi elbette bu davet, sadece hayatları boyunca Allah'a biat etmiş olanlar için geçerlidir.

Kitab-ı Mukaddes'teki Yaratılış hikâyesi yalnızca, bir nehrin dünyaya giden dört dereye ayrıldığı, arzu edilen her şeye bolca ulaşılabilen bir bahçeden kısaca bahseder. Fakat üç dinde de bahçe, inananlar için eşsiz bir ahiret olarak coşkuyla tasvir edilmiştir.

Dünyevi ya da Uhrevi

Cennet [*paradise*] kelimesi eski Farsça'da *paridaeza*'dan gelir, "duvarlı bahçe" anlamındadır ve güvenli bir yerin duvarları arasındaki zevke atıfta bulunur. Sert çöl ikliminin sıcak ve tozlu yazlarında, böyle bir vahanın cazibesini görmek kolaydır. Geniş bir şöhrete sahip İran bahçeleri Kitab-ı Mukaddes'teki Cennet Bahçesi'nden örnek alınmış olabilir pekâlâ.

3. Ginzberg, s. 69-71; Philpot, 1897, s. 131.
4. Al-Udhari, s. 64-65.

Yahudiler *paridaeza* (İbranice'de *pardes*) kelimesini İranlılardan ve birkaç yüzyıl sonra Avrupa'nın geri kalanı tarafından takip edilen Yunanlılar da onlardan ödünç aldı. Yunan yazar Ksenofon (MÖ 430-355) İran krallarının bahçe ve parklarını *paradeisos* olarak tanımladı.

İyi ve Kötü Bilgelik Ağacı, Yaratılış'taki Cennet Bahçesi ile Mezopotamyalılara ve İranlılara ait Cennetler arasındaki temel farkı işaret eder.[5] Cennetin dini anlamları giderek çoğaldı ve Cennet Bahçesi ile Mahşer Günü'yle ilgili yeni görüşlere uyum sağladı. Eski Yahudi metinlerinde "Cennet" kelimesi henüz ahiretle ilişkilendirilmemişti.

Yahudiler için, Cennet daima uzak ve ulaşılmazdı. Ahirette "Cennet" diye bir mesele yoktu. Ölü ruhlar karanlık gölgeler vadisi Sheol* ile yetinmek zorunda kaldılar. Vahiyle gelen peygamberler sayesinde, o uzak Cennet, Vaat Edilmiş Topraklar, gelecek bir Cennet olarak dünyaya indi. Cennet Bahçesi –İbranice *Gan Eden*– Allah'ın emirlerine biat edenlere yakınlaştı. Hikâyenin başlangıcından, Cennetten Kovulma ve ardından gelen zulüm, tahribat ve kaos dolu tarih, ileriki bir zamanda geleceğine inanılan vaat edilen kurtarıcı, Mesih'le ilişkiliydi.

Böylece Cennet Bahçesi muhteşem bir bereketlilik ve yemyeşil bitki örtüsüyle bir tarafta dünyevi bir netice edindi. Diğer tarafta ise Cennet Bahçesi bir nevi adalet bahçesi ve erdemli ruhların göksel ikametgâhı olarak tasvir edildi. Ulu ya da eşsiz Cennet Bahçesi, amansız Sheol ya da günahkâr ruhların göksel ikametgâhı görülen yakıcı Gehenna'yla** bariz bir tezatlıkta görülmeye başlandı. Böylece Yaratılış hikâyesindeki bahçe, esasen dünyevi bakış açısıyla adaletin hüküm sürdüğü bir yer olarak görülerek, epey farklı boyutlar kazandı.

Ortaçağ hikâyelerinde Cennetle ilgili imalar, hahamlar tarafından bile çoğu kez tamamen gerçek kabul edilirdi. Fakat otoriter

5. Rushby, s. 17; Deumeau, 1992, s. 14.

* Sheol, İbranice Cehennem demektir ve burada bir tür kabir hayatı sürüldüğü söylenebilir. Karanlık, durağan ve verimsiz bir yerdir, ölen her insanın ruhu dünyada iyilik ya da kötülük yaptığına, ahlaki seçimlerine bakılmaksızın buraya gider. Ruhlar Sheol'e girdikten sonra artık birer gölge olurlar. (ç.n.)

** Bugün daha çok Hinnom Vadisi olarak bilinen Gehenna, Zion Dağı'nı da kapsayacak şekilde eski Kudüs şehrini çevreler. Dinden çıkan Yahudilerin, Moloch veya Baal gibi Kenan tanrılarının müritlerinin çocuklarını kurban olarak yaktıkları vadidir. Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman kutsal metinlerinde Gehenna, ölüler için daha nötr bir ikametgâh olan Sheol'den farklı, kötü bir yerdir. (ç.n.)

bir haham ve din âlimi olan Musa İbn-i Meymun buna kati suretle karşı çıktı. Böyle çocuksu tasvirleri aptalca buldu çünkü fanilerin Cennetin neye benzediği hakkında kesinlikle bir fikri olamazdı. Çağdaşları, Cennetlerinin kendilerinden koparılmasına izin vermeyi reddederek bu görüşe çok sert karşı çıktılar.[6]

Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın eşsiz bir Cennete atıfta bulunduğu ve daha sonra Eski ya da İlk Ahit diye anılacak Tevrat'ın Yunanca tercümesi sayesinde "Cennet" kelimesiyle tanıştırıldılar. İkinci veya Yeni Ahit'te "Cennet", günahkârların öldükten sonra beklediği Lanetliler Krallığı'nın tersine Kutsanmışlar Krallığı anlamını kazandı.

İslamiyet'te de Jannat Adn (Arapça'da Gan Eden) günah ve endişelerin olmadığı bir yer olarak hayal edilir. İnananların Cennette nasıl mükâfatlandırılacağı çoğu kez Kuran'da sözel ve fiziksel olarak tasvir edilmişti: memnun edici refakatçiler, güzel bakireler (ya da huriler) ve sarhoş olmadan şarap içmek, hepsi belli bir cazibe barındırırdı. Fakat Müslümanların hepsi bu Cennet tefsirine katılmaz. Müslüman sufiler Cennetteki yaşama dair böyle "dünyevi" bir hayali kabul etmez. Onlara göre Kuran, sadece Allah'ın karşı konulamaz ve tarifsiz mevcudiyetine atıfta bulunan tasvirleri kullanır.

Kuran'a göre Araf Cennetin içindedir ve Cennete sadece "Allah'a inanan ve dürüst davrananlar" (Sure 2:23) ulaşabilir. Miraçname, Hz. Muhammed'in muhteşem atı Burak'ı Allah'ın yarattığı yedi Cennete sürmesiyle ilgili mistik bir hikâye anlatır. İlk Cennette, öldüğünden beri orada yaşayan Âdem'le karşılaşır. Hz. Muhammed Cennet bahçelerinde, her biri son derece güzel genç kadınlardan oluşan bir kalabalık görür. Bunlar dindarları bekleyen iffetli zevcelerdi. Ağaçlara tırmanarak, çiçek toplayarak birbirleriyle oynuyorlar ya da altından rahat döşeklerde gülümseyerek sohbet ediyorlardı. Muhteşem kuşlar başlarının üzerinde ışıl ışıl parlıyordu ve iç açıcı gün ışığının okşadığı küçük dereler büyüleyici manzaraların içinden çağlayarak akıyordu.[7]

Adn "değişmez mesken" anlamına gelir ve dindarların sonsuz ikametgâhını simgeler. Kuran Jannat Adn'a on defa göndermede

6. Ayrıca bkz. Emil G. Hirsch, Mary W. Montgomery, Solomon Schechter, Judah David Eisenstein ve M. Seligsohn, "The Lemma Gan Eden", *Jewish Encyclopedia*, http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=39&letter=E&search=gan.eden#ixzy14yfa4J2U.
7. Séguy, s. 111, 114.

bulunur fakat hiçbiri Âdem ile Havva'nın bir süre mutlu mesut yaşadıkları bahçeyi kastetmez.[8]

Cennet düşü hâlâ her yerde var. Açıklamalar üç din arasında ve her birinin kendi içinde çeşitlilik kazanır. Cennet sadece Düşüş'ten önce Âdem ile Havva'nın yaşadığı bahçeyi temsil etmez zira bundan böyle inananlar için eşsiz bir ikametgâhtır da aynı zamanda. Cenneti, yeryüzüne iyi bakmamız ve çölleri bir gül gibi çiçeklendirmemiz için insanlığa verilmiş kutsal bir emir olarak gören inançlılar da vardır.

Bulunduğu Yerler

Cennet Bahçesi dünyadan önce yaratıldı... Gökyüzü ve yeryüzü daha sonra yaratıldı: 1361 sene, üç saat ve iki dakika sonra. Cennet Bahçesi'nin toprağını yaratmak için Rab, tahtının altından kar aldı. Cennetin kubbesi dünyadan çok yukarıda tüm renklerle aydınlandı ve safir gibi parladı, Tanrı'nın adı kubbenin tam ortasına kazınmıştı. Sabah olduğunda, Tanrı Cennette bir bahçe ekti. Cennet dünyada özel bir yerdir fakat hiçbir canlı nerede olduğunu bilmez.[9]

"Nerede?" diye insanlar merak edip durur. Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış Kitabı (Tekvin) bu konuda epey müphemdir: "Tanrı bahçeyi Cennetin doğusuna doğru ekti" (Tekvin, 2:8) ve sonuç olarak sonu gelmeyen tahminler çağlar boyunca devam etti. Farklı zamanlarda insanlar, Âdem ile Havva'nın yaşamış olması gereken bahçeyi dünya üzerinde çeşitli yerlerde saptamaya çalıştı ve bu yer her zaman da Ortadoğu'da değildi.

Bir Yahudi görüşü Cennetin kapısının Moriah Dağı'nın sınırında olduğuydu. Tanrı Dağı'nda mı (Suriye'deki Zaphon Dağı), bir çölde mi ya da muhtemelen dört ırmağın birleştiği Basra Körfezi'nin kuzeyindeki deltada mı? Ya da Cennet Hıristiyan tasvirlerinden birinde resmedilen, daha sonra Arapça'da Jabal Kâf [Kafdağı] diye bahsedilen, tüm dünyanın etrafını kuşatan, "okyanus ötesi"nde bir dağ zinciri miydi? Bunlar seçeneklerin sadece birkaçıydı.

---

8. Sure 9:73; 13:23; 16:33; 18:30; 19:62; 20:78; 38:50; 40:8; 41:12. Bu ayetlerin hepsi de dindar müminlerin, hak tanırların evine özellikle atıfta bulunur. Kuran, Âdem ile Havva'nın meskenine jannah sözüyle atıfta bulunur. Ancak İslami tefsirlerde Âdem ile Havva'nın Cennetteki evlerine bazen Jannat Adn şeklinde atıfta bulunulur.
9. Bin Gorion, s. 49-50.

Hikâyeye göre, bir Yehuda kralı yerini bulmaya çalışır. Lebiah dağına (Dişi aslan dağı) tırmanır ki bu dağın zirvesinden uzaktaki bir nehir kenarında döndürülen kılıçların sesleri duyulabilir. Bu ses, artık Cennet Bahçesi'ne insanların girmesine engel olmakla görevlendirilmiş iki keruvun alevli kılıçlarının sesi olabilir miydi? Kral hizmetkârlarından birkaçına sesin nereden geldiğini bulmaları için emir verir. Onlara sesi takip etmelerini söyler fakat "hiçbiri seferden dönmez."[10]

Dünya üzerinde yeryüzünü kare, yuvarlak, oval veya okyanusla çevrili gösteren, farklı açılara sahip eski haritalar vardır. Cennet, çoğunlukla Âdem ile Havva, yasak meyveli ağaç ve yılanla birlikte gösterilir (resim 27). Bu haritalarda Cennet genellikle ama her zaman değil, Ortadoğu'da bir yerdedir.

27. Âdem, Havva ve yılan Cennette, okyanusla çevrili bir dünyada, onuncu yüzyıl.

10. Graves ve Patai, s. 70.

Kolomb, 1498'de, yolculuklarından birinde Orinoco Nehri'nin ağzının yakınlarından Karayipler'deki Trinidad Adası'na girerken Cennete girdiğine inandı. Taze su, verimli bitki örtüsü ve meyve bolluğu vardı. İklim hoş ve sıcaktı, yerliler onunla tanışmak için kanolarıyla yanlarına geldi. Tayfalara içeceklerini sundular, yanlarında mısır, meyve ve evcil papağanlarını getirdiler. Kolomb'a göre özellikle papağanlar haklı olduğunun kanıtıydı çünkü Avrupalılar Cennetten Düşüş'ten önce hayvanların Âdem'le Cennette konuştuğuna inanıyordu. Bu, Kolomb'a gayet açık göründü: Yeni Dünya'da Cennet Bahçesi'ni keşfetmişti.[11] Tarihte, Cennetin yerini Ortadoğu'nun dışında bulduğunu iddia eden tek kişi o değildir.

İsa Mesih'in Son Zaman Azizleri Kilisesi'ne (Kısaca LDS Kilisesi denir ve çoğu kez Mormon Kilisesi şeklinde bilinir) göre Cennet Bahçesi Missouri'de Jackson bölgesinde bulunuyordu. Mormon dinindeki bir vahiye göre, Independence isimli, Missouri'nin üçüncü büyük şehri, Tanrı'nın Cennetin doğusuna ektiği, Âdem ile Havva'nın yaşadığı bahçenin gerçek yeridir. Mormonlar, Âdem ile Havva'nın Tanrı'nın buyruğuna karşı geldikten sonra, Adam-ondi-Ahman vadisine doğru kuzey yönünde 85 mil yolculuk ettiğine inanır. Peki ama Cennet nasıl oluyor da batı yarımkürede olabiliyordu? Pekâlâ, hikâyeye göre Tufan'dan önce kıtalar bir aradaydı. Yaratılış hikâyesi Cennet Bahçesi'ni sulayan ve dört kola –Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat– ayrılan bir nehirden bahseder. Bu nehirlerin ilk ikisi bilinmez. Fakat Mormonların iddiasına göre, Kitab-ı Mukaddes'te Cennetin coğrafi tasviri, insanlar Ortadoğu'da daha önce bildikleri yerler ve nehirlerin isimlerini, Tufan'dan sonra yanlış ilişkilendirdikleri için, aslında tamamen farklı ülke ve nehirleri tasvir eder. Hz. İsa'nın ikinci gelişinde Adam-ondi-Ahman tüm zamanların öncü papaz ve peygamberlerinin diğer erdemli insanlarla buluşacağı yer olacak.

Sri Lanka'daki Âdem Tepesi, adını, üzerinden dört nehrin aşağıya aktığı koni biçimli zirvesindeki ayak izinden alır. Bölgenin Müslümanlarının yanı sıra Hıristiyanları da bu ayak izini Âdem'e ait sayarlar ve bazen tepe bir zamanlar Cennet Bahçesi'nin bulunduğu yer olarak gösterilir. Tepe, Âdem'in Cennetten kovulduktan sonra indiği yer olarak da görülür.

Başka yerler lehine ileri sürülecek makul veya saçma her tür iddiaya karşın, Cennet Bahçesi'nin çoğunlukla Ortadoğu'da,

11. Rushby, s. 68-69.

örneğin Kudüs'te veya Babil'de, özellikle bugünkü Irak sınırları içinde yer alan Necef ile Kufe arasındaki bölgede kaldığı düşünülmüştür. Ya da görenlerin iddiasına göre Havva'nın mezarı Suudi Arabistan'da, Cidde'deki eski bir mezarlıktadır. Cidde (belli bir şekilde telaffuz edilirse) "ilk ata/kadın ata" anlamına gelir ve on ikinci yüzyılda şehirdeki bir mezar Havva'nın gömüldüğü yer olarak belirlendi. Bazıları Âdem'in de oraya gömüldüğünü söyler. Maalesef, bu etkileyici yeri ziyaret etmek mümkün değil çünkü Suudi Arabistan hükümeti geçerli dini öğretiyi tehlikeye atabilecek yanlış yolda bir hac faaliyetinden korkarak bölgeyi 1975'te betonla örttü.

Arap dünyasında kime sorsanız Âdem ile Havva'nın bu bölgede yaşadığını tasdikleyen birçok hikâye bulursunuz. Suudi Arabistan, Mekke'de Kâbe'yi en eski biçiminde Âdem'in inşa ettiğine inanılan yerdir ve Bahçe bu yüzden büyük olasılıkla bölgede bir yerdedir.

Yemenliler, ismini Adn ya da Eden'den aldığını ileri sürerek Aden şehrinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söyler. Efsaneye göre, Âdem ile Havva'nın ilk çocukları Kabil ve Habil burada gömülüdür.

Birkaç sene önce Kahire'deyken, bir taksi şoförü Âdem ile Havva'nın Suudi Arabistan'da yaşadığından katiyen emindi. Bilimsel olarak ilk insanların Afrika'dan geldiği hakkında temkinli bir itiraza yeltendim. Şaşkın şaşkın baktı ve kısa bir sessizlik oldu. Sonra dedi ki: "Ne düşünüyorum biliyor musun? Suudi Arabistan öyle dayanılmaz derecede sıcak oldu ki güneye gitmeye karar verdiler."

4000 yıllık kil tabletlere kazılı metinlerde, Sümerlilere ait yaratılış hikâyesinin bazı uyarlamaları Dilmun'u "güneşin yükseldiği yer" ya da "yaşayanlar ülkesi" olarak betimler. Suudi Arabistan'ın doğu bölgesindeki Bahreyn adaları mı kastediliyordu? Aslında kimse bilmiyor.[12]

Obaiah di Bertinoro (1450-1515) 1489'da yazdığı bir mektupta, Asur'un güneydoğusunda bulunan tanınmış ve ünlü Gan Eden ülkesi Aden'den gelen Yahudilerin Kudüs'e varışını anlatır. Bazıları buna karşı çıkar ama en yetkin Yahudi âlimleri "Cennet"in yerini Arabistan'da tespit eder. İbranice bir Midraş'ta Cennetin dünyada

12. Ayrıca Dilmun, Tanrı'nın sadece dindar insanları ölümsüzlükle ödüllendirdiği, Utnapiştim ve karısının yaşadığı Gılgamış Destanı'nda geçen bir yerdir.

bir yer olduğu söylenir fakat hiçbir yaratık nerede bulunduğunu bilemiyordu. Bununla birlikte, "Kutsal Olan, onu kutsasın, Kral Mesih zamanında, oraya giden yolu sadece İsrail'e vahiy edecek".[13] Dünyanın geri kalanı şansına küssün.

Almanya'nın Pomeranya bölgesindeki insanlar, on dokuzuncu yüzyılda Tanrı'nın Cenneti dünyadan götürdüğünden ve Çoban Yıldızı'na taşıdığından, bugüne kadar hâlâ orada olduğundan kesinlikle emindi.[14] Kimileri hakiki Cennet Bahçesi'ni aramanın tamamen saçma olduğunda ısrar eder çünkü Tufan araziyi bütünüyle tanınmaz bir hale getirmiştir. Bu, önemli bir noktaya değiniyor olsa da araştırma devam eder ve hayal baki kalır.

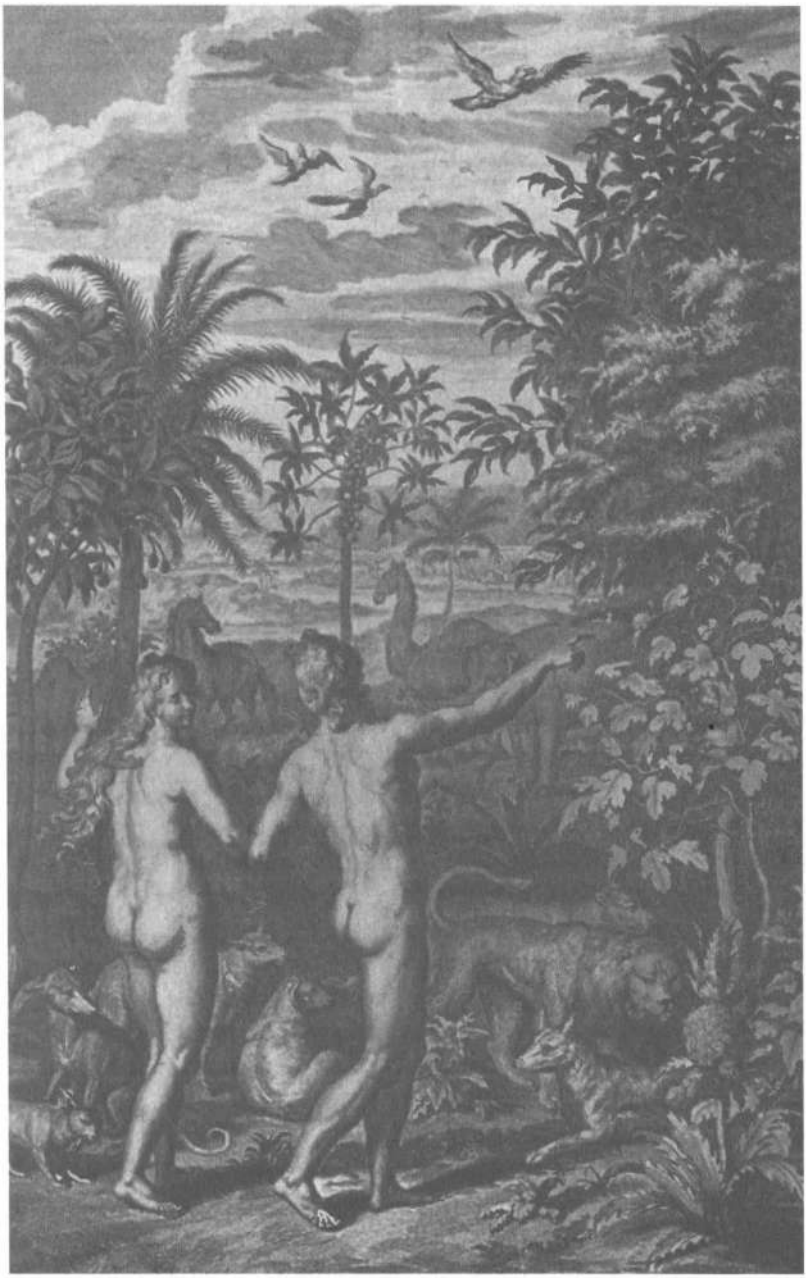
Bitkiler ve Hayvanlar

> Yeryüzünde yabanıl bir fidan, bir ot bile bitmemişti. Çünkü RAB Tanrı henüz yeryüzüne yağmur göndermemişti. Toprağı işleyecek insan da yoktu. Yerden yükselen buhar bütün toprakları suluyordu. (Yaratılış 2:5) Cennette yaşam ağacı ve bilgelik ağacı bulunur, ikincisi birincinin etrafını sarmıştır. Ancak bilgelik ağacı içinden kendisine bir yol açabilen kişi yaşam ağacına ulaşabilir. Yaşam ağacı öylesine büyüktür ki gövdesi etrafından bir tür atmak bile insanın 500 yılını alır. Taç biçimli dallarının kapladığı alan da daha küçük değildir. Bu ağacın altından yeryüzünün tamamını sulayan su akar ve orada dört ırmağa ayrılır: Ganj, Nil, Dicle ve Fırat.[15]

Kitab-ı Mukaddes'te, Tanrı insana yeryüzünün toprağından şekil verdikten ve canlanması için burun deliklerine nefes üfledikten sonra şöyle der: "RAB Tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam solumunu üfledi. Böylece Âdem yaşayan varlık oldu. RAB Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu" (Yaratılış 2:7-8).

Resimli Paris İncili'nde, Tanrı, Âdem'i yeni yaratmış olduğu Cennete kollarında taşır. Bazı resimlerde Tanrı, Âdem ile Havva'ya Cenneti gezerken şahsen rehberlik eder, bazılarında Havva'ya Cenneti Âdem gezdirir (resim 28).

13. Bkz. Midrasj ha Gadol ve www.jewishencyclopedia.com/view ve Jean Delumeau, 1992, 10. Bölüm.
14. Dähnhardt, s. 209.
15. Ginzberg, s. 70-71.

28. Âdem ile Havva Cennette neşeyle gülüp oynuyorlar. Gerard Hoet, Lahey, 1728.

Bazı metinler Âdem'in Cennete gelişini olağanüstü bir olay şeklinde tasvir eder. İlk kez MS 306 civarlarında ortaya atılmış Süryanice bir Hıristiyan anlatısında, bu, olağandışı bir hadise olarak gösterilir. Önünde sevinçle uçuşan melekler, şarkı söyleyen seraflar* vardır ve üzerine iyi dilekler yağdıran keruvlarla çevrilidir. Âdem yükselir, "övgü ve sevinç gözyaşları"yla ateşten bir savaş arabasıyla Cennete çıkar –bu durumda "yüksek mevkiye" yerleşir.[16]

Kitab-ı Mukaddes "RAB Tanrı'nın göze hoş görünen ve iyi meyve veren türlü türlü ağaçları topraktan çıkardığını anlatır (Yaratılış 2:9). Bahçenin ortasında Yaşam Ağacı ve İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı vardı. Bitkilerin, ağaçların, meyvelerin bol çeşidi hikâye ve resimlerde tasvir ediliyordu; ince, adı bilinmeyen bir ağaçtan lezzetli meyvelerle dolu bereketli ağaçların olduğu verimli bir alana kadar.

Bitki, çiçek ve meyvelerin yanı sıra bahçenin kendisi hakkında da bitmek bilmeyen tartışmalar vardı. En meşhur meyve, yasak olan, sonsuz tartışmalara esin kaynağı oldu. Bir elma mıydı, yoksa muz mu, nar mı, acıhıyar ya da mango mu, domates mi yoksa ekmekağacı meyvesi mi? Pitaya ağacının dutu muydu ya da asma meyvesi mi, yoksa okaliptüs de denilen mersingiller miydi Âdem ile Havva'ya yasaklanan meyve? Ya da İtalyan resimlerinde rastlanabileceği üzere incir miydi? (İtalyanca'da incir anlamına gelen fico ile kadın cinsel organı anlamında, argo bir kelime, *fica* arasında görsel bir kelime oyunu).[17]

Book of One Thousand Questions'un bir Malaya baskısında, sorulardan biri Âdem'in neden Cennetten kovulduğudur. Cevap: Yücelerin Yücesi Tanrı'nın, "sonsuzluk meyvesi" *khuldi* hariç Cennetteki tüm meyveleri yemesine izin verdi. Âdem bu meyveyi "kazara" yedi ancak bu Tanrı'yı öfkelendirdi. Âdem ile Havva'nın Cennetten sürgün edilmesinin nedeni budur. Diğer sorular *khuldi* ağacının kaç meyvesinin ve kaç dalının olduğu hakkındadır. Her ikisinin de cevabı yedidir, her dalda tavuk yumurtası büyük-

* Seraf, Seraph ya da Seraphim, yüksek rütbeli meleklerdir, altı kanatları vardır ve Tanrı'nın tahtını korumakla görevlidirler. Seraflar o kadar parlaktırlar ki onlara bakan insanların kör olacağına inanılır. (ç.n.)

16. *The Cave of Treasures*, 1927, s. 54, 56; Bkz. Schatzhöhle, 1883. Bu hikâye, Ephraim tarafından MS 306'da Süryanice yazıldı fakat korunabilmiş ilk versiyonu altıncı yüzyıla dayanır ve el yazması British Museum seçkisinde bulunmaktadır.

17. Norris, s. 338.

lüğünde bir meyve vardı. Meyveyi yemelerinin ardından Tanrı, Âdem'e beraberinde dünyaya götürmesi için özel meyvelerden birini verecek kadar cömertti.

> Hz. Âdem bunu altı yüz parçaya böldü ve toprağa koydu. Yücelerin Yücesi Tanrı'nın gücüyle, altı yüzü de büyüdü ve pirinç, mısır, bezelye, muz, buğday, yuka ve her türden baharat vb yenebilir şeyler haline geldiler.[18]

Âdem Hayvanlara İsim Koyar

> Âdem hemen hemen daha bir saatlikken Tanrı tüm hayvanlar dünyasını ve melekleri onun önünde topladı. Meleklere farklı türlerde isim koymasını istedi zira hepsinin görevi eşit değildi. Âdem, hiç tereddüt etmeden konuştu: "Ey Dünyanın Hâkimi! Bu hayvana münasip ad öküz, bunun için at, bunun için aslan, bunun için deve." Böylece hepsini hayvanların özelliklerine uygun düşen adlarıyla çağırdı. Ardından Tanrı kendisinin ne ad alacağını sordu ve o, "Âdem" dedi çünkü o adamahtan* yaratılmıştı, yeryüzünün toprağından. Zira kendisine Kutsal Ruh bahşedilmeseydi, Âdem hepsine isim bulamayabilirdi, o çok dürüst bir peygamberdi.[19]

Birçok kültürde, ad koyma anlamla yüklüdür ve bu iş sihirli boyutlar kazanabilir. Adı koyanın adı konulan üzerinde hükmü vardır. Yaratılış hikâyesinde, insanın hayvanlara isim koyması belirleyici bir unsurdur, böylece insan ile hayvanlar arasındaki ilişkinin doğası belirlenir. Peki insan meleklerle nasıl ilişki kurdu?

Gördüğümüz gibi ilk dönemde bazı melekler Tanrı'nın insanı yaratma fikrine karşı çıktılar. Gerilim, Şeytan ve yandaşlarının Cennetten kovulduğu böyle dramatik bir çatışmaya yol açtı ve Şeytan'ın kıskançlığının neticesi de Âdem'in Cennetten Kovulma'sıyla oldu.[20] Şeytan topraktan yaratılmış Âdem'i hor gördü, onun kendisinden ve meleklerden daha aşağı olduğunu iddia etti. Gel gör ki Tanrı, İlk İnsan'ın Şeytan'dan daha yetenekli ve zeki olduğunu üzerine basa basa vurguladı. Elbette, Tanrı'nın hasmı buna inanmayı reddetti. Hayvanlara isim konulması gerektiğinde her şey açıklığa kavuşacaktı. Meleklerin hiçbiri herhangi bir şeye isim koyamadı ve Âdem zekâ yarışmasını Tanrı'nın yardımıyla muhteşem bir şekilde kazandı.

18. Steenbrink, s. 54.

* Adamah, İbranice yeryüzü ya da toprak anlamına gelen bir kelime. (ç.n.)

19. Giznberg, s. 61-62.

20. Graves ve Patai, s. 82.

Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı, tüm hayvanları ve kuşları isim koyması için Âdem'e gönderir. İsim koyma, İslami ve Yahudi anlatılarda önemli bir temadır. Yukarıdaki alıntıda Âdem'in içini aydınlatan Tanrı'nın kutsal ruhudur. Tanrı'nın, kendisine hayvanların isimlerini saymaları için çağırdığı melekler şöyle der: "Biz sadece Sen'in bize öğrettiklerini biliriz. Şüphesiz ki sen her şeyi bilensin, Yüce Akıl" (Sure 2:30). Âdem'e tüm isimleri bizzat Tanrı öğretmiştir. Meleklerin sınavı geçememesine pek şaşmamak lazım o halde. Bilgisi Allah'ın ona öğrettikleriyle sınırlı olmasına rağmen Âdem, adları bilmesi sayesinde Kuran'da meleklerden daha üst bir seviyeye sahiptir. Minberin yedi basamağına tam bir özgüvenle çıkar ve hayvan ile bitkilere isim koyar. Görevini başarınca, Cebrail ona bir salkım beyaz üzüm sunar: İlk yiyeceğini.[21]

Melekler Allah'ın Âdem'i yeryüzündeki halefi olarak yaratma fikrini de sorguladı. Neden onun yerine aralarından birini seçmedi? Allah itiraz eder: "Aranızdan birini nasıl yeryüzündeki temsilcim yapabilirim, siz Cennetteki hayvan ve bitkilere isim bile veremezken?" Melekler ne söyleyeceklerini bilemezler. Sonunda tevazuyla boyun eğerler: "Rab, bizim bilmediğimizi Sen bilirsin."[22]

Âdem, hayvanlara isim verirken onların çiftleştiğini görmüştü ve ne yaptıklarına dair en ufak bir fikri yoktur.[23] *Book of Jubilees*'de –Küçük Yaratılış Kitabı da denir– Kitab-ı Mukaddes'teki farklı bölümleri açıklayan bir kitaptır, der ki: "Beş gün boyunca Âdem yeryüzündeki her türlü dişi ve erkeği gördü fakat o yalnızdı"[24] (resim 29).

Yaratılış Kitabı'nın ikinci bölümünde Tanrı der ki: "İnsanın yalnız kalması iyi değildir, ona uygun bir yardımcı yaratacağım." Fakat bundan hemen önce Yaratılış Kitabı hayvanların çiftleşmesinden söz eder. Yalnız Âdem, hayvanlar arasında uygun bir arkadaş aradı mı? İlk cinsel deneyimini Cennette hayvanlarla mı yaşadı? Görünüşe göre Ortadoğu'da çobanlar arasında sık görülen bu hadise, toplumda alışılagelmiş olsa da Kitab-ı Mukaddes'te büyük bir suç olarak görülür. Yahudi din âlimleri Âdem'in haykırışı yüzünden aralarında bu soruyu tartıştılar: "Şimdi bu benim kemik-

21. Martinek, s. 42.
22. Al-Udhari, s. 159-161.
23. Bkz. Graves ve Patai, "Genesis Rabba 17:4", s. 65.
24. Jubilees 3:2-5 (Bu metin Etiyopyaca'dan R. H. Charles tarafından 1917'de tercüme edildi). Metnin tamamı sadece Etiyopyaca bulunur. Asıl metin MÖ ikinci yüzyıla aittir.

29. Âdem hayvanlara isim koyuyor. Fresk, Meteora/Yunanistan, on altıncı yüzyıl.

lerimin kemiğidir." Bu cümlede neden "şimdi" kelimesi yer alıyor? Pekâlâ, bazıları Âdem'in yeni yaratılmasına rağmen yirmili yaşlarda olduğunu ileri sürdüler, eşi olan hayvanlara imrenmiş olmalıydı. Belki de tüm hayvanları denemiş fakat herhangi birinde tatmin bulamamıştı.[25] Tanrı'ya kendine benzer birini yaratması için yakarmasının nedeni budur.

> Âdem şöyle dedi: "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir. Ona Kadın denilecek, çünkü o Erkekten alındı." (Yaratılış 2:23)

Güzel Sanatlarda Cennet Hayalleri

Sanatçılar Cenneti, özellikle Avrupa'daki Batı Hıristiyan tablolarında çok farklı şekillerde tasvir etti. On dördüncü yüzyılda doğa Batı sanatında canlı bir rol oynamaya başlar. Cennet Bahçesi tasviri, sadece yöresel ya da egzotik, gerçek bitkiler ve hayvanlarla değil, aynı zamanda pegasus ya da ejderha gibi fantastik hayvanlarla da genişletildi.

Fantastik bir örnek Tataristan'ın bitki kuzusu ya da İskit kuzusudur (Latince adı: *Agnus Scythicus*). Orta Asya'dan efsanevi bir bitkinin meyvesinin bir kuzu ya da koyun olacağına inanılırdı. Hayvan, bitki gövdesine göbekbağıyla bağlıydı ve bitkinin etrafında göbekbağının yetiştiği mesafede otlardı. Zavallı yaratık

25. Graves ve Patai, "Genesis Rabba 17:4", 1964, s. 67; Anderson, 1989.

otlayabileceği alanı bitirince ölürdü.[26] Böyle bir bitkiyle Cenneti betimleyen bir resmin üzerinde İbranice harflerle Tanrı'nın adı yazılırdır: YHVH. Eğer kuzu üreten bitki Cennette büyüseydi onun varlığını kim inkâr edebilecekti? (resim 30)

30. Âdem ile Havva Cennette iş başında, arkada bir İskit kuzusu bitkisi. Christopher Switzer, Almanya, 1629.

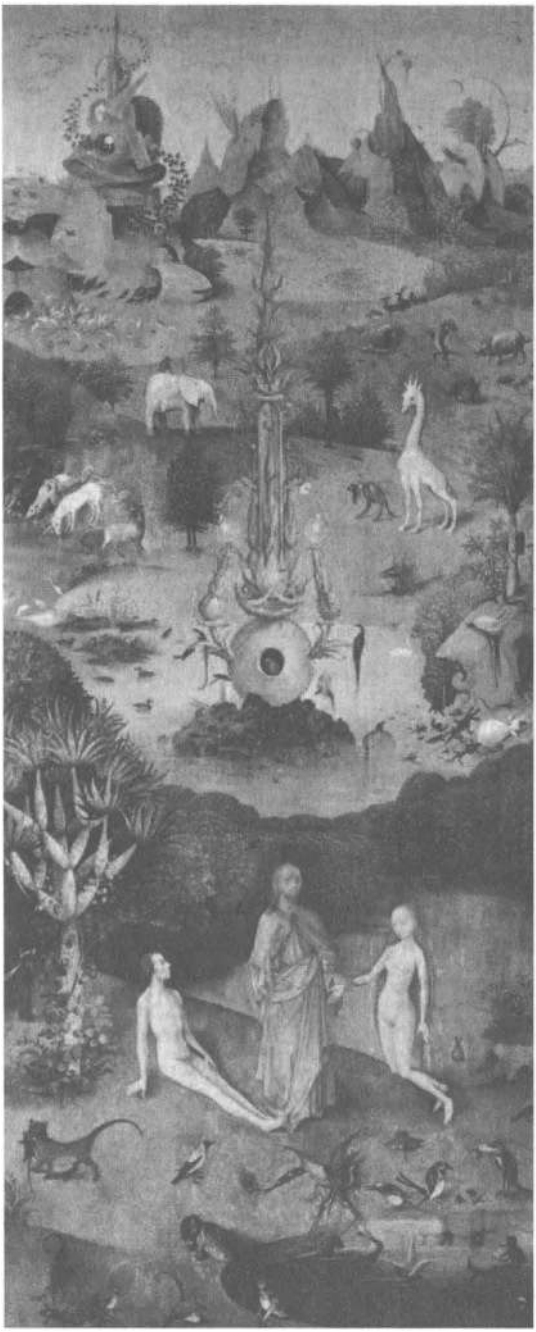
26. Bu bitki ortaçağda pamuğun yetişmesini açıklamaya yaradı.

Hıristiyan tablolarında, genellikle bitkilerin bu geleneğin sanatçı ve seyircilerinin aşina oldukları sembolik anlamları vardır. Örneğin elma ya da salatalık şeytanı; asma ve kiraz Hz. İsa'nın acı çekmesini simgeler. Hıristiyan bağlamda, Hesperidlerin Bahçesindeki portakal ağacı dünyevi Cennet tasvirinde yaygın bir motif haline geldi çünkü portakal ağacı yaprak dökmez ve kışın meyve verir. Klasik dönemde, Batı'da Altın Çağ'la ilişkilendirilen çilek, Cennet tablolarında mutluğu ve iyi talihi temsil eder. Dünyevi aşkın simgesi karanfil, Bakire Meryem'e adanmış kutsal çiçek buketinin içinde gül, zambak ve orman menekşesiyle birlikte yer alırdı. Baharın simgesi papatya, Hz. İsa'nın masumiyetini simgelerdi. Vs vs.

Hayvanlar da giderek daha rafine sembolik rollerle tasvir edildi. Yerliler yabani tavşan ve geyiğin, kurtuluş ve dirilişin sembolleri olduğunu anlıyordu. Ortaçağ ve Rönesans'ta popüler olan güçlü ve cesur pegasus, hikâyeye göre ancak "saf ve iffetli" bakire onun yoluna çıkınca zapt edilebildi. Pegasus kızı üzerine bindirecekti ve sadece kızın onu ehlileştirmeye gücü vardı.[27]

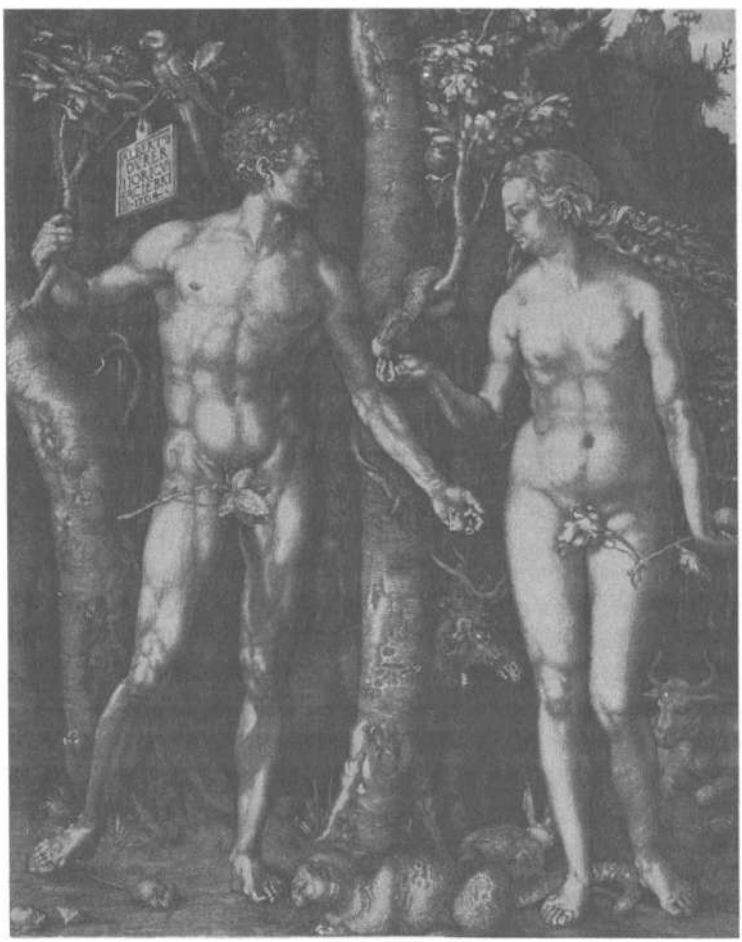
Cennet tablolarında, pegasus Hz. İsa'yı simgeler. Örneğin, Hieronymus Bosch'un üç parçadan oluşan ünlü tablosu The Garden of Earthly Delight'ın sol levhasında, Tanrı'nın, az önce yarattığı Havva'yı, ona şaşkın ve dikkatle bakan Âdem'e tanıtmasını tasvir ediliyordu. Sol bölümde Âdem ile Havva'nın yukarısında, diğer hayvanlarla birlikte pegasus nehirden su içer ve görünen o ki siyah, akrep benzeri korkunç bir yaratığın sudan uzaklaşması konusunda bu sevgili hayvana teşekkür etmek gerekiyordu (RESİM 31). Brueghel ve Rubens'in Earthly Paradise gibi çeşitli tablolarda (RESİM 18) Düşüş'ten hemen önce, tüm hayvanlar Cennette birbirleriyle hâlâ uyum içinde yaşıyorlardı.

27. Zie Delumeau, 1992, s. 172. Physiologus, s. 21.

31. Tanrı yeni yarattığı Havva'yı Âdem'e tanıtıyor. Sol pane, De Tuin der Lusten, Hierontmus Bosch, 1450.

Hıristiyan bakış açısına göre, bitkiler ve hayvanlar Kitab-ı Mukaddes'in Birinci ve İkinci Ahit'iyle bağlantılı simgesel öğeler olarak tasvir edilmiştir. Cennet Bahçesi'ndeki leylek resmi insanlığın kefaretine atıfta bulunur, oysa papağan Havva'yı simgeler çünkü "Ave" diyebilir. Ve bu, İkinci Ahit'te bir melek, Bakire Meryem'e, ölümüyle, insanlığın geri kalanıyla birlikte Havva'yı da kurtaracak olan Hz. İsa'ya hamile kalacağını ilan etmeden önce onu selamlarken yankılana yankılana "Havva" ismine dönüşmüş olabilir. Albrecht Dürer, bakır bir levhada papağanı Âdem'in yanına özenle yerleştirdi (resim 32).

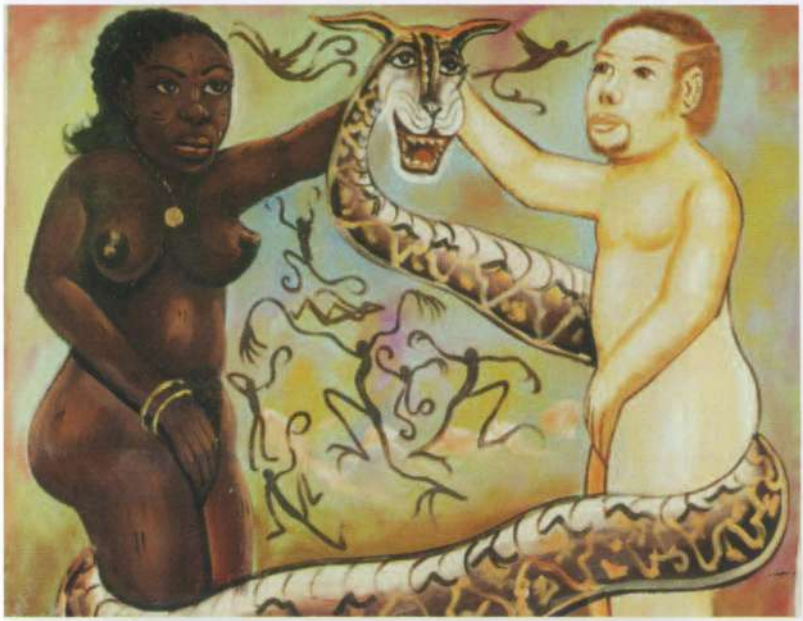
32. Âdem ile Havva, Düşüş'ten hemen önce Cennette. Albrecht Dürer, 1504.

Eski medeniyetlerde tavuskuşunun etinin öldükten sonra çürümediğine inanılırdı. Hıristiyanlar bu fikirden ilham aldı ve tavuskuşu, diriliş ve ölümsüzlüğün sembolüne dönüştü. Tavuskuşunun bu simgesel anlamı Hıristiyanlara ait erken dönem mozaiklerine yansıdı. Kuyruğu insanlara yıldızlı gökyüzünü hatırlattı ve kuyruğunun üzerindeki birçok göz, uyanıklığı simgeler. Fakat simgecilik değişime meyillidir. Çalım ata ata yürümesi ve tüyleriyle caka satmasından, tavuskuşu giderek insanlığın kibriyle bağdaştırılır hale geldi ve şeytanın bir yaratığı olarak bile tasvir edildi.

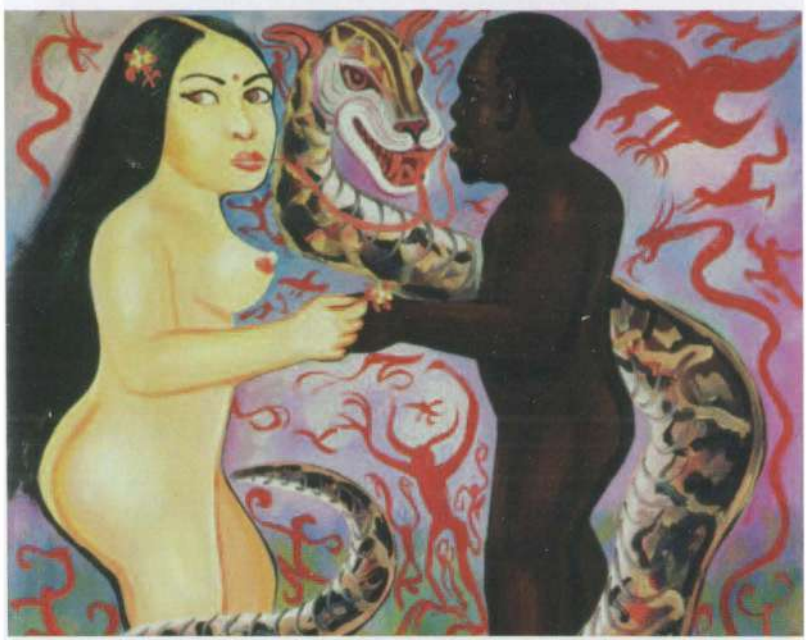
Zaman boyunca Avrupa'da maymun ve deve gibi egzotik hayvanlar ortaya çıktı, birçok sanatçı onları sanat eserlerinde tanıttı. Rembrandt, mesela Âdem ile Havva'yı Cennette gösteren bir gravürüne küçük, tuhaf bir fil yerleştirdi (resim 47).

Cennet ve ilk sakinlerinin hikâyesi sadece Ortadoğu ve Avrupa'dakilere değil, aynı zamanda dünyanın diğer yerlerindeki sanatçılara da ilham kaynağı oldu. Hayvanlarla ilişkilendirilen sembolik anlamlar sayesinde iyi ile kötü birbirinden açıkça ayrılmıştır. Cennet aslında hiç olmamıştır ve Düşüş hep an meselesidir. Çağlar boyunca Cennete ilgi duyan hikâye anlatıcıları ve sanatçılar, sanat eserlerindeki dini mesajlar kadar ya da bundan daha fazla çalışmalarının güzelliği üzerinde durdular çoğunlukla.

Diğer kültürlerde Âdem ile Havva her göründüğünde yabancı imgeler yerel dinle bütünleşir. Mesela Meksikalı isimsiz sanatçılar, geleneksel Yaşam Ağacı'nı, Kolomb'un rotasını takip eden Hıristiyan misyonerlerce kendilerine tanıtılan İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'yla ilişkilendirirken, Haitili sanatçı Jasmin Joseph, kendi Cennetini, siyahi Âdem ile Havva'nın etrafı, üç zarif zürafa da dahil aslında Haiti'de olmayan hayvanlarla çevrili pastoral bir bahçe olarak tasvir etti (RESİM 33). Rengârenk seramik ağaç geleneksel çiçek ve kuş motifleriyle süslenmişti fakat artık ağacın altında ya da içinde Âdem ile Havva'yı çevreleyen melekleri, dallara dolanan yılanı ve ağacın en tepesinde Allah Baba'yı ve melek Cebrail'i de içeriyor (resim 34).

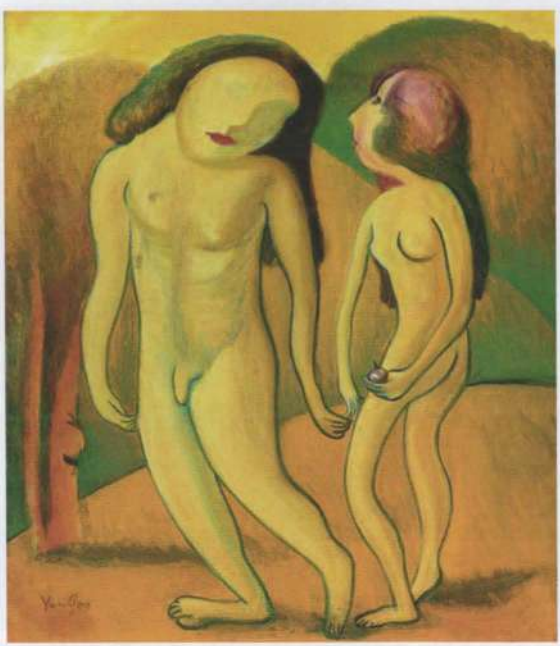
2A. Zenci Havva, sarışın Âdem yılanla birlikte. Kahverengi şeytanlar aralarında dans ediyor.

2B. Beyaz Havva, zenci Âdem, etraflarında kırmızı şeytancıklar. Peintre Moke, Kinsaşa, 1975.

3. Âdem ile Havva kırmızı elmayla. Anonim, Meksika.

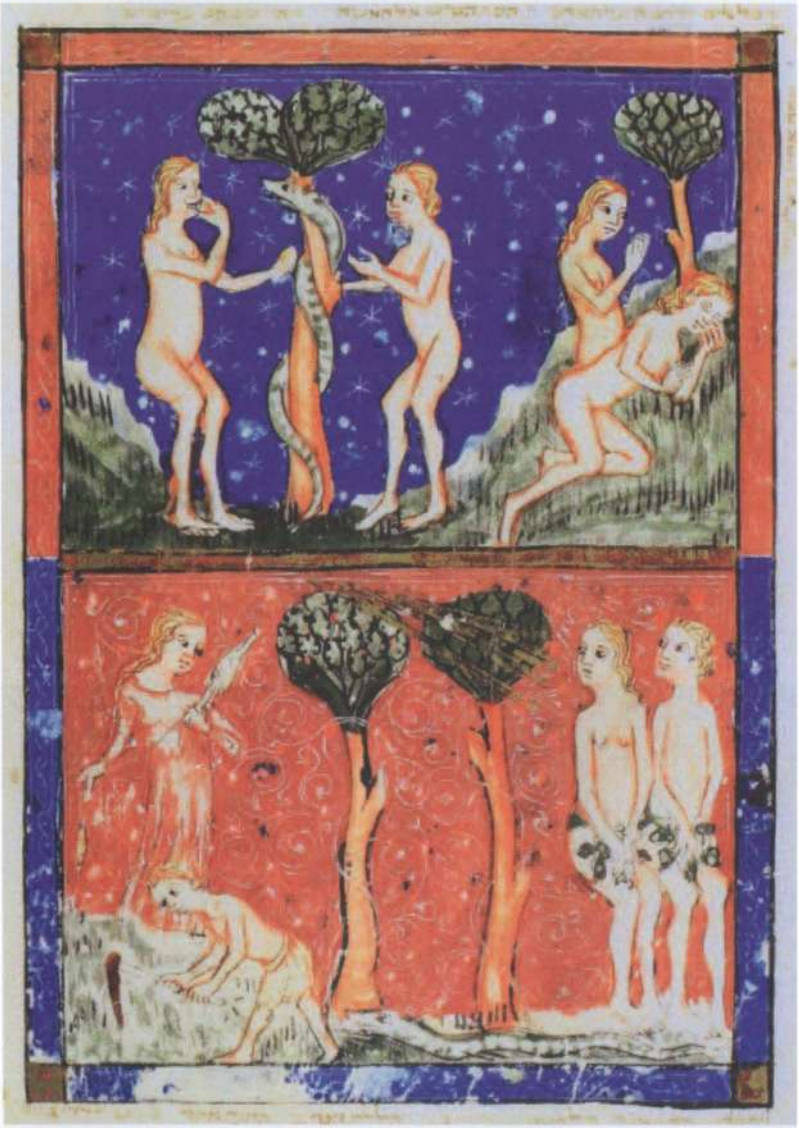
4. Sarı tenli Âdem ile Havva. Soldaki ağacın gövdesindeki karaltı yılandır. Yun Gee, Çin, 1939.

6. Meryem, inananlara komünyon ekmeği veriyor, Havva ise lanetlenmiş ölümcül elmalar veriyor. Berthold Furtmeyr, Regensburg, 1481.

7. İsa ölümü yeniyor ve Âdem ile Havva'yı mezarlarından çıkarıyor. Kariye Müzesi, İstanbul, on dördüncü yüzyıl başları.

9. Âdem ile Havva. Sağ üstten başlayarak dört sahne. Yahudi kutsal kitabı, Barselona, 1350.

14. Tanrı Âdem'in gövdesinden Havva'yı yaratıyor. Livre des Heures, minyatür, Tournai, 1535.

14A. Tanrı Havva'nın bileğinden tutup onu kutsuyor. Resim 14'ten bir detay.

15A. Kadın başlı yılanın Âdem ile Havva'yı baştan çıkarması. Tomasso Masolino, fresk, Brancacci Şapeli, Santa Maria del Carmine Kilisesi, Floransa, on beşinci yüzyıl.

15B. Dişi gövdeli yılan Âdem ile Havva'yı ikna ediyor. Michelangelo, Sistina Şapeli, Roma, 1509-1510.

16. Âdem hayvanlara isim koyuyor. Bestiary, Batı Fransa, 1450.

17. Âdem'in önünde diz çöken melekler, Tanrı'nın yeryüzündeki müstakbel halefi. Osmanlı el yazmasından illüstrasyon, on altıncı yüzyıl.

18. Cennetten yeryüzüne Düşüş. Peter Paul Rubens, Jan Brueghel, on yedinci yüzyıl.

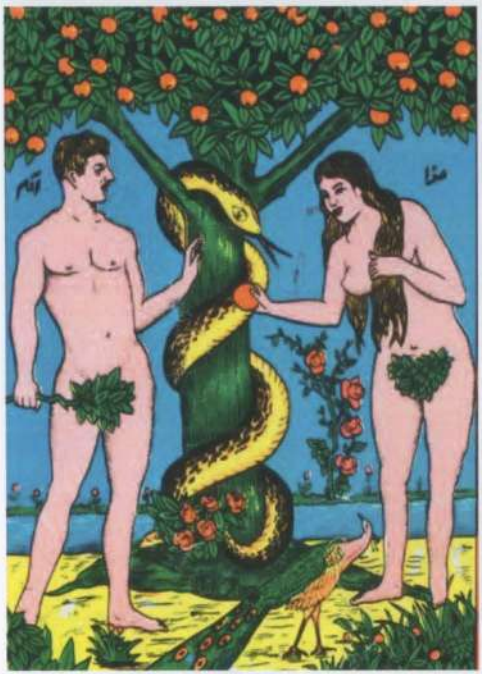
19. Âdem'in Cennetten Kovulması. Türk el yazması illüstrasyonu, on yedinci yüzyıl.

20. Aynı sahne, alevli haleler ile Cafer-i Sadık'a atfedilen görsel, Tebriz, İran, yaklaşık 1550.

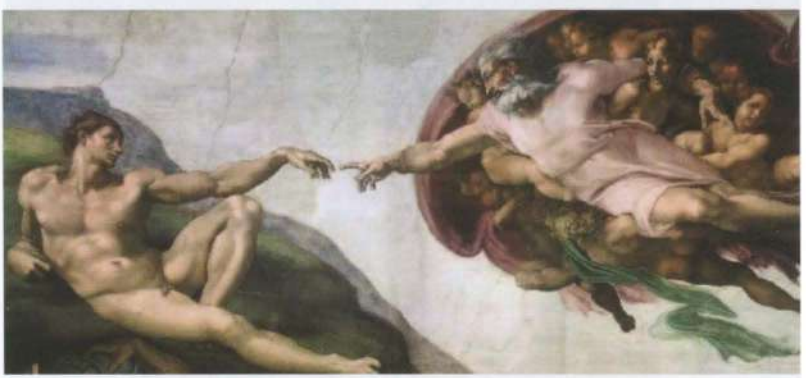
21. Peygamber ve kahramanların olduğu meşhur baskılar.
İslami Kuzey ve Batı Afrika, yirminci yüzyıl.

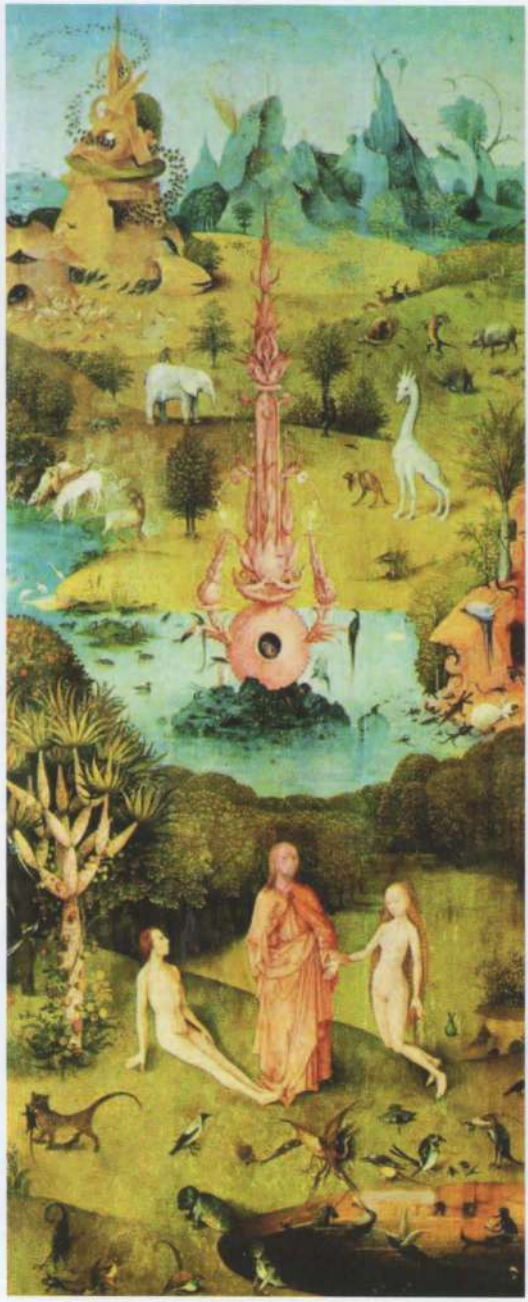
21A. Âdem ile Havva, yılan ve tavus-kuşu. 21. resimden ayrıntı.

24. Tanrı Âdem'e ilk nefesi üflüyor. Livre des Heures, Tournai, 1535.

25. Tanrı'nın Âdem'i yaratması, Michelangelo, Sistina Şapeli, 1509-1510.

31. Tanrı yeni yarattığı Havva'yı Âdem'e tanıtıyor.
Sol pane, De Tuin der Lusten, Hierontmus Bosch, 1450.

33. Zürafa ve diğer hayvanlarla dolu Cennet.
Havva çalışıyor, Âdem ise uyuyor. Jasmin Joseph, Haiti, 1967.

40. Tanrı'nın Âdem ile Havva'yı evlendirmesi. Flaman İncili, yaklaşık 1465.

41. Kusursuz Âdem ile Havva. Havva çoktan elmayı dişlemiş. Lucas Cranach de Oudere, 1528.

44. Tanrı, şeytanın hakkından gelen meleklerin yukarısında tahtında oturuyor. Düşüş onların korkunç şeytanlara dönüşmelerine neden oluyor. Flaman İncili, 1465 civarı.

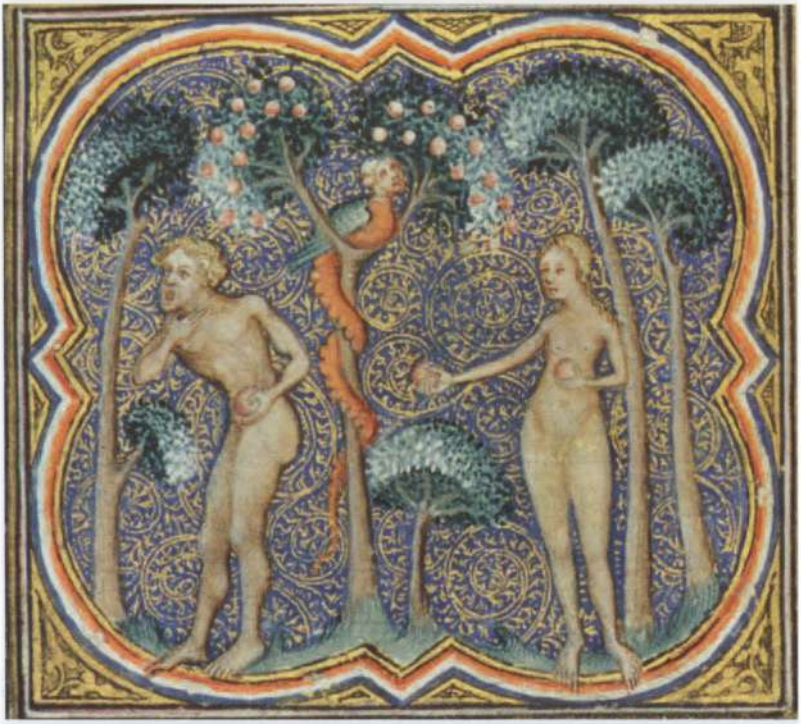
45. Şeytan Âdem'e secde etmeyi reddediyor ve münakaşaya giriyor. Minyatür, İstanbul, on beşinci yüzyılın ilk yarısı.

46. Cennete bakış. Solda, Cehennemde kara bir şeytan kâfirlere ateş yağdırıyor. Minyatür, İstanbul, on beşinci yüzyılın ilk yarısı.

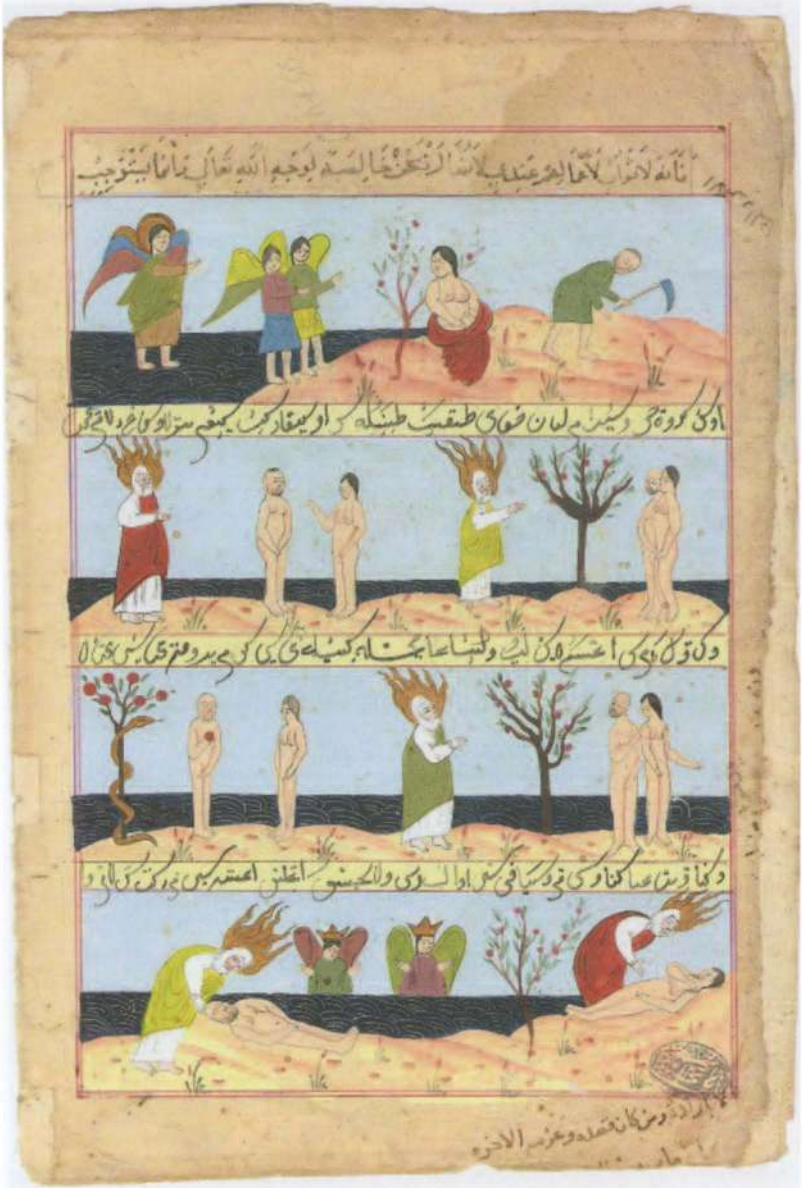
52. *Gunungan Adam dan Hawwa*, Ki Enthus Susmono'ya ait bir Cava gölge oyunu. Tegal, Cava, 2007.

54. Âdem boğazını tutarken. Havva ona bir elma daha veriyor.
Kanatlı yılan ağaçtan bakıyor. Minyatür, Livre des Heures, Tournai, 1535.

55. Cennetten Kovulmalarının ardından (sağda), Tanrı, Âdem ile Havva'ya hayvan derisini giydiriyor (solda). Minyatür, Livre des Heures, Tournai, 1535.

57. "Âdem'in hikâyesi", aşağıdan yukarıya.
Yirminci yüzyılda, Tolga Ayvazlar tarafından on altıncı yüzyıldaki aslından kopyalanmış.
Mürekkep, suluboya ve altın yaldızlı boyama, İstanbul.

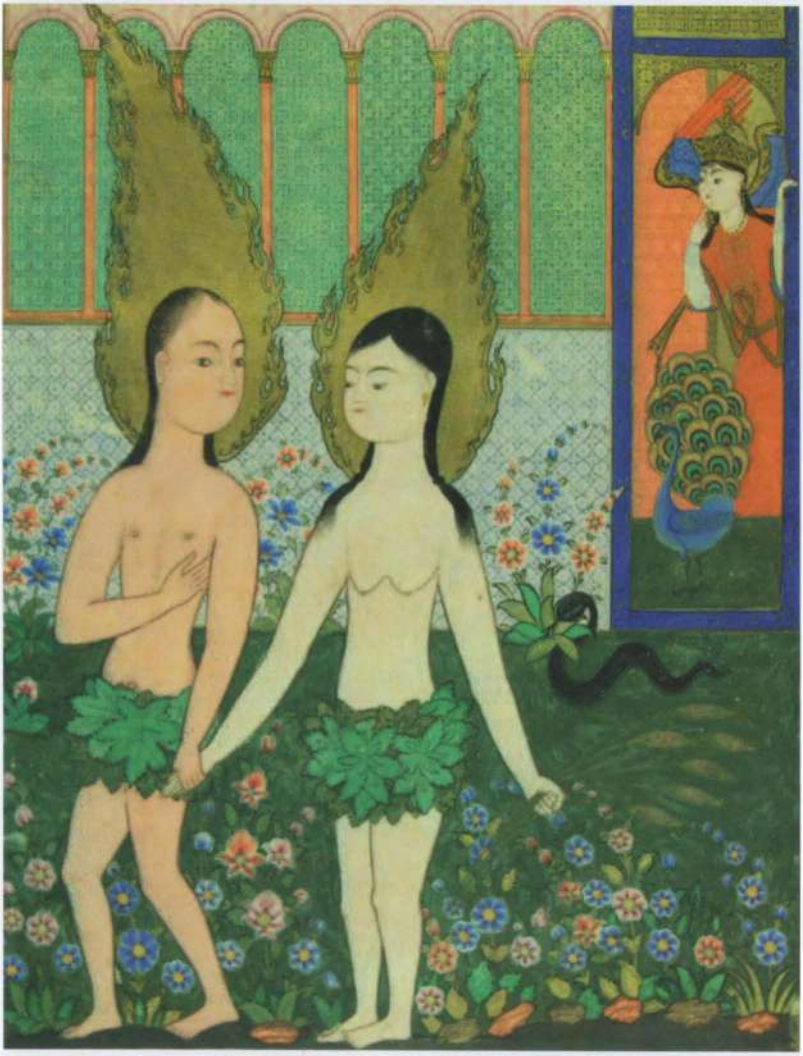
58. Âdem ile Havva'nın çizgi sahneleri, yukarıdan aşağıya.
Sanatçı bilinmiyor, Moutier-Grandval Bijbel, 840.

59. Tanrı, Âdem ile Havva'ya yasak meyveyi tanıtıyor.
Arka plan hayvanların olduğu diğer sahnelerle çevrili. Lucas Cranach, 1536.

60. Sarışın Âdem ile Havva. Başta asil daha sonra sefil kıyafetler içinde, sol taraflarında şeytan, yılan ve diğer hayvanlar. Fresk, Enda Iyesuskerk, Aksum, Etiyopya.

61. Cennetten Kovulma, Osmanlı Falnamesi'nden, 1610 civarı.

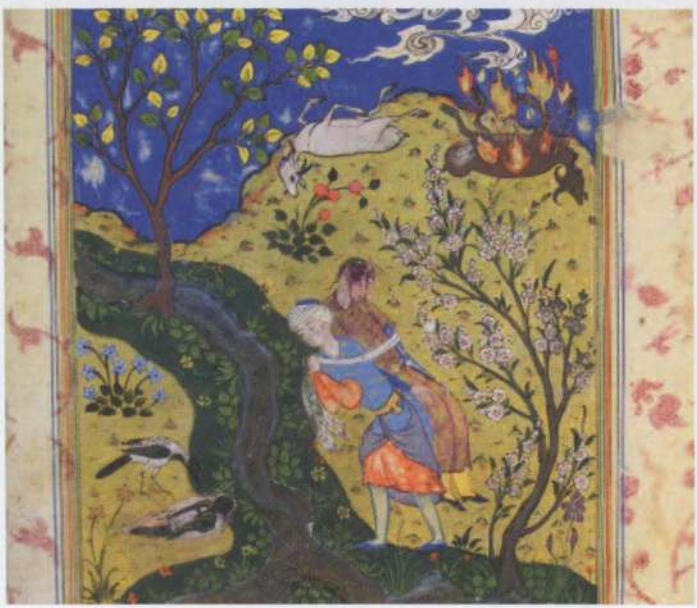
62. Umutsuz Âdem ile Havva, üzerlerindeki bir melek tarafından tehdit ediliyor. On altıncı yüzyıldaki uygulamada hiç yaprak yok. Tomasso Masaccio, Floransa, 1425.

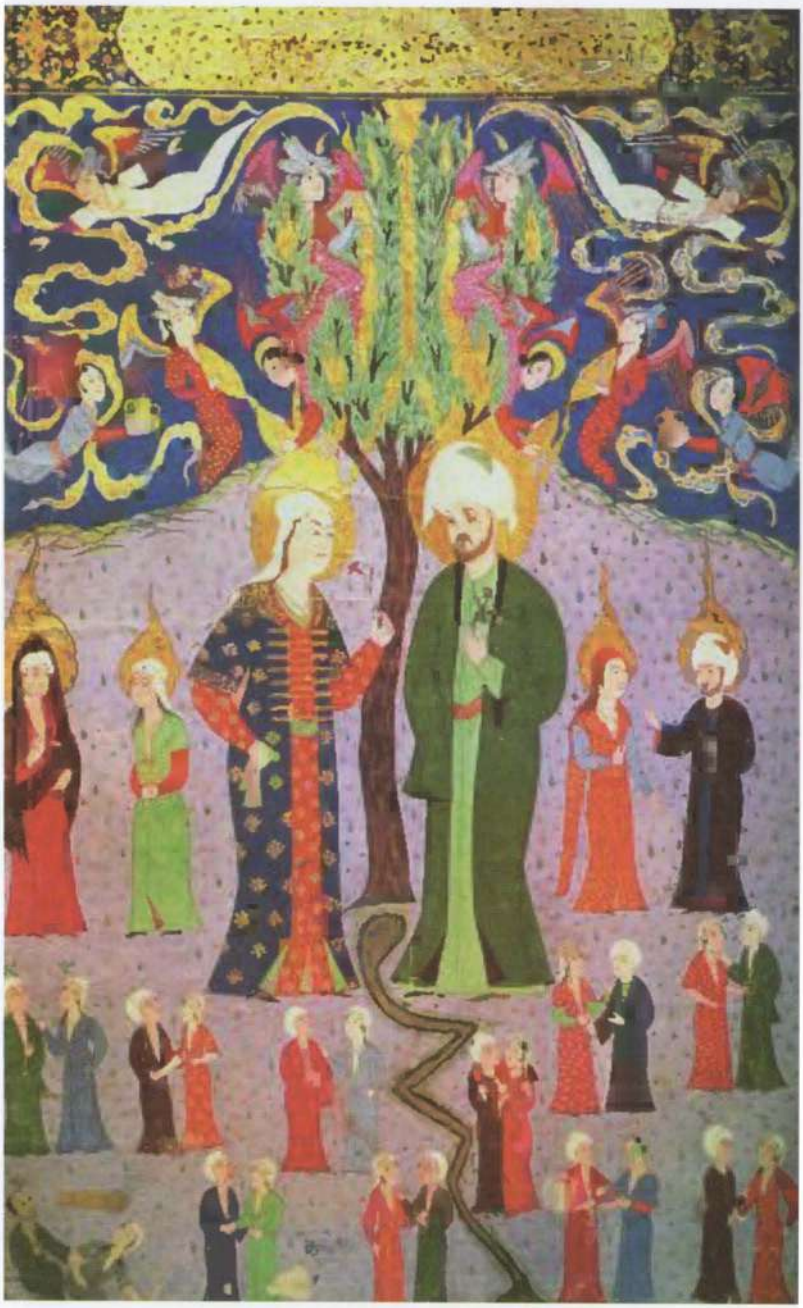
70. Âdem ile Havva çocuklarıyla. Yukarıda, Kabil ve Habil'in hikâyesi. Minyatür, Livres des Heures, Tournai, 1535.

71. Kabil kardeşini öldürüyor.
Minyatür, Jacob van Maerlants, Spieghel Historiael, 1335-1335.

72. Bir karga Kabil'e ölü kardeşini nasıl gömeceğini öğretiyor.
Osmanlı minyatürü, İstanbul, on altıncı yüzyıl.

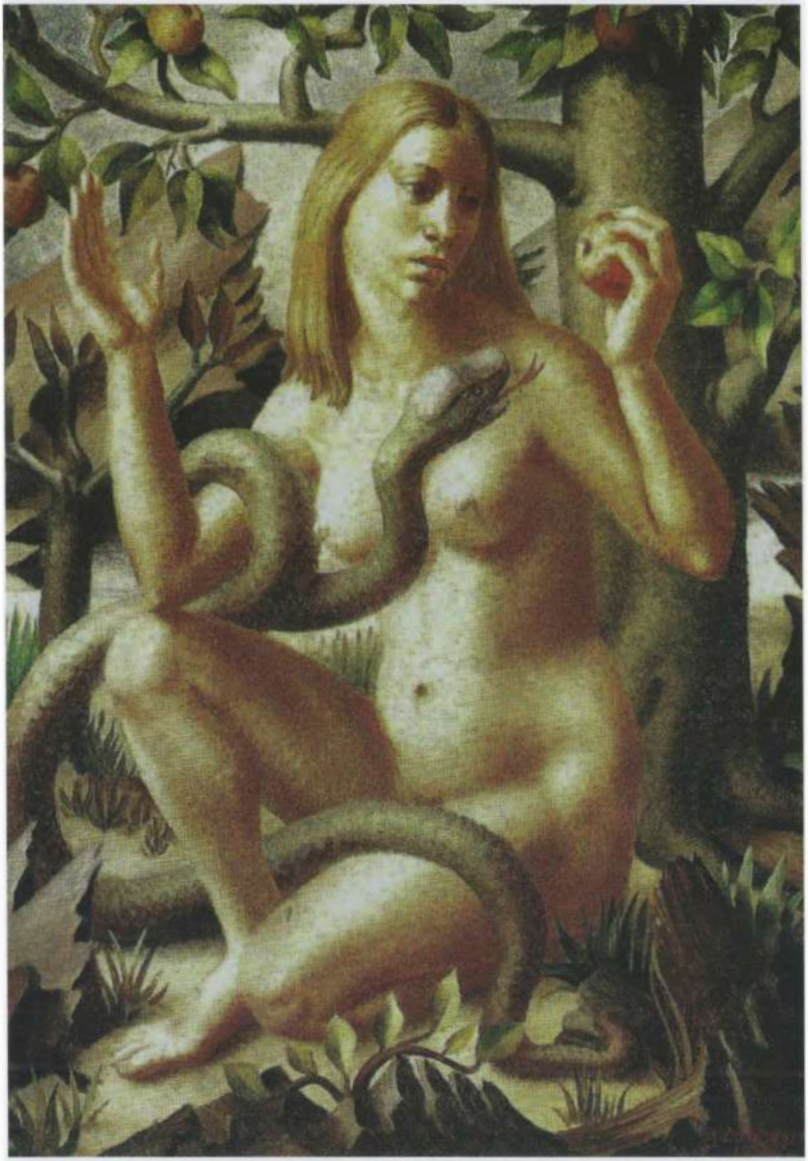
74. Âdem ile Havva on üç ikiz çocuğuyla.
Minyatür, *Zubdat al- Tawarikh*, İstanbul, on altıncı yüzyıl.

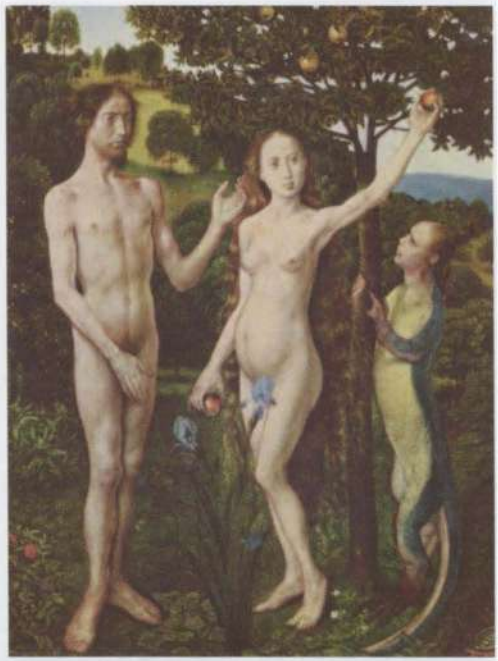
75. Ölmekte olan Âdem ve yaşlı bir kadın olan Havva. Pieoro della Francesca. Fresk, San Francesco Bazilikası, Arezzo, 1450 civarı.

82. Şeytan muzaffer. Havva toprağın üzerinde, yılana dolanmış. Şair-ressam William Blake'in suluboya çalışması, 1667.

83. Cazip mi, taciz mi? Havva yılanı dinlerken dalgın dalgın elmaya bakıyor. Yağlıboya, Anna Lois White, Auckland, Yeni Zelanda, 1948.

85. Yarı hayvan yarı insan yılan, elmayı çoktan yemiş ve yenisini koparmakta olan Havva'ya bakıyor. Âdem, tereddütle elinde tutuyor.
Levha üzerine yağlıboya, Flaman ressam Hugo van der Goes, 1480 civarı.

86. Âdem ile Havva kadın başlı yılan tarafından baştan çıkarılıyor. Fresk, Rafael Sanzio, Stanza della Segnatura, Vatikan, 1508.

❡0A. Tanrı ile yaşam, Âdem, Havva ve yılan, Marcelo Reyed López Cd. Nezahualcoyotl, Meksika.

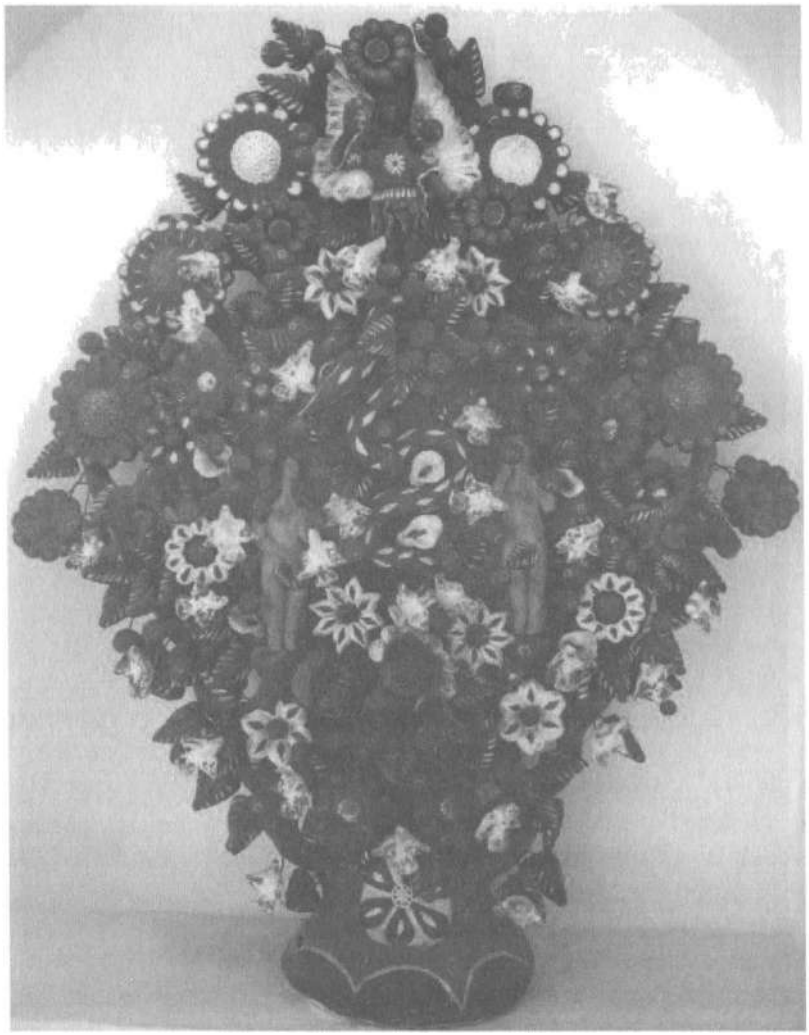

❡0B. Âdem, Havva ve yılan, yanlarında Tanrı olmadan Hayat Ağacı'nda. Anonim, yirminci yüzyıl.

33. Zürafa ve diğer hayvanlarla dolu Cennet.
Havva çalışıyor, Âdem ise uyuyor. Jasmin Joseph, Haiti, 1967.

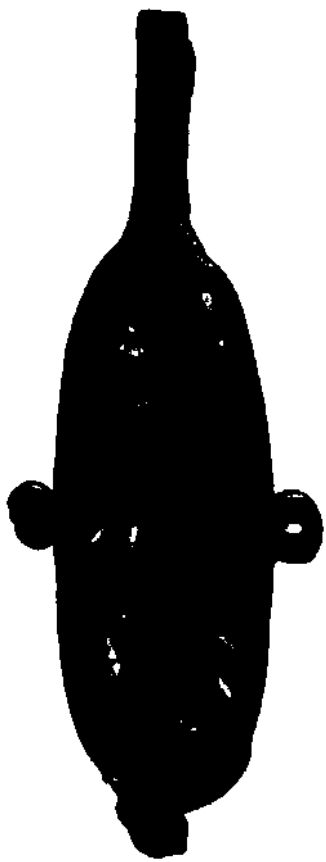
İlk insanlar itaatkâr olsaydı, ölüm onları bulmayacaktı fakat hikâye farklı gelişti. İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'nın yasak meyvesini yiyerek günah işledikleri için, Tanrı, onların, meyveleri sonsuz bir hayat ve hiçbir hastalık ve düşkünlüğün bozamayacağı ebedi bir gençliği garanti eden Yaşam Ağacı'na erişmesini engelledi. Böylece Âdem ile Havva diğer ağaçtan yemeye fırsat bulamadan Cennetten sürgün edildiler.

34. Âdem, Havva, yılan ve başmelek Mikâil; yaprak, çiçek ve kuşların ortasında. Hayat Ağacı. Anonim, Yukata, Meksika.

Keşke Âdem yalnız hissetmeseydi, keşke Tanrı ona bir eş yaratmasaydı, keşke Âdem Havva'yı dinlemeseydi, keşke yılan böyle baştan çıkarıcı olmasaydı... Keşke, keşke, keşke...

5
Lilith'ten Havva'ya

35. Havva gizlice yılanla konuşmakta. Dogon, Mali, yirminci yüzyıl.

Keşke sadece ilk erkek yaratılsaydı. (Yahudi atasözü)
Âdem'in kaburgası yarardan çok zarar getirir. (Alman atasözü)
Cenneti ancak bir kadın mahvedebilirdi. (Arap atasözü)

Karısı yaratılmadan önce Âdem'in Cennette mutlu olduğu kabul edilir çoğunlukla. İyice benimsenmiş bir kilise görüşüne göre, Martin Luther eğer yılan ilk olarak Âdem'e yönelseydi, "Âdem'in galip geleceğine" inanırdı. Âdem yılanı ayağıyla ezecek ve şöyle diyecekti: "Kes sesini!"[1]

Kitab-ı Mukaddes'te Havva'dan sadece Âdem'in karısı diye bahsedilirdi, "onları erkek ve dişi olarak yarattı" sözleri (Yaratılış 1:27) başka bir kadını ima etmiyorsa tabii. Yaratılış hikâyesinin ilk uyarlaması, Tanrı kadını erkeğin vücudunun küçük bir kısmından yaratır diyen ikincisinden daha az hiyerarşiktir. İki hikâyeyi nasıl bağdaştıracağız? Kitab-ı Mukaddes uydurması üzerine çok kafa patlatıldı ve öyle popüler oldu ki kimi zaman kilise kanuna göre belirlenen el yazmalarını gölgede bıraktı. Talmut ve Midraş'taki hikâyeler kadının sadece üreme amaçlı yaratılmadığında hemfikirdi: "Eşi olmayan bir erkek mutsuz, neşesiz, uğursuz, huzursuz ve kefaretsiz, hayatı olmayan bir insandır."[2]

Lilith

Âdem şöyle dedi: "Senin altında yatmayacağım, sadece üstünde olacağım. Çünkü sen ben üstteyken altta olmaya uygunsun." Lilith cevap verdi: "Mademki ikimiz de topraktan yaratıldık ikimiz de birbirimize eşitiz."[3]

1. Phillips, s. 58.
2. Wünsche, 1906, s. 21.
3. Ben Sira Alfabesi, 5:23a ve 23b Lilith hikâyesinin en eski kaynağıdır (sekizinci ve onuncu yüzyıl). Daha fazla kaynak için bkz. Kyam, Schearing ve Zigler, 1999, s. 204. MÖ 2000'de bulunan Sümerlilere ait bir kil tablet, Lilith'in "Lilake" olarak geçtiği

Tanrı Âdem'in yalnızlığına ona bir eş vererek çözüm buldu. Bazıları o kadının Lilith olduğunu söyler ve hikâyeye göre Tanrı Âdem ve Lilith'i kendi suretinde yaratmıştır. Ne yazık ki kısa ilişkileri ahenkten uzaktı.

Bu ikisi arasında yanlış giden neydi? Mesele aynı maddeden yaratılmaları mıydı? Ya da Tanrı, ilk kadını yaratırken Âdem'i yarattığında özenle seçtiği aynı saf toprağı mı kullanmadı? Bilen yok ama onlar tamamen uyumsuzdu. Farklı versiyonlarına rağmen hikâye anlatıcıları sadece tek bir şey üzerinde hemfikirdi. Lilith imkânsız bir şey istedi: tam bir eşitlik, seks meselesinde bile. Talmut hikâyelerine göre, Âdem "misyoner pozisyonu" diye bilinen pozisyonda seks yapmak istiyordu fakat inatçı Lilith, onun yanında ya da üzerinde olmakta diretiyordu ve teslim olmayı reddediyordu. Âdem onu kendi tercih ettiği pozisyona zorlamaya çalıştı fakat Lilith onu küçümsedi ve ondan, Cennetten ve görüş alanından uzaklaştı. Âdem, Yaratıcısının huzurunda dua ederek şikâyetini dile getirdi: "Kâinatın hükümdarı! Bana verdiğin kadın kaçıp gitti." Onun geri gelmesini istedi ve Tanrı gidip Lilith'i bulması için melek Senoy, Sansenoy ve Semangelof'u onunla gönderdi. Onlar Lilith'i şehvet düşkünü iblislerle birlikte yaşadığı Kızıldeniz'in yakınında yakaladılar (daha eski Yahudi inanışına göre su şeytanları cezp eder). Melekler Lilith'i yakalayıp Cennet Bahçesi'ndeki Âdem'e geri götürmeye çalıştı fakat Lilith, Kutsal Olan'ın emrini hiçe sayarak bunu kabul etmedi. Onu başına gelecek korkunç cezayla –eğer onlarla gelmezse her gün iblislerden peydahladığı yüz iblis çocuğu öldürülecekti– tehdit etmelerine rağmen Lilith kayıtsız kaldı. Âdem'e geri dönmeyi reddetmeyi sürdürdü ve kendisi bir iblise dönüştü. En sevdiği eğlence –şeytanlarla seks yapma– sayesinde Lilith, o zamandan bu yana günde yüz iblis çocuk doğurdu.

Lilith hikâyesi kilise kanunlarına göre belirlenen Kitab-ı Mukaddes'te geçmemesine rağmen, Lilith ve kızlarına, *Lilim*, yönelik inanç ya da korku, yüzyıllarca kahredici bir senaryo olarak kaldı. Bu seks düşkünü iblis kızların yalnız uyuyan zayıf erkeklerle ilişkiye girmeye çabaladığına inanılırdı. Annelerinin öğretisini takiben, Lilim erkeklerin rüyalarına giriyor ve onların bedenle-

daha eski bir kaynaktır. Bkz. Graves ve Patai, s. 68. Kitab-ı Mukaddes'te muhtemel tek Lilith referansı, Yeşaya kitabındadır (34:14). Kral James'in versiyonunda İbranice lilit kelimesi "cüce baykuş" olarak tercüme edilmiştir.

rine yerleşip zavallı erkekler boşalana kadar ne kadar meni varsa emiyorlardı. Çalıntı menilerle daha fazla iblis çocuk doğurmaya devam ediyorlar.[4]

Lilith'e bildirilen uygulandı ve melekler Lilith'in her gün doğurduğu yüz bebek iblisi öldürmeye başladı. Lilith intikamını başkalarının bebeklerinden alacağına yemin etti. O zamandan sonra yeni doğan bebekleri, tercihen de sünnet edilmemiş oğlanları boğarak öldürdü. Beşiğinde ölü bulunan bebek vakaları Lilith'in intikamı olarak açıklandı. Hikâyeye göre Havva yaratıldıktan sonra bir gün Lilith, Havva'yı kocasına sarılırken gördü ve Âdem'in eşsiz güzelliğine çarpıldı. Asiliğinden pişman mıydı ve aşırı kininin sonucu kıskançlık mıydı?[5]

Onun şeytani hilelerinden kaçınmanın tek yolu, bebeklere Lilith'i Âdem'e geri götürmekle görevli üç meleğin isimleri yazılı bir muska takmaktı çünkü Lilith iyice korunan çocukların canlarını bağışlayacağına söz vermişti. Muskalar aynı zamanda kem göze, genelde iblislere ve kısmen de Lilith'e karşı semboller ve büyülü sözler de içeriyordu.

Talmut'a göre, Âdem Cennetten Kovulmalarından sonra 430 sene Havva'dan uzak durmuştu. Bu süre boyunca Âdem'in menisi ceset yutan canavarlar ve iblisler yarattı, bu korkunç canavarların annesi olarak saptanan kişi Lilith'di.[6]

Kitab-ı Mukaddes'teki Yaratılış hikâyesi baştan çıkarıcı olarak şeytanı kastetmeden sadece yılanı ima eder. Bununla birlikte Yahudi din âlimleri ve Hıristiyan yazarlar, Lilith'in hikâyesini yılanın Cennetteki yıkıcı aracılığıyla ilişkilendirir. Lilith, Âdem üzerindeki etkisini kaybedince son çare bir hileye başvurur. Yaratılış'taki Düşüş hikâyesini Talmut'a bağlayanlar için yılan, intikam amacıyla rakibi Havva'ya ve belki Âdem'e de Cehennem azabı çektirmek isteyen Lilith'tir. Gerçi Kuran'da ve Hadis-i Şeriflerde Lilith'e dair hiçbir gönderme yoktur.

Âdem, Lilith ve iblislerin ayaklanmasında hiçbir rol oynamadığı için cezalandırılmadan Cennette kaldı. Yaratıcı onu derin bir uykuya daldırdı ve "onun bedeninden bir beden", Havva'yı yarattı, böylece Havva onunla daha uyumlu olacaktı.

---

4. "Babil Talmudu, Haham Hanina, Tractate Shabbath", Everyone's Talmud, s. 267, 151b. Zie ook, http://witcombe.sbc.edu/eve-women/7evelilith.html.
5. Bin Gorion, s. 84.
6. Ginzberg, Cilt 1, s. 65.

Hıristiyan sanatçılar hikâyeyi biliyor olmalıydılar çünkü İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'ndaki yılan, çoğunlukla kalçasından aşağısı yılana dönüşen baştan çıkarıcı kadın vücuduyla Lilith'e benzer. Bazı tasvirlerde yılanın kafası, ağacın yanında dikilmiş tasvir edilen Havva'ya çarpıcı şekilde benzer. Erkeklerin kadın cinsine duydukları korku, Lilith ve Havva karakterlerinin baştan çıkarma ve lanetlenme betimlenmesiyle ortaya çıkar.

Paris'teki Notre Dame Katedrali'nin ön cephesinde, kanatlı ve uzun saçlı, gövdesinin belden aşağısı yılan olan, kolsuz ve başsız bir kadın heykeli Havva'ya, rakibinin Âdem'i baştan çıkarmasını onaylayan memnun bir ifadeyle bakar. Eski kocasının karşı koyamayacağını kesinlikle bilmektedir (resim 36).

Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki freskleri, Düşüş'ün, Hz. İsa'nın yaşamı ve ölümüyle devam eden hikâyesine bir başka ünlü görsel örnektir. Hıristiyan bakış açısına göre ilk Havva ikinci Havva'nın geleceğini ilan eder. Tüm canlıların annesi, İsa'nın, tüm insanlığı acı çekerek ölmekten kurtarıp hayata döndüren kurtarıcının bakire annesine üstün gelir.

Diğer Kadınlar

Ben Sira Alfabesi,* Âdem'in başka bir karısından bahseder, Tanrı tarafından, Lilith Âdem'i terk ettikten sonra, Havva'dan önce, yine topraktan yaratılmıştır. Orada bulunan Âdem, Tanrı'nın, müstakbel eşinin tüm kemik, doku ve organlarını, kanını, mukusunu ustalıkla yerleştirmesini, bir tutam kıl da ekleyerek vücudunu deriyle kaplamasını dehşet içinde izledi. Tüm güzelliğiyle oradaydı fakat Âdem yaratma süreci boyunca hissettiği tiksintiden kurtulamıyordu ve böylece Tanrı her şeye yeniden başlamak zorunda kaldı. (Düş kırıklığına uğratan bu deneyimden sonra, Tanrı daha fazla risk alamadı ve bir sonraki teşebbüsle kaburgasını almadan önce Âdem'in derin uykuya daldığından emin oldu). Yaratılış hikâyesi o kadına ne olduğundan bahsetmez. Adı yoktu ve Âdem onu almayı reddedince Tanrı onu yok etti ya da ebediyen bakire kalarak bahçeyi terk etti. Fakat burada Lilith ve ardından gelen, İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'nın lanetiyle hiçbir ilgisi olmayan isimsiz kadın: İkisi de Tanrı'nın buyruğu çiğnen-

* Ben Sira Alfabesi, Peygamber Yeremiya'nın oğlu Ben Sira'nın Babil Kralı Nebukadnezar'ın sorularına verdiği cevaplar ve Âdem'in neden ilk eşi Lilith ile anlaşamadığını anlattığı kitap olarak bilinir. (ç.n.)

36. Lilith, Havva'nın elinde bir elmayla Âdem'in karşısında durmasından memnun görünüyor. Notre Dame Katedrali, Batı Cephesi, Paris, yaklaşık 1200-1225.

meden önce bahçeyi zaten terk etmişlerdi. Âdem ölümlüyken, Lilith'in yaşamaya devam etmesinin nedeni buydu.[7]

Bazı Avrupa, örneğin Rusya hikâyelerinde, Tanrı Âdem'i topraktan, karısını hamurdan yaratmıştı. Henüz canlı değillerdi ve melek Mikâil onları canlanmaya hazır olana kadar koruyacaktı. Meleklere özgü bir dalgınlık anında, bir hayvan (genellikle bir köpek) o ilk kadını mideye indirdi. O zaman Tanrı, kaburgasından bir parçayı alıp yeni bir eş yaratmadan önce ilk erkeği diriltti.[8]

Bir Alman-Yahudi hikâyesinde, Havva ortaya çıkmadan önce başka bir kadın yaratıldı. Âdem yaratılırken uzun ve yumuşak bir maymun kuyruğu vardı. Tanrı ona eti etinden, kemiği kemiğinden bir arkadaş vermeye karar verdiğinde, Âdem'in kuyruğunu çekici bir canlı yaratmak için kesti. Maalesef yeni canlı kendi türüne sadıktı. Enerjikti, aşağı yukarı zıplıyor, Âdem'in etrafında onu bir dakika yalnız bırakmadan dört dönüyordu. Tanrı, Âdem'in böyle bir şeyi hiçbir şekilde kendine eş tutmayacağını anladı. Ciddi bir erkek ciddi bir kadına ihtiyaç duyar, böylece Tanrı, daha hoş yeni bir kadını Âdem'in bir kaburgasından yarattı. Her iki Havva'nın da müteakip nesilleri dünyaya yerleşmeye başlar ve hikâye şöyle sona erer: "Bildiğimiz kadarıyla, hâlâ maymun kuyruğu diye nitelendirilen, iyi ve becerikli olmanın yanı sıra faydasız olan kadınlar var."[9]

Hıristiyan hikâyelerinde Lilith'in yanı sıra Âdem'le ilgili başka bir "ilk kadın" daha vardır. Tanrı onu çiçeklerden yaptı ve müthiş güzellikteydi, Âdem kendi bedeninden yaratılmış bir eşi tercih etti. Böylece Tanrı karar verdi ki O her şeye kadirdir, bu kadını "Kendi Oğlunun müstakbel annesi" olarak gizli tuttu: Böylece bu hoş kadının, en başından Bakire Meryem olarak kaderi çizildi. Tablolarda çoğunlukla Meryem'le ilişkilendirilen çiçekler gül ve leylak, bazen de mavi süsendir. İkinci yüzyıla ait bir efsane, sadece ruhunun değil aynı zamanda bedeninin de Cennete alındığını kanıtlamak için bir gün mezarının açıldığından bahseder, mezarı hoş kokulu güller ve leylaklarla doldurulmuştur.[10]

7. A.g.e., s. 66. Ayrıca bkz. Yaratılış Rabba 18:4; Graves ve Patai, s. 66.
8. Dähnhardt, s. 116.
9. A.g.e., s. 121.
10. A.g.e., s. 68, 352.

Havva'nın Yaratılışı

Ben öldüm ve doğmamış idim.
Babamla evlendim
Ben bir günlükken
Bir annem yoktur.[11]

Havva'nın yaratılışı sonsuz sayıda hikâye ve hayale ilham verdi. Bir Yahudi tefsire göre bir kadını yaratmak çok karmaşıktı çünkü doğurma özelliği eklenmek zorundaydı ve aynı zamanda bir kadının zekâsı bir erkeğinkinden daha hızlı olgunlaşıyordu.

Bazı hahamlar Talmut'ta, Kitab-ı Mukaddes'e ait ilk hikâyeyi iki ayrı canlının yaratılması olarak yorumlar (Yaratılış 1:27: Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı). Bazıları Âdem'in aslında çift cinsiyetli yaratıldığını, sırttan birbirleriyle birleşen bir kadın ve bir erkek bedeninden meydana geldiğini öne sürer. Maalesef bu yaratılış, etrafta hareket etmek için çok elverişli değildi ve sırt sırta olmak iyi bir iletişim için yetersiz bir pozisyondu. Böylece Tanrı bu canlıyı ikiye ayırdı ve her birine kendi sırtlarının yarısını verdi. Ayrılmalarından sonra Tanrı onları Cennet Bahçesi'ne yerleştirdi.[12]

Meşhur çift cinsiyetli insan miti, Yaratılış hikâyesinin iki uyarlamasını birleştirmenin etkili bir yolu olarak ortaya çıktı. Havva'yı meydana getiren çift cinsiyetli bir Âdem tasviri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda geliştirildi. Aziz Efraim (306-373) Havva'nın "yaratıldığı kaburganın kendi kendine çıktığını, onun sayesinde kemiğin kemikleri, duyuları ve eklemleri meydana getirdiğini" ileri sürdü. Kaburga "erkekten çıkan bağ çubuğuydu". Efrail, Havva'nın erkeğin gövdesinden kademe kademe büyüdüğünü vurguladı ve Âdem ile Havva'nın ayrılmadan önce bir bütün olduklarında ısrar etti: Tam bir vücutta tek bir insan.[13]

Yirminci yüzyılın sonunda tercüme edilen bir Papua hikâyesinde, Tanrı, ilk olarak, elmacık kemikleri sakallı, kadın göğüslerine sahip çift cinsiyetli bir canlı yarattı.

---

11. Alman bulmacası, Zapperi, s. 40.
12. Ginzberg, s. 66; "Yaratılış Rabba", Graves ve Patai, s. 66; Kvam, Schearing ve Ziegler, s. 77-78; Elaine Pagels, "What Became of God the Mother? Conflicting Images in Early Christianity", *Signs*, 1976, s. 298; Baumann, 1955, s. 30; Englard, s. 30, dipnot.
13. Englard, s. 31.

> Sonra Tanrı kalktı ve baktı. Kadın memeleri dikkatini çekti ve dedi ki: "Tüh, bu erkeğin kadın memeleri var, bu iyi durmaz. Bir kadın yaratmayı yeğlerim." Ve Tanrı bu erkeğin kaburgasından bir kemik aldı ve kadının içine yerleştirdi. Sonra erkek nefes aldı ve bir kadın ortaya çıktı. Bu kadının adı Havva ve erkeğin adı Âdem idi. İki canlı büyük bir aile oluşturdu ve böylece biz varolduk.[14]

Surinam'da bir Ndyuka hikâyesi tüm insanların her şeyin sahibi Tanrı'dan geldiğini anlatır. "O iki insan yarattı. İlkine Âdem dedi. O, ikinci insanı yaratmak için Âdem'in bedeninin yarısını aldı. Âdem'den yaratılana Havva dedi."[15]

Sanatçılar Havva'nın yaratılışını gerçekçi bir şekilde göstermek için ellerinden geleni yaptılar. Bazı resimlerde Âdem ile Havva, "Tanrı'nın suretinde" ayrı ayrı yaratılır. Diğerlerinde Âdem ile Havva, özgün, çift cinsiyetli bir canlıdır. Âdem ile Havva'nın gövdeleri sırtlarından birleşiktir, sadece iki kol ve iki bacağı paylaşırlar.

Bu çiftli yapı Burgonya'daki Anzy-le-Duc Kilisesi'nin ana sütunundaki bir heykelde görülebilir. Âdem'in eli Havva'nın sağ göğsünün üzerindedir, Havva'nın kolu eksiktir fakat hâlâ orada bulunan elle ortak cinsel organlarını mahcupça gizler (resim 37).

Havva'nın yaratılışının sanatsal tasvirleri Avrupa'da dokuzuncu yüzyıldan ortaçağa kadar kayda değer oranda arttı. Kimi zaman Âdem'in gövdesinden meydana geliyor, iki eli takvayla yukarı doğru açık gösteriliyordu. Yahudi Hagadalarında* Tanrı'nın kutsayıcı ya da yardımcı eli yoktur fakat Hıristiyan sanatçılar Tanrı'yı Havva'nın etkin yaratıcısı olarak tasvir eder. Bazı resimlerde Tanrı, Âdem'in gövdesinden bir kaburga alır ve Havva'yı o kaburgadan yaratır. Çoğu kez sürecin tamamı sahne sahne resmedilmiştir: Tanrı Âdem'den bir kaburga alır, açık yarayı diker ve Havva'yı yaratır. Bir ya da birkaç sahne, sanatçı ya da tefsircinin fikirlerine bağlı olarak dahil edilmeyebilir.[16]

---

14. Tok Pisin'in Z'Graggen'le konuşması, 1992, s. 46.

15. Cornelis Dubelaar ve Andre Pakosie, "Thela. Thesis&Clacs-IBS, Utrecht: Bronnen voor de studie van Suriname", *Het Afakaschrift van de Tapananhoni Rivier in Suriname*, Bölüm 2, 1999, s. 48-49, Joop Vernooij'e teşekkürlerimle.

* Hagada [Haggadah], Yahudilerin Mısır'dan çıkışının öyküsünü ve bunu anmak üzere düzenlenen Pesah ritüellerini anlatan metindir. Tezhip sanatkârları içlerinde Tevrat sahnelerinin bulunduğu birçok Hagadayı resimlemiştir. (ç.n.)

16. Englard, s. 24. Daha fazla ayrıntı için Englard'ın güçlü makalesine bakınız. Bu çift cinsiyetli uyarlama muhtemelen Platon'un Symposium'da anlatılan Yunan mitinden etkilendi. [Platon, *Şölen*, Çev. Eyüp Çoraklı, Alfa Yayıncılık, 2015 (ç.n.)].

37. Her birinde bir kol ve ortak iki bacağıyla çift cinsiyetli Âdem ile Havva. Anzy le Duc, on birinci yüzyıl.

Batı Flamanların ortaçağ resimli el yazmalarında Tanrı'yı arka planında yıldızlarla dolu karanlık Cennette karşıdan dikilirken görürüz. Âdem'in gövdesinden aldığı devasa kaburga sol elinde, Havva'nın başını ve üst bedenini çoktan yapmıştır. Az önce yaratılmış ve ellerini imanla kavuşturmuş Havva, kendisini sağ eliyle kutsayan yaratıcısına bakmaktadır. Bu arada Âdem mışıl mışıl uyumaktadır (RESİM 38).

On birinci yüzyılın ikinci yarısında ilk insanın yaratılışını betimleyen başarılı sahneler, doğrudan ilk kadına ilk erkeğin hayat verdiği izlenimini vererek birbirleriyle harmanlanır. Tanrı, sağ eliyle kutsama hareketi yaparken sol eliyle Âdem'in kalçasındaki küçük bir tünelde bulunan Havva'yı yumuşatır. Çoğu cahil olan inançlılar o dönemde böyle resimleri sevdi. Yumuşak Havva, derin uykudaki Âdem'in sağ tarafından çıkar: Cennette doğum sancısı yoktur...

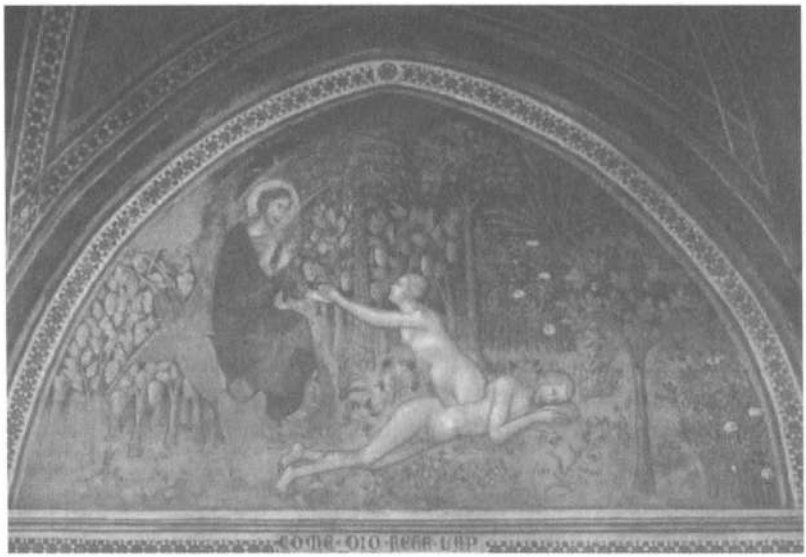

38. Tanrı uyuyan Âdem'in devasa kaburgasından Havva'yı yaratıyor. Jacob von Maerlants, Spieghel Historiael, minyatür, 1335-1335 arası.

On üçüncü yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar doğurgan Âdem teması, Almanya'ya Augsburg'tan Rusya Novgorod'a, Paris'teki Sainte-Chapelle'den Montreal'daki Sicilian Duomo ve San Giminiano'daki Collegiata Kilisesi'nde görülebileceği gibi, kilise ve katedrallerdeki heykel, resim ve fresklerde sayısız sanatçıya ilham kaynağı oldu (RESİM 39).[17] On beşinci yüzyılda Lorenzo Ghiberti'nin, Âdem'in bedeninden çıkan, sadece ayakları ve ayak bilekleri kaburgasında saklı yaratılışı tamamlanmış Havva tasvirini görürüz (resim 13). Bu tasvir Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki fresklerine ilham vermiştir.

Resimler, Âdem'e doğuran kişi, Tanrı'ya da yaratıcı ve ebe rolü vererek yaratılışın doğurmaya dönüştüğünü usulca gösterir. Fakat kadının ve erkeğin doğal işlevlerinin tersine, ilk erkek ilk kadını doğurur.

17. Zapperi, s. 19 ve müteakip sayfalar.

39. Tanrı'nın yaratma gücü ile üreme gücünün ebe rolüyle karıştırılması. Bartolo di Fredi, San Gimignano, on dördüncü yüzyıl.

Ana tanrıçalar hakkındaki mitler, doğum ve ölümü dişi tanrı vücudunda birleştirirdi. Yaratılış hikâyesinde bu roller bölüşüldü: Tanrı Baba yaşam verme, yaratma rolünü üstlendi, oysa insan kadın itaatsizliği nedeniyle ölüme sebebiyet vermekten mesul tutuldu.[18] Yaratılış hikâyesinde (3:20) bile Âdem, karısı Havva'yı "Çünkü o tüm yaşayanların annesiydi" diye adlandırır, erkek yorumcular Havva'nın hayat verme rolü yerine ölümlülüğe yol açan hatalarını vurgulamakta hemfikirdiler.

Doğuran Âdem ne ilk Yaratılış hikâyesine ne de Tanrı'nın Havva'yı Âdem'in "bununla etini kapladığı" kaburgasından yarattığı ikinci Yaratılış hikâyesine uyar. Ruhani otoriteler, Kitab-ı Mukaddes hikâyesinden açıkça sapmış bu tasviri tasvip etmemek yerine neden ona rıza gösterdi?

"Tüm yaşayanların annesi" olmanın, ilk kadına ve kızlarına her iki cinste çocuklar doğurma imkânı vermesi dehşet verici derecede güçlü bir durumdu. Doğuran Âdem resimleri, doğuran ilk insanın aslında Âdem –demek ki erkeğin– olduğunu kanıtlama işlevi görüyordu ve Havva'nın Âdem'in kaburgasından orta-

18. Baring ve Cashford, s. 494.

ya çıkması kara cahil inançlılara ilk önce Âdem'in yaratıldığını, Havva'nın onun ardından ve onun bedeninden geldiğini izah ediyordu. Kilise, erkeğin ailenin reisi statüsünü, karısı ve çocukları üzerindeki süreğen gücünü korumak istedi, doğurma çoğu kez Âdem'in işi olarak temsil edilmek zorundaydı. Doğuran Âdem resimlerinin açık ve basit bir mesajı vardı: Karının kocasına, çocukların ailelerine, kölelerin efendilerine kulluk etmesi "eşyanın tabiatı"ydı. On dördüncü yüzyıla ait, terbiye ve görgü kuralları hakkındaki bir kitap, iyi bir erkek evladın babasını sevdiğini, babasına hürmet duyduğunu ve itaat ettiğini öne sürer, "çünkü annesi babasına yardımcı olurken, onu babası dünyaya getirdi."[19]

Çözülmesi gereken biraz şaibeli bir husus, bu türden hadiselerin baba-kız ensesti olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı sorusudur. Thomas Aquinas'tan güvenilir bir yanıt geldi: Hayır, Havva Âdem'in kızı değildi çünkü bu sadece "doğal" bir doğum olması halinde enseste yol açabilirdi. Havva *istisnai* bir doğumdu.[20]

Hamile kalma korkusu olmadan doğurma ve annelik erkek sperminden daha önemli görünüyordu. Mantık, tüm kız ve erkek çocukların babadan geldiğiydi çünkü Havva, Âdem'in vücudundan gelmişti. İnananların, kilise ve katedrallerin bronz kapılarındaki, rölyeflerindeki, renkli mozaik ve fresklerindeki görsellerle tasdiklendiğini gördüğü bir mantıktı bu.

Birçok kaynak Kitab-ı Mukaddes'in her iki Yaratılış hikâyesinin de ilk çift arasındaki yakın ilişkiyi tasvir ettiğini ileri sürse de erkek ve kadının Tanrı'nın suretinde eşit hayat arkadaşları olarak yaratıldığı fikri, hiyerarşik uygunluk açısından arka plana itildi.

Kaburga ya da Kuyruk

> Tanrı Havva'yı yaratmak üzereyken şöyle dedi: "Onu, kibirli olmasın diye erkeğin kafasından değil; davetkâr bakışlı olmasın diye gözünden değil, kulak misafiri olmasın diye kulağından değil, küstah olmasın diye sırtından değil, dedikoducu olmasın diye ağzından değil, kıskançlığa meyilli olmasın diye kalbinden değil, işgüzar olmasın diye elinden değil, gezenti olmasın diye ayağından değil ama gövdesinin iffetli kısmından yaratacağım." Ve biçim verdiği her uzuv ve organa Tanrı şöyle dedi: "İffetli ol! İffetli ol!" Alınan muazzam tedbire rağmen yine de kadın, Tanrı'nın gidermeye çalıştığı kusurların hepsine sahiptir.[21]

19. Zapperi, "Paola de Certaldo", *Livre des bons usages*, s. 31.
20. Zapperi, s. 25 ve müteakip sayfalar.
21. Ginzberg, s. 66.

1543'te, Flaman anatomist Vesalius her erkek ve kadının on ikişer kaburgası olduğunu keşfettiğinde duyduğu öfkeyi içine attı çünkü bu gözlem Kitab-ı Mukaddes'te Havva'nın yaratılması için kaburgalarından birini feda eden Âdem hikâyesiyle çelişiyordu. Şüphesiz bilim dinle ters düşmeye cüret etmemeli.

Fakat neden bir kaburga? İlk kadının yaratılma yönteminin ve bu kelimenin anlamının ardında Sümerlilere ait daha eski bir hikâye gizlidir. Hayat ve kaburga kelimelerinin Sümerce'si *ti*'ydi ve Sümer mitolojisine göre Ninhursag adlı bir tanrıça, Tanrı Enki'ye kızgındır ve onun hastalanmasını sağlar. Enki kaburgasında (*ti*) acı hisseder ve hayatını (*ti)* kaybetme tehlikesiyle yüz yüze gelir. Ninhursag üzülür ve yeni bir tanrıça yaratarak Enki'nin ölümünü erteler. Tanrıçanın adı Ninti'ydi: Nin "hanımefendi" anlamındadır, adının anlamı "Hayatın/yaşayanların Hanımı" ya da "Kaburga Hanım" olarak çevrilebilir. Bu durum İbranice çeviride çok farklı bir cinasa yol açar: *tselanın* öteki anlamı (kaburga) "engel" ya da "talihsizliktir".[22] Havva'nın yaratılışı, ilk başta Yahudilik, ardından Hıristiyanlık ve son olarak da İslamiyet'te her tür günahkâr hikâyeye ilham verdi.

Fakat başlangıçta her şey hâlâ kusursuzdu. Bir Yahudi hikâyesine göre Tanrı, yeni biçim verdiği ilk kadını yıkadı, ona krem sürdü, makyaj yaptı ve saçlarını kıvırcık hale getirdi. Onu bir gelin gibi yirmi dört takıyla süsledi ve ardından onu görünce tamamen şaşkına dönen Âdem'i kendine getirdi. En üstün çift Cennet Bahçesi'ne yerleşti ve kutlu şarkılar söyleyerek birlikte oldular, Tanrı ilk insanları evlilikle birleştirdi. Bazı melekler arplar, ziller, kemanlar getirdi ve müzik çaldılar. Güneş, ay, yıldızlar ve dünya Âdem ile Havva'nın etrafında dans ederek dönüyordu. Ölümsüz Olan, onları, incilerden yapılmış bir masada rosto gibi lezzetli yemekler sunulan ve melekler tarafından soğuk şarap ikram edilen bir ziyafete davet etti.[23]

Hıristiyan hikâyeleri böyle şenlikler üzerinde Düşüş hadisesinden daha az durmaya meyillidir fakat İslami hikâye anlatıcıları şenliklerle ilgili tasvirleri en az Yahudi meslektaşları kadar aktarırlar. Bir Yemen hikayesinin anlattıklarına bakılırsa, Âdem Cebrail'e, Allah'ın kendisine Havva ile desti izdivaç bahşedip bahşedemeyeceğini sorar. Bunun üzerine Allah da Havva adına ve

22. Graves ve Patai, s. 69.
23. Bin Gorion, s. 66-68; Wünsche, s. 24-25.

meleklerin şahitliğinde bu isteğe onay verir. Melek Rıdvan, düğün süslemelerinin yedi Cennette de göz alıcığından emin olur ve tüm melekler, Âdem ile Havva'nın üzerine Cennet çiçeklerinden konfetiler yağdırır.[24]

Allah, Havva yaratılmadan önce, Âdem'in yedi Cennette aylak aylak gezindiğini görmüştü. Allah ilk insanı uykuya yatırmaya karar verdi, ardından o rüyasında Allah'ın sol tarafındaki kaburgalardan birini ona benzeyen yeni bir insan yaratmak için aldığını görür:

> Âdem uyandı ve rüyasında gördüğü yaratığı yanında otururken bulunca irkildi... Âdem şöyle dedi: "Neden buradasın?" Yaratık cevap verdi: "Birbirimize eşlik edelim diye."

Yaratıcı, Âdem'in gövdesinden yaratılan Havva'nın "onun kadar akıllı olduğunu" ekler. Melekler bu yeni yaratığı merak ederler ve Âdem onlara, ikisinin birbirleri için yaratıldığını açıklar. Evlilik hediyesi olarak Âdem ile Havva'ya değerli taşlardan yapılmış sandalyeler getirirler.[25] Bu hikâyede Havva'nın bir kaburgadan yaratıldığına dair açık bir gönderme yoktur, bu sadece Âdem'in rüyasında yer alır.

Çinli bir Müslüman hikâye anlatıcısı kaburga hikâyesinden öyle etkilenir ki Âdem'in üçüncü kaburgasında gizemli bir yumru belirdiğini hayal eder: "Büyüdükçe büyüyordu. Ve hiç kimse yumrunun patlayıp bir kadın meydana getirmeden önce ne kadar süre geçeceğini bilmiyordu. Ve hiç kimse Allah'ın ona neden "Haierma" adını verdiğini de bilmiyordu."[26]

Diğer uyarlamalar Havva'nın gerçekten Âdem'in kaburgasından gelip gelmediğinden şüphe eder, çünkü Havva'nın yaratılışına bir hadise vesile olmuştur. 1970'lerde, Kongo'da Sudanlı bir mülteci, bana, Havva'nın sözümona kaburgadan yaratılmasının Yahudilerin maymun kuyruğu hikâyesini hatırlatan yaygın bir İslami uyarlamasını anlattı. Hikâyede Allah, Âdem'in uyuyan bedeninden kaburgayı alması için Cebrail'i Cennetten aşağı gönderir. Cebrail geri dönerken kendisini içtenlikle selamlayan Şeytan'la karşılaşır. Cebrail kibarca karşılık verir. Şeytan tabii ki Cebrail'in

24. Al-Udhari, s. 165.
25. A.g.e., s. 162-164.
26. "Haierma" adı muhtemelen Arapça'daki hurma, "eş" kelimesinden gelir. (Mahmoud Abu Saud).

elindeki tuhaf nesneyi hemen görmüştür. Baş meleğe yaklaşıp merakla sorar: "O nedir?"

Cebrail, Cennete geri dönme telaşıyla kısaca cevaplar: "Seni ilgilendirmez." Ardından Şeytan, Cebrail'in elindeki kaburgayı atik bir hamleyle kapıp uçar. Cebrail Cennete eli boş dönemez ve çabucak onun ardından gider, kaçmasına izin vermemeye kararlıdır. Sonunda düşmanını kuyruğundan yakalamayı başarır. Şeytan ondan kurtulmaya çalışır, fakat Cebrail onu o kadar sıkı tutar ki kuyruğu kopar. Şeytan, Âdem'in kaburgasıyla kaçar ve meleğin hiçbir şansı kalmaz fakat Allah'a şeytanın kuyruğunu teslim eder ve Allah bundan ilk kadını yaratır.

Yaklaşık on sene önce, bu Afrika hikâyesini Sofya'da bir ders sırasında anlattığımda, Bulgar öğrencilerin çoğu buna benzer bir hikâyenin Doğu Avrupa'da da çok meşhur olduğundan bahsetti. Belarus'a ait bir başka versiyonda Tanrı, Âdem'i kuyruklu yaratır ve insanın bir hayvana benzeyeceğini anladığında Âdem'i derin bir uykuya daldırır ve kuyruğunu keser. Tanrı kesilmiş kısmı Âdem'in yanına koyar ve bu parça kendiliğinden Havva'ya dönüşür.[27]

Slovenya, Yunan ve Avustralya hikâyelerinde Tanrı, Âdem'in yarasını dikerken kaburgayı bir dakikalığına yere koyar ve bir köpek ya da kedi taze etin kokusunu alarak kaburgayı kapıp kaçar. Tanrı hayvanın peşinden gider ve onu kuyruğundan yakalar, kuyruğunu koparır. O bayağı kuyruk ardından ilk kadına dönüşür. Bir diğerinde ise kaburgayı yılan çalar ve Tanrı onu cezalandırmak için bacaklarını koparır ve o bacaklardan Havva'yı yaratır.[28]

Hikâyeler Âdem ile Havva arasındaki hiyerarşiyi destekler. Eğer Havva, Âdem'den daha sonra ve onun kaburgasından ya da vücudunun bu kısmıyla yer değiştiren güvenilmez bir maddeden yaratıldıysa, Âdem ile Havva arasındaki eşitsizlik Düşüş'ten önce zaten mevcuttu.

Bununla birlikte Yaratılış hikâyesinde insanın yaratılmasına dair her görüş böyle olumsuz bir cinsiyet eşitsizliğiyle başlamaz. Bazen "dayanışmacı" bir hiyerarşi bulunsa da eşitliği onaylarken bile erkeğin "liderliğine" izin verir.[29] Eşitlik fikri daha çok Âdem ile Havva'nın birlikte yaratıldığı ilk Yaratılış hikâyesinin temelidir.

27. Dähnhardt, s. 114 ve müteakip sayfalar.
28. Graves ve Patai, s. 69; "Michael Federowski'den (1897) alıntı", Dähnhardt, s. 12.
29. Kvam, Schearing ve Zigler, 1999, s. 18.

Kaburga hikâyesinde hiyerarşiyi savunmak daha kolay olduğundan kaburga, üzerinde daha sık durulan bir özne haline geldi.

İlk erkeğin topraktan ve ilk kadının bir kaburgadan yaratıldığı hikâyesi geniş sonuçlar doğuracaktı. Yahudi yorumculara göre, cinsiyetler arasındaki temel fark, diğer şeylerin yanı sıra, kadınların parfüme ihtiyaç duyması, erkeklerin duymaması gibi manalara da gelir. Çünkü toprak katiyen değişmez, ne kadar süre geçtiğinin önemi yoktur, oysa etin çürümekten korunması gerekir. Bundan başka:

> Kadınların sesi tizdir, erkeklerinki öyle değildir; yumuşak gıdalar pişirilirken hiç ses duyulmaz fakat tencereye kemik koyunca takırtılar başlar. Bir erkek kolay yatıştırılır fakat kadın öyle değildir; birkaç damla su, toprak parçasını yumuşatmaya yetebilir oysa bir kemik suyu günlerce içine çekse bile sert kalabilir. Erkek kadından karısı olmasını isteyebilir, kadın erkekten kocası olmasını isteyemez çünkü kaburgasını kaybeden erkektir ve kaybını tazmin etmek için ortalığa düşer.[30]

Vesaire. On beşinci yüzyılda Müslümanların *Peygamberlerin Hikâyeleri* kitabının Türk versiyonu, Âdem ile Havva'nın farklı maddelerden yaratılmalarının onlardan sonraki tüm kadın ve erkekler için doğurduğu sonuçları vurgular:

> Âdem topraktan yaratıldı. Zaman geçtikçe toprak daha da güzelleşir. Fakat Havva etten yaratıldı. Zaman geçtikçe et çürümeye başlar. Bu nedenle bir kadın yaşlandıkça çirkinleşir.[31]

Çağlar boyunca Hıristiyan yorumcular Havva'nın Âdem'e karşı itaatkâr olması gerektiğinde de ısrar etti. Âdem'den yaratıldı, "böylece erkeğin emir vereceği, diğerinin uyacağı açıktır".[32] Tartışma yaratan bir başka konu da Tanrı'nın, Havva'yı Âdem'in kaburgasından yarattığına göre Havva'nın doğrudan Tanrı'nın suretinde yaratılmadığıdır. Sonuç olarak Havva, Âdem'den daha az "Tanrı'nın sureti"ndendir. Ortaçağ din âlimi Hugh of Saint Victor'un hiyerarşik bakış açısına göre Havva, "kocasından daha hızlı büyümesin diye onun kaburgasından yapılmıştır" fakat o, "kadının ayaklar altına alınmaması gerektiğini" de cesurca ekler.[33]

30. Ginzberg, s. 67.
31. Al-Rabghuzi, Cilt 2, s. 22. Qisasuk Anbiya'nın Cava versiyonu için bkz. Steenbrink, 1998.
32. Zapperi, "de Laon", Glossa ordinaria, s. 25.
33. Zapperi, s. 39; Guillaume d'Auxerre (ö. 1231).

Kuran'da 4. surenin 1. ayeti der ki: "Ey insanlar! Sizi bir tek canlıdan yaratan, ondan eşini vücuda getiren ve o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinize karşı gelmekten sakının." Burada kaburgaya atıf yoktur. Bunun yanı sıra kaburga, İslamiyet'te hararetli tartışmalara yön veren rahatsız edici bir konu haline geldi. "Kaburgayı düzeltmeye kalkarsanız kırılır." Bu, bugün bile meşhur olan bir Arap deyişidir. Bazıları ilk kadın eğri kaburgadan yaratıldığından tüm kadınların hem davranışlarının hem karakterlerinin doğuştan çarpık olduğuna inanırdı ve insan bu çarpık tabiatı zorla düzeltme ihtiyacı duyardı. Oysa müritlerinden birine göre, Hz. Muhammed'in sözleri şu anlama geliyordu: "Bir kadında bir şey bulursan... onun eğri olduğunu düşündüğünden dolayı kınama: Bunu onun tabiatının doğal bir gereği gibi düşünerek görmezden gel. Eğer onu düzeltmeye kalkarsan kırılacak: Ondan fayda görmek istiyorsan onun eğriliğine rağmen bunu yapabilirsin."[34]

Fakat katıldığım hoş bir tartışmada Kahire Üniversitesi'nden bir öğrencinin sözleri, "Havva'nın Allah'ın isteğiyle kusursuz yaratıldığının" önemle üzerinde durulmasının, ilk kadının kaburgadan yaratıldığına dair bir açıklık getirmediği üzerineydi. Peki bu görüş tüm sorunları çözemez miydi? Öğretmenlerinden biri onun iyimserliğine kapıldı: Havva Kuran'da, kesinlikle Hıristiyanlıkta olduğu kadar Cennetten Kovulmalarına neden olmakla ilgili suçlanmadı. Oysa bu ayrıcalık, "Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığı gerekçesiyle kadınları küçümsemeyi amaçlayan sayısız olumsuz yorum"la günlük yaşamda ortadan kaldırıldı. Görünüşe göre Havva'nın Âdem'in küçük bir uzvundan yaratılması hikâyesi üç dinde de çoğu kez bu amaca hizmet etmekte.[35]

Cennet Bahçesi'nde Evlilik ve Seks

Havva: "Beni seviyor musun?"
Âdem: "Başka kimi sevebilirdim ki?"

Âdem ile Havva'nın yaratılış hikâyesi bir çift olmalarıyla sona erer. Yaratılış'ta şöyle der (1:28): "Tanrı onları kutsayarak, 'Verimli olun, çoğalın' dedi, 'Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın;

34. http://www.shariahprogram.ca/status-rights-women/woman-crooked-rib.shtml.
35. Daha fazla ayrıntı için bkz. Bölüm 9.

denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun.' "

Havva'nın Âdem'in kaburgasından yapıldığı ikinci hikâyeden sonra öykü şöyle devam eder: "Bu nedenle insan annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak" (Yaratılış 2:24). On beşinci yüzyıla ait hoş bir resimde Âdem ile Havva, tevazu içinde kendi cinsel organlarını sol elleriyle örterek mahcup iki çocuk misali Tanrı'nın her iki tarafında dikilirler. Tanrı yeryüzünden epey yüksekte bir tahtta oturmaktadır, aşağıdaki hayvanların şahitliğinde sağ eliyle kutsama işareti yaparken sol eliyle Havva'nın sağ elini Âdem'in eline koyar (RESİM 40). Bu minyatür Yaratılış ve Şeytan'ın Düşüşü'yle ilgili bir dizi resmin bir parçasıdır (RESİM 44'e de bkz).

40. Tanrı'nın Âdem ile Havva'yı evlendirmesi. Flaman İncili, yaklaşık 1465.

Hikâyeler tüm canlıların Cennetin müthiş tadını çıkardığını tasdikler. O günlerde kesim olmamasına rağmen hizmetkâr melekler Cennetin sakinlerine çokça şarabın yanı sıra bolca rosto sundular. Hayvanlar, Âdem ile Havva'ya tabiydi, dillerini anlıyorlardı ve onların elinden yiyorlardı. Bir haham anlatısı, ilk çifte verilmiş görevler olduğunu açıklar. Âdem, Cennet Bahçesi'nin doğu ve kuzeyindeki tüm topraklarda ve erkek hayvanlar üzerinde, Havva ise güneydeki ve batıdaki dişi hayvanlar üzerinde hüküm sürüyordu. Hayvanlar, "Tanrı'nın suretine" bütünüyle riayet ediyordu.[36]

Bir Cava hikâyesi, Âdem ile Havva'nın Cennete balayı sırasında gelişini anlatır. Melekler, Âdem'e karısını gerçekten sevip sevmediğini sorar ve Âdem itiraf eder: Evet, seviyordur. Fakat aynı soru Havva'ya sorulduğunda daha ketum cevap alırlar: "Kalbimin derinliklerinde kocamı seviyorum fakat görünüşte aşktan söz etmem." Ve böylece rolleri belirlenir.

Farklı kültürler, Düşüş'ten önceki zaman hakkında taze ayrıntılar içerir. Hıristiyan Cennet hikâyesinde, örneğin Güney Hindistan'daki Kotalar, ilk insanların olağanüstü derecede güzel ve zeki olduğunu söyler, elleri alınlarında, Tanrı'nın o bölgedeki adıyla Knarr Baba'ya başlarıyla selam verdiler. Ona o kadar nazik davrandılar ki, Tanrı: "Siz iki insan karı koca olun! Siz ikinize... içi yiyeceklerle dolu eksiksiz bir ev yarattım" dedi.

Hayvanlar, insanlarla aynı dili konuşuyordu ve büyük ve güçlü olanları bile onlara çocukları gibi bağlıydı. Tanrı hayvanlara yiyecekle ilgili endişe etmemelerini söyledi, yiyeceklerin asla sonu gelmeyecekti: "Eğer karnınız acıkırsa bu iki insanın yanına gelin." Ancak Tanrı karıncadan file tüm hayvanları uyardı: "Eğer bu iki insan bana ihanet edecek olursa, bedelsiz verilen tüm bu yiyeceklerin sonu gelecek." Bu hikâyede iki insan için yasak olan tek şey, bir bankın üzerinde duran sepetteki tava kekinden yemeleriydi. Tanrı hayvanlara iki insanı gözlemelerini söyledi, böylece ihanetten kaçınılacaktı. Hayvanlar ve kuşlar söz verdi: "Knarr Baba'nın sözlerini kulağımıza küpe edeceğiz. Unutmayacağız." Yaratılış'ta Âdem ile Havva ihanetlerinden ötürü sonsuz yaşamı kaybeder, tıpkı Cennette iki yüz güzel yıldan daha uzun kaldıktan sonra Kota hikâyesinin en sonunda olduğu gibi.[37]

36. Ginzberg, 71; *Alphabet of Ben Sira*, Cilt 1, s. 65; Graves ve Patai, s. 65-66.
37. Emeneau, 1944, s. 179-181.

Âdem ile Havva, Cennet Bahçesi'nde cinsel ilişkiye girdi mi? Bazılarına göre kesinlikle cinsel ilişkiye girdiler, oysa diğerleri bu görüşü tamamen reddeder. Bu mesele birçoklarının zihnini meşgul etti. Din adamları sayıp hesapladılar ve çeşitli sonuçlara vardılar. Bazı metinler Havva'nın Cennetten Kovulmalarından sadece 63 gün sonra üç aylık hamile olduğunu tasdikler. Bu zaman dizimine göre Cennette cinsel ilişkiye girmiş olmalıydılar. Diğer hikâyeler Âdem ile Havva'nın Cennetten kovulduktan sonra yasta olduklarında ısrar eder. Yas süreci seksten uzak durmayı içerir ve bu nedenle ilk cinsel ilişki ve sonucunda ilk hamilelik Cennetten kovulduktan daha sonraki bir zamana dayanır.

Kitab-ı Mukaddes'ten bir hikâyenin özenli bir okuması sayesinde hahamlar ve ilk Hıristiyan din âlimleri, Cennette ne olup olmadığı hakkında karara vardı. Bazı eski Yahudi metinleri Cennet ile Tapınak'ı mecazen bağdaştırdı. Onlara göre Âdem ile Havva Cenneti cinsel ilişki yaşamadan terk etti: aile olma ve çocuk sahibi olma tutkusu Âdem'in ihanetinin bir sonucu olarak sonradan baş gösterdi. Birçok Hıristiyan için seksüel tecrübe hâlâ insanoğlunun günahından kaynaklanmıştır.

Tanrı az önce yarattığı Havva'yı ona tanıttığı an Âdem'in, "Sonunda!" diye haykırmasını, sadece onun hayvanlarla daha önceki olası seksüel tecrübelerine bir gönderme olarak değil fakat aynı zamanda düğün, doğal olarak ardından yeni eşle cinsel ilişkiye girilen bir seremoni beklentisiyle açıklık getiren hahamlar vardır. İnsan, haddini aşmadan bu hahamlarla Âdem ile Havva'nın Cennet Bahçesi'nde evlenerek birbirlerini tamamladıklarıyla ilgili tartışmaya girebilir. Sonuçta, Tanrı'nın erkeğe ve kadına verdiği ilk emir tamamen açıktı: "Bereketli olun ve çoğalın."

Kutsal metinlerden gelmemelerine rağmen "makul" sebeplere de zihin yoruldu. Örneğin, Havva yılanla o vahim konuşmayı yaparken Âdem'in nerede olduğu sorusuna cevaben, Âdem'in Havva'yla cinsel ilişkiye girip ardından uykuya daldığı düşünülüyordu. Hatta belki Âdem ve karısı çıplaktı, yılan onları sevişirken gördü ve Havva'ya karşı kıskanç bir tutku hissetti.[38]

Yaratılış'ta, "erkek karısıyla bütünleşip yekvücut olduğu sırada" yılan doğrudan sahneye girer. "Karı-koca ikisi de çıplaktır ve utanmazlar". Âdem ile Havva'nın, Havva yılanla karşılaşmadan önce zaten evlenip cinsel ilişkiye girdiklerine dair güçlü bir

38. Genesis Rabba, 19:3, 18:6; bkz. Graves ve Parai, Bölüm 14 ve 15.

işaret.[39] Tartışma, Yahudi tefsirlerinde devam etti lakin hahamların öğrencileri sonuç olarak evliliğin bahçede tamamlandığına karar verdi. Yahudi görüşleri ile ilk Hıristiyanların (ki onlar da Yahudiydi) bakış açısı arasında giderek belirgin bir fark oluştu. Hahamlar, Cennet Bahçesi'ni Tanrı'nın kutsadığı bir zevk mekânı olarak gördü ve eşi olmayan bir erkeği "cenabet" saydılar. Fakat ilk Hıristiyanlar bekâret eğitimini olumlu ya da hatta kutsal bir şey olarak gördüler. Augustinus da dahil birkaç kilise babası, sadece Âdem ile Havva'nın çocuklarının doğumunun Cennetten kovulduktan sonra meydana gelmesinden değil, aynı zamanda Cennette "iffetli" bir hayat sürmeleri sebebiyle de öyle sanıyorlardı.[40]

Bu fikir nereden geliyordu? Cennet Bahçesi sadece dünyanın başlangıcıyla ilgili bir hikâye değildi. Bahçe, bir insanoğlu olarak kişinin kendisi için yaratmak zorunda kaldığı gelecekteki bir dünya için de bir metafordu. Hıristiyanlar, ahirette evliliğin olmadığına dolayısıyla Cennet Bahçesi'nde olamayacağına inanıyordu. İlk kilise cemaatleri, sonun gelişini hızlandırmamak için, Hıristiyanları bazen evlilikten kaçınmaya yüreklendiriyorlardı.[41] Ancak Hıristiyanlara ait başka görüşler de vardı. John Milton'un ünlü *Paradise Lost*'u* Âdem ile Havva'nın Tanrı'nın harika bahçesinde aşk evliliğinin tadını çıkarmasını içerir.

Hz. Âdem hakkındaki İslami bir hikâyede evlilik töreni, Âdem ile Havva Cennete girmeden önce gerçekleşir. Âdem, Allah'tan Havva'yla evlenmesine izin vermesini rica eder, Allah bir şartla kabul eder: "Ona dinimin şartlarını öğret ve bunun için bana şükret." Âdem kabul ettikten sonra incilerden yapılmış bir sandalyeye oturmaya davet edilir. Melekler damat Âdem ile gelin Havva'ya şahitlik eder ve törenden sonra başlarından aşağı Cennete sikkeleri yağdırırlar: Evlilik geleneğinin başlaması.

Tanrı, Âdem'e ilk erkek var olmadan beş yüz yıl önce bir Hayat İksiriyle karıştırılarak Cennetin miskiyle yaratılmış maymun adında bir at sunar. "Yelesi mercandan, perçemi safirden ve toynakları sarı yakuttandı." Maymun'a safirden bir dizginle gem vuruldu ve farklı türlerde değerli taşlarla süslü kanatları vardı. Havva, Tanrı'nın kısaca "Ol" diyerek yarattığı beyaz dişi deveyi

39. Anderson, 1989, s. 121-148. Ayrıca bkz. Bal, 1987, s. 114-130.
40. "Augustine", Kwam, MS 150, "Ginzerg", Anderson, 1989, s. 121.
41. Luka 20:27-40.
* John Milton, *Kayıp Cennet*, Çev. Enver Günsel, Pegasus Yayınları, 2007. (ç.n.)

aldı. Yeni evliler sırtına bindikleri hayvanlarını Cennetin kapısına sürdüler.

> Havva arkadan sürüyordu, yanlarında melekler, nur yüzlü ve kutsal kalabalık mızrak ve bayraklarıyla keruvlar, onları durdurmakla görevli meleklerin beklediği Cennet kapısına doğru sıraya dizildi. Cennete girerken her ikisi de melekler tarafından süslendi, taç giydirilip onurlandırıldı, kuşlar ve ağaçlar onlara methiyeler düzdü. At, birçok yorgan ve farklı türlerde değerli taşlarla bezenmiş yedi yüz sütunu olan inciden bir çardak önünde durdu. Çardağın içinde sırmalı ipek kumaştan bir halı vardı ve halının havı misk ve amber kaplıydı. Çardağın en tepesinde dört kubbe vardı, Memnuniyet Kubbesi, Bağışlama Kubbesi, Sonsuzluk Kubbesi, Şeref Kubbesi.

Âdem Cennette dolaşmayı sever, dördünden en şatafatlısı olan Şeref Kubbesi'nden dönene kadar melekler onlara Cennetin sikkelerini yağdırırken Havva sırmalı ipeklisiyle Âdem'in peşi sıra gider. Âdem, Havva'ya sokulmak isteyince, etraflarındaki tüm kubbeler perdelerini indirir.[42]

Bu hikâyede Âdem ile Havva çıplak değildir ve cinsel ilişki sırasında Şeref Kubbesi'nin perdeleri arkasında gizlenirler.

Mısır'dan İslami bir hikâye, Âdem'in doğadan aldığı ilk seks dersleriyle ilgilidir:

> Âdem, erkek hayvanların dişilerine ne yaptıklarını hatırlayınca Havva'ya yaklaştı ve onu kavramak istedi fakat Havva ona dedi ki: "Ben Tanrı'nın kuluyum, bu nedenle benimle evlenmeden önce O'nun rızasını almalısın." O anda Cebrail bir mesaj getirdi. "Tanrı kadını erkekle evlensin diye yarattı."[43]

Âdem ile Havva'nın kovulmadan önce Cennette ne kadar süre kaldıkları sorusu, uzun uzun tartışılan bir meseledir. Görüşler farklılaşır. İslami hikâyeye göre Cennette beş yüz kutlu seneden fazlasını geçirdiler fakat diğer metinler Âdem ile Havva'nın orada bir haftadan ya da birkaç günden daha fazla zaman geçirmediği kanısındadır ya da hatta bir günden bile az.

Dördüncü yüzyılın sonlarına ya da beşinci yüzyılın başlarına kadar eskiye dayanan Yahudilerin Jubilees kitabı, Cennet Bahçesi'nde kalışlarını mutlu geçen altı saatle sınırlar. Malayalılar

42. Al-Kisa'i, s. 32-36; Al-Udhari, s. 165.
43. Knappert, 1985, s. 36.

hesaplamalarında Cennetteki ve dünyadaki saat tarifesi arasındaki farkı inceler: "Âdem Cennette ahiretteki bir günün yarısı kadar bir süre kaldı; bu, dünyada beş yüz yıldır."[44]

Çağlar boyunca din âlimleri ilk çiftin tam olarak Cennette ne kadar kaldığının hesaplanması sorunuyla ilgili kafa patlatmaya devam etti. Bazısı şevkle, varoluşlarından Cennetten Kovulmalarına kadar tüm takvimin çizelgesini yaptı, Âdem'in yaratıldığı belirli gün ve saatten kaderlerini belirleyen ayrılışlarına kadar. Örneğin, Agostino Inveges'in (1649) hesaplaması, olayların detaylı bir zaman dizinini gösterir:

> *25 Mart, Cuma,* Yaratılışın *altıncı günü*:
> Şafak vakti Âdem Eden topraklarında yaratılır.
> Sabah dokuzda Cennete getirilir.
> Âdem dokuzdan on bire kadar Cennet ormanlarında yürür. Tanrı ona bahçeyle ilgilenmesini ve bahçeye göz kulak olmasını emreder.
> On birde Âdem bahçenin ortasına ulaşır ve iki emir daha alır: "Tüm meyveleri ye ancak İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'na dokunma."
> Saat on ikiyi çeyrek geçe civarı tüm hayvanlar Âdem'e getirilir. Onlara isim koyar.
> Üçten dörde kadar Âdem uyur ve Havva yaratılır.
> Dörtte, Âdem ile Havva'nın evliliği, ardından bir hafta mutluluk.
>
> *1 Nisan, Cuma:*
> Saat onda Şeytan Havva'yı baştan çıkarmaya başlar.
> Saat on birde zavallı Havva ona karşı koyamaz.
> Saat on ikide, öğle vakti, Âdem de günah işler.
> Saat üçte her iki fail çağırılır ve ayıplanır.
> Saat dörtte Âdem ile Havva Cennetten kovulur. Bahçe kapatılır ve bir melek koruması için kapının önüne gönderilir.

Nihayetinde Rönesans âlimleri dünyanın ne zaman yaratıldığını tam olarak hesaplamayı amaçlamış olsa da geliştirilen farklı yöntemlere rağmen bu, günümüz din âlimlerinin de ilgilenmeye devam ettikleri bir meseledir.[45]

44. Jubilees 3:33; Steenbrink, 1998, s. 77.
45. Ginzberg, s. 82; *The Cave of Treasures*, s. 60. Jubilees kitabı, ilk on iki bölüm Göç

Havva'nın Güzelliği

Ya Havva'nın dış görünüşü? Kitab-ı Mukaddes ve Kuran bu konuya fazla ilgi göstermez. Yahudilere ait bir kaynağa göre Âdem ile Havva Cennette tamamen masum yaşadılar, üzerinde Tanrı'nın kutsal adının yazılı olduğu bir kuşak haricinde tamamen çıplaktılar, her yerde dolaştılar. Âdem ile Havva'nın kıyaslanması genellikle Havva'nın aleyhinedir: Âdem yirmi yaşında bir erkek gibi görünüyordu. Devasa gövdesi Cennetten dünyaya, doğudan batıya uzanıyordu. Bırakın ihtişamını, nesilleri ne yazık ki onun güzelliğinden de kusursuz beden ölçülerinden de pek bir şey miras almadı. Bir Yahudi metnine göre Havva hiçbir şekilde ona uygun değildi. "Âdem'le kıyaslanınca Havva ancak bir maymundu."[46] Maalesef Yahudi ve Müslüman Havva resimleri pek nadirdir.

Hıristiyan sanatında Havva, sanatçı ve çağdaşlarının görüşlerine göre sık sık oldukça güzel resmedilir. Havva'nın (ve Âdem'in) Batı'daki Rönesans resimleri estetik bir zirveye ulaşır (RESİM 41). Avrupalı Havva genellikle açık renk tene ve uzun saçlara sahiptir. İslami sanatta Havva'nın saçları genellikle siyahtır. Meksika'daki bir heykelde teni kırmızı ve saçları sarıdır ve bir Çin resminde sarımtırak tonları olan uzun siyah saçlara ve koyu kızılımsı bir tene sahiptir. Afrikalı Havva'nın saçları ve teni çoğunlukla koyudur fakat Kongolu sanatçı Moke'un bir resminde gördüğümüz gibi bazen Havva orada da beyaz tenlidir.[47]

Avrupa sanatında Havva, bazen Cenneti kaybetmenin acısıyla döktüğü taşlaşmış gözyaşlarını temsil eden incilerle süslenmiştir ve birçok tabloda naif bir kız olarak tasvir edilir. İslamiyet'e ait meşhur bir falnamede Havva neredeyse çocuk gibi görünür, Masolino ve Cranach gibi sanatçılar da ona genç bir kız bedeni verir. Çok nadiren, örneğin Meir Davidson'un mozaik heykelindeki gibi dikkat çekici ince bir bele sahiptir (resim 10). Genellikle Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki freskinde ya da kime ait olduğu bilinmeyen bir İran resminde olduğu gibi gürbüzdür.[48]

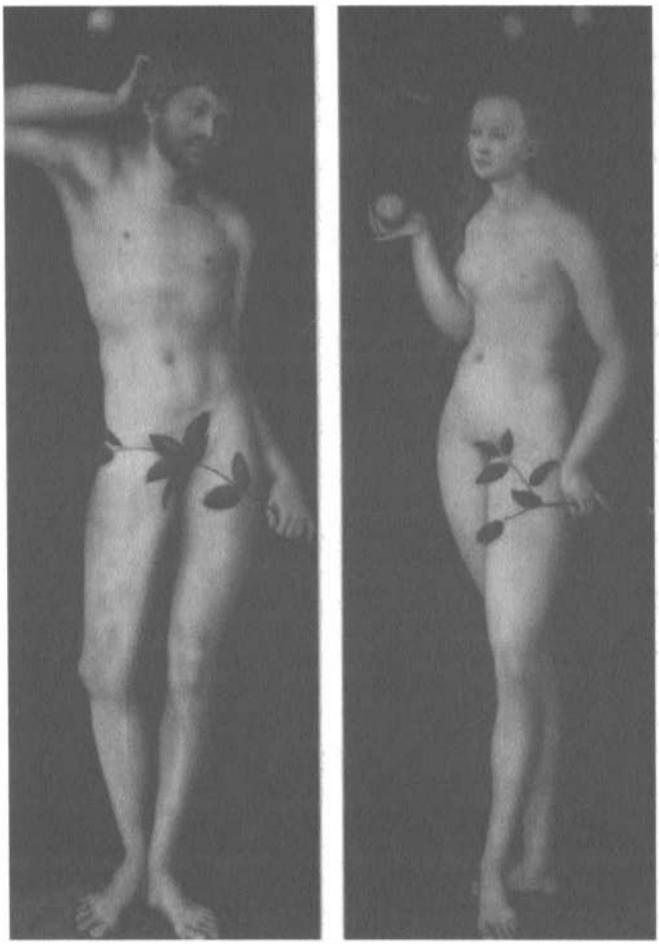
---

ve Yaratılış'ın yeniden anlatımıdır. Çeşitli spekülatif hesaplamalarla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Delumaeau, 1992, 9. Bölüm.

46. Ginzberg, s. 59-60.

47. Sırayla bkz. resim 5, 3, 4 ve 2b.

48. Bkz. resim 40, 61, 15a, 41, 15B ve 5.

41. Kusursuz Âdem ile Havva. Havva çoktan elmayı dişlemiş.
Lucas Cranach de Oudere, 1528.

Sayısı sanatçılardan daha az olmayan hikâyeciler Havva'nın yaratılışından fayda sağlayıp ona övgüler yağdırdı. Yahudilere ait bir efsaneye göre "Tanrı kadını büyüleyici güzellikte yarattı" ve İslami, *Peygamberlerin Hikâyeleri* adlı kitap da aynı oranda övgüyle doludur:

> Havva, Âdem kadar uzun ve güzeldi ve zebercetlerle süslenmiş, misk kokan yedi yüz saç buklesi vardı. Hayatının altın çağındaydı. Büyük si-

> yah gözleri vardı; hassas ve beyaz tenliydi, avuç içleri hafif renkliydi ve uzun, biçimli ve parlak renkli, taç şeklinde lüleleri adeta fışkırıyordu. Daha yumuşak, açık tenli ve daha güzel sesli olması haricinde Âdem'le benzer fizikteydi. Gözleri daha koyu ve burnu daha kalkıktı, dişleri Âdem'inkinden daha beyazdı. Tanrı Havva'yı yarattığında onu Âdem'in yanına oturttu.[49]

Havva'nın dış görünüşü az çok geniş ölçüde tarif de edilse, Havva mozaiklere, çizimlere ve resimlere ilham da verse, ahşaba veya taşa da oyulsa, parşömen kâğıdı veya kaligrafide yer de alsa ya da metale de işlense, hayatına girdiği andan itibaren Âdem ona her zaman samimiyetle yaklaşır.

49. Bin Gorion, s. 65; Al-Kisa'i, s. 31.

6
Şeytan ve Yılan

42. İblis, Âdem ile Havva'yı yasak meyveyi yemeye teşvik ediyor.
Tabağın kenarında Kuran'dan (Sure 7:22) Türkçe bir dörtlük, Faik Kırımlı, İstanbul, 2004.

İblis, yılanı ağzını bir dakikalığına açmaya ikna etti. Onun güzelliğini öven kurnaz sözleriyle neşelendi, parlak dişlerini gösterdi. Şeytan kendini iki su damlası kadar küçülttü ve onu sonsuza dek zehirli kılarak onun köpek dişlerinin arkasına gizlendi. Orayı terk etmedi ve bundan böyle yılanın ağzından konuştu. Daha sonra Havva, arkadaşını görüp onu neyin böyle üzdüğünü sorduğunda İblis yılanın ağzıyla konuştu: "Senin için endişeliyim. Yakında saçların ağaracak, dişlerin dökülecek ve cildin kuruyup sertleşecek. Keşke ekmekağacının meyvesini yesen de bunların hiçbiri gerçekleşmese." (Mısır)[1]

Birçok kültürde, insanın varoluşunun sonluluğunu açıklamak için zamanın başlangıcında insanoğlunun kaderini belirleyen, sonucunda yaşlanmanın ve ölümlülüğün kaçınılmaz olduğu dramatik olay hakkında hikâyeler anlatılır. Bu hikâyeler insanlığın ilk günlerde neyin ters gittiğini izah eder ve bazılarına göre ölüm ilk insanların yaptığı bir hata veya yanlıştan ileri gelir. Ya çocuk sahibi olmak ile ölümsüzlük arasında tercih yapmak zorunda kaldılar ya da kutsal emre karşı geldiler ve sonuç ölümlülük oldu. Başlangıç hikâyeleri çoğu kez cinsel ilişkinin başlaması ya da doğurma özlemini ölümün kaynağıyla ilişkilendirir; Yaratılış'ta yasak bilgiyi elde eden ilk insanlar cinselliği fark etti ve bu bilgi Cennetin kaybına ve Tanrı'ya yakınlığın bitmesine neden oldu.[2]

Ölümsüzlüğün kaybıyla ilgili küçük bir avuntu, hayatın yeni kuşaklarla devam edeceğiydi. Âdem ile Havva'nın Cennetten kovulduktan hemen sonra çocukları oldu. Dini kusurları, insanın fani ve eksik bir varoluşa sahip olmasını doğurdu. Fakat insanlığın hazin kaderinden önce başka bir dram meydana geldi.

1. Knappert, 1985, s. 36-37.
2. Bkz. örneğin Loretz, s. 118.

Şeytanın Tanrı'yla Çatışması

> Âdem ruhla doldurulduktan sonra Tanrı, tüm melekleri gelip ona saygı ve hürmetlerini göstermeye çağırdı. Cennetteki en büyük melek, diğerleri gibi altı kanat yerine on iki kanada sahip Şeytan, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmeyi reddetti.[3]
> Tanrı dedi ki: Sana emir verdiğimde saygı göstermeni engelleyen nedir? Şeytan dedi ki: Ben ondan daha iyiyim. Sen beni ateşten yarattın. Onu topraktan yarattın. (Sure 7:12)

Şeytan aslında Tanrı'nın düşmanı değildi, bağımsız davranma gücü henüz yoktu. Şeytan daha doğrusu suçlama hakkını kullanan insanüstü bir tür savcı ya da müttehimdi. Tanrı'nın güç meleği olarak Tanrı'ya karşı gelebilir ve insanı sınayabilirdi, tıpkı Eyüp kitabında, Eyüp'ün inancını bir dizi olağandışı felaketle sınadığı gibi. Eski bir Yahudi inanışına göre iyi ya da kötü tüm olaylar sadece Allah'tan geliyordu fakat daha sonra Yahudi geleneğinde birçok hikâye Şeytanı, tüm kötülüklerin kışkırtıcısı olarak takdim etti.

Tek tanrılı dinler İran mitolojisinin etkisiyle, iyi ile kötü arasındaki savaşa daha çok önem verir. Tüm iyileri simgeleyen Ormazd (ya da Ahura Mazda)* ve tüm kötülükleri betimleyen Ehrimen** adlı İran hikâyelerinde olduğu gibi. Yaratılış'ta da Tanrı'nın, yaratılışın hayırlı işlerini bozan gizemli kötü güçlere bir açıklama getiren, insanoğluna sürekli eziyet eden bir düşmanı vardır.

Zamanla iyi ile kötüyü zıt kuvvetler olarak gören ikicil bir bakış açısı gelişti. Bu söylemde, Tanrı bütün iyilikleri temsil ederken, kötülüklerin nasıl olup da ondan geldiği sorusu baki kaldı. Eğer Tanrı her şeye kadirse, o halde insani acı dünyaya nereden geldi? Şeytan'ın kıskançlığı dünyaya ölümü getiren itici bir güç olarak gösterildi. Böylece Yahudilerin iyi ve kötü hakkındaki görüşleri gitgide gelişerek, Hıristiyanlıkta da olduğu gibi Tanrı ile Şeytan arasındaki bir savaşa dönüştü. Şeytan hâlâ "dünyayı felakete sürükleyecek" şeytani bir güç ya da kişi olarak görülür.[4]

---

3. Ginzberg, s. 63.

* Ahura Mazda, kötülük ilkesi ya da Tanrı'sı olan Ehrimen'le sürekli bir mücadele ya da savaş hali içinde olmakla birlikte, Zerdüştçü iyimserliğin bir ifadesi olarak, sonunda mutlak bir zafer kazanacak olan eski Pers İmparatorluğu resmi dini Zerdüştçülüğün baştanrısı, iyilik ilkesidir. (ç.n.)

** Ehrimen, Zerdüştlük inanışında, kötülük ve karanlıkları temsil eder. Zerdüştlükteki mutlak ikicilikte, iyilik ilkesi ya da tanrısı olan Ahura Mazda'yla sürekli bir mücadele ya da savaş halinde olan tanrı, kötülük ilkesidir. (ç.n.)

4. Wim de Leeuw'la kişisel görüşme.

Üç semavi dinde kötülük "kafa karıştırıcı" ya da "baştan çıkarıcı" İblis de denilen Şeytan'la başlamıştır. Şeytan'ın Azazel, Satanael gibi İbranice çeşitli isimleri vardır, bazıları asla söylenmez çünkü kötü güçleri kışkırtır. Arapça'da Şeytan (Al-Shaitan), diğer adıyla İblis "düşman" anlamına gelir. Sadece bir İblis vardır ancak İblis'in müridi birçok şeytan olabilir. Görüldüğü üzere "Şeytan" [Devil] ve "İblis" Yunan Diabolos'tan[5] gelmektedir.

Yahudilik ve İslamiyet'ten farklı olarak Hıristiyanlık, Âdem ile Havva'nın ihanetinin cinsel çağrışımını çoğu kez vurgulamıştır ve şeytan Hıristiyanlıkta Yahudiliktekinden daha büyük bir rol oynadı. Hatta İslamiyet'te şeytanın rolü daha çok dünyadaki kötülüklerle ilgili vurgulanmıştır.[6] Fakat üç dinde de Şeytan, gittikçe büyüyen ve kendisine hizmet eden kötü ruhlardan oluşan bir orduya sahip oldu; insanoğlunu sınayarak, aslında daha önce sadece Tanrı için ayrılmış bir rolün hasmı olarak görülmeye başlandı.[7]

Yaratılış hikâyesinde sadece yılan vardır fakat İkinci Tapınak (MÖ 515'te tamamlandı) Dönemi'nde* Yahudilik, yılanın gönüllü olarak hizmet ettiği Şeytan'ın, Cennet Bahçesi'ndeki olayların ardında olup olmadığını tartıştı.[8]

Yaratılışın üçüncü gününde alacakaranlığın oğlu Lucifer Cennet Bahçesi'nde gururla dolaşıyordu ama hırsı Tanrı'nın ellerinde

5. Aslında Satan kişi adı değildir, "arzuya yönlendiren kişi", "arayı bozan kişi" ve "iftiracı" ya da "düşman" benzeri anlamında İbranice bir kelimedir. Yahudi metin ve yorumlarının yanı sıra Kitab-ı Mukaddes de Satan'a göndermede bulunur. Ahdiatik'te *Satan* kelimesi yirmi altı kez geçer. İblis kelimesinden Kuran'da on bir kez bahsedilir –Âdem'in yaratılması bağlamında daha sık– ve Satan (al-Shaytan) adından on kez bahsedilir. Ayrıca bkz. Nurbaksh, 1986; Martinek, 1996, s. 165; htttp://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=106&letter=S#ixzz1BIJRKnzH.

6. Steenbrink, 2004, s. 36-37.

7. Örneğin *Book of Jubilees*, 40. Talmut ve Midraşlardaki gelişmeler, daha sonraki metinlere de yansır, şeytan ve ordularından daha sık bahsedilir. Sonunda, Yahudilikte Satan veya Şeytan fikri Farsça'da Ehrimen'le aynı anlama gelir. Yine de Satan belli açılardan Farslı meslektaşından daha fazla güç kazanmıştır, Ehrimen Ahura Mazda'yla olan savaşında yenik düşerken, şeytan Tanrı'nın dürüst hizmetkârlarını bozguna uğratmakta başarılıdır. Yahudiler, düalizmi aslında iyi ruhların düşüşünün bir sonucu olarak açıklayarak aslen kendi monizm fikirlerine sıkı sıkıya tutunmaya çalıştılar.

* Yahudilikte İkinci Tapınak Dönemi, Kudüs'teki Süleyman Tapınağı'nın MÖ 586'da Babil Kralı Nebukadnezar tarafından yıkılmasından 70 yıl sonra inşa edilen İkinci Tapınak'la başlamış ve MÖ 530-MS 70 yılları arasında sürmüştür. Ferisiler, Saddusiler, Esseniler ve fanatik mezhepler bu dönemde oluşmuştur. İkinci Tapınak Dönemi, Birinci Yahudi-Roma Savaşı ve Kudüs'ün Romalılar tarafından ele geçirilip tapınağın yıkılmasıyla sona ermiştir. (ç.n.)

8. Stone, 2002, s. 17.

yakılmasına yol açtı. Bu düşmüş melek daha sonra iyiliği temsil eden başmelek Mikâil'in rakibi Satan ya da Samael biçimindeki kötülükle eş tutuldu. Düşmüş melek hikâyesi şeytanın, tüm kötülüklerin cisimleşmiş hali ve insanlara zarar vermeyi amaçlayan, ayartıcı, itham edici ve cezalandırıcı bir karakterin hikâyesine dönüştü. Satan'ın dile getirilmeyen isimlerinden birisi de aslında Ölüm Meleğinin adı olan Samael'dir. Tüm melekler ve güçleri üzerinde hâkimiyet kuran bu şeytanların prensi, yılanın olası cinsel arzusuyla da ilişkilendirilir. İyi ile kötü melekler arasındaki fark, iyi olanların Tanrı'ya kulluk etmesi, kötü olanlarınsa kendilerine hürmet edilmesini istemesidir. İsrailliler, Satan'ı başlarından geçen tüm acıların sebebi, kötülük kaynağı olarak tasvir etti.[9]

Bazı dinler Şeytanı hâlâ temize çıkarır. İslami tasavvuf kendilerine ait emsal bir İblis görüşü geliştirdi çünkü insanların, topraktan yaratılmış dünyevi bir varlığa değil sadece Yüce Allah'a secde etmesi gerektiği savına göre Âdem'in önünde boyun eğmeyi reddetmek kesinlikle müspet bir şeydi. Bir tasavvuf görüşüne göre İblis, yedi yüz bin yıldır Tanrı katında bir melekti. O zamanlar adı Azazel'di. Tanrı onu ateşten, Âdem'i ise topraktan var etti. Tanrı'nın Âdem'in önünde diz çökmesi emrine uymayı reddettikten sonra lanetlendi ve bu lanetlenmenin sebebi olarak Âdem'i gördü, Âdem'in soyunun Tanrı'nın yolundan sapmalarına öncülük etmeye yemin etti. İşte bu yüzden hâlâ insanların üzerinde etkilidir.[10] Bu bakış açısına göre kötü ruhlar ordusuyla İblis, insanoğlunu sınava tabi tutmak için yine Tanrı tarafından yaratılmıştır.

İblis'in kökeniyle ilgili farklı görüşler vardır. Kimileri onun asla bir melek olmadığını, fakat bir cin olduğunu söyler. Kuran (18:50) onun bir cin olduğu için itaat etmediğini söyler. Melekler Tanrı'ya asla itaatsizlik etmez ve ne söylenirse her zaman yaparlar (66:6). İslami hikâyelerde cinler çoğunlukla İblis'in müritleri olarak rol oynarlar. Bu doğaüstü canlılar kavurucu çöl rüzgârından yaratıldı. Aslında Tanrı cinler için kati kurallar koymuştu fakat yirmi beş bin yıldan daha fazla bir sürede giderek kâfir günahkârlara dönüştüler ve çoğu, melekler tarafından yok edildi.[11]

9. Graves ve Patai, s. 57 ve müteakip sayfalar, s. 12 ve müteakip sayfalar, Samael adı muhtemelen Suriye tanrısı Shemal'dan gelir. Ayrıca bkz. http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=270&letter=S.
10. Nurbakhsh, 1986, s. 1-2.
11. Westermarck, 1933, s. 5.

Şeytan, Âdem'in önünde diz çökmeyi reddedince Tanrı onu itaatsizliğinden ötürü mahkûm etti. Fakat İblis cezasının Mahşer Günü'ne kadar ertelenmesini –ve var olmayı sürdürmeyi– rica etti. Mısır'dan bir hikâye aslında İblis'in bizzat bir cin olduğundan bahseder. Onu melekler Cennete çıkardı ve orada eğitim gördü. Çok hızlı öğrendi ve sonunda genç meleklere öğretmen olarak atandı ve binlercesi o vaaz ederken etrafında toplandı. Tanrı'nın yok etmediği cinler yaşamak için Güney Okyanus adalarına gitti. Güç heveslisi tüm cinler gibi Şeytan da sonunda Cenneti terk etti ve bu adalara uçtu. Orada kendini kral ilan etti ve hükümdarlığını kabul eden cinler ona yeni bir isim verdi: Azazel, cinlerin Kralı.[12]

Bir başka hikâyeye göre, bir meleğin diğer tüm meleklerle birlikte, henüz bir ruh edinmiş olan ilk insana saygı göstermeyi reddetmesi Tanrı ile başmelek Samael arasındaki çatışmayla başladı. Bu hadise, Havva yaratılmadan önce meydana geldi. Bu çatışma hakkındaki birçok hikâyede Samael'in reddi, Âdem'e duyduğu şu yegâne kıskançlıkla teşvik edilmişti:

> Şeytan, Âdem'i başında zafer tacı ve elinde asasıyla muhteşem bir tahtta otururken gördüğünde öfkeden köpürdü.

Bu alıntı kısmen eski hiyeroglif metinlerden ilham alan Mısırlılara ait Kıpti bir hikâyeden gelir. Tanrı tüm meleklerin en büyüğü olan bu meleği Cennet ordularına başkomutan adayı gösterdi. Şeytan'ın isyanı bastırılamaz gibi görününce Tanrı Cennetteki askerlerine bu yeni düşmanın hükümranlığından sonsuza dek çıkarılması, görevinden azledilmesi emrini verdi. Şeytan'ın elinde emri altındaki meleklerin isimlerinin yazılı olduğu bir belge vardı ve onların isimlerini bilmesi üzerlerinde mutlak hâkimiyet kurması demekti:

> Tanrı meleklerin ondan belgeyi almak için tereddüt ettiğini gördüğünde keskin bir orak getirmelerini emretti ve Satan'ın gövdesine boylu boyunca omurgasına ve kürek kemiğine sapladı. Satan daha fazla dik duramadı. Ve bir keruv ona cezasını verdi, kanatlarını ve kaburgalarını kırdı ve çaresiz hale getirdiği şeytanı Cennetten dünyaya attı. Sonra Cennetten onunla birlikte kovulan ve bundan böyle şeytan olanların lideri ve Baş-şeytan oldu.[13]

12. Örneğin *Tales of the Prophet of Al-Kisa'i,* 1978, s. 31-32.
13. Coptic Martyrdoms, 1914, s. 484.

Böylece güçlü başmelek müridi meleklerle birlikte Cennetten kovulmuş oldu. Samael hâlâ Mikâil'in kanatlarını tutmaya çalışıyordu ve eğer Tanrı bizzat araya girmeseydi onu da sürükleyecekti.[14]

Tüm hikâyelerde melekler biraz tartışma ya da itiraz sonrasında da olsa Âdem'in ayaklarına uysalca kapanır. Sadece Samael Tanrı'ya cesurca karşılık verir ve reddini inatla sürdürür. Bazı hikâyelerde Samael'in Tanrı'ya meydan okuduğu, Âdem'den daha akıllı olduğunu göstereceğini umduğu bir sınavla ilgili bir ara bölüm vardır. Her halükârda, yaratılmış tüm hayvanlara Tanrı vergisi bilgisiyle isim koymayı başaran Âdem'e karşı daima kaybeder.

Samael'in muazzam hırsı ve kıskançlığı Tanrı'yla karşı karşıya gelmesine neden olur. Ortadoğu'daki[15] tüm dillere aktarılan bir hikâyede, *Âdem ile Havva'nın Hayatı*'nın Latince bir versiyonunda, Satan Âdem'e, Cennetten Kovulmalarından sonra kendi hikâyesini anlatır:

> Tanrı hayat nefesini üflediğinde... Bizzat Mikâil ilkin senin suretine tapındı, ardından beni çağırıp dedi ki: "Yüce Tanrı'nın suretine tapın."
>
> Şeytan reddetti çünkü yaratılışa göre daha eskiydi ve bu yüzden Âdem ona hürmet etmeliydi ve başka yolu yoktu. Mikâil Şeytanı Tanrı'nın kaçınılmaz gazabı konusunda uyardı fakat onun küstah cevabı şöyleydi: "Eğer o bana öfkelenirse, ben de Cennetin yıldızlarının en tepesine kurulacağım ve en üstün ben olacağım."[16]

Cennetten kovulduktan sonra şeytan daha fazla yandaş aramak için etrafı dolaştı. Tanrı'nın yarattığı tüm canlıları dikkatlice inceledi ne var ki hayvanların hiçbirinin zekâsı yılanınki kadar kötülüğe meyilli değildi. Yılanın tepesine binerek hayvana kötü fikirler aşılamaya başladı ve onu boyunduruğuna aldı. Kutsal söz ona seslendi: "Samael, dünya henüz yaratıldı ve sen şimdiden baş-

14. Haham Pirke Eliezer, 27. Bölüm, Graves ve Patai, s. 83. İnsanın iyi ve kötü tabiatıyla ilgili İslami görüşler için bkz. Steenbrink, 1998, s. 18 ve müteakip sayfalar.
15. *The Cave of Treasures*, s. 4 ve müteakip sayfalar. Bilinen en eski Hıristiyan *Âdem ile Havva Kitabı*, on birinci yüzyıldan Arapça bir el yazmasıdır. Aslı daha eski olmalı, muhtemelen dördüncü ve altıncı yüzyıl arasındandır. Yazar(lar) eski Yahudi ve Hıristiyan yazarlardan ödünç almıştır. Birinci kısım yaratılış hikâyesini içerir. Âdem ile Havva'nın farklı hayat hikâyesi uyarlamaları için bkz. Stone, 1992; Anderson ve Stone, 1994; Anderson, Stone ve Tromp, 2000; Steenbrink, 1998, s. 26.
16. *Books of Adam and Eve*, s. 137.

kaldırıya kışkırtıyorsun. Sen Cennete muhalefet etmek istiyorsun fakat Tanrı her ikinize de gülüp geçecek, ata da binicisine de."[17]

Sayılan ve Sövülen: Yılan

> Hayvanlar arasında yılan dikkat çekiciydi. En zarif niteliklere sahipti ve bazı açılardan insanlara benziyordu. Onlar gibi iki ayağının üzerinde dik durabiliyordu ve deve kadar büyüktü. Üstün zekâsı insanlara duyduğu kıskançlık nedeniyle kâfir olmasına yol açtı. Özellikle Âdem'in Havva'yla olan ilişkisini kıskanıyordu ve bu kıskançlıktan ötürü Âdem'i öldürmenin yollarını arıyordu.[18]

Birçok kültürde yılan şifa ve hastalığın, yaşam ve ölümün ikisini de simgeler ve genellikle efsanevi bahçelerde görülür. Buna bir örnek, altın elma (ya da portakal) ağaçlarının bulunduğu Hesperidler'in Yunan Bahçesi'dir: Zeus'la evlenmeden önce Hera'nın mülkü olan bahçe Ladon adlı bir yılan tarafından korunurdu. Herakles, Zeus'un izniyle onu öldürdü. Bu gibi bahçelerden aslen tanrıçalar sorumluydu fakat tanrılar giderek yönetimi devraldı.

Bilgelik Tanrıçası Siduri'ye ait Sümer bahçesinde, Gılgamış'ın hayat bitkisi yılan tarafından gasp edildi. Orta Amerika'dan bir resim, kız kardeşi Chalchiuhtlicue, Cennetine birlikte hükmetmelerine izin verdikten sonra Tanrı Tlalòc'un Meksika bahçesine girerken mutluluktan ağladığını gösterir. Tanrının arkasında göğe yükselen benekli bir yılan vardır –Tlalòc'un başka bir manifestosu.[19]

Ortadoğu'da Yahudi Yaratılış hikâyesindeki yılanın olumsuz rolü, Kenan diyarındaki, insanlara hayat ve doğurganlık sözü veren büyük Tanrıça Astarte (İbranice'de Ashtoreth) inanışına dayanır. Bu ana tanrıça ve yanındaki yılan inanışı, Kenan diyarındaki Yahudileri büyülemişti. Yaratılış Kitabı, komşudaki dine karşı bu ilgiyi bastırmak için yılanı, Tanrı'nın emirlerine karşı itaatsizliğe teşvik etmeye meyilli şeytani bir figüre pekâlâ dönüştürdü.[20]

---

17. Bin Gorion, s. 69-70. Samael'in deveye benzeyen bir yılanın sırtına bindiği fikri (Haham Pirke Eliezer, s. 13-14) muhtemelen Arap kökenlidir ve birçok kaynağa göre Yahudi metinlerinde rastlanmaz. Bkz. Weil, 1841, s. 20 ve müteakip sayfalar; Grünbaum, 1882, s. 60.
18. *Legends of the Jews*, Ginzberg, s. 71-72; Dähnhardt, s. 217.
19. Daha sonraki bir versiyonda Siduri, civardaki bir tavernada bir tür hizmetçiyi baştan çıkarır. Graves ve Patai, s. 80-81; Heim ve Gordon Wasso Heim, 1958, s. 123-204.
20. Graves ve Patai, s. 80-81.

Yılan, İsrailoğullarının Kenan diyarına varmak için göze aldıkları büyük günahı simgeliyordu. Kendi tanrılarına ya da fethedilmiş toprakların tanrılarına kulluk edecekler miydi? Sonu gelmeyen bir mücadele. Yılan tarafından günaha sokulma ve İsrailoğullarının günahları, insanın iyilikten ziyade kötülük yapmaya meyilli kötü tabiatını simgeliyordu. Kitab-ı Mukaddes'teki Yaratılış hikâyesi yılandan sadece Tanrı'ya karşı nefret dolu bir canlı olarak bahseder. Kuran'da yılanın yerini Şeytanın kendisi alır.

Çeşitli kültürlerden tanrıça resimlerinde, yılan asla çok uzakta değildir. Tanrıçanın arkasında ya da yanında durur, onun elinden yer, onun gövdesine dolanır ya da tıpkı Yaratılış hikâyesinde güçlü bir iz bırakan bir başka yaratma hikâyede, Babil'deki Tanrıça Tiamat'ın hikâyesinde olduğu gibi kendisi bir tanrıçaya dönüşür.[21] O hikâyede tüm canlıların annesi, Cenneti onun uçsuz bucaksız kadın gövdesinden yaratan erkek bir Tanrı tarafından katledilir. Rakip tanrılar arasındaki güç mücadelesi sırasında ilk insanların yaratılmasının tesadüfi olduğu, Yaratılış'ın anahtar bir bölümü, bir hikâyedir bu.

Cennet ve dünya varolmadan önce, tanrılar daha yaratılmadan önce, denizin tuzlu suları dişi yaratıcı Tiamat biçiminde, kaynakların ve nehirlerin taze suları erkek yaratıcı Apsû biçiminde vardı. Sular birleşti ve tanrıların yeni nesilleri oluştu. Genç tanrıların gürültüsü ebeveyn atalarını hiddetlendirdi ve Apsû çocuklarını öldürmeyi aklına koydu fakat bunu gerçekleştiremeden genç tanrılardan biri, Marduk tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Tiamat biricik aşkının intikamını almaya karar verdi. Aslında okyanusların simgesi bu ilk anne karada da bir sürüngendi. Birçok korkunç yılan yumurtladı; engerek, ejderha, akrep gibi isimlerde hayret edilecek şeytanlar ailesinin başına oğlu ve yeni kocası Kingu'yu yerleştirdi. Tanrı Marduk, öfkeli Tiamat'a meydan okudu ve Tiamat savaşı kaybetti. Marduk, ele geçirdiği Tiamat'ın gövdesi üzerinde zaferle dikildi, onu istiridye kabuğu gibi ikiye ayırdı ve üst yarısı Cennete dönüştü.[22]

21. Baring ve Cashford, s. 499.

22. İbranice tehom, "derinlik" ("yaratılışın tamamının yok olmasını engelleyen, göksel karmaşa okyanusu sema") kelimesi Tiamat'la ilgilidir, "biçimsiz, kara dişi" Babil yaratılış hikâyesinde tasvir edilir. Bakınız Loretz, s. 119; Phillips, s. 5 ve müteakip sayfalar ve s. 40-41; Norris, 1998, s. 22 ve müteakip sayfalar; Geller ve Schipper'dan Lambert, 2007, 2. Bölüm; Norris, s. 23-25.

Bazı araştırmacılar bu hikâyeyi, doğum, ölüm ve yeni yaşamın önemli döngüsünün, her şeyin doğumdan ileri geldiği fikrinin kutsal bir yaratılma görüşüyle giderek yer değiştirdiği, ilk ana tanrıçalarda cisimleşen eski anaerkil kaideyi bozup ataerkil erkek toplumu meydana getiren efsanevi değişime iyi bir örnek olarak görürler.

İsrailoğullarının eski Tanrısı, Babil tanrıları arasındaki şiddetli rekabet modelinden ayrılarak dünyayı tek başına Sözden yarattı. Yılanın hâlâ bu hikâyede oynayacak bir rolü vardı fakat artık onun davranışı Tanrı'nın düzenine karşı çıkmaktı. İlk olarak lanetlendi ve doğuştan dik duruşu, tam olarak "karnının üzerinde sürünecek" (Yaratılış 3:14) lanetiyle değişti.

Ahdiatik'te Tanrı'ya karşıt güçler sık sık yılanla tasvir edilir. Tanrı bu güçleri yarattı lakin onun kutsal dünya düzenini defalarca reddettiler. Papazlar, Helen ve Roma döneminde Yehova'nın yılan bacaklı tasvir edildiği Yahudi muskalarında görülebileceği gibi, İbranileri eski Kenan dinine duydukları aşırı ilgiden döndürmekte her zaman başarılı olamadılar.[23]

Kadınların üreme kaidesi şaşırtıcı bir şekilde Yahudi Tanrısında bulunmamaktaydı fakat Âdem Cennetten ayrılmadan önce karısına Havva (ya da Hawwa) adını verdi; sık sık İbranice'deki *haya* (yaşam) kelimesiyle ilişkilendirilen bir isim. "Yaşayanların annesi"nin adı, daha çok ilk uygarlıklardaki anaerkil güçün geç bir yankısı gibi duruyor. Bununla birlikte Aramice hewya kelimesi, bazen de "yılan" anlamına gelen *hawwa* olarak yorumlanır. Hawwa adı eskiden "yılan-anne" (ana tanrıça) anlamına gelebiliyordu fakat Yaratılış'ın yazarı "yaşayanların annesi" anlamını seçti.[24] Yılan böylece onunla eşit şartlarda karşı karşıya geldi ve hoş vaatlerle ona kötülüğü sundu:

> "Kesinlikle ölmezsiniz" dedi. "Çünkü Tanrı biliyor ki o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyi ile kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız." (Yaratılış 3:4-5)

23. Başka şeylerin yanı sıra yılan, Asurlulara (Yeşeya kitabı 14:29); İsrailoğullarının diğer düşmanlarına (Yasa'nın Tekrarı 32:33) ve kötülere (Mezmurlar 58:4) mecazi bir gönderme olarak kullanılır. Bkz. Martinek, s. 68; Baring ve Cashford, s. 499-501.
24. Havva isminin Hurri tanrıçası Kheba ya da Hititlerin fırtına tanrısının karısı, bir aslanın sırtına çıplak binen Tanrıça Heba'dan geldiği de öne sürüldü. Graves ve Patai, s. 12; Martinek, s. 48-49.

Yaşayanların annesi giderek yılanın şeytani rolüyle tanımlandı. Bir hahamın Kitab-ı Mukaddes tefsiri, Âdem'in yaratılan ilk kadını yasak meyveyi yiyerek kaç kuşağı kötülüğe sevk ettiğini hatırlatmak için "Havva" diye çağırdığını ifade eder. Havva, Âdem'e yaşaması için verildi fakat ona verdiği hediye bir yılan oldu. Tüm bunları yazan haham Havva'ya doğrudan şu ifadelerle hitap eder: "Yılan senin yılanındır ve sen Âdem'in yılanısın."[25]

Hikâye ve resimlerde yılan –bazen Lilith'le ilişkilendirilen– kötülükle ve Havva'yla örtüşür. Hikâye anlatıcıları ve yorumcular, anne Havva ve kızlarının tamamı etrafında olumsuz cinsel çağrışımlar –günahkâr bir baştan çıkarıcı olarak kadın– tasvir etmek için ellerinden geleni yapmış görünüyorlar. Bir Talmut hikâyesi, İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'nın meyvesini erotik anlamlarla ilişkilendirdi ve Hıristiyan Kilisesi'nde kurnazlığın bir simgesi olarak yılan resmi gitgide arzuyla bağdaştırıldı.

Kuran'daki Cennet Bahçesi hikâyesinde yılanın yerini şeytani İblis karakteri almasına rağmen, İslamiyet'te yılanlara düzenli olarak yer verildi. Bölgedeki Yahudi ve Hıristiyan hikâyeleri de şüphesiz İblis ya da Şeytan karakterini etkiledi. Endonezya'dan Mısır'a, yılanın görünümü ve Şeytan'la kötücül bağı abartılı ayrıntılarla betimlenir ve Yahudi metinleri ile Hıristiyanlıkta yılan karakteri çoğu kez kötü vasıfları üstlenir.

Çağdaş Kitab-ı Mukaddes âlimlerine göre Ahdiatik'te yılan "Tanrı'ya karşı olmayı" simgeler.[26] Fakat o halde İsrail paraşüt tugayı neden amblem olarak çatal dilli, şaha kalkmış, kanatlı bir yılan seçti ve tüm birimlerine yılan adları verdi? –Kobra, Engerek, Karayılan vs (resim 43).

Cinsel İstek Uyandıran Bir Canlı

> Düşüş'ten önceki mutlu günlerde, yılan hâlâ çok güzel bir yaratıktı, uzun ve narindi, parlak yeşil gözleri vardı ve kadınlarınkine benzeyen uzun saçlarıyla dimdik yürüyordu. Havva'nın en yakın arkadaşı oldu. (Arapça)[27]

25. *Yalkut Shimoni*, Çev. August Wünsche, 1906, s. 65. Ayrıca bakınız Wünsche'nin Yahudi ve Hıristiyan yaratılış hikâyelerini karşılaştıran makalesi. A.g.e., 5. Bölüm.
26. Graves ve Patai, 12. Bölüm.
27. Knappert, 1985, s. 37.

43. İsrailli paraşütçülerin kanatlı yılan amblemi.

Yılan bazen erkek olarak tasvir edilir, diğer zamanlarda ise kadın. Tanrı tarafından yaratılan bütün canlılar gibi yılan da Cennet Bahçesi'nin bir sakini, göze çarpan güzelliklerinden biriydi. Havva bu hayvana özellikle düşkündü ve bazı hikâyeler Şeytan'ın yılanı kötü entrikalarına maşa olarak bu sebeple seçtiğini belirtir.

Hayvanlarla ilgili hikâyeler, hayvanların dış görünümlerini ya da tavırlarını nasıl kazandıklarını açıklamaya önem verir. Bazısı yılanın neden bacaklarının olmadığını açıklar. Âdem ile Havva hikâyelerinin çoğu, Cennetten Kovulma'dan önce yılanın bacakları olduğunda hemfikirdir. Bazen kolları ve elleri, kanatları ya da insan kafası bile vardı. Konuşabiliyor, yürüyebiliyor ve insan gibi dimdik durabiliyordu. Eğer parmak uçlarında dikilirse Havva'nın kulaklarına erişebiliyordu ve şüphesiz onun çok yakınına gelmeye cesaret edecek kadar arsızdı.

Bazı hikâyeler yılanın etkisini daha inandırıcı kılmak için onun dış görünüşünü göze çarpacak şekilde abartırlar. Özellikle Arap hikâyelerinde yılan çoğu kez kadın olarak tasvir edilir:

> Yılan tüm hayvanların kraliçesiydi. Başı yakuta benziyordu ve gözleri zümrüt gibiydi. Şekli deveye benziyordu ve teni hoş renklerde parlıyordu. Saçları soylu genç bir kadınınki gibi yumuşaktı. Misk ve amber kokuyordu, safranla beslenirdi ve söylediği ezgilerin hepsi ilahiydi.[28]

Dünyadaki develerin boğazından çıkan sesler pek güzel değildir ve etraflarına yaydıkları koku hoş olmaktan çok uzaktır. Fakat elbette bu yılan sıradan bir deve değildi ve Cennet Bahçesi'ndeki her şeyin mükemmel olduğunu kim inkâr edebilirdi ki?

Yılanın Havva'yla konuşması hikâye için çok önemlidir. Havva'nın yılan kendisine hitap ettiğinde şaşırmaması aslında Cennetten Kovulma'dan önceki zamanda insanların ve hayvanların aynı dili konuştuğu anlamına gelir. Bazı hikâye anlatıcılarına göre ağaçlar bile konuşabiliyordu.

Âdem ile Havva Cennet Bahçesi'nden kovulunca bu açık iletişim sona erdi: "O gün tüm hayvanlar, insanlar, kuşlar ve konuşan ya da hareket eden ne varsa hepsinin konuşması engellendi oysa hepsi ortak bir dil kullanırdı."[29] Fakat Âdem ile Havva birbirlerine, yılana ve diğer canlılara hangi ilahi dilde hitap etti? Aziz Augustinus'a ve onu takip eden birçok papaza göre "insan ırkının ve tüm diğerlerinin anasının asıl dili" İbranice olmalıydı.[30] Nereden geldiklerine bağlı olarak çeşitli yazarlar Cennet Bahçesi'nde konuşulan dilin İbranice, Aramice, Arapça, Farsça, Habeşistan dili ya da Aziz Efraim'in aşırı milliyetçilikle "insanlığın en eski dili" ve "tüm dillerin kralı" diye adlandırdığı Süryanice olduğunu ileri sürdüler.

İslamiyet'in, Cennetteki ve çeşitli şekillerdeki meleklerin, yaratıcısına şükranlarını var olan tüm dillerde sunduklarına inanan görüşü, en toleranslı yaklaşımı gösterir. Bir hikâye anlatıcısının şahsi tercihi bazen şu mütevazılıkta olabilirdi: "zira sadece Tanrı kesin olarak bilebilir..." Yılanın konuşup konuşamadığına dair Hollandalı Hıristiyanlar arasında yirminci yüzyıla kadar süren tartışma düşünüldüğünde ihtiyatlı bir davranıştır bu.[31]

Âdem ile Havva Cennet Bahçesi'nden kovulunca tüm canlılar

28. Dähnhardt, 1907, s. 206-207.
29. "Book of Jubilees 3:28", Kvam, s. 53 ve müteakip sayfalar.
30. Araştırmacı Joseph Justus Scaliger de "kutsal kitaplar da bu dilde yazıldığı" için bunun İbranice olduğunu öne sürdü. Başkaları Âdem ile Havva'nın Flamanca ya da İsveçce konuştuğunu iddia etti. Bkz. Delumeau, 1992, s. 262-263.
31. Nico Dros, 2010.

ortak kutsal dillerini kaybetti. Birbirlerini artık anlayamaz oldular fakat kendi türleriyle hâlâ anlaşabiliyorlardı. Sadece yılan sesini ve bir Malta masalına göre güzel bacaklarını sonsuza dek kaybetti:

> Yılan üzüntüyle bağırır: "Fakat şimdi nasıl hareket ederim?"
> "Karnının üzerinde –sonsuz utancınla"
> Fakat yılan gururluydu ve insanlar bakarken toprakta sürünmek istemedi. O halde ne yapar? İnsanlar yanına geldikçe o kuyruğu üzerine kalkar ve hâlâ bacakları olduğuna inandırmak için onlara atılır.[32]

Kusursuzluk, insanların ve yılan kadar güzel bir canlının erişebileceği bir şey olmaktan çıktı. Şeytan kutsal bahçeye girdiği anda dünya temelinden değişti. Fakat oraya nasıl vardı?

Şeytan Cennete Nasıl Girdi?

> Taos dedi ki: "Seni Cennete götürebilecek bir yaratık biliyorum –Yılan Hayya, Âdem'in kulu, Allah'ın halifesi." İblis'in gözleri parladı. "Hayya benim arkadaşım. Hayya'ya binip gezerdim. Onu buraya getir. O bizim tek umudumuz." (Yemen)[33]

İblis'le bu konuşmadan sonra tavuskuşu Taos çalım atarak uzaklaşır ve Cennette Hayya'yı aramaya gider. Yemen'e ait bu hikâyede yılan, deveye benzer dört ayaklı, güzel kanatlı olarak betimlenir. Taos, yılana Cennetin kapısının dışında İblis'le (onu altıncı Cennetten bir keruv olarak tanıtır) karşılaşmasından ve Cennette Sonsuz Yaşam Ağacı denilen gizemli bir ağaç olduğundan bahseder.

Heyecanla bağırır: "Her kim meyvesini yerse sonsuza kadar yaşayacak. Eğer Cennete girmesine yardım edersek bize ağacı göstereceğine söz verdi. Bunu yapabilir misin?" Hayya uzun süre düşünmeye gerek duymaz. Genç kız bukleleriyle çevrili yakut başını salladı ve azıdişlerinin arasından peltek peltek konuştu, "Yapabileceğime inanıyorum".[34]

Tavuskuşu Cennetteki en güzel kuştu. Cennetin anayollarında her gün Tanrı'ya ilahiler söylemesini sağlayan tatlı, ahenkli bir sesi vardı. İblis, tavuskuşunu Cennetin dışında caka satarak dolaşırken gördüğünde, bu kuşun Cennetteki özel konumunun onu

32. Ginzberg, s. 71; Dähnhardt, s. 216.
33. Al-Udhari'den özet, s. 177.
34. A.g.e.

kibirli hale getirdiğinden emin oldu. Tavuskuşu da elbette şeytanın baldan tatlı iltifatlarına bayıldı.

İblis sık sık Cennete girmeye çabalıyordu ve uyanık koruyucu melek Rıdvan tarafından girmesi hep önleniyordu. Fakat Kötülüğün Efendisi olarak, sabırlıydı. İslami Cennet hikâyelerinde tavuskuşu ve yılan çoğu kez İblis'le işbirliği yapar. Bazen tavuskuşu tüm işini kendi halleder. Bir Malaya hikâyesinde, İblis tavuskuşunun gagasına girip gövdesine saklanıyor ve böylece muhafızı zorlanmadan atlatıyordu. Bir keresinde de Cennete tavuskuşunun anüsünde çıktı. Yılandan hiç bahsedilmiyordu. Bir Mısır hikâyesinde İblis ilk önce tavuskuşunun etkileyici bir şekilde gururunu okşadı, ardından Taos'tan onu kanatları altında saklamasını ve gizlice Cennete sokmasını rica etti. Bir defasında, onu, söylendiklerinde hastalığa, yaşlanmaya ve ölüme karşı sonsuza dek koruyacak üç gizli kelimeyi öğretmekle kandırdı.[35]

Diğer hikâyelerde, tavuskuşu üç kelimeyi öğrenmeyi kesinlikle ister ama Rıdvan'a yakalanmaktan öyle korkar ki İblis'in planına dahil olmayı reddeder. Yine de üç gizli kelimeyi öğrenme arzusundan bir şey kaybetmeden, İblis ile yılan arasında arabuluculuk yapmayı önererek yardakçılığı sürdürür.

Her zamanki dalkavukluğundan sonra, İblis sadede gelir: Hayya onu Cennete fark edilmeden nasıl sokabilirdi? Çeşitli hikâyeler farklı cevaplar sunar. İblis minik bir fare kadar küçülür (Malezya), iki su damlasına döner (Mısır) ya da havada tamamen çözünür (Yemen). Böylelikle her durumda yılanın ağzının içinde saklanabilir:

> "Ön dişlerin arasında büyük bir boşluk görebiliyorum" dedi İblis. "Benim için yeterince büyük olduğunu biliyorum. İçine girmeme izin ver de sana o üç kelimeyi öğreteyim." Yılan ağzını açtı ve İblis, Hayya'nın, sonsuza dek zehrini boşaltacağı azıdişlerinin arasındaki boşluğa yerleşti.[36]

Cennet Bahçesi'nin girişinde nöbet tutan Rıdvan şüphelendi mi? Cennet sakinleri kapıdan geçmek için parolayı söylemeliydiler. Hayya, muhafızı selamlamadan önce, "Sadece Allah, bizim Efendimiz, saygı duyulacak tek Efendidir" sözlerini dikkatlice söyledi.

35. Steenbrink, 2005, s. 118.
36. Weil, 1841, s. 20 ve müteakip sayfalar; Thackston, s. 36-38; Al-Udhari, s. 179-180; Knappert, 1980, s. 31.

"Selamünaleyküm, Rıdvan" dedi Hayya hoppaca, "Cennete geri dönmek güzel."
"Aleykümselam" diye cevapladı Rıdvan. Hayya'ya baktı. Görünüşünde de sesinde de hiçbir değişiklik görmeyerek, "Hoş geldiniz" dedi. Gamsız Hayya aceleyle Cennete döndü.[37]

Üç dinde de yılanın şeytanla işbirliği yapmaya başlamasını anlatan hikâyeler vardır fakat İslami hikâyeler İblis'in Cennete nasıl girdiği sorusunu onlardan farklı cevaplar. Bunu ancak Cennet Bahçesi'den bir ya da daha fazla hayvanın yardımıyla yapabilirdi -genellikle yılan, bazen tavuskuşu ve bazen her ikisi de. İslam resminde tavuskuşu, Âdem ile Havva'nın Cennetten ayrılışı sırasında düzenli olarak görülür, bazıları Âdem'i bacakları olan, ejderhaya benzer bir yılanın, Havva'yı ise tavuskuşunun üzerine binmiş uzaklaşırken gösterir (RESİM 19 ve 20).[38]

Aslında eski Süryanice yazılmış, Aziz Efraim'e atfedilen, dördüncü yüzyıldan bir Hıristiyan metninde üzerinde durulan nokta farklıydı. Âdem ile Havva'nın Cennetteki mutlu yaşamını kıskanan Şeytan haset ve öfkeden tükendi. Kendi görünüşünün çok iğrenç ve tiksindirici olduğunu ve Havva'nın onun gerçek yüzünü görünce hemen kaçıp gideceğini biliyordu, böylece bir yılanın çekici görünümünü takındı.

Gidip yılanı yuvasından aldı ve onu havaya kaldırdı ve Cennetin bulunduğu Sina Dağı'nın eteklerine uçmasını sağladı.[39]

Pomeranya'dan bir Alman hikâyesine göre yılan asla Cennette yaşayan hayvanlardan biri olmadı. Şeytan yılana dönüştü ve yeraltındaki sürgün yerinden yukarı sürünerek bahçenin ortasındaki İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'nın kökleri aracılığıyla ağacın gövdesine çıktı. Orada belirdi ve derhal gövdeye dolandı. Âdem ile Havva'yı yakındaki çimenlerde uzanırken gördü. Havva, parlak tenli, ışıldayan gözleri ve uzun dili olan bu tuhaf yaratığın cazibesine kapıldı ve çok geçmeden baştan çıkarılmaya hazır hale geldi. Meyveyi yediği için Âdem ona kızgındı fakat Havva Cennetten Âdem'siz kovulmaktan korkarak Âdem'i de elmayı ısırması için zorladı.[40]

37. Al-Udhari, s. 180; Thackston, s. 38.
38. Knappert, 1985, s. 37; Steenbrink, s. 118-119.
39. *The Cave of Treasures*, Çev. E. A. Wallis Budge, 1927, s. 63-64.
40. Dähnhardt, s. 208-209.

Böylece şeytanın Cennete ulaşmayı nasıl başardığına dair şaibeli soruya üç dinden hikâyeler çeşitli açıklamalar getirir. Fakat her hikâyenin kasvetli bir sonu vardır, hiçbiri insanoğlunun yüreğine, sevinçten havaya uçuran bir "sonsuza dek mutlu yaşadılar" mesajıyla su serpmez.

Yılan, Şeytan, Havva

> Hayya Cennet Bahçesi'nde İblis'e şöyle dedi: "Çabuk ağzımdan çık."
> İblis cevabı yapıştırdı: "Beni Havva'ya götür, onunla senin ağzından konuşmak istiyorum ve dediğimi yapmazsan sana Sonsuz Yaşam Ağacı'nın nerede olduğunu söylemeyeceğim."
> ...İblis, Hayya'nın ağzının içinden Havva'yla konuştu: "Havva, biliyorsun ben Cennette hep seninleyim ve sana iyi kulluk ettim. Cennette senden daha uzun süredir yaşadığıma göre sana Cennetle ilgili bir şey söylememi ister misin?" Havva, "Evet" dedi.[41]

Arap hikâyelerinde yılan çoğunlukla kadın ve özellikle Havva'nın arkadaşı olarak tasvir edilir. Fakat orada elbette "bir kamış gibi erekte duran" yılanda erkeklik organıyla son derece ilgili bir unsur da vardır. Birçok Yahudi hikâyesi ve bazı Hıristiyan tasvirleri yılanı çekici bir erkek görünümüyle tanıtır: Hikâyeye göre Şeytan Havva'yı sadece arzulamadı, yılan kılığında onu baştan da çıkardı. İlk insanları, İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'nın meyvelerinden yemeye ikna eder etmez, Havva'yı hamile bıraktı ve bazıları bunun, Düşüş'ten bile önce meydana geldiğini söyler.[42]

Başlangıçta Tanrı başmelek Samael'e dünyayı yönetme yetkisi vermeyi planlıyordu. Fakat Şeytan (ya da Samael), "çıplak ve arsız" Âdem ile Havva'nın Cennette sarıldığını gördü. Kıskançlıktan çılgına dönerek Âdem'i öldürüp Havva'yla evlenmeye yemin etti. Âdem ile Havva sevişene kadar bekledi ve Âdem uykuya dalar dalmaz Âdem'in kılığına girdi. Havva onun iltifatlarına karşı koyamadı ve Kabil'e hamile kaldı. Bir başka hikâyede Havva, "her türlü kötülüğün, şehvetin, kökü ve başlangıcı olan zehrini meyvenin üzerine akıtan şeytan bir dalı aşağı indirince meyveyi aldım ve yedim" diye şeytanı kendisinin kabul ettiğinden bahseder.[43]

Avrupa geç dönem Hıristiyan hikâyeleri, açık olduğu kadar

41. Al-Udhari, s. 181.
42. Rönsch, Das Buch der Jubilaen, 1874, s. 315; Weil, 1845, s. 28; "Midrashim Bereshit Aboth de R. Nathan", Wünsche, 1906, s. 31.
43. *Books of Adam and Eve*, s. 146; Graves ve Patai, s. 85.

incelikli ifadelerle de Havva ve daha sonra yılan biçimine ya da başka bir biçime bürünen şeytan arasında cinsel bir ilişki olduğunu öne sürer. Rusya'dan bir hikâyeye göre Şeytan, Havva'yı baştan çıkarmak için iki kez çabaladı. İlk seferinde bir kurbağa kılığına girdi, ikinci seferinde yılan biçimindeydi.

> Başmelek Mikâil, elinde bir asayla Cennette bir uçtan bir uca yürüdüğünde, uzanmış uyuyan Havva'nın kulağının dibinde bir kurbağa gördü. Başmelek bu kurbağanın neden orada olduğunu merak etti.
> Yaklaştı ve asasıyla ona dokundu. Kurbağa aniden kayboldu ama birden önünde onu düelloya davet eden şeytan belirdi. Pekâlâ, şeytan ilk defasında yakayı kurtardı fakat dışarı çıkar çıkmaz kendini Cennete doğru akan ırmağın suyuna attı. Irmak sayesinde Cennete bir kez daha girdi ve işte böylece Âdem'in karısını baştan çıkarmada başarılı oldu.[44]

Bir Talmut efsanesine göre Havva, Âdem'le cinsel ilişkiye girmeden evvel şeytanın sevgilisiydi. Âdem'in ilk karısı, kendi inisiyatifiyle Cennetten ayrılan ve o günden beri şeytanlarla yaşayan Lilith ile Havva'nın karıştırılması sorunu muydu bu?

Mesele çeşitli şekillerde yorumlandı fakat bazı Yahudi yorumcular şeytanın baştan çıkarıcı yılana dönüşerek ya da onun bedeninin içine kendini yerleştirerek rakibi Âdem'in lanetlenmesine ön ayak olduğunda ısrar eder. Havva'ya eliyle dokundu ve böylece Âdem ile Havva'nın evliliğinden doğan tüm çocuklar lekelendi.[45] Tanrı'nın seçtiği insanlar Sina Dağı eteklerinde durup Musa'nın elindeki Yasa'yı kabul edince bu leke temizlendi.

Hıristiyanlık da kendi çözümünü buldu: Âdem ile Havva'yla başlayan ilk günah, Hz. İsa'nın ölümüyle tüm Hıristiyanlar için temizlendi.

Kuran'da Tanrı, yarattığı ilk insana saygılarını sunmaları için melekleri çağırır fakat İblis, Âdem'in kulağına şu sözlerle kötülüğü fısıldar: " 'Âdem sana Sonsuzluk Ağacı'nı ve hiç bozguna uğramayan bir Krallık göstereyim mi?' Böylece ikisi birden ondan yedi" (Sure 20:120). Düşmüş bir melek olan İblis'in itaatsizliği Âdem'in yaratılışıyla doğrudan ilişkiliydi. Herkes Tanrı'nın mutlak kudretini kabul etmek zorundaydı. Bunu reddeden İblis ağır

---

44. Zivaia Starina, Petersburg, 9. Bölüm, 1899, s. 396, Därnhardt, s. 352. Eski dönemlerde Avrupa'da kurbağalar bazen büyücülük ve şeytanla ilişkilendirilirdi.
45. "Haham Pirke Eliezer, 21. Bölüm", Graves ve Patai, s. 85; Urbach, *The Sages*, s. 169.

bir şekilde cezalandırıldı: Cennetten sürüldü ve Cehennemde yaşamaya mahkûm edildi.[46]

Ancak Tanrı, ayartmalarına kanıp kanmayacaklarını anlaması için insanları sınamasına izin verdi (Kuran 17:61 ve 63). Âdem ve karısı daha ilk sınavda başarısız oldu. Fakat Cennetten sonsuza dek kovulma ya da ilk günahın miras kalması düşüncesi İslamiyet'te yer almaz. Kuran'da Âdem ve karısının işledikleri günahtan eş derecede sorumlu bulan görüş, maalesef İslamiyet'te Havva'nın etrafında gelişen sayısız olumsuz imaya engel olmadı.

Şeytanın Resimleri

Bazıları şeytanın Cennet Bahçesi'ne bir yılanın sırtına binerek girdiğini söyler. Hayvanlar yılanın geldiğini görür görmez yakındaki şeytanın kokusunu alıp telaşa kapıldılar. Şeytan Cennette öğrendiği melek şarkılarını hatırladı ve hoş bir sesle söylemeye başladı. Tamamen masum olan Havva bu güzel ezgiyi dinlemek için durdu ve kendinden geçti. Yüce Tanrı'ya söylenen ilahileri duydu ve kendini vererek dinledi ve bulunduğu noktada hareketsiz kaldı. Yılan ağaca tırmandı ve meyveyi ısırdı ve o arzunun zehri aniden ortaya çıktı.[47] (İbranice)

Düşük kıdemli meleklerin prensi çok çekici görünüyordu. Şeytan 1700 gez boyundaydı ve elleri 70 gez, ayakları 7000 gez uzunluğundaydı, ağzı 40 gez genişliğindeydi ve yüzü bir günlük, kaşları ise üç günlük yol mesafesindeydi.[48] (Etiyopya)

Hikâyeler hep gerilimi artırarak, yakındaki tehlike ya da tehditleri abartarak okurun dikkatini yakalar. Bu görsel imgeler için de geçerlidir. Şeytan, ortaçağa ait en büyük el yazması Codex Gigas'da (1230) tam sayfa bir portresiyle dik dik okura bakar. Risale ve sihirli formüllerin yanı sıra Kitab-ı Mukaddes'in tamamını içerir.[49] Bu meşhur resimde şeytanın yeşil-siyah renkte yanmış bir

46. Bazı tasavvuf ehli kişiler Tanrı'nın İblis'ten Âdem'in önünde diz çökmesini gerçekten isteyip istemediğini ciddi ciddi merak eder. Hikâyelerde İblis'i, Sina Dağı'nın yamacında onu neden reddettiğini soran Musa'yla karşılaştırırlar. Cevabı, Tek ve Biricik olan Tanrı haricinde hiç kimsenin önünde diz çökmeyeceği ve hiç kimseye hürmet etmeyeceği şeklinde olur. Tanrı'nın emri bir sınav olmalıydı. Nurbakhsh, s. 13.
47. "Talmut özetleri", Graves ve Patai, s. 85 ve müteakip sayfalar; Bierlein, s. 76-78.
48. *The Cave of Treasures*, s. 57.
49. Kitap muhtemelen Bir Çek Manastırı'ndaki Benedik keşişi tarafından yazılmıştır. 1648'de İsveçli askerler tarafından Prag Kalesi'nden savaş ganimetinin bir parçası olarak alındı ve hâlâ İsveç Kraliyet Kütüphanesi koleksiyonun bir parçası olmaya devam ettiği Stockholm'e götürüldü. Resme bakınız: http://nl.wikipedia.org/wiki/

yüzü, geniş yuvarlak gözleri, koyu gözbebekleri ve korkutucu bir bakışı vardır. Kaşları koyu siyahtır ve başından etkileyici iki kırmızı boynuz çıkar. Çatallı kırmızı dili, ardına kadar açık kocaman beyaz dişi ağzından sarkar. Belinde peştamal yere çömelmiş, çıplak güçlü kollarını kaldırmaktadır. El ve ayakları, beş değil dört parmaklı atılgan, ateş gibi kırmızı kocaman, yırtıcı pençelerdir. Bu çarpıcı figür nedeniyle kitaba Şeytan'ın Kitab-ı Mukaddes'i de denirdi.

Batı dünyasında Şeytan ortaçağdan beri korkunç bir şekilde tasvir edilirdi. Çoğunlukla koyu tenliydi, bir kuyruğu ve çatal tırnaklı ayakları, başında boynuzları vardı. Bu özellikler muhtemelen Hıristiyanlık öncesi klasik uygarlığın yarı insan yarı keçi Yunan Tanrısı Pan benzeri satir* resimlerinden ödünç alınmıştı. Hıristiyanlıkta şeytanla ilgili birçok hikâye popüler mitoloji ya da yerli hikâyelerden etkilendi. Âdem ile Havva'dan farklı olarak, yeryüzüne düşen melekler baştan çıkarılmadı fakat kendi özgür iradeleri olmadan kötülüğe yöneldiler.

Bazı Hıristiyan resimlerinde, şeytanla işbirliği yapan melekler Tanrı'nın iyi melekleri tarafından Cennetten kovulur. Beyaz elbiselerini açıkça kaybeder ve şeytanlar olarak Cehennemin karanlığını boylarlar (RESİM 44). Şeytan ve ordusunun sonsuza dek lanetlendiği aşikârdır.

Şeytan karakteri İslami resimlerde de görülebilir. Bazılarında İblis çok uzaklardan bir seyircidir. Tanrı'nın Âdem'in önünde diz çökme emrine itaatsizlikten cezalandırılır, Cennetten kovulur ve ateşe atılır, birçok resimde de kanatlarını kaybeder ve teni kararır. Erken dönem bazı iğrenç melek resimleri seccadelerde hâlâ görkemli insan formunda bir karakterdir. Korkunç görünümlü melek daha sonraki bir tarihte kötülüğün gözle görülür canlı bir örneği olarak Cennetten kovuldu.[50]

İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nın koleksiyonuna ait, on beşinci yüzyılın ilk yarısından bir minyatür, Âdem'i bir platform üzerindeki tahtının önünde dikilirken gösterir. Alımlı kıyafetler içinde ve etkileyici kanatları olan renkli dört melek, Âdem'in ayaklarına kapanıp saygılarını sunmaktadır. Sol arka tarafta, parlak renkli

---

Codex_Gigas.

* Satir, Eski Yunan mitolojisinde yer alan yarı keçi yarı insan yaratıktır. (ç.n)

50. Ayrıca bkz. Arnold, 1928, s. 109.

44. Tanrı, şeytanın hakkından gelen meleklerin yukarısında tahtında oturuyor. Düşüş onların korkunç şeytanlara dönüşmelerine neden oluyor. Flaman İncili, 1465 civarı.

figürlere tamamen zıt olan siyah tenli ve çıplak ayaklı İblis vardır. Gri sakalı uzundur ve sarındığı yırtık pırtık peştamaldan kuyruğu dışarı fırlamıştır. Kanatları hasara uğramış, perişan haldeyken bile İblis hâlâ gururlu ve dik durmakta, derin bir kıskançlık duyduğu ilk insanla yüzleşmektedir. Bir münakaşaya mı girerler? İblis sakalını sıkıca tutar ve sol işaretparmağıyla Âdem'in yönünü işaret eder. Âdem sağ işaretparmağını yakaran meleklere, sol işaretparmağını İblis'e doğru doğrultur. Bundan dolayı, birçok kültürde de olduğu gibi, sağ el saygı duyulan, sol el ise küçümsenen bir anlam kazanmıştır (RESİM 45).[51]

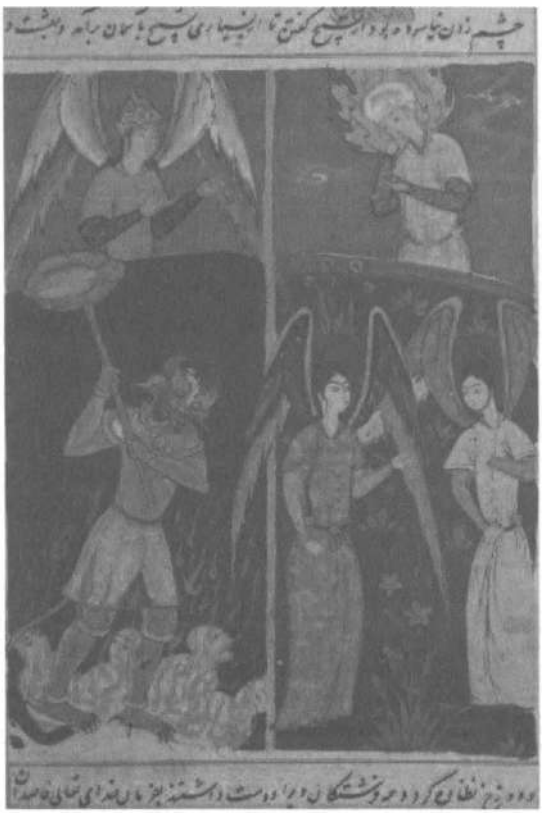
45. Şeytan Âdem'e secde etmeyi reddediyor ve onunla münakaşaya giriyor. Minyatür, İstanbul, on beşinci yüzyılın ilk yarısı.

Başka bir resim Hz. İdris'in[52] Cennet ve Cehennemi ziyaretini gösterir. Bu filozof ve sufi şahıs, bir melek eşliğinde Cennete yukarıdan bakar, sağında iki meleğin sohbet ettiği hayat dolu ve

51. Örneğin bkz. Robert Hertz, 1960.

52. Kuran, kimi zaman İncil'deki dürüst karakterlerden biri olan Hanok şeklinde tanınan bu peygamberi akıllı ve yüce bir insan olarak över.

çiçekli bir çayır vardır. Onların solunda işkence gören, benzi atmış, meçhul bazı kâfirlerin bulunduğu ateşi karıştırırken alayla gülen, külrengi boynuzları olan, asık suratlı şeytanın göründüğü Cehennemin ateşler çıkan uçurumuna hayretle bakar.

46. Cennete bakış. Solda, Cehennemde kara bir şeytan kâfirlere ateş yağdırıyor. Minyatür, İstanbul, on beşinci yüzyılın ilk yarısı.

Kuran, İblis'in Âdem ve karısını nasıl ayarttığını tasvir eder fakat bu bölümün başındaki (resim 42) çömlek tabakta, Türk sanatçı Faik Kırımlı (1935-2011) sadece İblis'in değil aynı zamanda yılanın da görülebileceği bir hikâye sunar. Sanatçıya göre bu hikâye, Tanrı'nın sadece insanları değil aynı zamanda melekleri de sürekli sınava tabi tuttuğuna dair güzel bir örnektir: "İblis

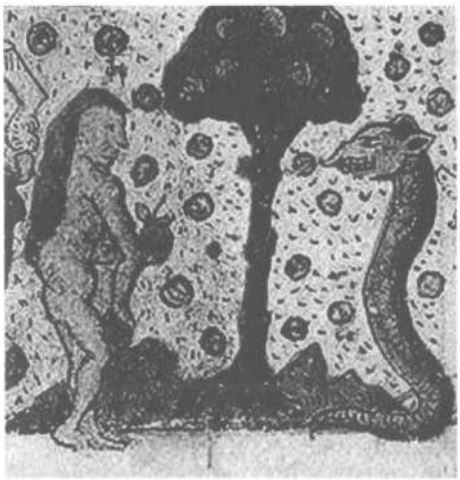
bizi günaha sokmaya çalışmaktan asla vazgeçmez, bu nedenle Tanrı'nın gözü üzerimizdedir. Yaptığımız her şeyde bizi sınar." Kenarında Kuran'dan (7:22) şeytanın insanoğlunun azimli düşmanı olduğunu vurgulayan bir metnin Türkçe'si vardır. Yılan, kasvetli bir palto giymiş küçük bir adam olarak tasvir edilen İblis'in yanı sıra Tanrı'ya itaatsizlik eden düşmüş melekleri temsil eder. Bu ve başka birçok resimde kolayca fark edilebilmesini sağlayacak şekilde elleri kollarına ters tutturulmuştur.

Şeytanın, korkunç bir canavar olarak tasvirlerinin yanı sıra, çoğunlukla Hıristiyan sanatında bir yılan veya ejderha, kanatlı ya da kanatsız, keçi ayaklı ya da ejderha pençeli, gövdesi insan olan ya da olmayan şeklinde gösterildiği sayısız resmi de vardır. Rembrandt'ın bir gravüründe şeytan, kesinlikle idealleştirilmemiş ilk insanların ikisinin de ellerinden daha büyük pençelere sahip yarı ejderha yarı yılan korkunç bir fantastik hayvana dönüşür. Havva'nın vahşi görünümü ve dağınık saçları yasak elmayı çoktan yediğini ve aynısını yapması için kocasını fiilen ayartmakta olduğunu gösterir. Âdem'in sağ eli tereddütü ifade eder lakin sol eli, halihazırda Havva'nın elindeki elmaya uzanmaktadır (resim 47).

Ayakları üzerinde dik duran ve Cennet Bahçesi'nde Havva'nın kulağına samimiyetle fısıldayan yılan örneklerinden başka, yirminci yüzyıldan bir Dogon takısında (resim 35) Havva'nın yılanla konuşmasında ve on beşinci yüzyılın sonuna uzanan Hollanda'ya ait bir örnekte (resim 48) görebileceğimiz gibi bacakları olmadan kendi kendilerine ayağa kalkmayı başarabilen yılanlar da vardır. Birçok sanatçı, vücudu ağaç gövdesine dayalı yılanın stratejik duruşunda karar kıldı, böylece ağaç yaprakları arasında, Havva'ya doğru başını eğip kulağına peltek peltek konuşurken resmedilebildi.

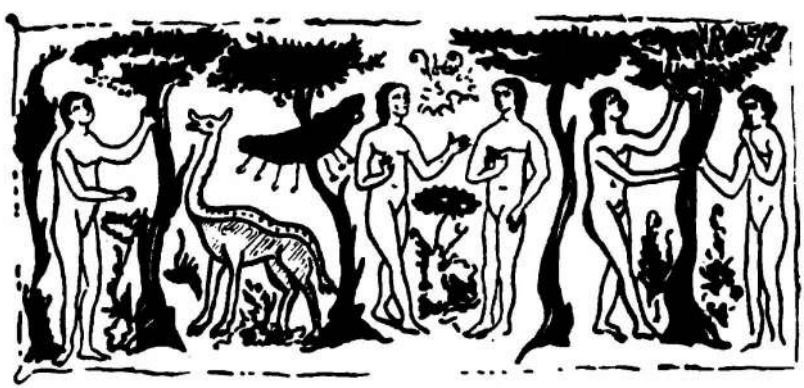

47. Korkunç yılan, Havva'yı çoktan ikna etmiş ve Havva da Âdem'i ikna etmek üzere. Rembrandt, Amsterdam, 1638.

48. Havva gövdesinin üzerinde dikilmiş yılanla konuşuyor. Hollanda, 1478 (?).

Deve biçimli yılan resimleri epey nadirdir. Yılanın omurgası boyunca çizilip kuyruğuyla biten, bacaklarını kaybettikten sonra hayvanın geri kalan kısmını gösteren bir iskeletinin olduğu, bir Bizans örneği on ikinci yüzyıldan bir el yazmasında görülebilir (resim 49).[53]

49. Âdem ile Havva deveye benzer yılanla, Bizans, on ikinci yüzyıl.

53. *L'octateuque de la Bibliotheque du Serail a Constantinople*/Th. Ouspensky Sofia 1907. Bkz. Trapp'ın makalesi, resim 7 ve Esche, 1957, s. 14. Haham Pirke Eliezer'in 13. ve 14. yazılarında Samael, deveye benzeyen bir yılanın sırtında oturur. Bazılarına göre (Grünbaum, 1882, s. 60; Dähnhardt, s. 217), Arap kökenli bu fikir başka hiçbir Yahudi metninde yerde bulunmaz. Kimileri deve bedenli yılan figürünün aslen Yahudilere ait olduğunda ısrar eder (örneğin Trapp).

Avrupa'da ortaçağdan itibaren yılan insan kafasıyla, genellikle de kadın kafasıyla tasvir edilmeye başlandı. Bazen bir denizkızına benzer ya da alt gövdesi denizatı ya da kertenkeledir. Bir Fransız el yazmasında iki gürbüz ejderha bacağı, iki boğumlu dik bir kuyruğu ve kadın başıyla sona eren uzun bir boynu vardır. Bu hayvan, ona bakmak için başını kaldırmak zorunda kalan Havva'dan dikkat çekici bir şekilde daha büyüktür (resim 50).

50. Havva kadın başlı, kanatlı, boğumlu kuyruklu, deve ayaklı, göz kamaştırıcı yılana şaşkın şaşkın bakar. Sélestat, Alsas, 1448.

Ortadoğu'da deveye benzeyen yılan çoğunlukla ejderha özelliklerine sahiptir, İslami resimler güçlü bir şekilde Çin etkisini yansıtır (RESİM 19 ve 20). Çin'de ejderha iyi talih ve mutluluğun simgesidir, buna rağmen yeni Ortadoğu bağlamında ejderha kaçınılmaz şekilde Cennetten Kovulma'yla ilişkilendirilen karşıt anlamlar edinir. Âdem Cennetin dışına musibet ve kötülüğün sırtında çıkar. Batı'da sefalet getiren genellikle kadınsı vasıflar üstlenir. Tomasso Masolino'nun *Temptation*'ı (RESİM 15A) gibi resimlerde yılanın yüzü çok çarpıcı bir şekilde bir tesadüf olamayacak kadar

Havva'nın yüzüne benzer. On altıncı yüzyıl sonlarında sanatçılar, yeniden gerçek yılanı tercih etmişe benziyorlar.[54]

Metin ve resimde Şeytan ve yılan temsili çeşitlidir. Eski çizimlerde ve ortaçağ el yazmalarında ya da Mezmurlar kitabında, bazen farklı karakterler olarak tasvir edilirler, tıpkı yirmi birinci yüzyıla ait Türk işi bir çömlek tabakta olduğu gibi (resim 42). Etiyopya Aksum'da, Enda Iyesus Ortodoks Kilisesi'nde sanatçı Gebre Gebreiyesus tarafından resmedilen bir yirminci yüzyıl freskinde Şeytan Cennete girdiği anda, şeytan ile yılan kelimenin tam anlamıyla kaynaşırlar. Bu freskin ilk sahnesi, şeytanın, kötülüğün sarih bir aracı olan yılanla işbirliğini vurgular. Şeytan, yılanın gövdesi içinde kaybolmadan önce sürüngeni omuzlarında taşır, kötülüğü Cennete götüren, kertenkele benzeri bu fantastik hayvanın sırtında şeytanın sadece siyah kafası hâlâ görünür (resim 51).

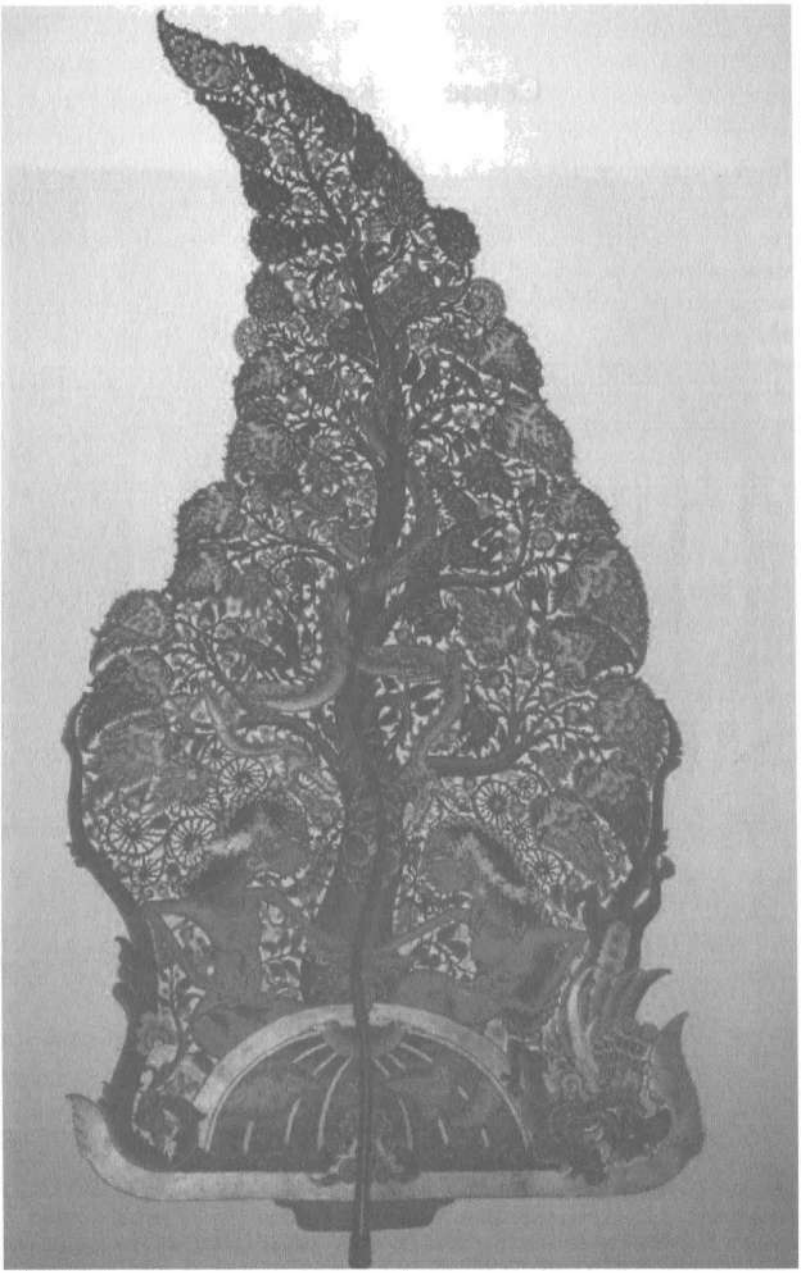
51. Şeytan ile yılan Cennete girmeden hemen önce birleşirken. Enda Iyesus, Aksum, Etiyopya, resim 60'tan detay.

Çok yakın zamana ait İslami bir yılan resmi Güneydoğu Asya'dan gelir (RESİM 52). Deri üzerine resmedilmiş zengin, süslü Cavalı bir gölge oyunu karakteri, *Gunungan Adam dan Hawwa,*[55] Âdem ile Havva –bir eli belinde, diğeri birbirine uzanmış– kırmızı meyveler ve renkli çiçeklerle bezenmiş bir ağacın her iki yanına

54. Trapp, s. 239-240.

55. Gunung "dağ" anlamına gelir. Gunungan bir dağın adıdır –ya da ağacın– resim, Cava gölge tiyatrosu wajang kulit'in çeşitli sahneleri arasındaki araya işaret eder. Ara boyunca gamelan çalarken bir resim gösterilir. Ara resminin Âdem ile Havva'nın resmi olması gölge oyununun da illa Âdem ile Havva'yla ilgili olduğu anlamına gelmez. Kişisel bilgi, Reimae Schefold.

oturmuşlar. Saçlarında çiçeklerden oluşan altın taçlar takmışlar ve altlarında parlak gün ışığı yeryüzünü aydınlatıyor. Üzerlerinde hayvanlar çiftleşiyor ve ağacın tepesinde iki başlı bir yılan dalları aşağıya, onlara doğru kıvrılıyor. İki ağzını da korkunç bir şekilde açmış, biri Âdem'in başının üzerinde, diğeri ise Havva'nın. Sağ tarafta, yukarıda hırlayan bir canavar aşağı, toprağa doğru hareket ediyor ve sol tarafta yüzünü ekşitmiş, ejderha benzeri bir yılan var. İlk insanlar ve soylarının geleceği için hayra alamet gibi görünmüyorlar.

52. *Gunungan Adam dan Hawwa,* Ki Enthus Susmono'ya ait bir Cava gölge oyunu. Tegal, Cava, 2007.

7
Cennetten Kovulma

53. Âdem ile Havva kovulurken.
Abreha wa Atsbeha (İki Kral) Kilisesi'nde fresk, Gheralta, Etiyopya.

> Havva, şeytanın ezgili efsunuyla büyülendiğinde şeytan onu meyveyi yemesi için kışkırttı, Havva yedi. Ardından bir ısırık alması için Âdem'i çağırdı ve Âdem bir ısırık aldı. Bu davranışla şeytanın amaçladığı zehir damarlarına aktı ve bedenlerinin bir parçası, hahamlara göre ise, doğası gereği yaşamın bulunduğu her yerde bulunan kan haline geldi. Âdem ile Havva yemeyi bitirir bitirmez gözleri kutsal varlığa karşı donuklaştı ve onunla artık konuşamaz oldular. Art niyet arzuya dönüştü ve çıplaklık arzuyu fitilledi. Üzerinde Tanrı'nın adı yazılı kuşak, omuzlarından yere düştü. Tamamen çıplaklardı, ilk kez utanç duydular ve saklanmak için çalıların arasına gittiler.[1]

Lilith, insanoğlunun kendini Tanrı'dan nasıl aptalca ayrı düşürdüğünü görünce küçümsemeyle güldü, oysa Cennetteki melekler derin bir şaşkınlık içindeydi ve insanoğlunun Cennetten Kovulma'sından keder duyuyorlardı. Yeryüzü, insanın yaratılması için herhangi bir toprak parçasından vazgeçmeye içgüdüsel olarak gönülsüzdü. Toprak şimdi kendi gövdesinden çıkan zararlı otları ve zehirli bitkileri ve güzel meyvelerine saldıran kurtları ve böcekleri görüyordu. O andan itibaren hayatta kalmak için yağmura ihtiyaç duyacaktı. Günahın bağlayıcı sonuçları insanoğlunun yanı sıra yeryüzü için de geri alınamazdı.

Bazıları, Havva'yı koruyan meleklerin Tanrı'ya şükretmeye gittikleri ve Âdem'in etrafta olmadığı bir anda şeytanın şansını denediğini söyler. Düşman, yalnız olduğunu biliyordu ve ona yasak ağacın meyvesini verdi ve Havva yedi.[2] Görüşler bunun nasıl meydana geldiğine göre çeşitlilik kazansa da hikâye anlatıcıları ve sanatçılar bağlayıcı sonuçlarda hemfikirdir.

Günah İşleme ve Cezalandırma

> İnsanın ve kendisinin mahvolmasına yol açan, yılanın çok becerikli oluşuydu. Erkeğin karakterini çok iyi tanıyordu ve inandırıcı hilelere teşeb-

1. Graves ve Patai, 12. Bölüm; Bierlein, s. 95-96; Bin Gorion, s. 70 ve müteakip sayfalar.
2. *Books of Adam and Eve*, s. 142 ve 146.

büs etmek için kadına yaklaştı, kadının kolayca kandırıldığını biliyordu. Havva'yla konuşması kurnazca tasarlanmıştı, kadının tuzağa düşmekten kurtuluşu yoktu.[3]

Açıkçası yılanın Havva'yı pek önemsemediği ortada ve hikâye onu haklı çıkarır. "Bu doğru mu?" diye sorar yılan, "Tanrı'nın bahçedeki her ağaçtan meyve yemeni yasakladığı doğru mu?" Havva masum masum sadece bir ağaçtan yemesinin yasak olduğunu, dokunmasına bile izin verilmediğini söyler. Fakat yılan Havva'yı ağaca doğru iter ve zaferle söyler: Ağaca dokunmanın ölüme yol açmadığını görüyor musun? Tanrı'nın kendisinin, dünyayı yaratmadan önce bu ağacın meyvesini yediğini anlatır ona. Savını güçlendirmek için yılan güçlü ve şiddetli bir şekilde ağacı sallar ve meyvelerden birini yiyerek ölümcül olmadığını gösterir.

Bu sahnenin sayısız versiyonu vardır. Âdem'in sert karakterini vurgulayan bir Malaya hikâyesi, onun yemeyi ilk başta reddettiğini söyler. Havva, uygun bir çözüm bulan İblis'e döner telaşla:

Şeytan bir bardak kırmızı sıvı üretir: "Ona ilk önce bunu içir, sonra tüm yeminlerini unutacak ve sana biat edecek." Böylece gerçekleşti! İçki şaraptı elbette, Şeytan'ın bir icadı. Âdem'in Tanrı'nın Emirlerine karşı gelmesini ve erkeğin kadının kölesi olmasını sağladı. Tanrı tavuskuşu ve yılanla birlikte üçünü de Cennetten kovdu.[4]

Hikâyeciler Âdem'in suçlanmaması için ellerinden geleni yaptılar. Yukarıdaki hikâyede aldatıcı şarap ona İslamın şartlarını unutturdu. Hıristiyan bakış açısına göre şarap olumlu bir anlama sahiptir. Aziz Efraim'in metnine göre, Âdem ile Havva Cennette şarap ve ekmekle yaşıyordu; bu, Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın kurban edilmesini simgeleyen unsurların önceden gösterilmesiydi. Ortaçağda Batı'nın Cennet tasvirinde asma Hz. İsa'nın çilesine atıfta bulunur.[5]

Yasak meyvenin yenmesine karşı itiraz beklenmedik bir köşeden gelir: İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı, Şeytan'ın yüzüne onun bir alçak olduğunu haykırır. Meksika'dan Hıristiyan bir Nahua hikâyesinde, ilk elmanın koparılmasının hemen ardından ağaç Cennete yükselerek Âdem ile Havva'nın şaşırtıcı davranışını

3. Ginzberg, s. 72 ve müteakip sayfalar; Bin Gorion, s. 70 ve müteakip sayfalar; Wünsche, s. 202-203.
4. Knappert, 1980, s. 32.
5. Knappert, 1970, s. 30; Knappert, 1980, s. 32, *Book of the Cave of Treasures*, s. 34.

Tanrı'ya anlatır. Ardından Tanrı, Cennet Bahçesi'ne iner. Orada sadece elmayı yemekte olan Havva'yı bulur, Âdem o gelmeden çabucak saklanmıştır.[6]

Bir Yemen hikâyesinde İblis, Âdem'in uyandığı sırada çok savunmasız olduğunu bilir. Âdem gözlerini açar açmaz, şeytan Sınama Ağacı'nın meyvesini eline almadan önce tatlı tatlı şarkılar söylemeye başlar. Yarı uykulu Âdem ilk yiyen olur fakat Havva hemen onun yaptığını tekrar eder, Sınama Ağacı kanamaya başlar.[7]

Âdem'in yasak meyveyi ilk yiyen olması sadece bazı İslami hikâyelerde görülür. Kuran'da Havva, Tanrı'nın buyruğuna karşı gelen ilk günahkâr olarak rol oynamaz, kendi adıyla bile temsil edilmez ancak üç dinin meşhur hikâyelerinde yılan ya da şeytan ilk Havva'yı baştan çıkarır.

Havva'nın yılan-şeytanla olağan konuşmasının ardından bir Yahudi Havva, "efendi"sinin (Âdem'e böyle seslenir) sözlerinin yalan olduğu sonucuna varır:

> Havva vicdanıyla bir uzlaşmaya vardı. İlk başta meyvenin sadece kabuğunu yedi ve ardından ölümün ona dokunmadığını anlayınca meyvenin kendisini yedi. Önünde Ölüm Meleğini gördüğü sırada birazını bitirmişti. Kendi sonunun geldiğini düşünerek, Âdem'in o öldükten sonra başka bir kadınla evlenmesini engellemek için Âdem'e de yasak meyveden yedirmeyi aklına koydu.[8]

Havva gözyaşları ve feryatlarla ona da yedirmeyi başardı fakat Havva bu hareketle haksız duruma düştü ve bu yüzden çoğu hikâye asıl suçun Havva'nın başının altından çıktığını ileri sürer. Havva yasak meyveden hayvanlara da dağıtınca vaziyeti daha da kötüye gider, hayvanlar da bu nedenle ölmek zorundadır. Masum hayvanlar Havva'nın dediği her şeyi yapmaya alışkındılar. Sadece Miclham kuşu, Anka kuşu da denir, meyveyi yemeyi reddeder, Havva'yı yememesi için ikaz bile etmiştir, ölümün Anka kuşu üzerinde bir gücü olmamasının nedeni de budur.[9]

Hintli bir Kota hikâyesine göre, Cennetin ilk günlerinde yılan henüz bacaklara sahipken, bir tür köpek gibi etrafta dolaşan, ilk iki

6. Wünsche, s. 34; Taggart, s. 179.
7. Al-Udhari, s. 186-187; Tabari, Cilt I, s. 280.
8. Ginzberg, s. 73-74.
9. Gorion, s. 85 ve müteakip sayfalar; Ginzberg, s. 74; Wünsche, s. 36. Bu kuş aslen Babil anlatılarından gelir.

insan için dost canlısı bir hayvandır: onların yüzlerini ve bacaklarını yalar. Şeytan, Havva'ya yönelmeden önce bu nazik hayvanın kılığına girer: "Tanrı sana kürsüdeki gözlemelerden yememeni neden söyledi?" Şeytan, yemesi halinde kutsal olacağını ve Tanrı gibi etrafta uçabileceğini iddia eder. Arkadaşının söylediklerine inanan kadın kürsüye çıkar ve sepetteki birçok gözlemeyi ivedilikle yer. Çok kısa bir süre içinde utanç duymaya başlar ve böyle bir şeyi nasıl yaptığını şaşırır, oysa şeytan "neşeli tiz bir çığlık" atarak gözden kaybolur. Bir sonraki sahnede Havva kocasına hiçbir seçenek bırakmaz: "Mutfağa gidip oturur, dizlerini yukarı çekerek karnına bastırır." Mutfaktan ayrılmayı ve dışarı çıkmayı reddeder. Âdem ona sorunun ne olduğunu sorduğunda, Havva itiraf eder ve ardından yine de rolünü oynar: o andan itibaren Havva, Âdem de iki ya da üç tane gözleme yiyene kadar onunla karısı olarak yaşamayı reddeder. Âdem, Tanrı'nın buyruğuna karşı gelmekten korkar, bir gün ve bir geceden sonra artık karşı koyamaz. Havva ona üç gözleme getirir ve Âdem'in tereddütle tuttuğu gözlemeleri zorla onun ağzına tıkar.[10]

Hıristiyanlara ait bir Hint hikâyesinde Âdem'in, güçlü karısıyla bir tutulamayacağı açıktır. Bazı İslami hikâyelerde Havva yasak meyveyi Âdem'in boğazına zorla iter. Uzun bir şiir biçimindeki bir Svahili hikâyesi bize Havva'nın çocuk sahibi olmayı istediğini anlatır ve şeytan onu çocuk sahibi olmak için kocasıyla birlikte yasak meyveden yemesi gerektiğine ikna eder. Şair açıkça Âdem'in tarafını tutar: Burada her şeyi kaybedecek ve hiçbir şey kazanamayacak olan Tanrı'nın ilk peygamberidir. Havva, gururunu okşamaktan ayıplamaya tüm hileleri dener ve sonunda gözyaşı döker: Çocuk sahibi olmak Havva'nın en derin arzusudur ve Âdem ona bunu nasıl çok görebilir? Çok geçmeden Âdem tartışmaktan yorgun düşer ve şeytan, ağaçta gizlenerek Havva'nın kucağına doğru bir meyve düşürmesi için yılana emir verir. Havva yer ve ardından bir parça meyveyi Âdem'in dudaklarının arasına şu sözlerle tıkıştırır: "Lezzetli değil mi?" Fakat Âdem iç çeker: "Tatlı yasaktır."[11]

Âdem'in Tanrı'nın buyruğuna karşı gelip günah işlemesi Müslümanlar için bir sorundu. Tanrı'nın ilk peygamberi böyle bir hataya nasıl düştü? Bir çözüm bunu gençlik hatası olarak nitelemekti. Ba-

10. Emeneau, s. 183 ve müteakip sayfalar.
11. Knappert, 1970, s. 30.

zısı bu davranışın önceden buyurulduğunu ve gerçekleşmek zorunda olduğunu söyleyen İbn Abbas'ı referans gösterir. Böylece ilk peygamberin Cennetten Kovulma'da herhangi bir sorumluluğu yoktu.

Üç dinde de Âdem'in günahını azaltmak için sık sık başvurulan bir taktik Havva'nın şeytani rolünü genişletmektir.[12] Fakat ikisinden hangisinin daha fazla suçlanacağı sorusunun yanı sıra hikâyeler, Âdem ile Havva'nın dünyada varoluşlarında mücadele etmek zorunda kaldıkları geri döndürülemez değişimlerden bahsetmek zorundaydı.

Fiziksel Sonuçlar

> Elmas dağının tepesinde yaşarlarken Âdem ile Havva'nın ayaklarına kadar değen uzun saçları vardı. Çıplaklıklarını bununla örterlerdi fakat saçları onları süslerdi de. Ancak yasak meyveyi yer yemez saçları döküldü ve güneşin sıcağını hissettiler, gövdeleri esmerleşti ve yüzleri değişti. Bunun üzerine Tanrı, meleklere onları kovmalarını emretti.[13]

Hikâye anlatıcıları, çabuk çürüyen bir gövdeye doğru bu fiziksel geçişi tasvir ederler, Basra'dan İslami bir örnekte olduğu gibi (onuncu yüzyıl). Âdem, Cennette göz kamaştırıcı güzellikte görünüyordu. Gün ışığı gibi ışıldıyor, gövdesi kristal ışığı gibi, teni safir gibi parlıyordu, etrafı ihtişam bulutuyla çevrelenmişti.[14] Âdem'den daha az parladığından emin birçok Yahudi tefsirciye rağmen Havva da nefes kesiciydi. Dış görünüşlerinin nasıl tamamen değiştiğini gördüklerinden her ikisi de hayrete düştüler.

> Gövdeleri parlak kırmızı sert bir ciltle kaplanmıştı ve haşmet bulutuyla sarmalanmışlardı. Onlara verilen emri ihlal etmelerinden kısa bir süre sonra sert derileri ve haşmet bulutu onlardan alındı, orada çırılçıplak, utanç içinde kaldılar. İnsanoğluna ilk atalarının Cenneti sonsuza dek kaybettiklerini hatırlatması için geriye sadece parmak uçları ve ayak parmakları kaldı.[15]

Etiyopya'dan Hıristiyan bir metne göre, Âdem ile Havva Cennetin nurlu dünyasının bir parçasıydı. Âdem ile Havva nurdan

12. Al-Kisa'i, s. 40; Steenbrink, s. 93 ve müteakip sayfalar.
13. Grünbaum, s. 57; Dähnhardt, s. 226 ve 361. Doğu Avrupa, örneğin birçok Rus, Macar ve Bulgar uyarlaması.
14. Dähnhardt'tan alıntılanan bir Suriye uyarlaması göre, s. 225.
15. Hammer, 1813, s. 25; Ginzberg, s. 74-75; Gorion, s. 71.

varlıklar olarak yaratılmıştı fakat artık o biçimi kaybettiler. Hiç su içme ihtiyacı duymazlardı oysa artık, Cennetten kovulduktan sonra hayvanlara benzediler. İçmek ya da yemek, yorgunluk ve acı çekmek nedir, "vücudun kuruması" ne anlama gelir bilmezlerdi. Âdem artık farkına varıyordu: susuzluk gövdesini sertleştirmişti ve "hayat suyu"nu özlüyordu.[16]

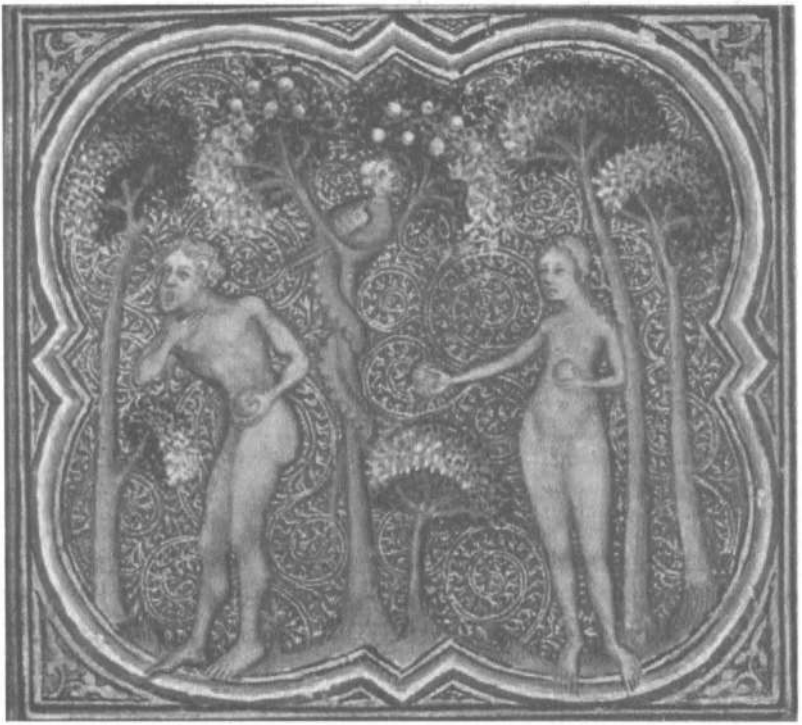
Değişimler, çoğunlukla âdemelması ve reglin başlamasıyla betimlenir. Erkeklerde hâlâ görülebileceği gibi yasak meyve Âdem'in boğazında kaldı. Âdem elmayı neden yutmadı? Bazıları, örneğin Meksikalı Nahua hikâyesindeki gibi, Âdem'in ilk ısırığı aldığı anda Tanrı'nın Cennet Bahçesi'nde aniden görünmesine şaşırıp kaldığını ileri sürer. Kimileri, bir meleğin eliyle Âdem'in boğazını sıktığını anlatır, böylece meyve boğazından aşağı inemedi (Hui, Çin).[17] Bununla birlikte birçok anlatıcı Âdem'in kendi iradesiyle meyveyi yutmadığına inanır. Ortaçağa Batı resimleri Âdem'in boğazını üzüntüyle tuttuğunu gösterir (RESİM 54). Başka bir deyişle ilk insan, en başından beri iyi gelişmiş bir vicdana sahipti.

Ya Havva? Tanrı vardığında meyveyi hemen yuttu ve neticesinde gövdesinde yaratılışında olmayan göğüsler büyümeye başladı (Nahua, Meksika). Bir Cava hikâyesinde İblis, Havva'yı Tanrı'nın buyruğunu tersyüz ederek ikna eder: İblis Havva'ya *khuldi* meyvesini yemezse Cennetten kovulacağını söyler. Eğer yerse katiyen ölmeyecek ve yaşlanmayacaktır. Sadece iki meyve vardır ve Havva hemen birini yer. Tam o sırada içini yoğun bir arzu doldurur, öyle karşı konulmaz bir arzu ki Havva bayılır.

Havva'nın yasak meyveyi yemesi çoğunlukla reglle bağdaştırılmıştır: İşlediği günah yüzünden kadınlar her ay kan kaybeder. Cavalı bir anlatıcı, kadınların çocukları için verdiği sütün de Havva'nın yediği *khuldi* meyvesi yüzünden olduğunu ekler.[18]

Doğruluğu şüpheli, meşhur bir hikâye Havva'nın yılanla birlikte "günaha girdiğini", bazı haham hikâyeleri ise Havva'nın şeytanla (ya da onun yerine yılanla) cinsel ilişkiye girdikten sonra ilk kez regl olduğunu öne sürer: O "kaynağı" açtı ve böylece kirlilik aktı, ayda bir meydana gelen kadın hastalığı ortaya çıktı. Bir Talmut metni ilk güllerin beyaz olduğunu ifade eder. Havva'nın gü-

16. Gadla, *Adam: das christliche Adambuch des Morgenlandes aus dem Athiopischen*, Çev. August Dikman, 1853, s. 18 ve müteakip sayfalar, 35, 57; Dähnhardt, s. 225-227.
17. Taggart, 1983, s. 182; Lie en Luckert, s. 78.
18. "Nahua", Taggart, s. 180; Endonezya uyarlaması için bkz. Steenbrink, s. 118.

54. Âdem boğazını tutarken. Havva ona bir elma daha veriyor. Kanatlı yılan ağaçtan bakar. Minyatür, Livre des Heures, Tournai, 1535.

nahının hemen ardından bu bakire çiçekler kendiliğinden kırmızı rengini aldı.[19]

Yahudilikte regl kanının kirli olduğuna inanılır. Kitab-ı Mukaddes'te yer aldığı üzere: "Âdet gördüğü için kan kaybeden kadın yedi gün kirli sayılacak. Ona dokunan da akşama kadar kirli sayılacak. Âdet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır. Kim kadının yatağına dokunursa, giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Kim kadının üzerine oturduğu herhangi bir şeye dokunursa, o da giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Kadının yatağındaki ya da oturduğu şeyin üzerindeki herhangi bir eşyaya dokunan herkes akşama kadar kirli sayılacaktır. Âdet gören kadının kirliliği onunla yatan adama da

19. Eisenmenger, *Entdecktes Judentum*, 1711, Dähnhardt'tan alıntı, s. 211.

bulaşır. Adam yedi gün kirli kalır ve yattığı her yatak kirli sayılır" (Levililer 15:19-24).

Kuran da erkeklere kadınlar "kirli" olduğu müddetçe onlardan uzak durmalarını tavsiye verir:

> Sana âdet halini de sorarlar. De ki: "O, insana rahatsızlık veren bir haldir. Hayızlı oldukları sırada kadınlardan uzak durun ve onlar temizlenin-ceye kadar kendilerine yaklaşmayın. İyice temizlendiklerinde, Allah'ın emrettiği yerden onlara gidin." Şu bir gerçek ki Allah, çok tövbe edenleri sever, iyice temizlenenleri de sever (Kuran 2:222).

Kuran, âdet görmeyi, Cennet Bahçesi'nde Tanrı'nın emrine karşı günah işlemekle ilişkilendirmez fakat tefsirciler bunda tereddüt etmedi. Kuzey Nijerya'dan İslami bir İgala hikâyesinde şeytanın, ilk erkek ve kadın arasında, kadının ilk "kirlenmesi"ne yol açan trajik bir münakaşaya nasıl sebep olduğunu açıklar:

> Tanrı mutlu mesut yaşayan sadece bir kadın ve bir erkek yaratmıştı, bir gün erkek dışarı çıktıktan sonra şeytan kadını ziyaret etti. Onu baştan çıkarmak için sordu: "Kocanın nerede olduğunu ve senden uzakta ne yaptığını gerçekten biliyor musun?" Kadın başını iki yana salladı. "Başka bir kadın var" dedi şeytan, "ve onu görmeye gidiyor".
> Kadın buna inanmadı. "İmkânsız" dedi. "Çünkü Tanrı'nın yarattığı tek kadın benim." Vesselam, şeytan bir aynayla geri döndü ve dedi ki: "Bak, sen buradasın, bu ise kocanın peşinden gittiği diğer kadın." Rakibini gören kadın sinirlendi ve böylece aynadaki kadın da sinirlendi: şeytan aynayla çekip gidene kadar tartışmayı sürdürdüler. Erkek eve gelir gelmez kadın büyük bir tartışma başlattı. Kadın ve erkeğin her ikisi de çok sinirlendi ve sonunda erkek öfkeyle Tanrı'nın onlara yememesini söylediği zehirli meyveyi kopardı. Tam meyveyi yutacakken aniden onun yasak meyve olduğunu hatırladı. Meyve boğazından aşağı yarıya kadar indi ve bugün hâlâ bulunduğu yer burasıdır. Ancak kadın da meyve koparmıştı ve o tamamını yuttu, sonucunda olan budur: Meyve kadının rahmini açıverdi ve kadın böylece aybaşı görmeye başlar.[20]

İlk yiyen erkek olmasına rağmen âdemelmasının kanıtladığı gibi o daha iyi bir karaktere sahiptir. İnkâr edilemez bir şekilde daha uyanık bir vicdana sahiptir, oysa gerçekte erkeğinin öfkesini kışkırtan kadın tüm meyveyi yalayıp yutar ve bunun için o zamandan beri tüm kadınlar aybaşı görmek zorundadır.[21]

---

20. *Black Orpheus*, 1958, s. 6.
21. *Black Orpheus*, 1958, s. 6, kadın korkusunu ifade eden, kadınlara yönelik suç ve ceza ile kadının reglini ilişkilendiren hikâyeler için bkz. henüz İngilizce'si olmayan

Cennetten Kovulma'nın sonuçları üç dinde de büyük ölçüde benzerlik gösterir. Mükemmel yaşam ve kusursuz beden rüyasından uyanan Âdem ile Havva, kendilerini zor bir hakikatin içinde bulur. Fiziksel açıdan cezalandırılır ve kusursuz güzelliklerini yitirirler. Sadelikle donanırlar ve sıradan insan vücutlarıyla Cennetten gitmeye zorlar. O andan itibaren bilgelikleri sınırlı ve güçleri sonlu olacaktır. İnsanın dindarlığı sınıfta kalmıştır ve Cennet sonsuza dek kaybedilir. Mahşer Günü'ne kadar tüm insanlar ilk atalarının yaratıldığı maddeyi veren yeryüzünde ölmeye mahkûm edilecek.

Hayvanların Cezalandırılması

Kitab-ı Mukaddes'ten bir hikâyede üç fail –yılan, Havva ve Âdem– sırayla cezalandırıldı. Yılan, tüm evcil ve vahşi hayvanların en lanetlisi sayılarak bacaklarını kaybetti. Hayatı boyunca artık kendisine besin de sağlayacak toprakta sürünmesi için lanetlendi, oysa Cennette nefis yiyeceklerin sefasını sürmekteydi. Âdem'i öldürmek ve Meryem'le evlenmek istedi lakin o andan itibaren nefret onu kadından ayrı koyacaktı (Yaratılış 3:8-24).

İbranice bir metne göre Tanrı ona karnının üzerinde gitmesini söylediğinde melekler aşağı gelip onun ellerini ve ayaklarını kestiler, yılanın çığlığı yeryüzünün bir ucundan bir ucuna havayı delip geçti. Ya da Tanrı yılanın bacaklarının öylece düşmesini sağladı.[22]

Yılan ve şeytanla ilişkisi, hikâyelerde bu hayvanın cezalandırılması konusunda insanın hayal gücüne ilham verdi. Yedinci ve on birinci yüzyıl arasında Arapça'dan Etiyopyaca'ya tercüme edilen bir Hıristiyan metni olan Etiyopyalı Âdem Kitabı, Cennetin bu en güzel hayvanının nasıl toprağın üzerinde kendi kendine süründüğünü uzun uzadıya betimler, eskiden kendisine hayranlık duyan hayvanlar tarafından görmezden gelinir. Bundan sonra hiçbiri onunla aynı kaynaktan su içmek istemedi çünkü ağzı Tanrı'nın lanetiyle zehirlenmişti.

Kitab-ı Mukaddes'te yılan kendini hiç de müdafaa edemez, diğer hikâyelerde Âdem ile Havva'nın Cennetten kovuldukları sıra-

---

ama Hollandaca, Polonyaca, Macarca ve Korece baskıları mevcut kitabım In the Begining There Was None: How the First Humans Came into Being, "Blood", Bölüm 9.

22. Yalkut Shimoni, Wünsche'de alıntı, 1906, s. 60-61; Dähnhardt, s. 217.

da rastladıkları sinirli bir canavara dönüşür. Kibirli ve gözünü kan bürümüş bir halde kuyruğunun üzerinde dikilerek, Âdem eli ayağı titreyerek seyrederken sinirli sinirli Havva'ya yaklaştı. Canavarı cesaretle kuyruğundan yakaladı fakat çileden çıkmış hayvan yere kapaklanan Âdem ile Havva'yı yakaladı:

> Sonra Tanrı yılanı onlardan ayıran ve ayağa kalkmaları için onlara yardım eden meleğini gönderdi. Sonra Rab yılanla konuştu: "Seni ilk önce kaygan yaptım ve karnının üzerinde yürümeni sağladım fakat dilini senden hâlâ almamıştım. Bundan sonra sen ve senin soyun dilsiz ve suskun olacaksınız."[23]

Tanrı, yılanın dilini parçalara ayırdı ve böylece dili çatallı hale geldi. Başka bir cezaya göre de Âdem ile Havva Cennetten ayrılırken onlar için hazırlanan elbiseler yılan derisinden yapılmıştı. Bir Al-Kisa'i hikâyesinde, "melekler onu bacaklarının biçimi bozuluncaya kadar karnının üzerinde sürükledi. İnce, sakat ve konuşma yetisinden yoksun hale geldi." İbn Abbas'ın deyişiyle: "Aslında bana göre bir yılanı öldürmek bir kâfiri öldürmekten daha iyidir."[24] Buna kim katılmaz ki?

Bazıları, Şeytan Havva'yı yasak yiyeceği yemeye kışkırtırken Cennetteki hayvanların Düşüş'ü önlemeye neden yardım etmediklerini merak eder. Bu hikâyede, kürsüde bir sepet dolusu gözleme vardır. Daha önce bahsi geçen Hindistan'a ait Kota hikâyesi, hayvanların Tanrı'ya gözlerini Âdem ile Havva'dan ayırmayacaklarına dair yemin etmelerine rağmen neden müdahale etmediklerini açıklar. Ne yazık ki yeminleri Şeytan Cennete girdiği an uçup gider ve Düşüş'ten sonra Tanrı hesap vermeleri için hayvanları çağırır. Cezaları, hâlâ sahip oldukları belli fiziksel özellikler ve nitelikler olur. Bundan başka Tanrı hayvanların boğazlarından küçük dillerini de alır ve insanlar ile hayvanların Cennette sahip oldukları ortak dili kaybetmelerinin nedeni budur.[25]

Eğer Düşüş önlenseydi, insanoğlu tüm görkemli nitelikleriyle deve şeklindeki yılandan faydalanabilirdi. Birkaç yılan aracılığıyla ev halkının tüm yükü alınabilirdi. Bu bizim için gümüş, altın, kıymetli taşlar ve inciler değerinde olacaktı. Ne yazık ki yılanın

23. *Gadla Adam*, 1853, s. 22; Dähnhardt, s. 218-219.
24. Gorion, s. 75-77; Ginzberg, s. 80; Al-Kisa'i, *Peygamberlerin Hikâyeleri*, s. 46-47.
25. Emeneau, s. 187-189; Sidersky, s. 16; Dähnhardt, 219.

görkemli nitelikleri sadece bu güzel varlığı değil, aynı zamanda insanoğlunu da kendi mahvoluşuna sürükledi.[26]

Şeytanın suçortağı tavuskuşu da zalimce cezalandırıldı. Bir Arap hikâyesinde Cebrail bu kibirli varlığı Cennetten kelimenin tam anlamıyla sürükleyerek kovar, başından tacını alır ve her iki taraftaki kanatlarına geçirilmiş birkaç tüy hariç tüm tüylerini koparır. Tatlı sesi artık boğuktur, bacakları siyah ve çirkindir. O zamandan beri tavuskuşu çirkin bacaklarına her baktığında Cennette İblis'e yardım ederek Tanrı'ya ettiği ihaneti hatırlar. Bir İspanyol atasözü bu cezaya atıfta bulunur: "Tavuskuşu bacaklarına baktığında çalım atarak yürümeyi keser." İslam sanatında, Cennetteki Âdem ile Havva'nın resimleri çoğunlukla tavuskuşunu yılanla zaman geçirirken gösterir, Batı Afrika'da da bulunan (RESİM 21A) meşhur bir Fas baskısında görülebileceği gibi.

Yılan, tavuskuşu ve şeytan yeryüzüne sürgün edildi ve İblis "umutsuzluğun şeytanı" seviyesine indirgendi.[27] Peki ya Âdem ile Havva?

Âdem'in Elbiseleri

Âdem ağaçtan yaprak toplamaya çalışıyordu fakat bir ağacın diğerine "Tanrı'ya ihanet eden hırsız buraya geliyor. Hayır... yapraklarımdan uzak dur" dediğini duydu. Sadece incir ağacı yapraklarından almasına izin verdi çünkü incirin kendisi yasak meyveydi. (İbranice)

Âdem buğday tanesinin tadına baktıktan kısa bir süre sonra tacı başından uçup gitti, yüzükleri parmaklarından sıyrıldı, Âdem ile Havva'nın, ikisinin de üzerindeki her şey düştü –elbiseleri, mücevherleri, takıları. Üzerlerinden düşen her nesne şöyle haykırdı: "Ah Âdem! Ömrün boyunca acı çek ve ıstırabın büyük olsun! Yeniden Diriliş gününe kadar esenlikler dilerim, Tanrı'ya, sadece itaat edenleri, mütevazı kulları örteceğimize dair bir ahdettik."
Utanç duyarak kocaman yaprakları (insanların tabak olarak kullandığı) kopardılar, saplarla dikip bellerini örttüler ve Tanrı'nın huzuruna çıktılar. (Kota, Hindistan)

Âdem çıplaktı ve Cennetin sakinlerinden utanarak her yöne koşturup duruyordu. Bunun üzerine Cennetteki bir ağaca gitti ve üç yaprak aldı...

26. Bin Gorion, s. 80; Ginzberg, s. 71 ve müteakip sayfalar.
27. Peiner, 1821, s. 215 ve müteakip sayfalar.

> Bir yapraktan örtü ve diğerinden başı için bir şapka yaptı. Üçüncü yapraktan da bir elbise yaptı.[28]

Birçoğunun gözünde incir yaprağı mecburi bir giysidir. Bir haham metnine göre Tanrı, Düşüş'ten sonra Âdem'in kutsal kıyafetlerini ve Havva'nın dürüstlüğünü aldı. Bazı hikâyelerde Havva hiç yaprak bulamaz çünkü tüm ağaçlar, onu yasak meyveyi yerken gördükleri anda yapraklarını kendiliğinden dökmüştür. İslami bir hikâyede incir yaprağı sadece Tanrı'nın yüce iradesi üzerine seçilmeye istekli olur.[29]

Bazı Doğu Avrupalı hikâye anlatıcıları, Âdem ile Havva'nın vücutlarının aslında tamamen kılla kaplı olduğundan lakin yasak meyveyi koparmalarından sonra tüm o kılların aniden dökülmeye başladığından bahseder. Tanrı'nın sesinin onları çağırdığını duyduklarında ürküp kendilerine sarıldılar, bir elleriyle kafalarını, diğeriyle mahrem bölgelerini örttüler. Bu yüzden bu bölgelerde biraz kıl uzamaya devam eder (Bulgaristan). Yunanlı bir hikâye anlatıcısına göre elbise yapmak için ağaçtan yapraklar koparırlar: Âdem iki tane aldı ve kendi önünü örttü, böylece testisleri artık görünmeyecekti ve bu basit elbiseyle Tanrı'nın huzuruna çıktılar.[30]

Cennettin kaybedilişi bitkiler, ağaçlar ve hayvanlarla başladı – Cennetin tüm bu iyi varlıkları Âdem ile Havva'yı görmezden gelmeye başladı, aşağıdaki İslami hikâyede olduğu gibi:

> Bahçe'deki tüm canlılar hasım oldu, ipek çadır kendini kapattı, böylece içeri giremediler ve Maymun adlı at üzerine binilmesine izin vermedi. Sonuç olarak, günahlarının akıbetinden kaçamadılar. Havva'nın yüzü dağınık saçlarıyla kaplandı, Âdem sarmaşıklara dolandı. Aniden havaya fırlatıldılar ve güçlü bir rüzgâr onları uzağa, Cennet Bahçesi'nin dışına ve aşağıya, yeryüzüne savurdu.[31]

Üryan Âdem, Cennetin dışına doğru ilerlerken, ilkin, kendisine dik dik bakan ve onu azarlayan bir dizi meleği geçmek zorunda kaldı, merhamet için ısrarla yalvardığı sırada yaptığının bedeli çoktan belirlenmişti ve bu yüzden kaçınılmazdı:

---

28. Bin Gorion, s. 75; Al Kisa'i, s. 41; Emeneau, s. 185; Steenbrink, s. 55.
29. Ginzberg, s. 79, 96. Bkz. Stone, 1996 ve 1999; Al-Kisa'i, s. 45.
30. Knappert, 1985, s. 37-38; Geller ve Schipper, "Badalanova", 2008, s. 282; Stone, 2002, s. 100.
31. Knappert, 1985, s. 37-38.

> Melekler bakışlarını çırılçıplak Âdem'e dikmiş ve dehşete kapılmışlardı. "Tanrımız, Yaratıcımız, bu Âdem mi, senin yarattığın mucize? Nasıl sıradan ve küçük! Onu ölümsüz kılma fakat merhamet göster ona, ah Yüce Bağışlayan." Bunun üzerine Âdem sağ elini başının üstüne, sol elini göbeğinin üzerine koydu ve gözyaşları yanaklarından sular seller gibi aktı.

Ardından Tanrı hesap sormak için Havva'yı çağırdı. Havva kendini uzun saçlarının ardına saklamaya çalıştı ama başaramadı. Tanrı'nın huzuruna aciz ve mahcup çıkmak zorunda kaldı. Güzel elbiseleri yok olmuştu ve üzüntüden harap olmuş hissediyordu. "Buradayım, Rabbim ve Efendim" dedi. "Acı içindeyim ve çıplağım. Cennetteki hiçbir şey beni örtemeyecek, Kâinatın Efendisi."[32]

Kitab-ı Mukaddes'teki bir hikâyede Âdem ile Havva, Cennet Bahçesi'nde farkında olmaksızın çıplaktılar ve Avrupa hikâye ve resminde genellikle Düşüş'ten sonra bir iki parça bir şey giyerler. Halbuki Doğu-Ortodoks ve İslami kaynaklarda Cennette gösterişli elbiseler giyerler. Cenneti terk etmek zorunda kaldıkları an bunları kaybederler. Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman yazar ve sanatçılar, kendi gözde tefsirlerini ve dinin yapısına ilişkin görüşlerini, bazen göze çarpan farklılıklara dikkat çekerek işlediler.

Utanç duydukları ilk esnada Âdem ile Havva kendilerini incir yapraklarıyla alelacele örttüler fakat ardından Kitab-ı Mukaddes der ki: "Efendimiz Tanrı, erkek ve karısı için hayvan derisinden kıyafetler yaptı." Ortaçağa ait olağanüstü bir resim, Tanrı'nın ayı postunu onların omuzlarına nasıl bıraktığını gösterir (RESİM 55). Bağışlamanın açık bir işareti. Fakat Âdem ile Havva, günah işlemelerinin ardından Tanrı'nın Âdem'i ikaz ettiği gibi neden hemen ölmediler? Cevap aslında öldükleridir: Meleksi ölümsüz bedenleri çok sınırlı niteliklere sahip ölümcül bedenlere dönüştürüldü. Bazı hahamlar, Âdem ile Havva'nın "Cennetin parlak elbiseleri"nin yerini deriden giysilerin aldığını gördü, ayrı bir elbise gibi değil, insan eti olarak, o andan itibaren her canlının ölmek zorunda kalacağı ölümcül bedenler anlamına gelen "çürüyen deri"den elbiseler.

32. Al-Kisa'i, s. 46-47.

55. Cennetten Kovulmalarının ardından (sağda), Tanrı, Âdem ile Havva'ya hayvan derisini giydiriyor (solda). Minyatür, Livre des Heures, Tournai, 1535.

Cennet Bahçesi kutsal bir yerdi ve Âdem'in Cennetteki asil elbisesi, peygamber ve din adamı konumuna uygundu. Asillere ve din adamlarına özgü elbiselerinin günah işlemesinin hemen ardından çıkarılması, Cennetten Kovulma'dan önce ve sonraki konumu arasındaki farka işaret eder. İlk dönem Hıristiyanlıkta Âdem'in görkemli elbiseleri tartışmalarda belli bir yere sahipti. Âdem ile Havva, Cennet Bahçesi'nden ölümlü bir bedenin elbiseleri içinde sürgün edilmişti. Paskalya sabahındaki vaftiz töreninde, bir Hıristiyan soyundurulup suya sokulmalıydı. Vaftiz edilen kişiye, gelecekte yeniden diriliş zamanında giyeceği, ölümsüzlük elbiselerini simgeleyen beyaz bir giysi veriliyordu. Bu Hıristiyan bakış açısına göre son, başlangıcın kusursuzluğunu sürdürür.[33] Hıristiyan tefsirler Yahudilerde de sonsuz Cennete dönüş (illa da Cennet Bahçesi'ne denk olması gerekmez) mümkündür. Bu İslamiyet'te de geçerlidir.

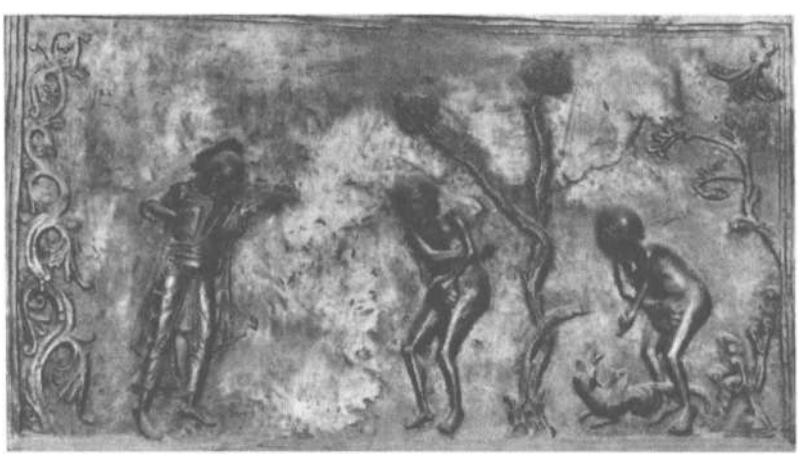
Cennetin Kaybının Resmedilmesi

Sayısız sanatçı Âdem ile Havva'yı, Cennetin kaybından önce ve sonra, elbiselerle ve çıplak olarak tamamen değişik resimlerde tasvir ettiler. Yunan ve Rus-Ortodoks ikonaları, Cennet Bahçesi'ndeki Âdem ile Havva'yı sürgün edildiklerinde kaybettikleri asil

33. Anderson, 2001, s. 130 ve müteakip sayfalar ve s. 153, müteakip sayfalar; H.S. Benjamins, "Paradasicial Life: The Story of Paradise in the Early Church", *Luttikhuizen*, 1999, s. 153-167.

kaftanlarla gösterir. Çoğu İslami resimde ve Etiyopya'daki Hıristiyan fresk ve resimlerinde Âdem ile Havva, sadece görkemli giyinmiş değillerdi zira çoğu kez taç da takıyorlardı. Doğu-Ortodoks resim geleneği mevkilerinin önemli değişimini yansıtır: Cennetin prenslere layık kusursuz giyimli sakinlerinden hemen hemen örtülü insanlara. Ortaçağ Batı sanatında Âdem ile Havva Cennette çoğunlukla çıplaktır.[34]

Hıristiyan sanatında Âdem ile Havva hikâyesi insanlığın Hz. İsa tarafından kurtarılmasıyla ilişkilendirilir. Örneğin Almanya'daki Hildesheim Katedrali'nin (1015 civarı) bronz kapıları, sekiz yatay rölyefte iki dizi halinde her iki hikâyeyi de sunar, her bir yaratılma sahnesi bir kefaret sahnesine bağlanır. Biri Âdem ile Havva'nın günah işlemesini tasvir eder. Tanrı kolunun altında bir kitapla ortaya çıkar ve suçlu olarak Âdem'i işaret eder. Zavallı Âdem, sağ eliyle arkasında duran Havva'yı işaret ederken, sol elindeki incir yaprağıyla cinsel organını örter. Havva, sol elindeki incir yaprağını karnına bastırırken sağ eliyle kararlı şekilde yılanı işaret eder; burada ayakları ve kanatları olan, kuyruğu Havva'nın ayakları arasında kıvrılan bir ejderhadır (resim 56).

56. Tanrı, Âdem, Havva ve yılanı edepsizlikleri nedeniyle suçluyor. Kapı panosu, Hildesheim Katedrali, Almanya, 1015.

34. Arnold, 1965, s. 104. Jeffrey M. Bradshsw, "The Nakedness and the Clothing of Adam and Eve", http://www.Meridianmagazine.com/articles/100304nakedness.html.

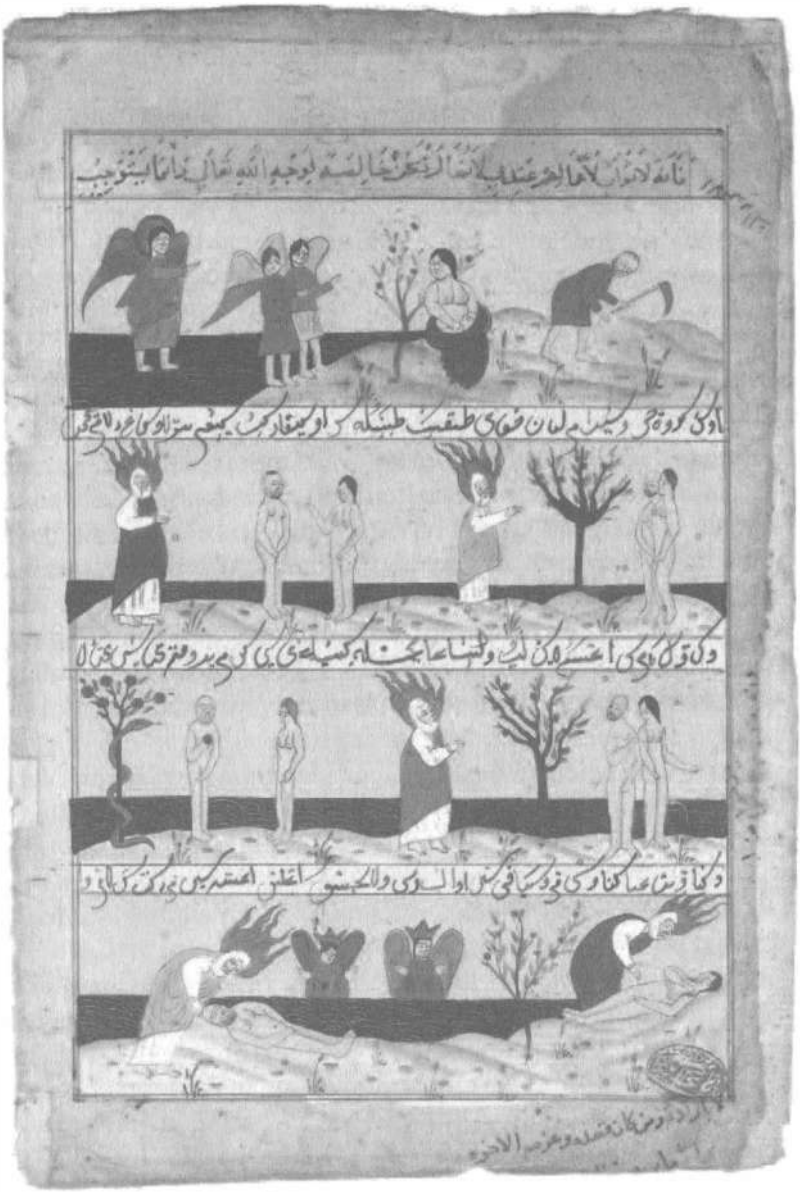
Cennetten Düşüş ve sürgün edilme, Âdem ile Havva'yı elma ağacının her iki yanında, her nedense Havva'yı Âdem'den daha küçük tasvir eden sayısız Hıristiyan Batılı sanatçıya ilham verdi. Yılan, ağaç gövdesine dolanır ya da onları beklemek için yeşilliklerin arasına yarı görünür vaziyette uzanmaktadır. Sürüngen sık sık insani vasıflar üstlenir; çoğunlukla kadın başı ve memeleri olur. Havva meyveyi doğruca yılanın ağzından ya da elinden alır ve Âdem'e kendi eliyle verir. Nadiren de Âdem ile Havva, ikisi birden meyve dolu dallara uzanır. Her ikisi de ağacın bir yanında durduklarında genellikle Havva ağaca daha yakın olur: yanında elma ya da yılanla, Rembrandt'ın ünlü gravür örneğindeki gibi (resim 56).

Bazı sanatçılar ağacı, Jan Brueghel'in resmindeki (1612) gibi, insanoğlunun ıstırabının başladığı bitki ve hayvanlarla dolu güzel bir bahçeye yerleştirdi. Âdem ile Havva sadece arka tarafta belli belirsiz görünürken, hayvanlar ön tarafta barışçıl bir uyumla yaşamaktadırlar: Düşüş'ten önceki zaman. Brueghel'in arkadaşı Peter Paul Rubens'le resmettiği bir başka meşhur tabloda, sadece hayvanlar tasvir edilmez, aynı zamanda belirgin bir biçimde Âdem ile Havva'nın Düşüş'ü de betimlenir. Bu tabloda, hayvanlar birbirlerine karşı yüz yüze özel bir konumda yerleştirilerek dünyevi hayatın gündelik ölüm kalım mücadelesi ilan edilir, örneğin Havva'nın dizinin dibindeki kedi ve köpek (RESİM 18).

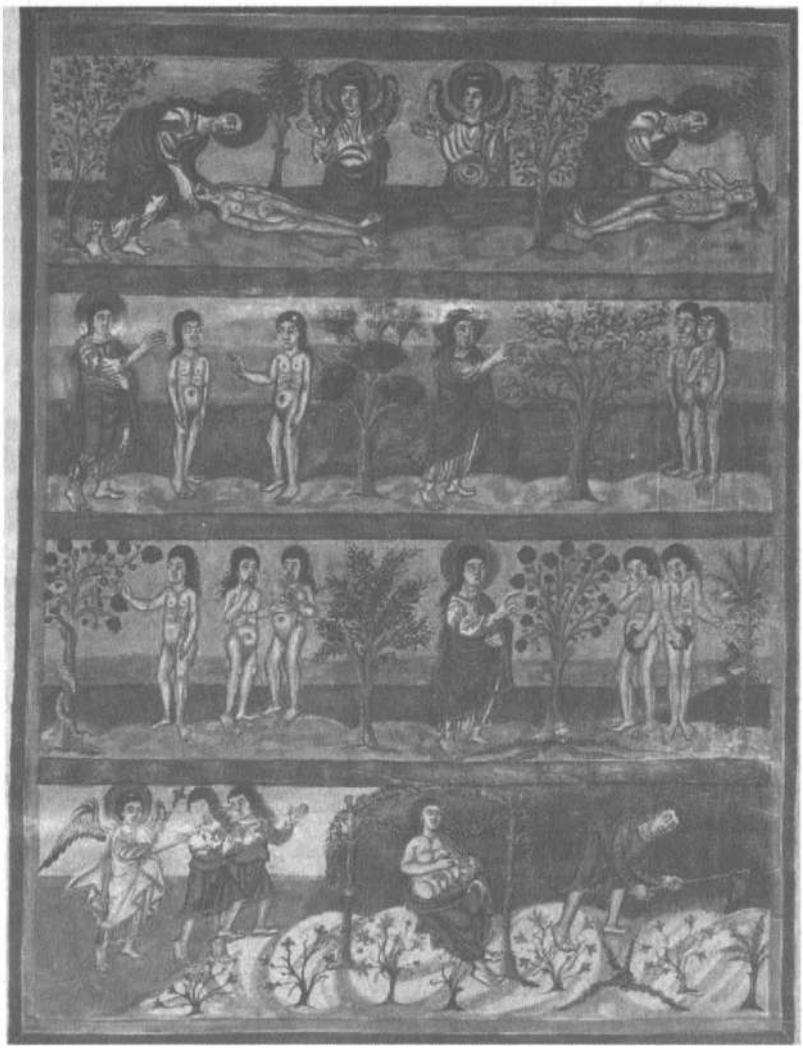
Albrecht Dürer ünlü "Düşüş" gravüründe (1504) aynı yöntemden yararlandı. Havva elmayı doğrudan yılanın ağzından alırken ve Âdem'in eli Havva'ya doğru uzanırken, kuyruğu Havva'nın sağ ayağına dolanmış bir kedi, kuyruğu Âdem'in ayak çukuruna değen küçük masum bir fareye saldırmaya hazırdır. Her iki resimde de hayvanlar arasında barış hâlâ hüküm sürer fakat netice bellidir. Kanada geyiği, karaca ve diğer geyik benzeri hayvanların simgesel bir anlamı vardır: Erkek geyiklerin boynuzlarının kırılınca yeniden çıkması, Hz. İsa'nın ölümüne ve yeniden dirilmesine atıfta bulunur (resim 32).

Daha sonra bir tür karikatür serisi popüler oldu. İstanbul'da Müslüman sanatçı Tolga Ayvazlar'ın, on altıncı yüzyıldaki aslından kopyaladığı bir yirminci yüzyıl karikatürünü buldum (RESİM 57). Tanrı'nın, Âdem ile Havva'yı ayrı ayrı kendi suretinde yarattığı anlardan itibaren birbirini takip eden sahneler. Son resimde çıplak ve cansız halde yerde yatıyorlar. Bir kaburgadan

yaratılma söz konusu değil. Üzerinde uzun beyaz bir kaftan ve renkli bir tunikle Tanrı, parlak bir hale içinde sakallı başını Âdem ile Havva'nın üzerine eğerek onlara can verir. İki melek beğeniyle seyreder. Âdem'in elinde kırmızı meyvenin olduğu bir sahnede yılan ortaya çıkar: Önce Âdem yer. Kendini ağaçtaki yılana yaklaşmış bulur. Diğer resimde Havva Âdem'i ayıplar. Daha sonraki bir resimde Âdem ile Havva kovulmuştur ve yarı çıplak Havva kucağında ilk çocuğuyla yerde otururken, sefil bir elbise giymiş Âdem toprağı kazıyordur. Karikatür serisi ortaçağdan benzer bir Batılı resim serisini hatırlatır: Moutier Grandval'ın Kitab-ı Mukaddes'inde neredeyse aynı sayfa vardır (RESİM 58). Benzerlikler dikkat çekicidir fakat konular öyle tanıdıktır ki aslının nereden geldiğini bilmek imkânsızdır.

57. "Âdem'in hikâyesi", aşağıdan yukarıya.
Yirminci yüzyılda, Tolga Ayvazlar tarafından on altıncı yüzyıldaki aslından kopyalanmış.
Mürekkep, suluboya ve altın yaldızlı boyama, İstanbul.

58. Âdem ile Havva'nın çizgi sahneleri, yukarıdan aşağıya.
Sanatçı bilinmiyor, Moutier-Grandval Bijbel, 840.

Batılı birçok sanatçı, Lorenzo Ghiberti'nin daha önce bahsedilen Floransa'daki bronz Cennet rölyefindeki gibi (resim 13) arka planda tasnif edilmiş sayısız küçük sahnenin çevresinde bir tek ana sahne seçti. Âdem ile Havva'nın Cennet Bahçesi'nde tasvirine bir başka örnek de Lucas Cranach'ındır (RESİM 59). 1536'dan

bu yağlıboya tablonun ana konusu, Tanrı'nın Âdem ile Havva'yı yasak meyveyi yememeleri konusunda uyarmasıdır. Solda yılan, Âdem'i meyveyi yemesi için ikna etmekle meşgul Havva'nın yakınında, kuyruğu üzerinde, dümdüz dengede duruyor. Sağda Âdem ile Havva, çalıların arkasında kendilerini Tanrı'nın her şeyi gören gözlerinden gizliyorlar. Sol tarafta daha geride, kılıçla arkalarından koşan kırmızılı bir melek tarafından kovuluyorlar. Ön tarafta hayvanlar sembolik anlamlarla tasvir edilir: örneğin barışçıl aslan, yeniden dirilişin ölüm üzerindeki zaferine atıfta bulunur, asil tek boynuzlu at Hz. İsa'yı temsil ederken iki balıkçıl Havva'nın ölümcül merakını simgeler.[35]

59. Tanrı, Âdem ile Havva'ya yasak meyveyi tanıtıyor.
Arka plan hayvanların olduğu diğer sahnelerle çevrili. Lucas Cranach, 1536.

Batı Rönesans sanatında Havva uzun saçlı seksi bir kadına ve Âdem çoğunlukla sakallı ve bıyıklı, güçlü kuvvetli bir erkeğe dönüştü. Her ikisi de Cennette genellikle çıplaktır. Tanrı'nın yaratılan ilk insanın huzurunda diz çökmeleri için meleklere emir ver-

35. Güzel sanatlarda Âdem ile Havva'yla ilgili daha fazla bilgi için bkz. örneğin Kirchner, 1903; Esche, 1957, Trapp, 1968.

diği bir sahnede Âdem'in çıplak gösterildiği, bazı İslami örnekler vardır (resim 22).

Etiyopya'dan Hıristiyan bir freskte, Âdem ile Havva (Etiyopya geleneğinde kadife bir elbise giyen) zengin bir gelin ve damada benzer. Tanrı'nın her şeyi gören gözü tarafından korunurlar. Elbiseleri hayvanlara hükmettiklerini gösterir ve başlarındaki taç hükümranlıklarının bir simgesidir. Mendil bile mevkilerinin bir işaretidir.[36] Düşüş'ten sonra Tanrı'nın sureti, İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'nın üzerindeki bir ışık çemberi içinden görünür. Ağacın dibindeki cezalı yılan, bacakları olmadan yolunu bulmak zorunda kalır. Çiçeklerle dolu bir kırda yaşayan Havva şimdi yapraklardan bir etek giymiş yüzünü elleriyle örtmektedir, onun kadar sefil giyinmiş Âdem, bu trajedinin asıl faili olarak Havva'yı işaret eder.

60. Sarışın Âdem ile Havva. Başta asil daha sonra sefil kıyafetler içinde, sol taraflarında şeytan, yılan ve diğer hayvanlar. Fresk, Enda Iyesuskerk, Aksum, Etiyopya.

İstanbul'dan, daha eski bir Osmanlı resminde şık kıyafetler, yapraktan yapılma küçük eteklerle yer değiştirmiştir. Şaşkın Âdem ile Havva Cenneti el ele terk ediyor (RESİM 61). Yaklaşık 1610 yılına ait bu İslami resim, Sultan I. Ahmet için yapılan ve ona adanan, geleceği söyleyen bir kitap olan *Falname*'dendir.

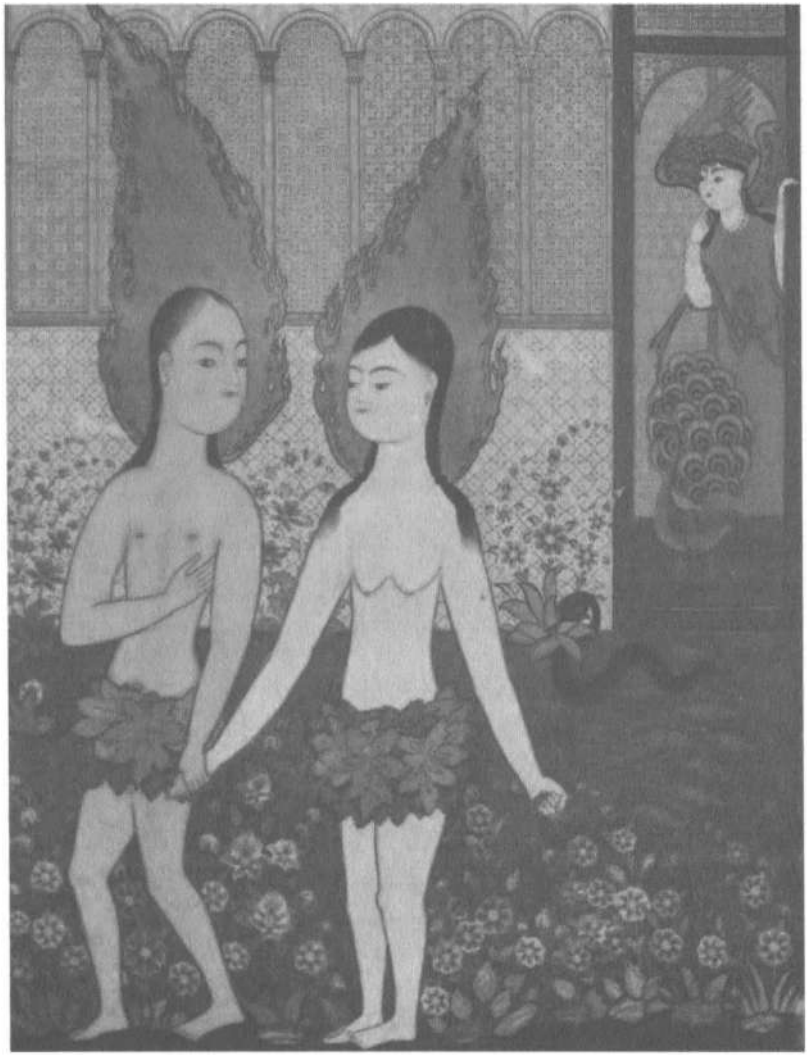
36. Etiyopya, Hıristiyan gelenekleri hakkında bilgi için Leah Niederstadt'a teşekkürlerimle.

Âdem ile Havva'nın arkasındaki yılan, ağzında yeşil bir dalla yerde sürünmektedir. Kapının ağzında tüyleriyle çalım atarak yürüyen suçortağı tavuskuşunu da aynı kader beklerken o Cennetten çoktan kovulmuştur.[37]

Bazı Batılı Hıristiyan sanatçılar mutaassıplıktan dolayı Âdem ile Havva'nın cinsel bölgelerini, daha onlar Cennet Bahçesi'nde masum masum gezinirken bile dallarla veya yapraklarla örterler. Paris'teki Notre Dame'ın ön cephesindeki taş rölyefe kazınan meşhur bir sahnede Tanrı, Havva'nın bedenini Âdem'in vücudu içinde yaratırken uyumakta olan Âdem zaten bir incir yaprağıyla süslenmiştir.

Bazı durumlarda yapraklar, sanatçıdan bağımsız yapıtlara eklenirdi. Floransa'daki Brancacci Şapeli'nde on altıncı yüzyılın sonlarında, muhtemelen çıplaklığı itici bulan III. Cosimo de Medici'nin ricasıyla, Masaccio'nun *Âdem ile Havva'nın Cennetten Kovulması* freskine olan buydu. 1980'lerdeki restorasyonu sırasında yapraklar çıkarıldı ve fresk asıl haline geri döndü (RESİM 62). Masaccio, ilk çiftin korku ve üzüntüsünü yakalamayı başardı. Kurtulma umudunun ötesinde, Âdem kendi çıplaklığını unutup gözyaşlarını gizlemek için yüzünü elleriyle örter. Havva sağ eliyle göğüslerini sol eliyle de cinsel organını kapatır, utanç duymadan ağlıyordur, ağzı açıktır ve gözleri kederine ihanet ediyordu.

37. Bu dal, sonsuzluğu arayan bir kahramandan hayat bitkisini çalmayı başaran yılanla ilgili eski bir Mezopotamya hikâyesine atıfta bulunur. Bu konuda en iyi bilinen hikâyelerden biri Babillilere ait Gılgamış destanıdır. Birçok kültürde yılan ölümsüzlüğü temsil eder çünkü deri değiştirir –yenilenme ve yeni hayat olarak açıklanan bir olgu– Yaratılış'ta gösterilenden aslında çok farklı bir yılan. Buradaki tasvir, hikâyelerin ve resimlerin nasıl çokkültürlü etkilere maruz kaldığını gösterir.

61. Cennetten Kovulma, Osmanlı Falnamesi'nden, 1610 civarı.

62. Umutsuz Âdem ile Havva, üzerlerindeki bir melek tarafından tehdit ediliyor. On altıncı yüzyıldaki uygulamada hiç yaprak yok. Tomasso Masaccio, Floransa, 1425.

Minyatürler, gravürler, oyma baskılar ve tablolar Âdem ile Havva'yı Cennetten kaçarken gösterir, parlayan kılıcıyla bir melek tarafından korkutulurlar, utançla cinsel organlarını gizler, başlarını tutup ellerini kuvvetlice sıkarlar: tüm umutlarını kaybetmişlerdir.

Hıristiyan ortaçağda, Âdem ile Havva'nın çıplak görünümü uygun bulunmadı: insanlar bu resimlerden çıplaklığı öğrenebilirdi. "Çıplak" ve "şehvetli" kelimeleri ister istemez eş tutuldu. Eski Hıristiyan sanatı, Tanrı'nın buyruğuna tevazuyla itaat eden örnek karakterler gösterdi çoğunlukla.[38]

On beşinci yüzyıl sonu ve on altıncı yüzyıl başlarına dek, ilk çiftin cinsel organlarını vurgulayacak resimlerin üretilmesine pek ilgi gösterilmedi.

İnsanların kültürel ve tarihsel şartlarına bağlı olarak sanatta çıplaklık suçluluk duygusunu kışkırtabilir ya da erotik tecrübelere yol açabilir; sonunda akıl karıştırıcı bu mana bir tabuya dönüştü. Kimileri çıplak vücudun temsilini, kusursuz yaratılışa ve henüz kaybedilmemiş Cennete melankolik bir özlemle ilintili bir coşku, güzellik olarak tecrübe edebilir.

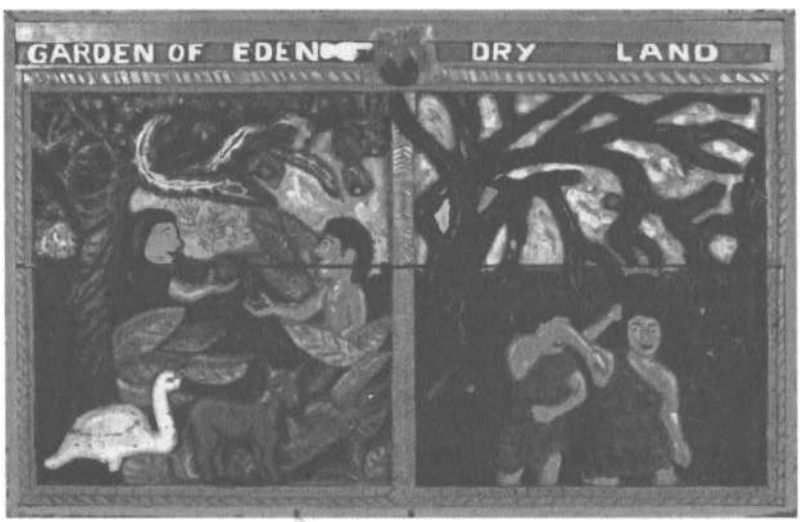
Baskının icadından sonra Âdem ile Havva resimleri, önce Avrupa'da, daha sonra da dünyanın diğer bölgelerinde yaygınlaştı. Ortaçağın son dönemlerinden itibaren ölüm bir karakter olarak sahneye girdi, örneğin Hans Holbein'in meşhur oyma baskısındaki gibi (resim 63). Orada sadece, başlarının hemen üzerindeki bir bulutta alevli kılıcıyla bir melek yoktu, önlerinde korku vermede ondan aşağı kalmayan Ölüm, onlara o andan itibaren her canlıyı kemiklerine kadar soyacağını hatırlatıyordu.

63. Âdem ile Havva bir melek tarafından kovuluyor ve Ölüm, Dünya'ya kadar onlara eşlik ediyor.
Hans Holbein, 1526.

38. Âdem ile Havva ve Düşüş'ün resmedilmesine ilginç bir bakış için bkz. Trapp, 1968.

8
Dünya'da Hayatta Kalma

64. Cennet Bahçesi'nden ıssız Dünya'ya. Beyaz bir el yasak meyveyi işaret etmekte. Ahşap rölyef, Akra, Gana, yirminci yüzyıl.

> Âdem ile Havva Cennetten çıktıklarında, Cennetin kapısı kapatıldı ve önüne iki uçlu kılıcıyla bir keruv dikildi... Tuhaf bir ülkeye doğru gittiler ve önlerine çıkan taş ve kumlardan korktular, ölümlü ırklardan oldular.[1]

Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış kitabı, sadece Âdem ile Havva'nın Cennet Bahçesi'nden ayrılmasından ve Havva'nın Habil ile Kabil'i doğurmasından bahseder. Bazı hikâye anlatıcılarına göre Âdem ile Havva Cenneti arkalarından kilitlenen bir kapıdan geçerek terk etti ve anında ayakları düz bir toprağın üzerinde yürümeye başladı. Kimileri Cennet Bahçesi'ni yüksek bir dağın tepesine ya da gökyüzünde bir yere yerleştirir, Âdem ile Havva'nın nasıl havaya fırlatıldıklarını ve aniden gelen kuvvetli bir rüzgârla uzağa savrulduklarını betimler. Uçarlar ya da düşerler, geçici kanatları vardır ya da yoktur, Cebrail onlara rehberlik eder veya etmez.

Yeryüzünde nasıl yaşadıklarına pek çok dilde yanıt verilir. Arapça Yahudi ve Hıristiyan hikâyeleri İslami hikâye anlatma geleneğini de kapsıyordu ve Batılı hikâyeciliğe doğru da kendi yollarını çizdiler.

Hikâye anlatıcılarının tapınak, Golgota Tepesi ya da Kâbe gibi yerler ya da şabat, vaftiz ya da hacı gibi eski gelenekler ya da Mesih, Hz. İsa, Hz. Muhammed gibi karakterleri belirginleştirmek ya da önemsizleştirmek gibi üzerinde durdukları konuya yansıttıkları kendi temaları vardı.[2]

Cennetten Hatıra Eşyalar

> Âdem, Tanrı'nın kararının değişmezliğini anlayınca tekrar gözyaşı dökmeye başladı ve Cennetten giderken en azından hoş kokulu baharatları

1. *Book of the Cave of Treasures*, s. 17 ve s. 68.
2. Âdem ile Havva kitapları hakkında geniş bir literatürü burada tartışmak mümkün değil. Muhtemelen Aramice bir örneğin daha sonra bir ya da birkaç uyarlamaya veya Yahudi-Helen tercümelerine kaynak teşkil ettiğine dair iddialar olsa da "orijinal" bir metnin mevcudiyetine dair bir kanıt yoktur. Bkz. Stone, 1992; de Jonge ve Tromp, 1997; Anderson, Stone ve Tromp, 2000.

> birlikte götürmesine izin vermeleri için yalvardı, dışarıda da Tanrı'ya adaklarda bulunabilir ve duaları Tanrı tarafından kabul edilebilirdi. Bu yüzden melekler Tanrı'nın huzuruna çıkıp dediler: "Ölümsüz Kral, Âdem'e Cennetin hoş kokulu baharatlarından vermemiz için bize emir ver" ve Tanrı onların duasını duydu. Böylece Âdem safran, hint sümbülü, eğir kökü, tarçın ve bunların yanı sıra erzak olarak her türde tohumu topladı.[3]

Bu Yahudi hikâyesinde Âdem şanslıdır ve Cennet Bahçesi'nden çıkış yolunda birçok hediye alır. Hediyeler her hikâye için farklılaşır, bazısı Âdem'in kayıp Cennetinden hatıra olarak Cennet gibi kokan mersinden aceleyle küçük bir dal seçtiğini söyler. O zamandan beri koyu yeşil yaprakları ve beyaz çiçekleriyle mersin mutluluk umudunu temsil eder. Cennet kökenli olduğu için doğurganlığı artırdığına da inanılır. Ve hâlâ Yahudilerin Sukot veya Barakalar bayramında* süsleme olarak kullanılır.

Hıristiyan Avrupa'da Âdem'in yanında götürdüğü en sevdiği çiçek mavi iris oldu, Bakire Meryem hikâyesine öncül bir çiçek. Diğer hikâyelerde Tanrı, karanlık yeryüzünde ateş yakması için Âdem'in yanına iki çakıl taşı almasına izin verir. Ya da yeryüzüne dikmesi için bir hurma çünkü bir Arap hikâyesinde anlatıldığı üzere hurma ağacı Âdem'in yapıldığı topraktan kalanlarla yaratılmıştı. Bu hurma ağacı insanoğlu için hâlâ bir nimet olarak görülür çünkü yoksullar daima birkaç hurma bulacaktır.[4]

Bir *Falname* resminde Âdem ile Havva, Cennetin kapısından el ele çıktıkları sırada Havva'nın diğer elinde Bahçe'den alınma birkaç mısır başağı vardır (RESİM 61). Yemen'den bir anlatıcı Âdem'in hatıra olarak yanına beyaz bir taş aldığından emindir. Elinde taşla Cennetten Serendib'e (şimdi Sri Lanka), Âdem'in Tepesi de denilen dağın, Rabal Jahoon'un, tepesine ayak bastı. Âdem, bir yüzyılı ya da daha fazlasını ağlayarak, dua ederek ve bağışlanmayı dileyerek geçirdi. Öyle bir yaygara kopardı ki Cen-

3. Ginzberg, s. 82; Graves ve Patai, s. 73.

* Sukot, Yahudilerin Kudüs'teki tapınağa haccettikleri üç kutsal festivalden biridir. Sukot sırasında inşa edilen Sukaların duvarları herhangi bir maddeyle yapılabilir (tahta, alüminyum cephe kaplama ya da bez). Duvarlar ortada tek durabilir ya da bir yapının yanında yapılabilir. Tavan, yapraklı ağaç dalları ya da palmiye yaprakları gibi organik maddelerden yapılmalıdır. Sukanın içini sallanan seylerle dekore etmek adettir. (ç.n.)

4. Bin Gorion, s. 79; Dähnhardt, s. 114 ve müteakip sayfalar, 215; Wünsche, 1906, s. 42.

netteki melekler, Tanrı'dan ilk insanın affetme ya da cüssesini küçültme lütfunda bulunmasını kibarca rica ettiler çünkü Âdem'in Cennet kubbesinin tam altında rahatsız edici şekilde sızlanması doğrudan meleklerin dua etmelerini engelliyordu: Hâlâ yaratıldığındaki devasa boyutlara sahipti. Cennet Bahçesi'nden bir taşla gözyaşlarını silmeye devam etti. Bu taşın yeryüzünde özel bir rolü olduğuna şaşmamalı:

> Âdem Kâbe'yi inşa etti ve sütten daha beyaz Cennet taşını Kâbe'ye yerleştirdi. Sütten daha beyaz Cennet taşına şefkatle baktı. Sütten daha beyaz Cennet taşını öptü ve ona hürmet etti: "Allah'ın evi Kâbe'yi ziyaret edenler, eski evim Cennet Bahçesi'yle bağlantı kurduğum, onu kaybedip pişmanlık çektiğim süreçte bana güç veren bu Hacer-ül Esved Cennet taşını öpsünler."[5]

Âdem'in Cennette Tanrı'dan aldığı kitaba, bir Yahudi efsanesine göre kutsal ve insani bilgelik içeren fantastik esere ne oldu? Tanrı'nın emrini çiğnediği anda kitap Âdem'in elinden uçup gitti. Felaket! Âdem kafasını vurdu ve ağladı. Çabucak, ışıl ışıl gövdesini paslandıran Gihon Nehri'ne gidip, boynuna kadar suya girdi.[6] Hatasından dolayı çok pişmanlık duyuyordu, üç gün sonra Tanrı melek Rafael'i cesaretlendirici bir mesajla ona gönderdi:

> Ah Âdem, neden böyle ürkeksin? Neden dertli ve endişelisin? (...) Sana saf sözleri ve derin bir sezgiyi öğretmek için, elimdeki kutsal kitabın içeriği doğrultusunda seni akıllı yapmak için, öldüğün güne kadar ne olacağını bilmen için emir aldım.[7]

Âdem kitaba çalıştı ve o kitabı her okuduğunda dünya sağa sola salınan bir gemi gibi sallanmaya başladı. İffet ve tevazuyla çalışarak kitabın kıymetli sözlerindeki bilgelik ruhunu ve içgörüyü algıladı. Öldüğünde kitabı oğlu Şit'e bıraktı. Ancak Âdem'in Yaşam Ağacı'nın meyvesini yemesine izin verilmesi için ettiği dua kabul olmadı. Yerine, aslında başlı başına bir Yaşam Ağacı olan bir kitap, Tevrat *verildi ona* ve örnek bir hayatın sonunda yeniden diriliş gününde yaşam meyvesinin tadına bakacağı vaat edildi.

5. Al-Udhari, s. 211 ve 219. Hikâyeye göre Hz. Muhammed, Cennetten gelen "sütten daha beyaz" taşın, Âdem'in oğullarının günahlarıyla kararduğını söylemesiyle devam eder.
6. Wünsche, s. 14.
7. Ginzberg, s. 91.

Bazı İslami hikâyeler de Düşüş sırasında Âdem'in elinden kayıp giden bir kitaba atıfta bulunurlar. Burada da ona dünyadaki hayatı katlanılır kılacak zaruri ipuçlarını veren bir melekten kitabı geri alır.[8]

Nereye Ayak Bastılar?

Cennetin kutsal dağından inen Âdem ile Havva, meçhul bir dünyaya doğru kendi yollarını çizmek zorunda kaldılar. Yahudi ve Hıristiyan metinleri onların dünyaya varışı hakkındaki tüm bilgileri verir. Âdem'e Cennetin doğusuna gidip yaşaması için izin verildi. Ya da içinde saklanacakları bir mağara buldular. Ya da bir ırmak kenarında dinlendiler ve orada ölümsüzlüklerini kaybettikleri endişesiyle bir barınak yaptılar. Yedi günden sonra acıktılar ve diken, devedikeni, ısırgan otu ve çimen dışında bir şey bulamadılar.[9] Âdem'in günahı onu hayvani davranışlara geriletmişti. Artık insani izzetini, birçok hikâyede peygamber itibarını da yeniden kanıtlamak zorundaydı, İslami hikâyelerde bu özellikle önemli bir noktadır. Genellikle Âdem'i sık ağaçlar ve kalın bulutlarla çevrili Serendib Dağı'nın tepesine Cebrail bırakır. Orada üç yüz gün ya da bazen üç yüz yıl boyunca ağlar.

Kılık değiştirmeye bir kutsama: Hâlâ Cennettin tamamen faydalı bitki özleriyle dolu Âdem'in pişmanlık gözyaşları, dünyayı gübreler. Topraktan çıkan nefis otlar ve gölgeli ağaçlar, hindistancevizi ve myrobalan ağacına özel bahşedilen lezzetli meyveler verir; bu iyileştirici ve gençleştirici ağaç Sri Lanka ya da Hindistan'da hâlâ bulunur.[10]

Müslüman hikâye anlatıcıları Tanrı'nın Âdem hakkındaki muhteşem planına dikkat çekerler. Âdem'i kesinlikle bir peygamber olarak gördüler. Başmelek Cebrail, Serendib Dağı'nın tepesinde Âdem'i ziyaret etti ve kanatları yeryüzüne çarpınca "amberden daha güzel kokan, baldan daha tatlı" hoş bir kaynak fışkırdı. Âdem, o suda yıkanarak Cennette işlediği günahtan arınabilirdi. Cebrail ona sırmalı ipek kumaştan eşsiz iki elbise verdi ve diğer melekler ile hayvanlar onu kutlamaya geldi. Ona ilk

8. Ginzberg, s. 81; Wünsche, s. 13 ve müteakip sayfalar; Gorion, s. 113; Al-Udhari, s. 22.
9. Graves ve Patai, s. 89; *Caves of Treasures*, s. 68. Gadla, s. 64-67; Ginzberg, s. 86; *Books of Adam and Eve*, Wells baskısı, s. 134.
10. Dähnhardt, s. 223; Hammer, s. 26; Tabari/Zotenberg, s. 1, 82; Weil, s. 230.

sırt çeviren melekler, yüce Tanrı'nın tahtı önünde onun ve sahneye girer girmez Havva'nın davasını savundu. O andan itibaren Âdem, Tanrı'nın dostu oldu ve Mekke'de Tanrı'nın evi Kâbe'yi inşa etme göreviyle onurlandırıldı.[11] Tanrı meleklere inşaata yardım etmelerini buyurdu ve Cebrail, Âdem ile Havva'ya ek ibadetleri ve hacılık kaidelerini öğretti. Tanrı ona özel bir yer verdiğinden ve hadisenin ehemmiyetinden ötürü Âdem'e şahsen hitap etti:

> Kutsal toprağım Mekke'ye git ve dünyanın geri kalanını yaratmadan kırk yıl önce suyun yüzeyinde ilk biçimiyle yarattığım yerde Benim Evim Kâbe'yi inşa et. Ve Benim Evim Kâbe'yi inşa ettikten sonra dua edebilirsin ve Benim Evim Kâbe'nin etrafında yedi kez tavaf edebilirsin.[12]

Bazı hikâyelerde Mekke'de bir evin inşaatı Tanrı'nın bağışlayıcılığı için önemli bir koşuldur. Türkçe peygamber hikâyesinde Âdem'in Mekke'nin nerede olduğuna dair bir fikri yoktur ve Tanrı, önünde uçarak rehberlik etmesi için ona yeşil bir ağaçkakan gönderir. Yine ilk atamızın bu özel konumuna ve misyonuna çok önem verilir:

> Âdem'in ayak bastığı her yer bereketlenirdi, adımlarının değmediği yerler çöl olarak kalırdı. O yere ulaştığında Mekke'yi inşa etti. Böylece inşa edilen ilk köy Mekke ve ilk ev Muhteşem Kâbe oldu.[13]

Çinlilere ait İslami bir hikâye Âdem'i çok zeki bir erkek olarak metheder. O ve onun ardından gelen tüm insanların:

> yüzlerini yıkamaları gerekir çünkü gözleri yasak meyveyi gördü, ağızları yasak meyveyi yedi ve burunları yasak meyveyi kokladı. Alınlarını yıkamaları gerekir çünkü yasak ağacın dallarına ve yapraklarına değdi. Ellerini yıkamaları gerekir çünkü meyveyi bu ellerle seçtiler. Ayaklarını da yıkamaları gerekir çünkü ağaca doğru bu ayaklarla yürüdüler.[14]

---

11. Al-Kisa'i, s. 56-57, 59-60, 62, 66-67; Al-Udhari, s. 215-216. Mekke'de Mescid-i Harâm içinde bulunan Kâbe, İslamiyet'in merkezi mabedidir.
12. Al-Rhabguzi, Cilt 2, s. 34; Dähnhardt, s. 224; Al-Kisa'i, s. 58-62.
13. Al-Rhabguzi, Cilt 2, 34; Dähnhardt, s. 224; Al-Kisa'i, s. 58-62. Mekke'de Mescid-i Harâm içinde bulunan, İslamiyet'in ana mabedi Kâbe'ye aynı zamanda Bayt Allah "Allah'ın evi" de denir.
14. Ağzı, elleri, ayakları ve yüzü yıkama hareketi Müslümanların dua etmeden önce aldıkları abdeste tekabül eder. Arap metinlerinin hiçbirinde bu yıkama ritüeli Âdem ile Havva'ya dayanmaz. (Mahmoud Abu Saud).

Âdem'in Cennette Tanrı'nın buyruğuna karşı gelmesinin sonucu, ibadet öncesinde gerçekleştirilen bu temizlenme töreni oldu.

Fakat Havva neredeydi? Melek Cebrail, Âdem'e onun için endişelenmemesini söyledi. Kuran'da böyle geçmemesine rağmen çeşitli hikâye anlatıcıları Havva'nın Âdem'i kışkırttığında ve ceza olarak Suudi Arabistan'ın en sıcak yeri olan, Kızıldeniz'in kıyısındaki Cidde şehrini boyladığında ısrar eder. Orada öyle yüksek sesle ağladı ki rüzgârlar yakarışlarını birinden diğerine aktardı ve tüm doğa en az Âdem'inkine olduğu kadar onun acısına da ortak oldu. Gözyaşları denizde, inci ya da mercana, toprakta içlerinden en çok kınanın sözünün edildiği harika çiçek ve bitkilere dönüştü.

En nihayetinde Âdem ile Havva birbirlerini genellikle seneler sonra yeniden bulur. Bir hikâyede Tanrı, denizde yıkandığı sırada Havva'ya melek Mikâil'i gönderdi. Mikâil ona bir iç gömlek ve peçe götürür, Havva elbiseleri giyinirken Mikâil gözünü tevazuyla başka yöne çevirir. Havva, Âdem'i bulup bulamayacağını ve gözle görülür şekilde kaybettiği güzelliğiyle ilgili Âdem'in ne düşüneceğini merak eder.[15]

Birbirlerini bulduklarında hac yolculuğu yaptılar ve haccı tamamladıklarında Cebrail onlara Allah'ın onlardan razı olduğunu ve artık ne isterlerse yapabileceklerini söyledi. Yemen'den bir anlatıcının hayal gücüne göre, Âdem çok üşümüş olmalıydı ve Cebrail Cennetten dünyaya, içinde "Cennet altınından yapılmış, Cennetin hoş ışığıyla parıldayan üç fener" olan çadır biçiminde kıymetli bir kaya gönderdi.[16]

Suudi Arabistan'a hac seyahatlerinden sonra Âdem ile Havva Serendib'e geri döndüler ya da Tanrı'nın bu amaçla yarattığı yassı bir bulutta Hindistan'a geçtiler.[17] Bazı hikâyelerde, ilk hac seyahatlerinden sonra, yeni yaratılmış atlarla dünya turu yaparlar:

> Âdem ile Havva tüm dünyayı gezdiler ve ziyaret ettikleri her bölgede sürekli değişen manzaralara dikkatlice baktılar, karşılaştıkları tüm dünyevi canlılarla arkadaş oldular. Sri Lanka'da, Âdem Jabal Rahoon'u işaret etti ve dedi: "Dünyevi yaşamımın ilk yüzyılını geçirdiğim dağ burası."

15. Al-Kisa'i, s. 65.
16. Al-Udhari, s. 220 ve müteakip sayfalar.
17. Al-Kisa'i, s. 61; Al-Udhari, s. 218; Knappert, 1980, s. 33.

Âdem'in dünyaya ayak bastığı yerdeki ayak izini buldular. Âdem yukarı bakınca bir kez daha Cennet hasretiyle doldu. Âdem küçülen dünyevi boyutlarıyla artık meleklerin huzur veren dualarını daha fazla duyamayacağını anladı. Yolculuklarının sonunda fazladan bir hac için Mekke'ye geri döndüler ve Cennetten gelen Hacer-ül Esved taşını öptüler.[18]

Kefaret

> [Âdem Havva'ya dedi:] "Büyük bir tövbeyle nedamet getirelim: Bir ihtimal Yüce Tanrı bize merhametli olacak ve acıyacak ve yaşamamız için bize bir şey verecek." Havva Âdem'e sordu: "Tövbe nedir?"[19]

Yahudi ve hâlâ daha ziyade Hıristiyan hikâyelerinde üslup daha serttir ve suça, İslami hikâyelerden daha büyük bir vurgu yapılır. Gözyaşları ve pişmanlığın yanı sıra tövbe etme gayreti vardır ve çoğunlukla hayatı dayanılır kılan faydalı hatıra eşyaların varlığı kesindir. Âdem ile Havva, Cennette meleklere özgü yemeklere alışkındı fakat yeryüzü yenilebilir herhangi bir şey sağlamıyordu –korkunç bir ceza! Tanrı en başından beri Ürdün Nehri'ndeki balıklara yiyecek temin etmişti. Âdem neredeyse açlıktan ölüyordu. Açlık, pişmanlık ve tövbe arasında bir ilişki var mıydı? Bu bölümün başındaki Gana'ya ait ahşap rölyefte (resim 64), Cennetteki yaşam ile konuksever olmayan dünyadaki yaşam katiyen zıttır. İki başlık arasındaki beyaz el dikkat çekici biçimde yasak meyveyi işaret eder.

Birçok Âdem'in kitabında Havva, Âdem'in tüm kederinin sebebi olarak sadece kendini suçlar. Ölse daha iyi olacaktır: Eğer Âdem ondan kurtulursa belki Cennete dönmesine izin verilebilirdi. Çaresizlik içindeki Havva, Âdem'e kendisini öldürmesi için yalvarır. Fakat Âdem, ona böyle korkunç şeyler söylememesini telkin eder sertçe:

> Havva böyle sözlerden sakın ki Tanrı üzerimize başka bir bela daha salmasın. *Elimi kendi canımdan olana uzatmam nasıl mümkün olur*?[20]

---

18. Al-Udhari, s. 247-248. Sri Lanka'da bulunan bu ayak izi sadece Hıristiyanlar ve Müslümanlar için değil, aynı zamanda ayak izinin Buda'ya ait olduğuna inanan Budistler için de kutsal bir hac yeridir.
19. *Books of Adam and Eve*, s. 134-135.
20. *Books of Adam and Eve*, s. 134, *Penitence of Adam* (Ermenice'den Çeviren: Michael Stone), 1981, s. 1 ve müteakip sayfalar.

Ancak bir Slav hikâyesinde Âdem, Havva'yı öldürmeyi de düşündüğünü itiraf eder fakat sonra hemen bu fikirden Havva Tanrı'nın suretinde yaratıldığı için çekindiğini ekler.

Açlıklarına bir son vermek için kefaret ödemeye karar verirler: Âdem düz bir taş üzerinde, boynuna kadar Ürdün Nehri'nin içinde, oruçlu ve sessiz kırk gün geçirecek. Havva'ya da aynısını daha kısa bir süre için Dicle Nehri'nde yapmasını emreder. Bu süreçten sonra Tanrı onların hazin kaderine acıyacak ve yiyecek meselesiyle ilgilenecekti.

Âdem Havva'yı yeniden baştan çıkmaması ve nehri ola ki terk etmemesi için uyarır. Âdem, Cennetteki itaatsizliğine rağmen burada, Ürdün Nehri'yle konuşma üslubundan anlaşıldığı kadarıyla otoriter bir erkektir:

> "Ürdün Nehri, benimle kederlen ve burada yüzen tüm canlıları benim için topla ve etrafımı sarıp benimle yas tutsunlar. Kendileri için değil benim için ağıt yaksınlar çünkü günah işleyen onlar değil benim." Canlıların hepsi derhal gelip onun etrafını sardı ve o saatten itibaren Ürdün Nehri kıpırdadı ve akıntısı duruldu.[21]

Daha sonra aynı hikâyede Âdem'in otoritesi yeniden öne çıkar. Âdem'in Ürdün, Havva'nın Dicle nehrindeki on sekiz günlük ayrı kefaretlerinden sonra, Şeytan bu duruma katlanamaz hale gelir. Nurlu bir melek kılığında, Dicle nehrinde hıçkırarak ağlayan Havva'yı görmeye gider ve onunla birlikte üzülüyormuş gibi yapar:

> Nehirden çık ve daha fazla ağıt yakma. Yas tutmayı ve inlemeyi artık bırak. Neden sen ve kocan Âdem endişelisiniz? Yüce Tanrı yasınızı duydu ve tövbenizi kabul etti ve biz tüm melekler sizin namınıza yalvardık ve Tanrı'ya yakardık; Tanrı seni nehirden çıkarmam ve sana yana yakıla aradığın Cennetteki yiyecekleri vermem için beni gönderdi. Sudan çık ve ben yiyeceklerin bulunduğu yere kadar sana refakat edeceğim.[22]

Havva şeytana inanır ve nehri terk eder, gövdesi soğuktan yaprak gibi titremeye başlar. Yere yığılır ve şeytan onu kaldırır ve Ürdün Nehri'nde tövbesini sürdüren Âdem'e götürür. Lutwin'in Almanca hikâyesinde bu sahne çok güzel tasvir edilmiştir (resim 65).

21. *Books of Adam and Eve,* a. g. e.
22. A.g.e., s. 136.

65. Şeytan, Havva'yı Âdem'e geri götürüyor.
Alman karakalem çizim, on üçüncü ya da on dördüncü yüzyıl.

Âdem kötü düşmanını hemen tanır. Baş düşmanları tarafından bir kez daha kandırıldığı için karısını esefle kınar. Havva hatasını anlar anlamaz kendini yere atar. Şeytanı suçlayarak inler, ağıt yakar, bağırır. Bunu onlara neden yaptı? Onlar bunu neden hak etti?

Şeytan şiddetle iç çekerek kendi Düşüş hikâyesini anlatır, Havva orada şuursuzca uzanmakta olduğundan sadece Âdem'in duyabileceği bir hikâye. Bu arada Âdem kefaretini tamamlar ve ardından dua eder: "Tanrım, hayatım senin ellerinde. Bu düşmanı benden uzağa sür." Üç gün sonra Havva kalkar, şeytan onu bir kez daha kandırdığı için derin bir utanç içindedir. Hata yapan tek kişinin Âdem değil, kendisi olduğunu tekrar eder: O andan itibaren Âdem onu hayatından çıkarmalıdır. Havva üç aylık hamileyken onu terk eder, kendisi için bir barınak hazırladığı batıya, güneşin battığı yere doğru çıkar.

Bir Slav hikâyesinde Şeytan Havva'yı ikinci kez kandırmayı başaramaz. Burada, istisna olarak kendi tecrübesini birinci tekil ağızdan Havva anlatır:

> Şeytan bana geldi, bir meleğin şeklini ve nurunu almıştı ve iri iri gözyaşları dökerek bana dedi: "Sudan çık Havva, Tanrı senin dualarını ve biz melekleri duydu. Tanrı nehirden çıkabilmen için beni sana gönderdi." Fakat onun şeytan olduğunu anladım ve cevap vermedim. Fakat Âdem Ürdün'den döndüğünde şeytanın ayak izlerini gördü ve bir ihtimal belki beni aldatmıştır diye korktu fakat benim nehirde dikildiğimi görünce neşelendi, beni tuttu ve nehirden çıkmamı sağladı.[23]

23. *Books of Adam and Eve*, Slav uyarlaması, s. 136.

Burada Âdem ile Havva şaşırtıcı derecede eşit konumdadırlar. Havva Şeytan'ın haince kılık değiştirdiğini anlar ve ikisi de kefaretlerini tamamlarlar ve müşterek günahları silinmiştir.

Sayısız Yahudi ve Hıristiyan *Âdem kitabında*, dünyaya ölümü şeytanın kıskançlığının getirdiği söylenir. Yılanın ağzıyla konuşan odur.[24] Düşüş sırasına Âdem ile Havva itibarlarını kaybettiler fakat ikinci günahta Âdem'e hiçbir şey olmadı. Ancak zavallı Havva iğrenç biçimde çirkinleşir: "Gövdesi çürük sebzeler gibi kurudu ve tüm güzelliği kayboldu."[25]

İslami bakış açılarına göre açlık, Hz. Âdem'in pek üzerinde durduğu bir mesele değildir. Oysa Hıristiyan bir perspektiften bakıldığında bu mesele, Âdem'in Ürdün Nehri'ndeki şiddetli tövbesi ile aynı nehirde Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilen İsa arasındaki ilişkiyi akla getirir. Tanrı Yaratılış 1: 29'daki vaadi, "İşte yeryüzünde tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak", Âdem'in kefaretinden sonra tekrar öne çıkar. Bir çiftçi olarak Âdem'in hayatı başlar ama şeytanın rolü bitmekten çok uzaktır.

Yiyecekler

(Cennetteki) melekler ona et ve şarap getirdi ve hizmetkâr gibi servis ettiler.

Âdem: "Topraktaki dikenler ve devedikenleri ürün verdi" sözlerini işittiğinde, yüzünü ter bastı ve o şöyle dedi: "Ne! Ben ve sığırlarım aynı yemlikten mı yiyelim?" Tanrı ona merhamet etti ve konuştu: "Yüzündeki terin hatırına, sen ekmek yiyeceksin."[26]

Havva Âdem'e, yeryüzündeki ilk gününü, "Bizim yiyeceğimiz melek yiyecekleridir" diyerek hatırlattı. Bildiği tek yiyecek budur ve kefaret sırasında şeytan, bir yerlerde onun için hazırlanmış melek yiyecekleri olduğu vaadiyle onu kandırınca Havva nehirden hemen çıkar. Yeryüzündeki ilk yiyecekleri, Tanrı'nın hayvanlar için nasip ettiği dikenler ve tohumlardır. Onlar kendi ektikleri tarım ürünlerinin hasatından sonra ancak insan yiyeceklerini öğrendiler.

---

24. Stone, 2002, s. 17.

25. Stone, 2002, s. 17, 18, 20.

26. Haham Nathan'ın Risalesi, Haham Judah ben Bathyra'nın kelimeleriyle tanımlanmış olan ilk midraşlardandır, Bin Gorion, s. 73; Ginzberg, s. 71, 80; Jalkut Shimoni (İbranice'den Almanca'ya Çeviren: Wünsche),1906, s. 65.

Tahıllardan ana yiyecek olarak bahsedilir. İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı çoğunlukla devasa başaklarla dolu bir buğday ağacı olarak tarif edilir. Bu fikir muhtemelen İbranice'de *chita* (buğday) ile *chet* (günah) arasındaki bir kelime oyununa dayanır fakat bir buğday ağacı olarak İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı başka dillerdeki geleneklerde de mevcuttur. Arapça hikâyelerde buğday ağacı bir masal ağacına dönüşür.

> Âdem'in günahından önce buğday Cennetin en güzel ağacında yetişiyordu. Ağacın gövdesi altın, dalları gümüş rengi, yaprakları zümrüt yeşili görünüyordu. Her daldan yakuta benzeyen yedi başak çıkıyordu, her başak kar gibi beyaz, bal gibi tatlı, misk gibi güzel kokulu ve devekuşu yumurtası kadar büyük beş tanecik içeriyordu.[27]

Yeryüzünde her şey daha farklı görünür: Ya Âdem ile Havva Cennetten aşırı derecede küçülmüş bir buğday getirdi (RESİM 61) ya da bu işi Tanrı'nın emriyle melek Cebrail yaptı. Uzun bir Yemen hikâyesinde Âdem ile Havva, uzun dünya turlarından sonra ancak aç olduklarını fark ederler. Mideleri guruldar ve anında *Bin Bir Gece Masalları*'ndaki krallara layık bir muamele görürler. Melek Mikâil diğer şeylerin yanı sıra iki kırmızı boğa, birkaç koyun, keçi ve deve getirir. Bundan başka melek devekuşu yumurtası kadar büyük, Cennetten çıkmış olmalarına rağmen hâlâ hepsi de kar gibi beyaz yedi buğday tanesi verir fakat yedi buğday tanesinin görünüşü Âdem ile Havva'yı korkutur: "Bu, Sınama Ağacı'nın meyvesi, Cennetten Kovulmamıza sebep olan meyvenin aynısı." Mikâil'in cevap verir: Cennet Bahçesi'ndeki Sınama Ağacı'nın meyvesini yemeyi tercih ettiğinize göre Sınama Ağacı'nın meyvesi sizin ve yeryüzündeki soyunuzun yiyeceği olacak. Mikâil, onlar talep etmeden, Cennetteki asma, hindistancevizi, nar, şeftali, kayısı ve muz ağacı gibi sayısız başka ağaç da sunar nazikçe. Ağaçlar dikildikleri gibi meyve verir. Bu İslami hikâyede Âdem ile Havva'nın şikâyet edeceği hiçbir şey yoktur.[28] Âdem'in günahı affedilmiş ve unutulmuş ve ilk peygamber olarak konumu muhteşem bir törenle güvenceye alınmıştır.

Cennetten gelen hayvanların maharetleri ekstra bir şaşkınlık yaratır. İneklerin Cenneti terk etmek zorunda kaldıkları için dök-

27. Weil, 1841, s. 26, 41.
28. Al-Udhari, s. 226 ve müteakip sayfalar.

tükleri kırmızı ve beyaz gözyaşlarından darı fışkırır, dışkılarından nohut ve sidiklerinden mercimek büyür.[29]

Hıristiyan Kıptilerin, buğdayın kökenine dair kendilerine has hikâyeleri vardır. Bu anlatılarda Tanrı, meleklerine gökyüzünün ve yeryüzünün gizemlerini Yuhanna'ya öğretmelerini emreder. Hz. Muhammed gibi peygamberlere dair daha sonraki İslami anlatılarda, Yuhanna çeşitli Cennetler arasında gezer ve rehberinden buğdayın hikâyesini anlatmasını rica eder. Bu, Âdem ile Havva'nın kovulmalarından sonraki hayatlarına atıfta bulunur. Açlıktan neredeyse öldüler ve sürekli Tanrı'ya seslendiler. Bunun üzerine Hz. İsa (ki zaten hep oradaydı), Tanrı'dan, Babasından kendi suretinde yaratılmış insanın ölümünü önlemesini rica etti. Şaşırtıcı cevap şöyleydi:

> "Bizim yarattığımız ve onun arkasında Benim emrimle şekillenmiş insana şefkatle yaklaşıyorsan git ve ona kendi bedenini ver ve bununla beslensinler..." Ve Kendi sağ tarafından, kutsal gövdesinden küçük bir parça aldı ve bunu zerrelere ayırdı ve Kutsal Babasına getirdi. (Tanrı bunu gördü ve dedi:) "Bekle, sana Kendi görünmez gövdemden biraz vereceğim." Ardından Babası, Kendi bedeninden bir parça kopardı ve onu bir buğday tanesi yaptı. Bir ışık mührü çıkardı ve onun ışıkları, diyarını mühürledi, üstelik bununla buğday başağını da ortasından mühürledi. Sevgili oğluna dedi ki: "Bunu al, başmelek Mikâil'e ver ve o da Âdem'e versin; Âdem'e, kendisinin ve oğullarının bununla yaşayacağını söylesin. Mikâil Âdem'e geldi ve Âdem Ürdün Nehri'ndeydi, en son bu sekiz gün önce bir şeyler yemişti ve yiyecek için Tanrı'ya yalvarıyordu. Mikâil ona dedi ki: "Tanrı'nın selamı üzerine olsun! Tanrı senin duanı duydu ve sana yeşillik tohumu gönderdi." Âdem bu sözleri Mikâil'den duyunca vücudu gücüne geri kavuştu ve sudan çıktı, Mikâil'in ayaklarına kapandı. Mikâil ona ışık mührüyle kaplanmış taneyi uzattı ve ona nasıl ekip biçileceğini öğretti.[30]

Su ve ekmek aramak Âdem ile Havva'nın mücadele ettiği tek sorun değildi. "Dışarı çıkmak" için gerekli uzuvlardan da yoksundular. Yemek onları ağırlaştırdı, öyle bir ağırlık ki Âdem midelerinin içindeki bu yiyeceğin ölümlerine yol açacağından korktu. Cennette bu duyguyu hiç tecrübe etmemişlerdi, daha önce asla kötü yiyecek yememişlerdi. Bu yiyecekler Tanrı'nın onları bir kez

29. Al-Rabghuzi, s. 35.
30. *Coptic Apocrypha in the Dialect of Upper Egypt,* (British Museum MS Oriental, No. 7026, Dosya 5), 1913, s. 245-246.

daha cezalandırması mıydı? Endişelerin sıkıntısıyla biraz temiz hava almak için kendilerini mağaralarından dışarı attılar. Âdem umutsuzca dua etmeye başladı ve Tanrı onların ne kadar kederli olduğunu gördü. İnsanların vücudunda hâlâ bulunan, zaruri delikleri var etti:

> Âdem ile Havva, midelerindeki yiyecek posasının tamamını vücutlarından attılar ve sonra vücutlarından çıkan iğrenç salgının derin üzüntüsüyle mağaralarına yeniden girdiler. O andan itibaren bir şeylerin sonsuza dek değiştiğini anladılar. Vücutlarının kazandığı bu tuhaf alışkanlıkla birlikte Cennete geri dönme umutları buhar olup uçtu: su ve yiyecek olmadan yapamayan ve dışkılayan bir vücudun girmesine izin verilmezdi.[31]

İslami hikâyeler, Âdem ile Havva'nın yediği nefis yiyeceklerin kendi kendilerine buharlaştığı Cennette mevcut olmayan bu külfete önem verir. Melek Cebrail burada, kanatlarıyla Âdem'in sırtına ve uyluğuna hafifçe sürünerek zorunlu bir sindirim sistemi ekler.

Seks, Yeni Bir Tecrübe

> Âdem ile Havva artık bakirdi ve Âdem karısı Havva'yı bilmek* istiyordu. Cennetteki kutsal dağdan aşağıdaki yamaçlara indiler ve Cennetten çıktıktan otuz yıl sonra Âdem karısı Havva'yı bildi. Üstelik Havva gebe kaldı.[32]

Cennette ve Cennetten sonraki cinsel ilişki ile Havva'nın ilk ne zaman hamile kaldığı meselesi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı (çoğunlukla Yahudi ve İslami) hikâyelere göre Âdem ile Havva Cennette zaten cima ettiler, diğer (çoğunlukla Hıristiyan) kaynaklar yeryüzüne inmeden önce cinsel ilişkiye girmediklerinde ısrar eder.

Yeryüzünde Âdem ile Havva, daha uzun ya da daha kısa bir süre ayrı yaşadılar, hem Cennetten Kovulmalarından sonra ayrı yerlere atılmalarından hem de Havva'nın işledikleri günahlar için kendini suçlayarak Âdem'den bir süre uzak durduğundan dola-

31. *Gadla Adam*, s. 57.

* Genellikle bilmek manasında kullanılan *know* kelimesi, eski İngilizce'de cinsel ilişki anlamına da gelir. (ç.n.)

32. *Cave of Treasures*, s. 69.

yı. Dahası, Âdem'in uzun süreli kefareti oruç tutmanın yanı sıra cinsellikten uzak durması anlamına da geliyordu. Yüz otuz yıl boyunca Âdem cinsel organını örten incir yaprağından kuşağını hiç çıkarmamıştı, yani bu seneler boyunca cinsel ilişkiye girmemişti. Bir Yahudi hikâyesinde anlatılana göre, bu durum onu Lilith için kolay lokma haline getirmiş olmalıydı. Âdem'in kimsesiz yatağına gelen Lilith onu çekici buldu ve koynuna girdi. Birleşmelerinin çok sayıda ölümcül, tehditkâr şeytan, hayalet ve cinler gibi kötü sonuçları oldu.[33]

Ayrılık ne kadar uzun sürerse sürsün, sonunda Âdem ile Havva şimdi Mekke denilen, "yeryüzündeki en yüce yerde" birbirlerini buldular. Başmelek Cebrail, Tanrı'nın emri üzerine boylarını otuz metreye kısalttı. Tanrı'yla barıştıklarına göre artık karı koca gibi yaşayabilirlerdi. Birçok İslami hikâyede Âdem'e ancak dini vazifelerini tamamladıktan sonra karısına sahip olma izni verilir.

Etiyopya'dan bir *Âdem Kitabı*'nda, Âdem'in içinde karısına karşı nasıl güçlü bir cinsel arzu uyandığı anlatılır. Cennetten kovulan Âdem ile Havva, bir nehir kıyısına oturur, hayatta oldukları için memnundurlar ama kendi ölümleriyle insanoğlunun varlığının biteceğinden endişelenirler. Samael (şeytan) hemen sorunu anlar ve intikam için duyduğu sonsuz arzuyla, muhteşem güzellikte kadınlar kılığındaki on meleğiyle birlikte nehir kıyısına varır. Âdem ile Havva'yı selamlar ve Âdem şaşkınlıkla seslenir: "Yeryüzünün böyle göze çarpan muhteşem canlılar meydana getirmesi nasıl mümkün olur?" Nasıl çoğalabiliyorlardı? Şeytan baştan çıkarıcı bir kadın sesiyle, erkeklerin onların yanında aşkla uzandığını, böylece karınlarının şiştiğini ve çocuk sahibi olduklarını söyler:

> Kılık değiştiren düşmüş melekler nehir yatağında yüzerken, Samael dedi: "Bunlar bizim kocalarımız ve çocuklarımız: madem dünyaya nasıl çocuk getirileceğini bilmek istiyorsunuz, o halde size gösterelim." Bunun üzerine her kadın sözde kocalarıyla çırılçıplak yere uzandılar ve Âdem'in gözleri önünde "çirkin" şeyler yaptılar. Ondan sonra Samael dedi ki: "Böyle yap, Havva'yla bunu yap ve kendi ırkını ancak böyle çoğaltabilirsin." Günah ateşi Âdem'in damarlarında yanmaya başladı, yine de Âdem bu utanç verici davranışı güpegündüz alenen yerine getirmekten kaçındı ve Tanrı'dan bir yol göstermesini diledi. Bunun üzerine Tanrı, Âdem ile Havva'yı evlendirmesi için bir melek gönderdi ve onlara karı koca olmadan önce kırk gün kırk gece dua etmelerini emretti.[34]

33. Bin Gorion, s. 85.
34. *Gadla Adam*, s. 64-67; Graves ve Patai, s. 89-90: "çirkin şeyler" ve "günah ateşi"

Kilise babaları, özellikle Âdem ile Havva'nın bu "çirkin şeyleri" Cennette yapıp yapmadıkları sorusuyla kafayı bozdular. Augustinus ve Hieronymus gibi ilahiyat âlimleri, Âdem ile Havva'nın Düşüş'e kadar bakir kaldıklarında ısrar etti: O zamana dek bir melek gibi yaşamışlardı. "Venüs'ün sunduğu zevklerin önemi yok":* Kızlık zarı bozulmamıştı: "Kutsal bahçede Âdem ile Havva gece ya da gündüz hiç öpüşmeden ve sarılmadan, tutkulu sözler söylemeden, ayrı yataklarda ayrı ayrı uyudular." Bir başkası, Düşüş'ün Havva'nın ilk hamileliğinden önce olduğunu ekler çünkü Kabil'e günahla gebe kalınmış olmalıydı. Yoksa kardeşini nasıl öldürebilirdi? Hepsi de bakir olan bu beyler, cinsellik ile günahkârlığı eş tutar.[35]

Şeytanla Antlaşma

> Âdem işlediği suç yüzünden Cennetten sürgün edilince (üstelik Âdem Tanrı'nın gece ve gündüzü kendinden önce yarattığını bilmiyordu) Cennetin karşısında oturdu ve Cennetteki yaşamı için yas tuttu. Gece oldu, karanlık bastırdı ve Âdem haykırdı: "Vah bana Tanrı'nın emrine karşı geldim ve bu parlak Cennet yaşamından ve bitmez tükenmez olağanüstü nurdan sürgün edildim! Ah en parlak ışığım!" Hıçkıra hıçkıra gözyaşı döktü... Ve Şeytan yanına geldi. (Slav)[36]

Âdem şeytanın kötü niyetini anlamıştı, oysa Havva'nın Dicle nehrindeki kefareti sırasında şeytan Havva'yı yine kandırmıştı. Bununla birlikte bazı Hıristiyan metinlerinde, korku ve umutsuzlukla körleşen Âdem, bugün hâlâ anlatılan Yunan Ortodoks ve Doğu Avrupa hikâyelerindeki gibi bu "arkadaş"la bir antlaşma yapar.

Âdem ile Havva karanlığı hiç görmemişti: Cennette her zaman parlak bir ışık vardı. Zifiri karanlıkta geçen ilk gecelerinde, şeytan tedirgin olduklarını anladı ve şansını denedi:

> "Neden ağlayıp sızlıyorsunuz?" dedi. Âdem: "Benden dolayı artık bize görünmez olan Cennetin en parlak ışığı aşkına!" Şeytan ona dedi ki: "Sana ışık vereceğim. Bana el yazınla kendini, aileni ve çocuklarını bana

terimleri, bu metnin Esseni karakterini işaret etmektedir.

* Burada muhtemelen, Yunan mitolojisinde Afrodit'e denk gelen ve Roma mitolojisinde aşkın ve güzelliğin koruyucusu olan Tanrıça Venüs'e bir gönderme yapılıyor. Venüs heykellerinde rastlanan abartılmış dişilik organları, doğurganlıkla ilişkilendirildiklerini göstermektedir. (ç.n.)

35. Delumeau, 1992, s. 264-268.

36. Stone, 2002, s. 33-34.

adadığını yaz." Ve Âdem ışık aşkına ona el yazısını verdi. Ve o şöyle yazdı: "Işığa sahip olan, ben ve çocuklarıma da sahiptir. Gün geldi ve ışık tüm kâinatta parladı. Şeytan Âdem'in el yazısını aldı ve sakladı." (Slav)[37]

Âdem antlaşmayı imzalayarak sadece kendisini değil, aynı zamanda karısı ve gelecek kuşaklarını da Şeytan'a teslim eder, "hamile bırakılmayan doğurana, ölümsüz olan ölene dek çocuklarımız ve biz senin hizmetkârın olacağız". Antlaşma düz bir taşa kazılır, taş üzerinde Âdem'in elinin iziyle mühürlenir. Şeytan taşı, ejderhalar ve yılanlar tarafından korunan Ürdün Nehri'ne yerleştirir; bu taş Hz. İsa'nın vaftiz edilirken üzerinde durduğu taştır. Bulgarca bir hikâyede şeytan Âdem'in başparmağını yakar ve Âdem antlaşmayı kendi kanıyla imzalar. Moldovya'daki bir kilise freski, Âdem ve Şeytan'ı antlaşmayı imzalarken gösterir (resim 66).

66. Âdem, Şeytan'la sözleşme imzalıyor. Bir Moldovya kilisesindeki fresk detayı.

Âdem ile Havva çok geçmeden karanlığın çökmesinin şeytanla alakalı olmadığını anlarlar. Âdem aldatılmış hisseder fakat şeytan da hayal kırıklığına uğrar: Aldatan kişi gerçekleştirilemez koşulların Hz. İsa tarafından gerçekleştirileceğini öngörememişti: Bir bakireden dünyaya geldi ve çarmıha gerildikten üç gün sonra yeniden dirildiği için de ölümsüzdü. Ürdün Nehri'nde bulunan taştaki antlaşma Hz. İsa nehirde vaftiz edilene kadar yürürlükte kaldı. Hz. İsa, antlaşmanın kazılı olduğu taşı kırdı ve şeytanın namına taşı koruyan ejderha ve yılanların başını ezdi. Şeytanın, Âdem ile Havva üzerindeki gücü böylece son buldu.[38]

37. A.g.e. Stone, kitabına bu hikâyenin birçok farklı versiyonunu almıştır.
38. Stone, 2002, s. 3-4, 40.

Yunan ve Doğu Avrupa ikonalarında, çoğunlukla Hz. İsa'nın Ürdün Nehri'ndeki vaftizi, Hz. İsa'yı suyun içinde, altında yılanlar oynaşan bir taşın üzerinde dururken gösterir şekilde tasvir edilmiştir. Hz. İsa'nın bu günahı geçeriz kılmasından da anlaşıldığı üzere Âdem'in şeytanla antlaşmasına dair hikâyeler genellikle Hıristiyan kaynaklıdır.

İslami kaynaklar da yeryüzüne çöken ilk karanlığa atıfta bulunur fakat Âdem ile Havva Tanrı'ya dua edince şeytanın müdahalesi olmadan gün ağarır. Çince bir Hui anlatısı, Cennetin etrafındaki dünyanın tümünü buzla kaplı tasvir eder. Âdem ile Havva karanlıkta buzla kaplı dünyada çömelip diz çöktüler ve Kuran'dan belirtilen ayetlerle günde beş defa Tanrı'ya dua ettiler ve bir yüz yıl böyle geçti, ardından bir beş yüz yıl daha geçti.

> Adan ve Haowa'ın gösterdiği kararlılık ve takva Allah'ı etkiledi. Ve bağışlayan Allah buyurdu, yeryüzü ile gökyüzü derhal ikiye ayrıldı. Yeryüzü ile gökyüzü arasında, doğuda şafak çöktü ve göz alıcı güneş ışıldayarak yükseldi. Parlak ay ve titreyen yıldızlar gece ortaya çıktı.[39]

İblis, Âdem ile Havva üzerinde daha fazla şansı olmadığını biliyordu çünkü melek Cebrail onları koruyordu. Şeytan onları tehdit ettiğinde başmelek tavsiyesini yineledi: "Her biriniz şeytana yedi taş fırlatsın ve her taş fırlatışınızda Allah'ın esirgeyiciliğini hatırlayın ve bir dilek tutun." Dilekleri asla değişmedi: "Yüce Tanrı, kendimizi İblis'ten korumamıza ve Cennete geri dönmemize yardım et." Sonuç olarak, İblis, Âdem ile Havva için daha fazla zaman harcamadı –"Allah onlara sahip olabilir"– ve o zamandan beri dikkatini bize, onların evlatlarına yöneltti.[40] Âdem'in şeytanla yaptığı antlaşmanın konusu Hıristiyanlığa pek uygundur fakat Âdem'i ilk peygamber olarak gören İslami görüşe ters düşer.

Emek ve Alın Teri

> (Âdem'in) hayatı zordu: Meyve toplamak için dikenli ağaçlara tırmanmak zorundaydı, bu nedenle kolları ve bacakları kanıyordu, sığırlara koşum takarak onlarla tarlaları sürüyordu. Bunun için Cibril (Cebrail) ona tarımcılığı öğretmek üzere Cennetten aşağı iner: tohum ekmek, ot yolmak ve hasat kaldırmak, hepsini doğru zamanda yapmak. Bu arada, Havva nasıl ateş yakılacağını, nasıl kap kacak yapılacağını ve Âdem'in

39. Li&Luckert, s. 74.
40. Al-Udhari, s. 235-241.

Allah'ın adını yakararak kestiği hayvanların eti de dahil olmak üzere münasip yiyeceklerin nasıl pişirileceğini öğrenmek zorundaydı.[41]

Cennette her şey kendi kendine büyürdü ve bazı hahamlara göre Âdem'in orada yapması gereken tek şey Allah'a şükretmek, Tevrat'ı okumak ve Tanrı'nın emirlerini yerine getirmekti fakat Yaratılış'ta Tanrı, onları Cennet Bahçesi'ne "bahçeyi işleyip korumaları için" yerleştirmişti. Âdem ve karısı bahçeyi kuşların, vahşi hayvanların ve sığırların meyveleri toplayıp yemelerine karşı koruyorlardı.[42] Cennetteki işin tamamen eğlenceli olması haricinde bunların hepsi daha ziyade dünyevi meşguliyetlerdi. Yeryüzünde, zevk işe dönüştü.

İtaatsizliklerinin bir cezası olarak Tanrı yeryüzü lanetledi ve toprak işlenemez hale geldi. Âdem ilk kez ter dökmeye başladı ve ter gözeneklerinde Cennette asla bulunmayan parazitler oluştu.[43] Âdem zahmetle saban sürerken ve güçbela hasat kaldırırken gözyaşı döktü. Buğday ağacının meyvesi, Cennetteki yasak meyve, yeryüzünde hayal kırıklığına uğratırcasına küçüktü. Daha sonraki kuşaklarda insani kötülüğün artmasıyla birlikte buğday taneleri daha ileride, şimdi yediğimiz başaklar kadar yavanlaşacaktı.[44]

Dünyanın her yerinde yaratılış hikâyesi medeniyetin nasıl başladığını izah eder. Âdem ile Havva hikâyeleri, insan kültürünün başlangıç anlatılarından farklı değildir. Yahudi ve Hıristiyan hikâyelerinde çoğu şeyi kendileri keşfetmek zorundadır. İslami hikâyelerde Cennet, Âdem ile Havva'ya maddi ve tarımsal hediyeleri cömertçe verir. Bir hikâyeye istisna olarak, Tanrı yaşlı bir adam görünümünde Âdem'e saban sürmeyi, Havva'ya ise dokumayı bizzat öğretir. Deve ve eşekleri nasıl evcilleştireceklerini, nasıl ağ öreceklerini, denize nasıl ağ atacaklarını ve yakaladıkları balıkları güneşte nasıl kurutacaklarını da öğretir. Ya da başmelek Cebrail Âdem'e kayalık yüzeyde demiri nasıl döveceğini ve madeni eritip bıçak, makas, kazma ve diğer aletleri nasıl yapacağını öğretmek için yeryüzüne iner. Koyunları, keçileri ve develeri nasıl kırpacaklarını ve yünü nasıl eğirip kumaş dokuyacaklarını sabırla öğretir. Nasıl ateş yakılacağını, demiri nasıl eriteceklerini, iplik

41. Knappert, 1985, s. 40.
42. Yaratılış 2:15; *Book of Jubilees*, s. 48-49; Wünsche, 1906, s. 17.
43. Röhrich, s. 159.
44. Dähnhardt, s. 212-213.

yapmayı, dokumayı, saban sürmeyi, tohum ekmeyi, ekin biçmeyi, zımparalamayı, hamur yoğurmayı, ekmek yapmayı, kadın ve erkeğin bilmesi gereken her şeyi öğrenmeliydiler.[45]

Ortaçağdan bu yana Hıristiyan Âdem çoğu kez mısır koçanıyla ya da toprağı çapalarken, Havva ise çocuğunu sallarken örekeyle ya da çıkrıkla tasvir edilmiştir (resim 67).

67. Âdem toprağı kazıyor, Havva iplik eğirir ve ilk bebeğini kundakta sallıyor.
Hunterian Psalter İngiltere, 1770 civarı.

Yaygın rol modellerin geriye yönelik etkisi gösterilir. Elle yün eğirmek kadın işiydi. Bir Romanya deyişinde yün eğirmek yaratılıştan beri kadının görevidir: "Tanrı kadını yaratınca yanına onu erkekten ayırmak için örekeyi koydu." Ve Avrupa'da, "Çıplak kadına yün eğirmeyi öğretmek gerekir" sözü yüzyıllardır meşhur bir atasözüdür.[46] Eski çağlardan beri dünya genelinde çok fazla iplik eğirme, sözde erdemliliği ifade eden örtünmeyle sonuçlanır.

Âdem ile Havva'nın ilk günahlarını örttükleri –bir Türk hikâyesinde sayıları beş olan– incir yapraklarına ne oldu?

> Günbatımından sonra bir geyik beş yapraktan birini yedi ve misk oldu. Birini öküz yedi, amber oldu. Birini arı yedi, bal oldu. Birini kurtçuk yedi, ipek oldu. Biri Âdem tarafından toprağa ekildi, pamuk meydana geldi. Pamuk, Mahşer Günü'ne kadar, Âdem'in soyunun kefeni için yetişecekti.[47]

45. *Books of Adam and Eve, Çev. Charles, xxii:2,* s. 137; Knappert, 1980, s. 33 ve 1970, s. 31; Dähnhardt, s. 242.
46. Schipper, 2004, s. 375 ve müteakip sayfalar.
47. Al-Rhabguzi, Cilt 2, s. 33.

9
Çocuklar ve Âdem ile Havva'nın Sonu

68. Âdem ile Havva ve çocukları, Guaman Pomo de Ayala, Andes, Peru, 1615.

İlk Hamilelik

> Havva batıya gitti ve yas tuttu ve çok üzgündü; batıda kendisi için bir baraka yaptı ve Kabil'e hamileliği epey ilerlemişti, rahminde kural tanımaz biri vardı. Doğum zamanı geldiğinde yüksek sesle haykırmaya başladı ve dedi ki: "Benim bu acımı anlayabilen Âdem nerede? Kim kederimi Âdem'e ulaştıracak gerçekte? Cennetin altında bir rüzgâr var mı ki Âdem'e gidip 'Gel ve yardım et Havva'ya' diyecek?" Ve ekledi: "Size yalvarıyorum tüm ışıklar, doğuya gittiğinizde yüce efendim Âdem'e acılarımdan söz edin."[1]

Kimse Havva'nın yakarışını dinlemedi ve doğum sancılarının ıstırabına son verecek biri yoktu. Âdem "kendi etinden olanın" yakarışlarını duyduğunda yanına vardı ve Havva ondan, Tanrı'ya bu katlanılmaz acılardan onu kurtarması için dua etmesini rica etti. Bu işe yaradı: Bir ya da iki (bazen on iki) melek ona yardımcı olmak için Cenneten inip geldiler. Aralarından biri ona dedi ki:

> Havva, Âdem'in hatırına kutsandın, anladığım kadarıyla Tanrı'nın seçtiği kişinin, Âdem'in duaları sayesinde Tanrı'dan sana yardım geldi. Ondan ayrı bu doğumdan sağ kalamayacaktın... Kendini hazırla, senin eben olacağım.

Elini Havva'nın üzerinden, yüzünden aşağı göğüslerine doğru değdiren melek Mikâil, göksel yardımcılarının sadece Âdem'in rica ve duaları sayesinde geldiğini tekrar etti. Melek, Âdem'i Havva'nın yanında kalması için uyardı, böylece ben (Tanrı) ne emredersem yapacak. Âdem açıkça saygınlık ve sorumluluk sahibiydi, onu ilk hamile bırakanın kim olduğu meselesinden ötürü Havva öyle değildi.

Birçok haham metni (onların izinden giden bazı Hıristiyan yorumcular da) ilk çocuğun babasının Âdem olmadığını öne sürer: Yılanın sırtına binerek Havva'yı baştan çıkaran ve Havva'ya

1. *Vita Adae et Evae*, Stone'dan alıntı, 1981, s. 5; bkz. Anderson, 2001, s. 223-224.

bulaşıcı bir arzu aşılayarak Âdem'in döllerini kirleten Samael'di (Şeytan). Zavallı Âdem bunun farkında mıydı? Yılanın Havva'yı cinsel olarak kirletme hikâyesi, âdet görmenin kökenini açıklamaya da yarayabilirdi: Şehvetli yılanın ısırığı Havva'yı gelinlik çağa getirdi.[2]

Seks, gebe kalma, hamilelik, ebeveynlik, çürüme ya da doğal ölüm meselelerinin hepsi, aile üyelerinin veya arkadaşların tavsiyesi ya da herhangi bir örneği olmadan ilk kez meydana geliyordu. Havva hamileliğin ne olduğunu ve o korkunç karın ağrılarının ne anlama geldiğini nasıl bilebilirdi? Bir gün, Havva Âdem'e içinde bir şeyin dönüp durduğundan yakındı: "Göbeğim şişiyor ve bir varlık içimde dönüp duruyor."

> "Ne kadar bilgisiz bir kadın!" diye düşündü Hz. Âdem... "İnsanoğlunun Anası olmak üzere. Çocuklarını istiyordu, şimdi onlara sahip olacak ve çocukları yeryüzüne dağılacak ve kumsaldaki çakıl taşları kadar sayısız hale gelecek." İdrak etmesi biraz zaman aldı. Ardından Havva aniden anladı: "Böylece yeryüzündeki tüm insanlar benim karnımdan çıkacak." Âdem ekledi: "Evet, büyüdüklerinde de küçük Havva'ların karnından."

Swahililere ait bu hikâyede Âdem, ironik olarak Havva'nın vücudunda neler olduğunu ondan daha iyi bilir. Havva bildiği her şeyi kocasından öğrenmiştir.[3] Bu arada şeytan doğmamış bir hayatı mahvetmeye çalışıyor. Bir Türk hikâyesinde şeytan Havva'ya sorar: "Karnının içinde ne var?" Havva'nın hiçbir fikri yoktur ve şeytan Havva'nın taşıdığı fetusun bir inek olabileceğini ileri sürünce Havva şaşırır. Şeytan hemen bir çözümle gelir: Eğer ceninin insan görünümünde bir erkek evlat olmasını istiyorsa ona kendi isimlerinden birini vermelidir. Her şeye inanan Havva istenileni yapar. Zavallı çocuk doğumunun hemen ardından ölür.[4]

Havva'nın ilk gebe kalışı ve hamileliği çeşitli Arap hikâyelerinde tartışmalıdır:

> Âdem bir cuma günü Havva'yla cima etti ve o, biri kız biri erkek ikizlere gebe kaldı. Sekizinci ayda düşük yaptı ve bu dünyadaki ilk düşüktü. Ardından yeniden bir kız bir erkek ikizlere gebe kaldı fakat aynı şeyle sarsıldı; Âdem ile Havva kederliydi. Sonra üçüncü kez gebe kaldı.

2. A.g.e., 1981, s. 6; Anderson, 2001, s. 223-224; Ginzberg, s. 105 ve müteakip sayfalar.
3. Knappert, 1970, s. 31; Knappert, 1985, s. 40.
4. Rhabghuzi, Cilt 2, s. 37.

İnsani bir çaresizlik anında İblis şansını dener. Rahmindeki meyveyi dünyaya getirmeyi istiyor muydu? Elbette! O halde ona Harith adını vermeliydi. Havva'nın, Harith'in İblis'in diğer adı olduğunu bilip bilmediğinden bahsedilmiyor bize. Havva sağlıklı bir çocuk doğurdu ve ona şeytanın önerdiği adı koydu. Bir melek, "Neden bu isim?" diye Tanrı'nın adına sormaya geldi. Havva bu çocuğun yaşamasını istediği için bu ismi koyduğunu açıkladı. Fakat melek çocuğa farklı adlar verilmesinde ısrar etti, örneğin Abdullah ya da Abdurrahman gibi çünkü Harith isimli bir çocuğun sonu kötü olacaktı. Âdem ile Havva korktular. Hayır, böyle bir çocuk istemiyorlardı ve Tanrı bu yeni doğan bebeğin ölmesine izin verdi. O zamandan beri Havva defalarca hamile kaldı. Daima biri kız biri erkek sayısız ikiz dünyaya getirdi.[5]

Kabil ile Habil

> Havva doğum yaptı ve bebeğin vücudu yıldızların rengindeydi ve tam ebenin eline düşecekken sıçradı ve annesinin barakasının yanındaki topraktan ot kopardı ve verimsizlik o yerde çoğaldı. Melek ona dedi ki: "Tanrı elime düşmeni engelledi, Kabil, sen ki kural tanımaz birisin iyiliğin yok edicisi olacaksın.."[6]

Kitab-ı Mukaddes'e göre Havva yeni doğan bebeğin parlayan yüzünü gördüğü an çığlığı bastı: "Yüce Tanrı'dan bir erkek çocuğum oldu!" Bu ifade bazıları tarafından, "Yüce Tanrı'nın meleği aracılığıyla bir erkeğim oldu" şeklinde yorumlandı: Havva, şeytan ona yılan kılığında yaklaştıktan sonra günaha girdi. Bu ilişkinin meyvesi, "Tanrı'ya karşı gelen isyankâr, kâfir kuşakların atası" Kabil oldu.[7]

Âdem ile Havva genellikle iki yetişkin çocukları, Kabil ve onun küçüğü Habil'le birlikte tasvir edilir, bu bölümün başındaki Peru resimdeki gibi (resim 68). On altıncı yüzyıla ait bir gravürde sadece annesiyle küçük Kabil vardır. Kabil, annesi Havva'nın elindeki bir elmayı işaret eder. *Havva ona Cennetten Kovulma hikâyelerini mi anlatıyor*? (resim 69)

5. Al-Kisa'i, s. 72-73.
6. Ermenice "Âdem ile Havva'nın Hayatı", aktaran Stone, 1981, s. 6.
7. Yaratılış 4:1; Giznberg, 105: Stone 1981: 6.

69. Havva küçük Kabil'e elindeki elmayı gösteriyor.
Arka planda Âdem toprağı işliyor. Dirck Vellert baskısı, 1522.

Renkli bir ortaçağ minyatüründe Seth de vardır, Yaratılış'ta bu üçüncü çocuk, resimde önceden sezilen bir tehdit gibi huzurlu aile sahnesini gölgeleyen korkunç trajedinin ardından doğmuştur (RESİM 70).

70. Âdem ile Havva çocuklarıyla. Yukarıda, Kabil ve Habil'in hikâyesi. Minyatür, Livres des Heures, Tournai, 1535.

Kitab-ı Mukaddes'te ilk iki çocuğun bir adak sunduğundan kısaca bahsedilir. Tanrı, Habil'in adağını aşağıya kutsal bir ateş gönderip yok ederek kabul etti, Kabil'inkini ise reddetti. Cennetten kovulduktan sonra lanetlenen yeryüzünün meyvesini bir kurban olarak sunması Tanrı'ya bir hakaret miydi? Ya da Kabil annesinin izinden mi gitti? Havva meyveye onun önünde el uzatmışken Tanrı'ya meyveler sunmaya nasıl cesaret edebildi?[8]

Yahudi hikâyeleri bu adak fikrinin ilk olarak Âdem'den geldiğini ekler. Kudüs'teki tapınağın sunağı bu ayin için seçtiği yerde yükseltilecekti: Özel bir tarihi mekân hikâyeye her zaman olağanüstü bir boyut ekler. Kitab-ı Mukaddes ne Kabil'in teklifinin neden reddedildiğini ne de kavga eden kardeşlerin birbirine ne söylediğini açıklar. Çiftçiler ve çobanlar arasındaki toprak kavgasıyla ilgili bir çatışma olabilir miydi? Bu korkunç kavganın sebepleri hikâye anlatıcıları arasındaki tartışmalara konu olmuştur, örneğin Habil'in sürüsünden en iyi hayvanı seçtiği, oysa kardeşinin ilk başta kendisine iyi bir yemek yaptığını ve Tanrı'ya artıklar – biraz ketentohumu ve bir avuç buğday dahil ıvır zıvır– haricinde hiçbir şey sunmadığı gibi sebepler öne sürdüler. Birçok hikâyede Kabil'in kardeşi Habil'den nefret etmesinin asıl nedeni olan ikiz kız kardeşleri de vardır. Sonuçta bir kardeş kaçınılmaz olarak hep iyileri alıyor diğerineyse hep kötüler düşüyordu.

Ensest

Havva'nın ilk çocukları, Kabil ve Habil'in, ikisinin de erkek olması haliyle bir sorundu. Kendi soylarına nasıl sahip olacaklardı? Başka kültürlerin ve dinlerin yaratılış hikâyelerinde de yer alan bir sorudur bu. İlk insan mecburen üreyecektir ama diğer taraftan ensest dünya genelinde bir tabudur. Önünde sonunda ilk insana soyunu sürdürebilmesi için en başında bir ayrıcalık tanınarak enseste bir defalığına izin verilmek zorunda kalındı. Bunu katiyen reddetmek, insanlık tarihinin en başından sonunu getirmek anlamına gelecekti. Âdem ile Havva'nın hikâyesi bu kurala göre istisna değildir.

Aynı maddeden yaratıldığı eşleriyle, kan bağı olduğuna şüphe yok ama ilk insan kendi yarısıyla nasıl ilişki kurabilir? Havva'nın Âdem'in vücudundan yaratılmasına dair yorumlarında din

8. Bin Gorion, s. 103.

âlimleri, Havva'nın doğrudan uyuyan Âdem'in gövdesinden meydana geldiğini kanıtlayan sayısız artistik Hıristiyan sembole rağmen Âdem ile Havva arasında olası bir ensest ilişkiye dair can sıkıcı yorumlardan kaçınırlar.

Bununla birlikte iki oğlan arasında olası bir ensest ilişkiye dair çokça hararetli tartışma sürmektedir. Eğer Âdem ile Havva'nın kızları yoksa, iki oğlan içlerinden hangisinin anneleri Havva'yı hamile bırakacağını tartışıyor olabilirlerdi. Bu rezilliği önlemek için, Midraşlarda oğlanlarla birlikte doğan bir ya da birkaç kızdan bahsedilir. Ensest sürmekte ama biraz daha az tiksindirici şekilde. Dünyada henüz evlenilebilecek başka bir kadın yoktu ve "insan ırkının çoğalmasını sağlamak için Âdem'in oğullarının her biriyle birlikte onlara eş olacak bir kız kardeş de doğmuştur". Burada kız kardeşler erkek kardeşlerinin zıttını temsil eder: büyük kardeş, kaderinde küçük kardeşle evlenmek olan güzel ikiz kız kardeşine gönlünü kaptırır.[9]

Bazı hikâyelerde iki kardeşe de kendi ikiz kız kardeşleriyle evlenmeleri için izin verilmez ya da tersine onlarla evlenmeleri istenir. Her durumda Kabil ona izin verilmeyen ikiz kız kardeşiyle evlenmeyi ister ve kardeşinden nasıl kurtulacağını kara kara düşünmeye başlar.[10]

Ensest sorununu çözmek için bir Türk hikâyesi Kabil'in, Habil'in ikiz kız kardeşiyle, Habil'in ise Kabil'in ikiz kız kardeşiyle evlendiğini öne sürer. Ama maalesef Kabil'in kız kardeşi Iqlima çok güzeldir ve Habil'in kız kardeşi Labudha son derece çirkindir. Burada Âdem, Habil'le doğan kızı Kabil'e, Kabil'le doğan kızı Habil'e vererek Kutsal Yasayı takip eder. Fakat Kabil karşı çıkar:

> "Eğer bu kız benim kız kardeşimse, o zaman diğeri de kız kardeşimdir." Âdem şöyle yanıtlar: "Madem öyle ikiniz de bir adak yapacaksınız. Adağı kabul edilen kişi Iqlima'yla olabilir."[11]

Âdem bir kurban keserek kehanette bulunmaya karar verir. Baba ve rahip rolüyle iki oğlunun da adaklarına ne olacağını görür:

9. Bkz. Martinez, 2003, s. 41.
10. Teugels, 2003, s. 47-56; Ginzberg, s. 108.
11. Al-Rabghuzi, s. 39; Graves ve Patai, s. 91 ve müteakip sayfalar.

İlk Cennetten beyaz, ısısız, dumansız ateş geldi, Habil'in kuzusunun üzerinde gezindi ve kuzuyu yuttu, sonra Kabil'in adağına el sürmeden ilk Cennete geri çekildi.

İslami görüşe göre kurban edilen hayvan Cennete bir bütün olarak varır ve kutsal tarihin daha sonraki evresinde İbrahim'in kurban edeceği öz oğlunun yerini almak için yeniden dünyaya gelir.[12]

Aynı aileden çocuklar birbiriyle evlenebilir mi? Bu soru Cavalı Müslüman anlatıcıların da zihnini meşgul eder, Âdem ile Havva'nın hepsi de ikiz olan kırk çocuğu için de bu soru sorulur. Bazıları muhteşem bazıları düpedüz çirkindir. Havva güzellerin kendi aralarında, çirkinlerin de kendi aralarında evlenmelerini önerir. Fakat Âdem reddeder. Âdem güzeller ile çirkinleri birleştirmek ister. Âdem ile Havva tartışırlar, Havva, çocukları için her şeyi kendisinin yaptığını söyleyerek Âdem'e sitem eder. Âdem sadece bakarken, Havva onları dokuz ay karnında taşımış, dünyaya getirmiş ve emzirmiştir. O halde bu cenin kimindir? Âdem kendisine ait olduklarında ısrar eder ve eğer Havva ona inanmak istemiyorsa kendi kendine hamile kalmaya çalışmalıdır. Havva dokuz ay uğraştıktan sonra sadece bir miktar kan üretebilir. Buna rağmen Âdem Şit adında bir oğlan dünyaya getirir.[13]

Böylece Havva, Âdem'in üstünlüğü ve ikizlerle ilgili hükmünü kabul etmek zorunda kaldı: aynı batından doğan çocukların birbiriyle evlenmesine izin verilmez; enseste karşı bir uyarı. Sadece Kabil bu kararı reddetti. O, Habil'in çirkin ikiz kız kardeşi yerine kendi güzel ikiz kız kardeşini istedi.

Kardeş Katili

Kabil kendini kardeşinin üzerine attı. Habil ondan daha güçlüydü ve Kabil'in sırtını yere getirdi fakat Kabil son dakikada af diledi ve yumuşak kalpli Habil ona karşı gardını düşürdü. Kendini biraz serbest hissedince, bir kez daha Habil'e döndü ve onu devirdi.

12. Al-Udhari, s. 256; Al-Rabghuzi, s. 39; Milstein. Rührdanz ve Schmitz, s. 110.
13. Steenbrink, 1998, s. 122-23. Bu, birçok kültürdeki yaratılış hikâyesinde cinsiyetler arası rekabete atıfta bulunan iyi bir örnektir. Düşünürler kadar yaratılış hikâyeleri de Aristoteles'in konuyla ilgili, erkeğin sperminin tek başına cenin oluşturmak için gerekli yapıya veya doğmamış çocuğa hayat-veren ruha sahip olduğu görüşlerini tekrar eder. Döllenmede erkeğin spermleri kadar kadının yumurtalarının da pay sahibi olduğu ancak 1670'lerde, iki Hollandalı araştırmacı, Reinier de Graff ve Antoni van Leeunwenhoek tarafından keşfedildi.

Yukarıda geçen Yahudi hikâyesinin birçok Hıristiyan ve İslami versiyonunda bu ilk ölümde şeytan da bir rol oynar. Şeytan, Kabil'in içine girer ve onu sadece çekici kız kardeşinden dolayı değil aynı zamanda Tanrı tarafından reddedilen adağı nedeniyle de kardeşini öldürmesi için tahrik eder.[14]

Doğumundan itibaren, etrafını bir gizem saran Kabil'in imajı sözlü geleneklerle yüzyıllar boyunca kötüye gitti. Tüm hikâye anlatıcıları Kabil'in normal bir çocuk olmadığında hemfikirdir ve hikâye aşağıdaki on dokuzuncu yüzyıla ait Slav metnindeki gibi giderek daha korkutucu bir hal aldı:

> Atamız Kabil çirkin doğdu, başı diğerlerininki gibiydi ama göğüslerinde ve alnında on iki yılan başı vardı. Havva onu emzirirken yılan başları karnına ağrılar sokardı ve ilk anamız Havva, bu acı ve vahşi eziyetten ötürü kabuklar bağladı. Karısının çok acı çektiğini gören Âdem onun için kederlendi. Şeytan bir erkek suretinde ona gelip dedi: "Eğer oğlun Kabil'i iyileştirir ve karın Havva'yı bu eziyetten kurtarırsam bana ne vereceksin?"[15]

Âdem ve Şeytan arasında başka bir antlaşma vuku bulur. Şeytan ona yassı büyük bir taş getirir ve ne yapacağını açıklar. Âdem razı gelir, bir keçi keser ve kanını bir kaba akıtır, ellerini kana batırır ve beyaz taşın yüzeyine şöyle yazar: "Yaşayanlar Tanrı'nın ve ölüler senindir." Sonra şeytan yılan başlarını Kabil'in kafasından kopardı, onları taşın üzerine koydu, hepsini birden Ürdün Nehri'ne fırlattı ve yılan başlarını bu el yazısını korumakla görevlendirdi, ta ki Hz. İsa gelene kadar:

> Hz. İsa kurtuluşumuz için vaftiz olmaya Ürdün Nehri'ne geldiğinde yılan başları Ürdün Nehri'nin akıntısında ona karşı dikildi ve Hz. İsa yılanların başlarını suda ezdi.

Hz. İsa ölümü ve yeniden dirilişiyle, Âdem ile Şeytan arasındaki antlaşma son buldu: "Şeytanı bağladı ve ruhları Cehennemden saldı."[16] Kabil'in olumsuz hikâyesine, Hıristiyanlarca bir müjde eklendi.

Kabil'in Habil'i katletmesi anne ve babası için tam anlamıyla beklenmedik bir şey değildi. Havva, büyük oğlunun, Habil'in

14. Ginzberg, s. 109; Cave, s. 70-71; ayrıca bkz. *Books of Adam and Eve.*
15. Stone, 2002, s. 38.
16. Bu metin ilk kez 1863'te St. Petersburg'ta N. S. Tikhonranoy tarafından yayımlandı. Bkz. Stone, 2002, s. 38-39 ve 161.

kanını elleriyle içtiğini daha önceden rüyasında görmüştü. Bunu Âdem'e anlatmıştı ve ikisi de son derece endişelenmişlerdi. Âdem, tedbiren sürekli birlikte olan iki oğlanı ayırdı ve onlara ayrı meskenler verip, ayrı ayrı çiftçi ve çoban olarak farklı görevler verdi. Heyhat, nafile.[17]

Sanatçılar ilk insanın katledilişini çoğunlukla, bir kardeşi elinde bir sopa veya kemikle vahşi bir katil, diğerini ise trajik bir kurban şeklinde sundular. Bir ortaçağ resminde, Kabil, ayağındaki çizmelerle, ağzı açık, kafası yara bere içindeki savunmasız kardeşini tekmeler. Korku, Habil'in tüylerini diken diken etmiştir ve nafile hareketlerle bu şiddeti durdurmaya çalışır. Fakat Kabil devasa bir kemiği kafasına indirmektedir; bu, kardeşine son darbeyi vuracağı anlamına geliyordu (RESİM 71).

71. Kabil kardeşini öldürüyor. Minyatür, Jacob van Maerlants, Spieghel Historiael, 1335-1335.

17. *Books of Adam and Eve*, s. 138-139.

Türkçe bir Âdem serisi, İblis'in Kabil'e birini nasıl öldüreceğini öğrettiğini anlatır. Şeytan bir kuş (ya da yılan) yakaladı, taşın üzerine yatırdı ve başka bir taşla onu ezdi. Kabil orada başı kanlar içinde yatan kardeşini gördüğünde öldürmenin ne anlama geldiğinin hâlâ farkında değildi. Ona adıyla seslendi fakat kardeşi sessizdi ve artık kımıldamıyordu.

> Kabil telaşlandı ve İblis'e dedi ki: "Neden Habil benimle konuşmuyor?" Şeytan dedi ki: "Çünkü onun hayatını aldın..."

Bu Türk hikâyesi Kabil örneğinin bir sonucu olarak, cinayet ve kan akıtmanın Mahşer Günü'ne kadar süreceğini vurgular. Şeytan kendi başarısına kıs kıs güler. Yirmi yaşında bile olmayan Kabil onun için kolay lokma olmuştur.[18]

Hikâyelerde daha sonra ne olduğu farklılaşır. Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı, hesap sormak için Kabil'i çağırır:

> "Kardeşinin kanının sesi toprağın altından bana yalvarıyor. Artık kardeşinin kanını elinden almak için ağzını açan toprak tarafından lanetlisin. İşlediğin toprak bundan böyle sana ürün vermeyecek. Yeryüzünde kaçak ve avare olacaksın." (Yaratılış 4:10-12)

Kabil'in yaşamı zordu. Bir Yahudi hikâyesinin anlattığına göre: "Kabil'in altındaki toprak sarsıldı, aralarında melun yılanın da bulunduğu evcil ve vahşi tüm hayvanlar bir araya geldi ve Habil'in masum kanının intikamını almak için onu tek seferde yok etmeye kalkıştılar." Bazıları, onu tehditkâr vahşi hayvanlardan korumak için Tanrı'nın, Kabil'in alnına Kendi Kutsal Adının bir harfini yazdığını, kimileri ona bir köpek verdiğini söyler. Kimileri de kendini hayvanlara karşı koruması için Kabil'in önünde bir boynuz çıktığına inanır. Ya da cüzzama yakalandı.[19]

Bazı anlatıcılar intikam meleğinin onu öldürdüğüne, başkaları bu işi çocuklarının yaptığına inanır. Türk bir hikâye anlatıcısı Şeytan'ın, Tanrı'nın yasakladığı her şeyi Kabil'e öğrettiğinden bahseder. O ateşe taptı, putlara secde etti, şarap içti ve müzik yaptı. Tanrı'nın emriyle bir melek geldi ve Kabil'i ayaklarından yakalayıp "yedi kez doğudan batıya fırlattı ve yere vurdu". Böylece

18. Al-Rabghuzi, s. 40; Al-Udhari, s. 257 ve müteakip sayfalar.
19. Ginzberg, s. 110-111; Graves ve Patai, 16. Bölüm.

Kabil can verdi.[20] Endonezya'dan bir Malaya hikâyesi Kabil'e başka bir son tasarlamıştır:

> Karşı koymasına rağmen Kabil insan gibi görünen, bir ata binen ve kırbaçlı tek bir melek tarafından başına bir darbe indirilerek öldürüldü. Kabil, kâfir olarak öldü.[21]

Kuşlar ve vahşi hayvanlar, Kabil kardeşinin ölü vücuduna dik dik bakmayı sürdürürken cesede doğru yürüyorlardı. Kabil kardeşini hemen sırtladı ve o uğursuz mahalli terk etti. Cesede ne yapacağını bilmiyordu ta ki Tanrı iki didişen karga gönderene kadar. Kargalardan biri diğerini öldürdü ve cesedi gömmek için toprağı tırmaladı, gagasıyla bir çukur kazdı. Karga, Kabil'in dikkatini çekmek için gakladı ve böylece o, insanların cesetlerine ne yapılması gerektiğini öğrendi. Müslümanların yanı sıra Yahudiler için de defnetme ilahi bir gelenek haline geldi.

Pek bilinen İslami resimler Kabil'in, ölü kardeşini arkasındaki bitki ve ağaçlarla dolu güzel yeşil manzaraya ve kıyısı çiçeklerle dolu ırmağa doğru amaçsızca çekerken düştüğünü yanlış tasvir eder. Irmağın öteki tarafında, karga türdeşini gömmektedir. Resmin üst tarafında biri beyaz biri siyah, biri garip dumanlar çıkararak açıkça yanmakta olan, diğeri el değmemiş görünen iki adağın durduğu tepe gösterilir (RESİM 72).

Kabil kardeşini gömdükten sonra eve gitti ve cinayet hakkında anne babasına yalan söyledi, ta ki artık annesine daha fazla yalan söyleyemeyecek hale gelene kadar. Swahili İslami bir hikâyeye göre:

> Havva kendi canından birinin kardeşini öldürdüğünü öğrendiğinde tam anlamıyla sarsıldı. İtaatsizlik ve günahı yeryüzüne getiren kendisiydi, şimdi anlıyordu ki hayat vererek aynı zamanda ölüme de sebep olmuştu. Bu, analara gözyaşı döktüren savaşın başlangıcıydı.[22]

20. Al-Rabghuzi, s. 43-44.
21. Steenbrink, 1998, s. 123.
22. Knappert, 1970, s. 33.

72. Bir karga Kabil'e ölü kardeşini nasıl gömeceğini öğretiyor. Osmanlı minyatürü, İstanbul, on altıncı yüzyıl.

Tanrı, Kabil'i eş olarak aldığı ikiz kız kardeşiyle sürgüne gönderdi. Hıristiyan Süryani bir hikâyeye göre Âdem, Habil'i "Hazineler Mağarası'na" götürüp gömer, gövdesinin yanına mağarayı gece gündüz aydınlatsın diye bir kandil koyar.[23] Âdem ile Havva'nın hayatı hakkındaki bazı eski Yahudi ve Hıristiyan kitapları, kederli anne babanın kayıp küçük oğullarını nasıl aramadıklarını anlatır. Hollandalı sanatçı Lucas van Leyden'in on altıncı yüzyıla ait bir gravüründe, onların Habil'in cansız bedeniyle karşılaştıklarındaki tarif edilmez üzüntüsünü yansıtır (resim 73).

23. *Cave of Treasures*, s. 70-71.

73. Âdem ile Havva ölü oğulları Habil için yas tutuyor. Gravür, Lucas van Leyden, 1529.

Âdem ile Havva oğullarının ölümünden öyle perişan oldu ki Müslüman bir anlatıcıya göre, Tanrı onlara acıdı ve Habil'in, yirmi dört saatliğine ailesine dönmesine izin verdi; Âdem ile Havva'nın, oğullarının kısa bir süre için de olsa geri dönüşünü kutlamak için zengin bir şölen hazırladığını gösteren resimli bir el yazmasındaki tasvirde görülebileceği üzere.[24]

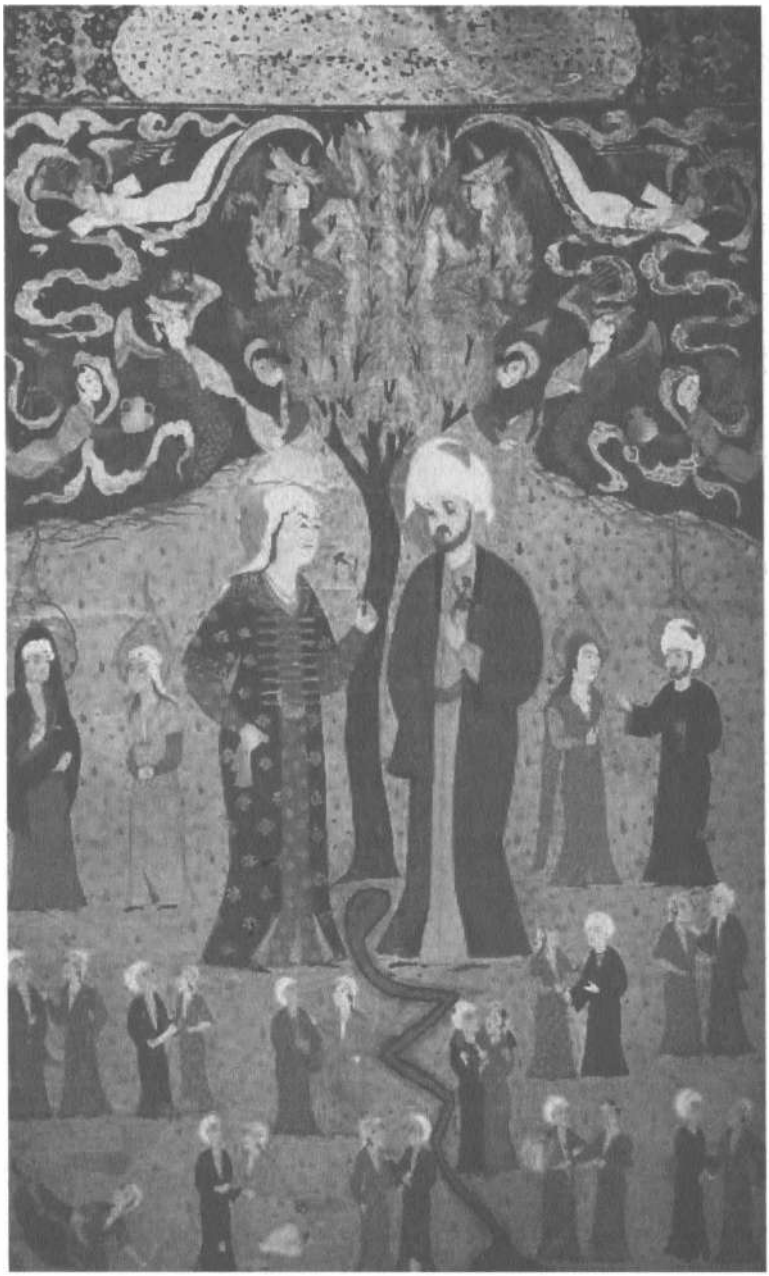
Ailesi yüz yıl ya da daha fazla bir süre Habil için yas tutmaya devam etti. O kadar süre geçtikten sonra ancak Âdem, Havva'yla yeniden cinsel ilişkiye girdi: "Artık karısına duyduğu sevgi eski günlerdekinden çok daha fazlaydı. Fiziken yanında olmasa bile aklı fikri hep karısındaydı" der bir Yahudi hikâyesi. Aşklarının meyvesi göz alıcı güzelliğiyle üçüncü oğulları Şit oldu. Âdem gibi otorite sahibi bir erkeğe dönüştü ve Âdem'in ölümünden sonra babasının görevlerini devraldı.[25]

Tanrı, Âdem'e sayısız nesil için söz verdi, fakat Âdem ile Havva'nın bir yığın çocukla resimleri enderdir. Meşhur bir tanesi "Âdem ile Havva ve on üç tane ikizleri" başlığını taşır, bir Türk okulundan gelme, Lokman Ashuri tarafından resmedilmiş, on altıncı yüzyıla ait İslami bir el yazmasıdır, (RESİM 74). Sultan III. Murat'a adanmış bir kitap olan (Tarihin Seçkinleri) *Zubdat al- Tawarikh*'in ilk resmidir.[26] İlk resim Âdem ve karısının ağacın altında tam ortada, sağ ve sol taraflarında daha küçük çiftlerle gösterir. Hepsinin başında parlak haleler vardır. Altlarında daha küçük, diğerleri gibi renkli elbiseler giymiş ama haleleri olmayan daha çok sayıda ikiz vardır. Âdem ile Havva'nın üzerinde, ağaçta melekler vardır, ağacın sağında ve solunda daha fazla uçan melek görülür. Sol altta, Kabil kız kardeşini evlenmek için çekiştirmektedir, böylece ilk kardeş katline sebep olacak ikiz kız kardeşlerle ilgili Habil ve Kabil arasındaki tartışmaya atıfta bulunmaktadır.

24. Arnold, 1928, s. 23. Bu resmi içeren el yazması Edinburg Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. (Arapça, No. 161, Dosya 122b).

25. *Cave of Treasures*, s. 70-71; Ginzberg, s. 120-121; Al-Kisa'i, s. 79 ve Al-Udhari, s. 277 ve müteakip sayfalar.

26. Bu Osmanlı kitabı kısa yazılar ve birçok resim içerir. Kitabın konusu bilindiği kadarıyla peygamberlerin hikâyeleri türündedir fakat etkileyici resimlerin asıl önemi, resimlerin 1680'lerde çizilmiş Sultan'ın çizimlerinden çoğaltılmış olmalarıdır.

74. Âdem ile Havva on üç ikiz çocuğuyla.
Minyatür, *Zubdat al- Tawarikh*, İstanbul, on altıncı yüzyıl.

Âdem ile Havva'nın çocuklarının sayısı ve daha sonraki yaşamlarıyla ilgili düşünceler çeşitlilik gösterir. Afrika sözlü geleneğinden bir hikâye, Kabil'in soyu için özel bir ceza düşünür:

> Kardeşlerim, görüyorsunuz, beyaz adam çok kötü, çok çirkin, iyi değil. Bu tür adamların dünyaya nasıl geldiğini bilmek ister misiniz? Pekâlâ, size anlatacağım. Beyaz olmayan Âdem ile Havva çok güzeldi. Güzel bir bahçede yaşıyorlardı. Orada her tür iyi şeye sahiplerdi: muz, hint yerelması, tatlı patates, fufu, hurma şarabı, hepsinden fazlasıyla! İki çocukları oldu, Kabil ve Habil. Kabil, Habil'le görüşmekten hoşlanmıyordu. Bir gün onu öldürdü. Sonra Tanrı kızdı ve dedi ki: "Kabil!" Kabil saklanmak için kaçtı. Kendisini çok zeki sanıyordu. Hey hey! Tanrı yeniden konuştu: "Kabil, seni görmediğimi mi sanıyorsun seni sersem zenci hey!" Sonra Kabil öne çıktı ve dedi: "Evet efendim, buradayım, sorun nedir Yüce Tanrım?" Ardından Kabil, kapıldığı dehşetle tamamen beyaza döndü: İlk beyaz adam. (Pidgin, Sierra Leone)[27]

Dünyanın her yerinde farklı ırkların kökenini açıklamak için hikâyeler icat edildi fakat başka hiçbir yerde beyaz ve siyah ırk arasındaki farkı, Âdem ile Havva'nın büyük oğullarının zorbalığının bir neticesi olarak açıklayan bir hikâyeye rastlamadım.

Havva'nın Çocukları ve Eşitsizlik Nasıl Meydana Geldi?

> Havva çiçekleri sulamaya ve ağaçlara bakmaya gitti. Büyük bir yılan onu dikkatle izliyordu. Aslında bu yılan derisine bürünmüş, gerçek bir erkekti. Yılan dedi: "Buraya gel de sana bu güzel elmayı vereyim." O zamanlar Havva'nın henüz çocuğu yoktu. Havva yılanla çok yakınlaştı ve böylece bir dizi çocuğu oldu. Âdem bunu öğrendi. Âdem'den olma iyi çocukların hepsi yakışıklıydı, şeytandan, yani yılandan olma çocukların hepsi çirkindi. Tanrı bir defasında Havva'ya tüm çocuklarını çağırmasını söyledi. Havva gerçek çocuklarını çağırdı fakat diğer çocuklarını çağırmaya cesaret edemedi. Onları sakladı. Böylece Havva'nın aldatmacası yüzünden Tanrı bu insanları kutsamadı... Kutsanan gerçek çocuklar daha akıllı oldu ve okula gidebildiler. Saklanan çocuklar haydut ve fakir oldular ve diğerlerinden çaldılar. Zengin ve fakir insanlar bu nedenle var. (Macarca)[28]

Zengin ile fakir arasındaki tezatlık günlük hayatta aşikârdır fakat bu eşitsizlik nereden gelir? Eşit olmayan kaderlerini ve

27. Metnin aslı için bkz. Sierra Leonean Pidgin, 1864, s. 24.
28. Erzebet Lacko tarafından kırsal Macar kesimlerinde anlatılmış ve Ilona Nagy tarafından 1969'da kaleme alınmıştır. Görög Karady, 1982, s. 33-34.

zenginlik ile fakirliğin kökenini merak eden insanlar, Âdem ile Havva'nın çocuklarına ne olduğuna dair hep hayaller kurdular ve hikâye anlatıcıları da renkli, yöresel ayrıntılar kattılar.

Hıristiyan Avrupa'da Âdem ile Havva'nın sayısız çocukları hakkındaki hikâyeler ancak on beşinci ve on altıncı yüzyılda kayda alındı fakat sözlü hikâyeler daha eski olmalıdır. İskandinav ülkelerinden aşağıya, Güney ve Doğu Avrupa'ya kadar anlatılmaya devam etmiştir. Afrika ve Asya'da Hıristiyan ve Müslüman hikâyeleri ve daha eski İspanyol ve Portekiz anlatılarından ilham alan Güney Amerika uyarlamaları vardır. Brezilya'da Xaventeler arasında yüksek ve alt tabakaya dair hiçbir gönderme yoktur. Tertemiz yıkanmış ve giydirilmiş çocuklar vaftiz edildikten sonra onlara "civilizados" ve kutsanmamış çocuklara "hintliler" denir. Kaynağı bilinmeyen İslami bir hikâyede şanssız olanlar "fakirler ve dilenciler"e dönüşür.[29]

Âdem ile Havva Cennetten kovulduktan sonra önemli olaylar meydana gelir. Hikâyenin ana temasına göre, Tanrı onlara nasıl çocuk sahibi olacaklarını anlattı, o kadar çok çocuk yaptılar ki Havva çocuklarının sayısının, dizginlenemez arzusunu, en azından Tanrı'nın gözünde, açık edeceğine inanır.

> Bir gün Tanrı ziyarete geleceğini duyurdu ve Havva utanç duydu. Bu kadar çok çocuğun annesi olduğunu Tanrı'ya itiraf etmek istemedi. Bu nedenle dokuz yüz çocuğunu aldı ve onların beş yüzünü sakladı. Tanrı, Her şeyi Bilen Efendi, Havva'yı cezalandırmaya karar verdi. Ona sakladığı çocukları ortaya çıkarmasını emretti. Havva'nın kendisine gösterdiği dört yüz çocuğa soylarının sağlıklı, varlıklı ve mutlu olacağı sözünü verdi. Bununla birlikte, Havva'nın sakladığı beş yüz çocuk fakir ve mutsuz insanların ebeveynleri olacaktı. Ve işte böyle oldu: Bu dünyadaki mutlu ve zenginler Havva'nın Tanrı'ya gönüllü olarak sunduğu o dört yüz çocuktan gelir, oysa fakir ve mutsuz olanlar Tanrı'dan gizlemeye niyetlendiği beş yüz çocuğun soyundandır. (Alman, Avustralya)[30]

Bir hikâye Havva'nın her cinsiyetten on iki tane olmak üzere toplam yirmi dört çocuğu olduğunu öne sürer. Tanrı tüm çocuklarını görmek istediğinde, Havva kızları korumak için sadece erkekleri gösterdi ve delikanlılara hayatta iyi talih ve mutluluk sözü

29. Bkz. "W. Menzel, Mythologische Forschungen und Sammlungen, 1840", alıntı: Winzer, 1908, s. 8.
30. Franz Ilwof, 1865, s. 429.

verildi. Havva Tanrı'ya göstermek için hemen kızları aramaya başladı fakat onlar için hiç iyi dilek kalmamıştı. Arjantin'de İspanyolca bir hikâyede bir dinleyiciden kızlara ne olduğuyla ilgili bariz bir soru gelir ve anlatıcı onlar doğmadan önce, "Tanrı onlara güzellik, cazibe ve arada sırada yetenek bile verebilir fakat dünyaya geldikten sonra tek umutları erkeklerdir. Sahip oldukları her şeyi onlara borçludurlar" diye iddia eder.[31]

Hikâyenin ana teması değişmez: Tanrı ziyaret edeceğini haber verir ve anne Havva kirli çocuklarını saklar ve sadece temiz olanları çağırır. Onlar bol bol kutsanır: Torunları kral, imparator, prens, aristokrat, şövalye, papaz ve bilge olacaktır. Havva Tanrı'nın nimetlerini yaydığını duyunca panikler, alelacele kirli ve ağlayıp sızlanan çocuklarını çağırır ve onlar balıkçı, ayakkabıcı, terzi, çiftçi vesaire olacaktır. Statülerdeki bu eşitsizliği gören anne itiraz eder: Bu haksızlık değil midir? Fakat hayır, Tanrı yaptığını ihtiyatla savunur ve dünyanın iyiliği için mecburi bir sınıf yapısı olarak onaylar:

> "Havva, anlamıyorsun. Çocuklarının dünyanın tüm ihtiyacını karşılaması için bu doğru ve gerekli; eğer hepsi hükümdar ve efendi olursa kim ekinleri büyütecek, kim harman dövecek, kim öğütüp pişirecek? Kim nalbant, dokumacı, marangoz, duvarcı, rençper ve terzi olacak? Herkes kendi yerini bilsin, böylece biri diğerini destekler ve hepsi tek bir vücudun uzuvları gibi işbirliği yapar." Havva uysallıkla kabullendi: "Ah Yüce Efendimiz bağışlayın beni. Sizinle konuşurken çok aceleciyim. Senin ilahi iraden çocuklarımla olsun."*

Malaya hikâyeleri de aynı doğrultudadır: Tanrı muhteşem aklıyla her şeye karar verdi ve bu insanın kaderiydi. Tüm farklılıklar Âdem'in yoğrulduğu "hamur"a dayanır –melek Azrail'in Âdem'in yaratılması için topladığı kırmızı, beyaz, sarı toprak. Hiç kimse insanlar arasındaki fiziksel olduğu kadar psikolojik farklılıkları da açıklayan kaynağın, "hamur"unun, bileşiminden kaçamaz:

> Tüm insanlar kendilerine has niteliklere sahiptir: bazıları yakışıklı, bazıları çirkindir, koyu renkli ve açık renkli, açıksözlü ve sinsi, hödük ya

31. Vicente Blasco, Ibanez Gedde'ten alıntı, s. 166.

* Jakob Ludwig Grimm ve Wilhelm Karl Grimm, Kinder und Hausmärchen, Berlin, 1885, s. 624-625 (kendi çevirim). [Jakob Grimm ve Wilhelm Grimm, *Grimm Kardeşlerden Seçme Masallar*, Çev. Mustafa Tüzel, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015 (ç.n.)].

da kibar oluruz. Hepsi aynı hamurdan gelir. Sefalete katlanmak zorunda kaldıklarında aslen bu hamurlarında var olan cefadır. En başından beri orada bulunmaktaydı ve onları takip etti: hiçbir şey eklenmemişti.[32]

Doğumlarından itibaren insanlar güzellik, yetenek ve fırsatlardan eşit olmayan paylar alırlar fakat insanın kaderini değiştirmeye gücünün yetmeyeceği mesajı tüm gelişmeleri sürüncemede bırakır. Daha az kutsanmışlar, tüm dünyada kendileri ve çocukları için daha iyi bir gelecek hayaliyle ve mert bir çabayla çalışırlar.

Âdem ile Havva'nın Ölümü

İki katlı mağara Cennet Bahçesi'nin kapısıyla kapatıldı... Bu, Âdem'i yaratan ve onu gömen Yüce Tanrı'ydı. İbrahim, El Halil'e gelip çadır kurana kadar mezarın nerede olduğunu hiç kimse bilmiyordu. İbrahim Cennet Bahçesi'ndeki hoş kokulu bitkilerin kokusunu aldı ve melekler korosunun sesini duydu: "İlk insan Âdem burada yatıyor ve İbrahim, İshak ve Yakup da burada huzur içinde yatacak."

"Tanrım" diye sordu Âdem "Ölüm nedir?" ... "Ah, Âdem ölümcül zehirden daha acı: yüzündeki tazeliği ve güzelliği alıp götürür ve gövdeni yeryüzünün derinliklerine geri gönderir; sonra yeryüzü etini, kanını, kemiklerini ve vücudunun tüm parçalarını başlangıçta olduğu gibi toprak haline gelinceye kadar yalayıp yutar. Nitekim sana bunu yapacağım, ah Âdem, seni kuru bir toprağa çevireceğim." Âdem ölümün kederiyle yüksek sesle feryat etti. Yeryüzü ona cevap verdi: "Ah Âdem, Tanrı seni yaratmak için benden bir avuç toprak aldığı gün, benden aldığı her zerreyi bana geri vereceğine söz verdi." Ölüm korkusu Âdem'i altüst etti.[33]

Bazı hikâye anlatıcıları, etrafında acı ve ölümün ne anlama geldiğini merak eden çocuklarıyla Âdem'in nasıl öldüğünü hayal eder. Birinin, babalarının acı çektiğini ve ölmekte olduğunu ilk görüşleridir. Âdem'in Cennetteki parlak itibarı yitip gittiğinden dolayı asıl ceza artık görünür hale geldi, zayıflayan bedeni yetmiş hastalığın pençesine düşmüştü, yetmiş sayısı hastalığın tüm vücudunu sardığı anlamına geliyordu.[34]

Havva, Tanrı'dan Âdem'in acısını ona, gerçek günahkâra aktarmasını rica eder. Âdem'in durumu kötüleşince Şit ve annesi Havva toz toprak içinde aceleyle Cennetin en yakın kapısına

32. Steenbrink, s. 113.
33. Bin Gorion, s. 120; Al-Kisa'i, s. 79.
34. Anderson, 2002, s. 127.

gidip Tanrı'ya, Âdem'i iyileştirecek merhamet yağının meyvesini onlara vermesi için yalvarırlar. Kapı açılmaz fakat uzun dualardan sonra başmelek Mikâil, Âdem'in üç gün içinde öleceği haberini getirir. Merhamet yağına sadece zamanın sonunda ulaşılabilecekti –Âdem ve ardından gelen tüm imanlılar için.[35]

Havva ve Şit geri döndüklerinde, Şit babasına bu hastalığın neden onun başına geldiğini sorar ve Âdem karısını suçlamaya başlar. Havva dünyaya ölümü getirdiğinin farkında mıdır? Âdem'in ölüm döşeği Havva'nın, Cennetten Kovulmalarının saklı hikâyesi suçluluk duygusuyla hıçkırarak anlatacağı yer olur. Piero della Francesca'nın bir resminde Havva, ölümcül derecede hasta kocasının arkasında ve bir değneğe yaslanmış, sarkık göğüslü yaşlı bir kadın olarak tasvir edilmiştir (RESİM 75). Hikâyenin sonunda çocuklarını "Tanrı'ya karşı günah işlemekten" kaçınmaları için tembihler ve ardından Âdem'e hitap eder:

> "Nasıl olur da sen ölürken ben yaşarım veya sen öldükten sonra ne kadar yaşayabilirim ki? Söyle bana." Ve Âdem ona şöyle der: "Öldüğümde beni kutsal yağla yağlayın ve Tanrı'nın meleği benim hakkımda bir şey söyleyene kadar hiç kimsenin bana dokunmasına izin vermeyin. Tanrı beni unutmayacak, kendi yarattığını arayacak, haydi şimdi yüksek sesle yakarın ve ben ruhumu Tanrı'nın ellerine teslim edene kadar bana dua edin."[36]

Âdem'in ölümüyle ilgili İslami hikâyelerin aksine Yahudi ve Hıristiyan hikâyelerinde Âdem ile Havva arasındaki tezatlık bu noktada bir kez daha vurgulanır. Havva ne kadar kötü ve suçlu olduğunu tekrar eder ve Cennetten Kovulma hadisesi hatırlanmayı sürdürür. Yunanlılara ait bir hikâyede Havva kendini acınacak halde toprağa atar, Tanrı'dan merhamet dilenir ve tüm insanlığın Tanrı'sına, Tanrı'nın seçtiği meleklere, Tanrı'nın sarsılmaz tahtına ve daha nicesine karşı işlediği akıl almaz günahını yeniden itiraf eder, ta ki "insanoğlunun meleği" görünüp onu kaldırarak Âdem'in ruhunu teslim ettiği haberini verene kadar. Melek ondan yukarıya bakmasını rica ettiğinde Havva gözyaşlarını siler ve daha sonra çocuklarına anlatacağı muhteşem bir sahneye şahit olur:

35. *Books of Adam and Eve*, s. 143-145.
36. A.g.e., s. 148-149.

75. Ölmekte olan Âdem ve yaşlı bir kadın olan Havva.
Pieoro della Francesca. Fresk, San Francesco Bazilikası, Arezzo, 1450 civarı.

> Dört parlak kartalın taşıdığı iki tekerlekli bir ışık arabası.. önünde meleklerle araba babanız Âdem'in bulunduğu yere geldiğinde, melekler ve araba durdu. Ve babanız ile araba arasındaki altuni buhurdanlıklara baktım ve tüm melekler buhurdanlıklar ve tütsülerle geldiler, tütsünün dumanı semayı kapladı. Melekler secde edip Tanrı'ya tapındılar, yüksek sesle ağlayarak dediler ki: "Yüce Tanrım, affet, yüce suretinden olanı, kutsal ellerinin eserini affet."[37]

Âdem fiziksel acı çekmesine rağmen ölümden korkmaz, Tanrı'nın bağışlayıcılığından emindir ve orada kazandığı onur verici mevki bunu kanıtlar.

Ölümün korkutucu sureti İslamiyet'e ait birçok hikâyede, geniş yayvan kanatlarını açmış güzel bir koçla kişileştirilir:

> Âdem ölümün yüz ve gövdesine bakınca kendinden geçti. Melekler onu omuzlarında taşıyıp yüzüne abıhayat serpti... Alnında safran benzeri sarı ter damlaları damladı. Ardından dedi ki: "Tanrım, Ölüm ne kadar korkunç ve görünüsü ne kadar berbat!"[38]

37. *Books of Adam*, s. 149.
38. Al-Kisa'i, s. 79; Al-Udhari, s. 281.

Âdem'in ölümü de hayatı gibi onun İslamiyet'te ilk insan, ilk rahip, ilk peygamber olarak özel konumunu yansıtır. Bazı hikâyelerde Havva da bu konumu paylaşır fakat aslında hepsi Âdem'le ilgilidir. Burada, Âdem'in sonu epey dikkat çekicidir. Arapça bir hikâye bir cuma gününde Tanrı'nın onu yarattığı aynı saatte (imamın duasını bitirdiği zaman ile öğle arasında), Tanrı, Ölüm Meleğine Âdem'e Ayrılık nektarı götürmesini ve Tanrı'nın Âdem'i yaratırken ona üflediği ruhu getirmesini emreder. Âdem'e Tanrı eğer bu dünyada herhangi birini ölümsüz yapacaksa bunun Âdem olacağı haberini verir. Önemli başmelekler, Ölüm Meleğine eşlik eder ve burada da mühim şeyler vuku bulur:

> Ölüm Meleği, Cebrail, Mikâil ve onların bayraklarını taşıyan diğer birçok melekle birlikte alçaldı. Büyük taht da Âdem için Cennetten çıkarılmış ve gökyüzü ile yeryüzü arasına yerleştirilmişti. Cennet, bayraklı küçük kulelerle göz alabildiğine uzanıyordu ve süslenmişti. Melekler Cennet kapılarında Âdem'in ruhunu beklerken bayraklarını açtılar. Âdem gözlerini kaldırıp gökyüzüne bakınca onuruna yapılanları gördü. Âdem başını kaldırdığında üzerinde hepsini, ellerinde şeref bayrakları ve müjde bayraklarıyla kanatlarını açan meleklerin dikildiğini gördü. Oğlu Habil gökyüzü ve yeryüzü arasında duruyor ve ağlıyordu: "Acele et! Acele et! Seni çok özledim baba!" Sonra Ölüm Meleği ona ayrılık nektarını verdi. Âdem içti ve bu yaşamdan ayrıldı.[39]

Havva genellikle Âdem'den kısa süre sonra ölür ve onun yanına gömülür. Şit, peygamberler ve müminler doğuracak "soyunun tohumu" Âdem'in mirasını muhafaza eder. Elbette, nesilde erkek tarafı belirleyicidir.[40]

Bazı sanatçılar yasak meyvenin yenmesi ile insanın kaçınılmaz ölümlülüğü arasındaki bağı vurgular. Hans Sebald Beham gibi Alman gravürcüler bilgelik ağacının gövdesini dalları kol gibi büyüyen bir iskelet şeklinde hayal etti ve yılan ağacın hayali vücuduna arzuyla dolanmıştı (resim 76).

39. Al-Kisa'i, s. 83-84.
40. Al-Udhari, s. 282-285; bir Yahudi hikâyesinde Havva Âdem'den önce ölür. Bkz. Bin Gorion, s. 119.

76. Âdem ile Havva, yılan dolanmış bir iskelet ağacının her iki tarafında. Bakır Levha, Hans Sebald Beham, Almanya, 1543.

Başka resim ve minyatürlerde ölüm haberi ağacın dibindeki bir kafatası ya da bir cesetle verildi.[41] Bazı sanatçılar ağacı ve ölümü, haç dibinde bir yılan hayal ederek birleştirdi, Âdem'in Golgota'daki mezarının efsanevi yerinden ilham alınan bir imge. Hikâye Tufandan hemen önce, Hz. Nuh'un Âdem'in gövdesini defnedildiği mağaradan almasıyla devam eder. Kadın ve erkek arasındaki ayrılığı simgeleyen Âdem'in naaşını, Nuh'un Gemisi'nin ortasına yerleştirdi –keşişler tarafından yazılan tamamen makul bir temsil. Nuh'un Gemisi Cennet dağını aştı ve doğudan batıya, kuzeyden güneye suyun üzerine haç işareti yaparak dolaştı. Sular alçaldığında Hz. Nuh, Âdem'in naaşını Kudüs'e, daha sonra Golgota denilen tepeye götürdü, toprak, naaşı almak için kendiliğinden açıldı. O yere, vakti geldiğine Hz. İsa'nın çarmıhı dikilecekti. Askerlerden biri mızrağını, çarmıha gerili Hz. İsa'nın göğsüne sapladığında yarasından akan kan ve su, tam da Âdem'in gömülü olduğu yere aktı. Hikâyeye göre kan ona hayat verdi ve su onu vaftiz etti: Vaftiz, ölümsüz neslin annesi, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi bo-

41. Kirchner, s. 18.

yunca sağ yanından kaynaklanır, ölümlü neslin annesi Havva'ysa, Âdem'in sağ tarafından meydana gelmiştir.[42]

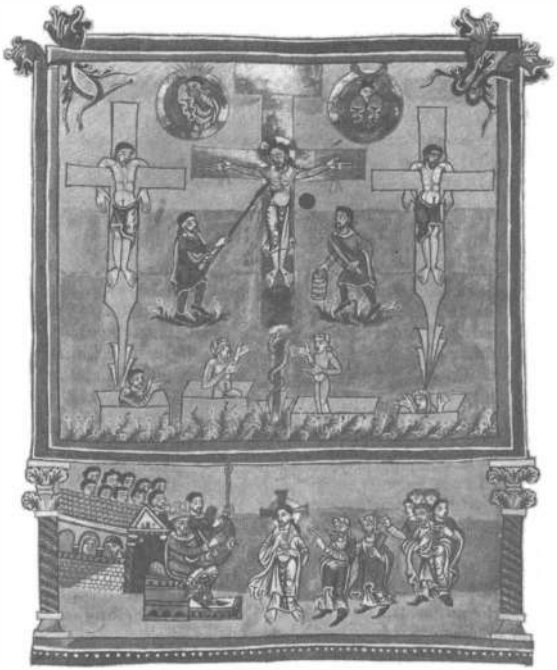
Fulda'dan (yaklaşık 975) Almanlara ait küçük bir dua kitabında bu tür hikâyelere atıfta bulunulur. İnsanlık için hayatını feda eden Hz. İsa sayesinde Âdem ile Havva mezarlarından yükselir. Resimde lahitleri açıktır ve inananlar için ölümün geçersiz olduğu haberi gelir (resim 77).[43]

Hıristiyanlıkta Âdem ile Havva'nın yaşamı ve ölümü, Hz. İsa'nın kaderiyle ilişkilendirilir. Düşüş ve Hz. İsa'nın ölümüyle insanoğlunun kefareti, Hz. İsa'nın gerildiği çarmıhın odununun Cennetteki bir ağaçtan gelmiş olması gerektiği düşüncesiyle bağlantılıdır. Bir hikâyeye göre Cennete giden Havva ve Şit, merhamet yağını alamadı fakat onlara Âdem'in mezarına dikmeleri için Cennetten bir ağaç dalı verildi. O daldan, Hz. İsa'nın çarmıhı yapılana dek, hiç meyve vermeyen bir ağaç büyüdü. Çarmıh gerçek yaşam ağacı haline geldi ve Hz. İsa'nın bedeni o ağacın gerçek meyvesi oldu çünkü o ölümü yendi. O meyve Âdem'in payına ve onun ardından tüm insanlara düşecekti. Bu ağaç sayesinde insanoğlunun Tanrı'ya olan borçları kapatıldı.[44]

42. *Cave of Treasures*, s. 35-36.

43. Göttingen, Univ. Cod. Theol 2, Dosya 60. Adolph Goldschmidt, Die deutsche Buchmalerei, 1928. Bd II, s. 106. Bu resmin altında, başka bir sahnede Hz. İsa kâtipler tarafından Roma valisi Pilatus önüne getirilir ve idam cezası alır.

44. Schatzhöhle, s. 88-91; Thacskton, Al-Kisa'i, s. xxii. Wünsche, s. 46; Cave of Treasures, s. 108 ve müteakip sayfalar, *Books of Adam and Eve;* Dähnhardt, s. 242 vs.

77. Hz. İsa'nın gerildiği çarmıhın dibinde, Pilatus'un önünde, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yerin altındaki mezarlarından Âdem ile Havva çıkıyor. Hollanda minyatürü, Fulda, 975 civarı.

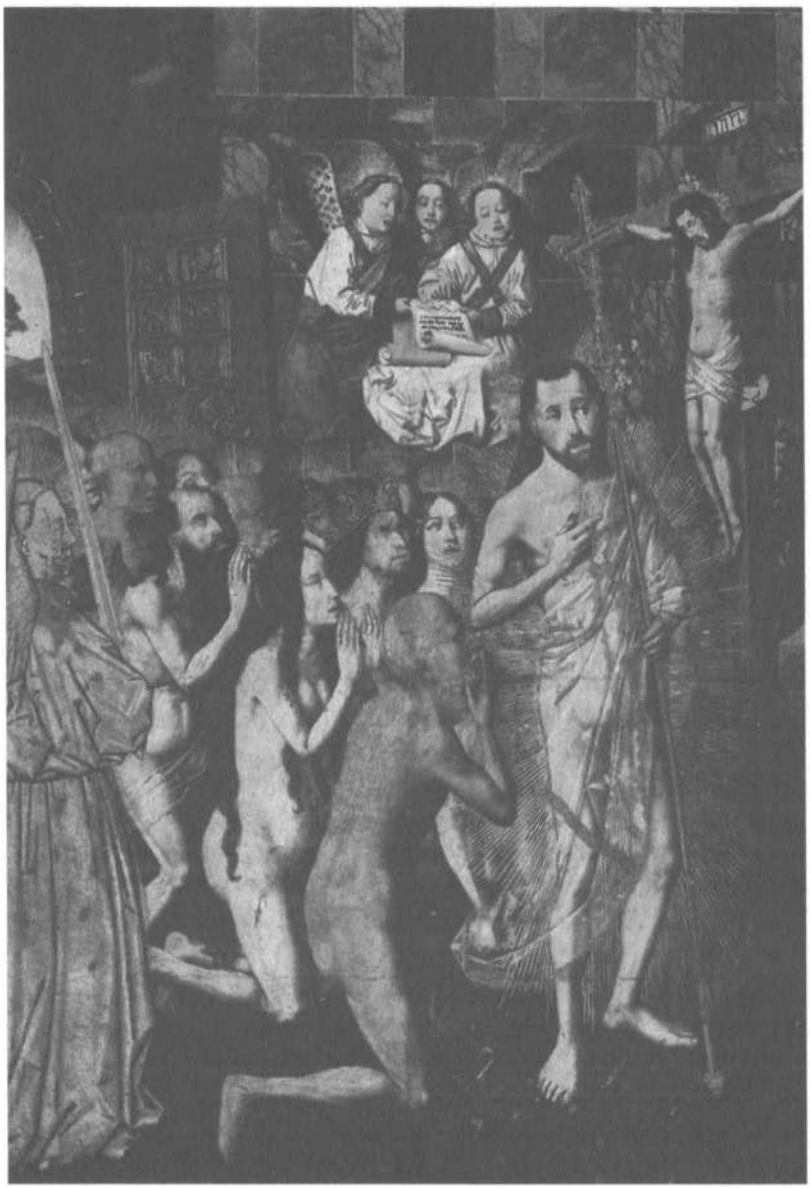
Nicodemus'un doğruluğu İncili der ki ölümünden sonra Hz. İsa, Şeytan ve Hades'i ihtişamla bozguna uğrattığı yeraltına iner. Sağ kolunu Âdem'e uzatıp arkasındakiler çağırmadan önce onu yukarı çeker.[45] Hz. İsa'nın Cehenneme inmesi ve yeraltındaki ölüleri kurtarması erken dönem kilisenin ilahi doktrinin bir parçası oldu. Doğu Ortodoks Kilisesi'nde "Cehennemin yağmalanması", hâlâ her sene Paskalya'dan önceki cumartesi kutlanır. Resimler Hz. İsa'nın Karanlıklar Diyarı'na nasıl girdiğini tasvir eder. İlk örneklerden biri Hz. İsa'yı kefene sarılı, çıplak ayaklı ve çiçek bozuğu kol ve bacaklarla gösterir. Ölüm krallığını ya da Cehennemi temsil eden bir canavarın ağzında tuttuğu haç biçiminde bir nesneyi dikti. İlk kurtarılan kişi, Havva'nın elini sımsıkı tutan Âdem'dir (resim 78).

45. Anderson, Nicodemus İncili, 2001, s. 230.

78. Yaralı İsa, Âdem ile Havva'yı Ölüm'ün ağzından kurtarıyor.
Gravür, Michael Burghers, (1647/8-1727).

Bu konu, Bartolomé Bermejo'nun Hz. İsa'nın piskoposları Cennete yönlendirdiği bir resmine ilham verdi, Âdem ile Havva'ya birlikte sofular kafilesi, ardından, yaşamış en yaşlı insan Methusela (Kitab-ı Mukaddes'e göre öldüğünde 969 yaşındaydı) ve onu takip eden diğer seçilmişler. Onların üzerinde ilahiler söyleyen melekler, sağ taraflarında hâlâ çarmıha gerili Hz. İsa'nın gövdesi (resim 79).

79. "Cehennemin Yağmalanması"ndan sonra Hz. İsa, Âdem, Havva ve diğerlerini Cennete yönlendiriyor. Bartolomé Bermejo, İspanya, on beşinci yüzyıl.

İstanbul'daki Kariye Müzesi'ndeki daha evvel bahsedilen Bizans freskinde olduğu gibi, ikonalar Hz. İsa'yı, Cehennemin kırılmış kapısında ve ayaklarının altında kırık kilit ve anahtarlarla, renkleri kutsal görkemini simgeleyen beyaz ve altın rengi giysilerle tasvir eder (RESİM 7). Âdem ile Havva'nın sonu yeni bir başlangıç gibidir.

Yahudiler ve Hıristiyanlar Yaratılış'ı farklı usullerle okur. Yahudi bakış açısına göre Âdem ile Havva İsrail'in mutluluğunu ve kederini temsil eder. Cennet Bahçesi'nin, vaat edilen Mesih geldiğinde yeniden görünecek olan parlak ışığı, Hz. Musa Sina Dağı'nda Tanrı'dan On Emir'i aldığında geri geldi.

Hıristiyanlar için Âdem, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi sayesinde yeniden hayata döner. Müslümanlar için Âdem ilk, Hz. Muhammed ise son peygamberdir. Bazı hikâyelerde son peygamber zaten yaratılıştan önce oradadır ya da Cennete gizemli yolculuğunda Âdem'le karşılaşır.

Üç dinde de hikâye ve yorumların tükenmez akışı yüzyıllar boyunca Âdem ile Havva'nın resmi üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Yaratılış hikâyesinden esinlenen birçok romanı veya şiiri araştıramadım fakat *İlahi Komedya*'dan,* Dante'nin Cehennemin loş zindanına indiğinde, eserlerini elbette okuduğu Latin yazar Virgilius'la karşılaştığı sahneden alıntı yapmadan konuyu kapatamam.

İsa'dan önce yaşamış olan Virgilius ve diğer birçoğu gölgeler ülkesinde iç çeken –günahkâr yaşamlarından dolayı değil, Hz. İsa'dan önce yaşamış ve asla vaftiz edilmemiş talihsizler olduklarından dolayı– kayıp ruhlardır. Doğru şekilde Tanrı'ya tapınmayı gerçekleştiremedikleri için tamamen talihsizlerdi. Virgilius, kendisi için ve orada isimlerini bildiği diğer birçok değerli insan için üzülen Dante'ye, "Bu ruhlardan biriyim" der. Hz. İsa'nın gerçekten orada bulunup bulunmadığını merak ederek sorar: "Şu ana kadar onun değerlerine sahip biri geldi mi ya da ondan sonra kutsanmış başka biri?" Dante'nin çağdaşları gibi, Virgilius soruyu anlar ve kendi gözleriyle ne gördüğünü tarif eder:

> Bu ülkede yeniydim,
> Yüce birinin bu tarafa geldiğini gördüğümde
> Zafer tacının amblemiyle

* Dante Alighieri, *İlahi Komedya*, Çev. İnan Öner, Yordam Kitap, 2014. (ç.n.)

Bundan böyle ilk ebeveynin siluetini öne çekti
Ve onun oğlu Habil'di ve Nuh'tu
Musa'ydı, yasa koyucu ve itaatkâr
İbrahim, resul ve Davut, kral...
Ve diğer birçokları ve onları kutsadı.[46]

Dante'nin seçilmişleri arasında, Havva bariz bir şekilde yoktur.

46. http://italian.about.com/librqry/anthology/dante/blinferno004.htm. Canto, Henry Wadsworth tarafından tercüme edildi. Longfellow (1807-1882).

10
Şeytani Havva

80. Dormition Manastırı'nın zemininde, dairesel mozaikte yılan ve elmayla birlikte Havva, Kudüs, Radbod Commandeur, yirminci yüzyıl.

Kötülüğün Kökeni

Havva, ne olursa olsun Cennetten tek başına kovulmasına engel olmak istedi; Bilgelik Ağacı'ndan bir elma aldı ve zorla kocasının ağzına tıktı, böylece kocasının elmayı yutmak dışında başka bir seçeneği kalmamıştı.[1]

Cennetten Kovulma, Tanrı'nın mükemmel yaratıları Âdem ile Havva'nın başına nasıl gelebildi? Tanrı'nın ilk insanları sınamak istemesi miydi? Kötülük nereden gelir? Baş suçlu kimdi? Bilginler ve din âlimleri cevaplar verdi ve anlatıcılar hikâyeler anlattı. Örneğin, Yaratılış'tan sonra bir şeylerin yanlış gittiğine dair bir hikâye vardır çünkü şeytan ilk insanla ağız dalaşına girer. Ya da Havva şeytanın kuyruğundan yapılmıştır. Bazı hikâyeler hâlâ Samael'in Havva'yı ayarttığında ısrar eder ve bu ilişkinin meyvesi, kardeş katili olacak büyük oğlu Kabil'dir. Yaratılış hikâyesinde Kabil ve Habil'in babasının Âdem olduğundan açıkça bahsedilir fakat hikâyeler ve yorumlar kendi yoluna gitti. Çok önemli noktalarda Kitab-ı Mukaddes ve Kuran'dan çoğunlukla saparlar.

Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın erkeği ve kadını kendi suretinde yarattığını söyler: "Tanrı yarattıklarına baktı ve her şeyin çok iyi olduğunu gördü" (Yaratılış 1:31) ve Tanrı'nın buyruğuna karşı günah işledikten sonra ikisi de cezalandırıldı. Kuran'da (20:120-122) Âdem, şeytanın sözleriyle baştan çıkarılan tek kişiydi ve sonuç olarak o ve karısı yasak meyveyi yedi. "Âdem, Yüce Tanrı'ya itaatsizlik etti ve kendisinin baştan çıkarılmasına izin verdi. Fakat Yüce Tanrısı onu seçti ve yeniden ona döndü ve ona rehberlik etti." Bir kez daha metin özellikle ve kesinlikle ilk olarak Havva'ya ve onun şeytanla bağlantısına atıfta bulunmaz.

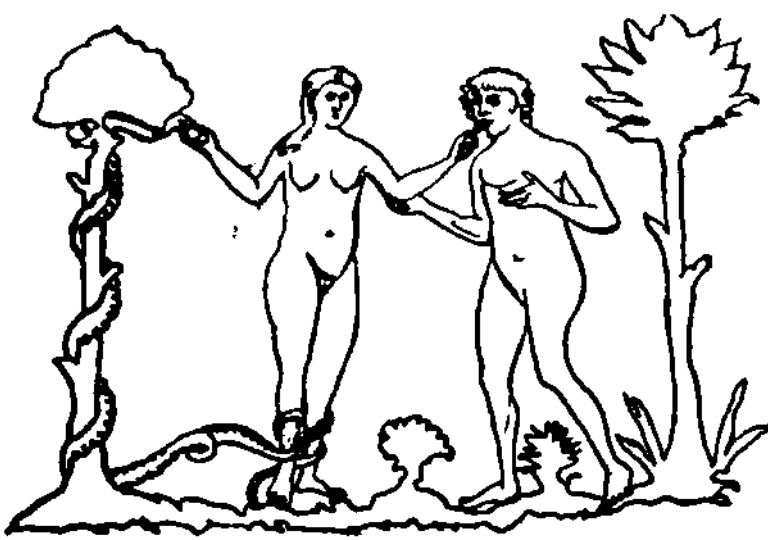
Sıradan inançlılar için, kutsal kitapların içeriği ile tefsirleri ve yorumları arasında kavramsal ayrımlar yapmak kolay değildi,

1. Hikâye 1891'de Almanya, Pommerania'da kaydedildi, Dähnhardt, s. 208; Röhrich, s. 156.

hepsi de çoğunlukla aynı kutsal seviyedeydi. En başından bu yana erkek ve kadın inananlar bu üç semavi dine de katıldılar fakat yüzyıllar boyunca aktarılan kurallar, yasalar, kutsal kitap yorumları ve hikâyeleri neredeyse sadece erkek bakış açısından verildi. Diğer geleneksel dinlerde ve toplumlarda da bu üç dinden aşağı kalınmadığını söylemeye gerek yok.[2] Bu görüşlerin etkisinin geleneklere yansımasına şaşmamalı.

Tarih boyunca hahamlar, papazlar, rahipler, Hz. Muhammed'in sahabeleri ulemalar (şeriat yasalarında söz sahibi) ve diğer din âlimleri, kutsal kitapların yetkili yorumcuları olarak görüldü. Kendi yazılarında, toplumsal düzeni sağlamak için Yaratılış hikâyesinden konular almaktan çekinmediler. Havva'nın kaburgadan yaratılmasına ve itaatsizliğine atıfta bulunarak gitgide açık hale gelen cinsiyet hiyerarşisini pekiştirdiler. "Günah bir kadınla başladı ve onun yüzünden hepimiz ölümlüyüz" gibi söylemlere kolayca inanıldı ve bunlar hevesle aktarıldı.

Çeşitli çağdaş din âlimlerine göre kimse Kitab-ı Mukaddes ya da Kuran'dan, Havva'nın yaratılış sonrası olan biten için başlı başına suçlanabileceği sonucunu çıkaramaz. Fakat taşlaşmış fikirlerden nasıl kurtulunur?

81. Yılan tarafından kandırılan Havva yasak meyveyi Âdem'in ağzına tıkıştırıyor. Dua kitabı, Güney İtalya, on ikinci yüzyıl.

2. Lardner Carmody, s. 145.

Sözlü Gelenek

Havva yaratılır yaratılmaz Şeytan ortaya çıktı. (İbrani)
Havva emrettiği yerde Âdem günah işler. (İtalyan)
Havva yüzünden Âdem Cenneti terk etmek zorunda kaldı. (Yemen)

Yahudilikte Şeytan, yıkım ve kötülük getirmeyi amaçlayan aslında kötü ruhlu bir karakterdi. Şeytanın anlamı gitgide "kötülüğe yatkınlık"a doğru ilerledi ve daha sonraki Hıristiyan ve İslami yazıtlarda da böyle temsil edilmeye başlandı. Sözlü gelenekte Havva yılanla ve birçok şekilde şeytanla özdeşleştirildi ve şeytanın "tüm canlıların anası"yla sözde ilişkisi, tüm kadınların gidişattan sorumlu tutulmasına neden oldu.

Atasözlerinin yaygınlığı bu amaca hizmet etti: İnsanlığın kısa ve en kolay anlaşılan edebi türü sayesinde kadınların hepsi, Havva'nın kötülüğe yatkınlığı ve yıkıcı gücüyle ilişkilendirildi.[3] Üç dinin hangisinin bu vecizleri düşünüp tasarladığı açık değildir. Bazıları Yahudi kaynaklı görünür: "Kadın şeytanı yendi" (Ladino, Morokko) ya da hem Yahudilikte hem İslamiyet'te mevcuttur: "Kadınlar şeytandan gelir" (Yemen). Bazıları İslami kaynaklı görünür: "Kadınlar şeytanın dostudur" (Arapça). Fakat hepsi bu değil.

Ortadoğu'dan Havva'nın şeytanla anlaşmasının –ve kötülüğün doğasıyla kirlenmiş tüm kadın soydaşlarının– bu çarpıcı olumsuz imajı, dünyanın diğer kısımlarına suyun üzerindeki yağ tabakası gibi yayılır:

Kadınlar şeytanın tuzaklarıdır. (Arapça)
Kadınlar şeytanın kırbaçlarıdır. (Farsça)
Kadınlar şeytandan daha fazla şey bilir. (İtalyanca)
Bir kadının aşkı şeytanın ağıdır. (Portekizce, Brezilya)

Hıristiyan Avrupa'da ve Müslüman Afrika'da, Sahra'nın güneyinde hep aynı mesaj aktarılırdı:

Bir kadının doksan dokuz hilesini anlayabilirsiniz fakat yüzüncüyü İblis bile çözemedi. (Almanca)
Erkekler kadınların doksan dokuz hilesini bilir fakat yüzüncüyü Şeytan bile çözemedi. (Hausa dili)*

3. Benzer resimler Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'ten başka diğer geleneklerde de mevcuttur. Alıntılanan atasözlerinin kaynakları ve referansları için web siteme bakınız: www.womeninproverbsworldwide.com.

* Nijerya'nın en büyük etnik grubu olan Hausaların anadili. Sudan, Kamerun, Gana, Çad gibi ülkelerde de konuşulan bir dildir. (ç.n.)

Atasözleri, kadının zekâsı ve aklına karşı erkekleri uyarır. Çok akıllı bir kadın, tıpkı ilk kadın ata Havva durumunda olduğu gibi, yeteneğinin ardında bir komplonun gizlenmesi beklendiğinden çok korkutucu gibi görünebilir. Bu düşünce ilk Avrupa kolonilerinde devam etmiştir:

Şeytanı yenmek için bir kadın gerekir. (İngilizce, İngiltere)
Şeytanın kendisi bile kadınların fesatlığına sahip değildir. (İspanyolca, El Salvador)
Şeytanın yapamadığını kadın yapar. (Portekizce, Brezilya)
Kadın şeytandan biraz daha fazla bilir. (İngilizce, Amerika)

Şeytan, yasak düşünce ve amaçlarla ilişkilendirilen işlevsel bir araç haline geldi. Erkekler, kendi arzu ve tutku patlamalarını denetlemek yerine, Havva'dan beri acımasız dini emir ve yasaklara karşı suçluluk duyguları ve fantezilerle savaşma mesuliyetini "kadınlara" dayattı. Atasözleri, şeytanın, çıkarı için kadınlar üzerine "kötü niyetlerini" nasıl düşünüp tasarladığını gösterir.

Kadınlar şeytanın süsüdür. (İbranice, Yemen)
Kadın tüm kötülüğün kaynağıdır. (Müslüman, Fon, Benin)
Kadın tüm kötülüğün köküdür. (İngilizce, Amerika)

Yahudilikte şeytanların prensi Samael insanı bir damla zehirle yere yıkar. Adının anlamı "Tanrı'nın zehri"ne benzer.[4] Kadınlar çoğunlukla sadece şeytan, kötülük ve Cehennemle değil, aynı zamanda zehirli arzunun metaforu olarak yılanla da ilişkilendirilir. Atasözlerinde, zehri üreten (Talmut'un atıfta bulunduğu kötülük yatkınlığı zehri) yılan ile kadın arasında sadece küçük bir fark vardır:

Bir kadına güvenmek mideni zehirlemektir. (İbranice-Arapça, Yemen)
Peçenin altından zehir ışıldar. (Arapça)
Kızlar ve yılanlar ağızlarıyla öldürür. (Somali)
Yılan zehri kadının işidir. (İngilizce, İngiltere)

Sadece atasözleri değil, hikâyeler de Havva'ya yönelik olumsuz bakışı yaygınlaştırır. On yedinci yüzyılda İspanya'dan Romalı Katolik papazlar Meksika'ya yerleşti. Bölgede hâlâ anlatılan bir

4. Graves ve Patai, s. 83.

Nahualılara ait yerel bir hikâyede, şeytanın, kendilerini gülünç duruma düşürdüğü için Âdem ile Havva'yı Tanrı'ya inanmamaları gerektiğine ikna ettiği anlatılır. "Bak" der yasak elmayı yerken, "Ölmüyorum". Havva, şeytanın yediğini görür, o da yer, oysa Âdem başlangıçta reddeder.

> Havva bunu yapmak [elmayı yemek] istediğine karar verdi. Sonra elma, yemesi için Âdem'e verildi. Ağzına konuldu. Fakat Âdem babasının bunu yememelerini emrettiğini söyledi. Âdem elmayı yedikten sonra elma boğazında kaldı ve ardından şeytan kaçtı. Ve artık hoşlarına gitmişti. Havva çok sevdi. Elmayı gördükleri yere gittiler ve hızlıca koparıp kestiler. Fakat ağaç onları bırakıp Cennete gitti ve Tanrı'ya ulaştı, O da doğruca gelip Havva'yı elma yerken buldu. (Nahua, Meksika)

Tanrı, Havva'ya, o andan itibaren şeytana hizmet edeceğini söyledi çünkü Havva ona elini uzattı ve onun selamını aldı. Hikâye, Havva'nın Tanrı'ya Âdem'den daha itaatsiz olduğunu güçlü bir şekilde öne sürer.[5]

Başka bir çağdaş örnek Kongo'daki Shaba kırsalından Swahililere ait bir hikâyedir. Burada bir kez daha kadınlar ile erkekler arasında yanlış giden her şeyin sorumluluğu, şeytan (burada Lusifer denir) ve Havva arasındaki konuşmayla ilişkilendirilir. Bir gün Havva Cennette yürüyordur ve bir ağaçtan Lusifer'in ona seslenen sesini işitir. Havva'ya kim olduğunu ve vücudunun kime ait olduğunu sorar. Havva cinsiyetinin kadın olduğunu ve vücudunun Tanrı'nın onu yarattıktan sonra söylediği gibi kocasına ait olduğunu açıklar: "Sen tam bir insan değilsin; güzelliğini hissetmesi için vücudunu kocana verdiğinde tam bir insan olacaksın. Fakat güzelliğinle oynarsan bu senin ölümün olacak." Lusifer ona bunun sadece bir yalan olduğunu söyler. O bunu pekâlâ yapabilir ve kendi kendine birçok insan yaratabilir.

Havva bunu duyunca kendi kendine vücuduyla oynamaya başladı fakat rahmi yere düştü. Bunu kendi gözleriyle gördü. Artık utanç, acı ve yalnızlık hissetmeye başladı. Lusifer'e dedi ki: "Bana ne yaptığını gördün mü?" Lusifer kahkaha attı ve hemen uzaklaştı.

Havva kocasına geri döndü, olanlar hakkında hiçbir şey söylemeden ve Âdem'e vücudu hakkında hiçbir şey sormadan. Âdem

5. Taggart, 1983, s. 179. Bu hikâye, katı tekeşlilik kuralı ve kadının zayıf bir konuma sahip olduğu bir anlayıştan gelir.

onu çağırıp da karşılık alamayınca, bu kadının Tanrı'nın onlara söylediği gibi günah işlediğini düşündü.

Hikâye Havva'nın bencil ilk günahının ciddi sonuçları üzerinde durur. Tanrı yeryüzüne iner ve aslında Âdem ile Havva'ya verdiği Sevgiyi bitirir, o andan itibaren sevgiyi kendi emekleriyle elde etmek zorunda olacaklarını söyler.[6] Böylece, Havva yüzünden, sevgi sadece onu elde etmeyi hak edenlerin olacaktır. Daha eski bir Meksika masalında olduğu gibi bu Kongo hikâyesinde de yanlış giden neyse, tamamen olmasa da çoğunlukla suç Havva'nın üzerine atılır.

Üçüncü bir örnek, Âdem ile Havva'nın yaratılmasında kullanılan farklı maddeleri destekleyen ve yirminci yüzyılda kayda geçirilmiş bir modern Yunan hikâyesidir. Âdem topraktan yaratılmıştı ve bu yüzden yeryüzünün tamamında hâkimiyet kurdu. Bununla birlikte, Havva bir kaburgadan yapıldığından ona aşağıdan bakmaya mecburdu. Havva'nın hikâyesi yüzünden her kadın hayat boyu bağlılığa mahkûmdu. Erkek, ekonomik sorumluluğu üstlendiğinden ona sahip olmayı hak ediyordu:

> Lütuf onunla olacak, her nereye giderse gitsin vagon dolusu hasat kaldıracak. Kadın her ne iş yaparsa yapsın, koltuğunun altına yaptığı işin küçük de olsa mahsulünü yerleştirecek. Çünkü o erkeğin kaburgasından yaratıldı, erkeğe onu dövme hakkı verildi. Canı yanabilir fakat itiraz ederse erkek basitçe cevap verebilir: "Kendi kaburgamı dövüyorum."[7]

Hiyerarşik cinsiyet ilişkisini dayatan nedenler Âdem ile Havva hikâyesine dönmeyi sürdürüyor. Devam eden sözlü gelenekte aktarıldılar ve erkekler kadar kadınlar tarafından da "doğal" olarak kabul edildiler.

Yılan ve şeytanla doğrudan bağlantı kurmanın kötülüğü Âdem'i etkilemedi ve erkek cinsinin şeytanla doğrudan bağlantı kurduğu düşüncesi atasözlerine pek yansımamış gibi görünüyordu. Şeytan hâlâ kötülüğün efendisi olarak erkek cinsiyetinde temsil edilir. Ancak sonra, Puerto Rico'dan çıkan bir İspanyol atasözü der ki: "Eğer şeytan yeniden doğacaksa kesinlikle kadın olarak doğacaktı."

---

6. Fabian, 1997; 1971, s. 124 ve müteakip sayfalar; Karin Barber, s. 27-28. 1970'lerde Johannes Fabian tarafından kayda geçirilmiş Kongo hikâyesi.
7. Röhrich, s. 161.

Teolojik Görüşler

> Tanrı'nın yememeni emrettiği meyveden yemek için ağzın nasıl açıldı?
> ...
> Tanrı'nın buyruğuna karşı günah işlediğin için ve onun gözünde, bu yüzden tabiatımız değişti.
> ...
> Vah bana, Yeniden Diriliş günü gelirsem, günah işleyen herkes beni lanetleyecek, diyecekler ki: "Lanet olsun Havva'ya çünkü Tanrı'nın emrine uymadı."[8]

Yaratılış'tan (1:27), Tanrı ilk insanların ikisini de kendi suretinde yaratır, orada bir hiyerarşi göremeyiz ama birçok din âlimi bunu tamamen görmezden gelir. Kuran'ın atıfta bulunduğu bu kendiliğinden yaratılış, önceden belirlenmiş ilmi hedeflere uygun düşse bile görmezden gelindi. Üç dinde de din kitaplarının yanı sıra yaygın gelenek, gözde savlarını güçsüzleştirme riski olan ana unsurları yok sayma eğilimindeydi.

Haham tefsirlerinin ilginç bir etkisi geniş bakış açılı düşünceler içermeleriydi, böylece çeşitli derecelerdeki ihtilaflarda kişinin sarsılmaz haklılığının üstesinden gelmişe benzerler.[9] Ancak Yahudilerin geleneksel sabah duası kadın ile erkek için farklıdır. Kadınlar der ki: "Ne mutlu sana, Yüce Tanrımız, Kâinatın kralı, beni kendi iradesiyle yaratan." Erkekler der ki: "Ne mutlu sana, Yüce Tanrımız, Kâinatın Kralı, beni kadın yaratmayan."

Daha sonraki bazı Yahudi tefsirlerinde, "Yılan Havva'yı arzuladı ve onu arzuyla doldurdu" gibi yorumlar, Havva'yı yılanın seks partneri seviyesine indirger. Kaburga da Havva'ya karşı bir kanıt işlevi görüyordu. Havva'nın yaratıldığı kaburganın eğriliği onun karakterinin ya da zekâsının sözde eğriliği, meraklılığı ve itaatsizliğiyle ilişkilendirilir. Bazı yorumlarda Tanrı sadece Âdem'i affetmiş gibi görünür.

Hiç şüphesiz, hikâyelerde, Havva'nın güzelliği Tanrı'nın bir armağanı olarak övülür. Bazen Havva'yı savunmak için onun yılanın arzusunun kurbanı olduğu öne sürülür. Bazı hikâye anlatıcıları cinselliği doğal düzenin bir parçası olarak düşünür ve bazısı

8. *Greek Life of Adam and Eve*, (Ed.) Wells, 1913, s. 143; Levison, s. 45.

9. Bkz. örneğin Haham Johanan Yebamoth sözleri, 103b, alıntı Kyam, Scheraing ve Ziegler (yüzyıllar boyunca şekillenmiş, üç dinden Âdem ile Havva hikâyeleri üzerine yorumların bulunduğu mükemmel bir antoloji), s. 88; Targum Pseduo-Jonathan, ad loc, Yaratılış 4:1. Bkz. bu tefsirin tüm metni: http://www.bhporter.com/Porter%20PDF%20Files/ Pseudo%20. Jonathan.pdf.

Cennet Bahçesi'nde günah işlenmesinden dolayı Âdem'i suçlar ya da onu gözü yaşlı bir tip olarak tasvir eder. Kısaca nüanslar için boşluklar bulunur fakat Yahudi görüşlerinin çoğu yaratılış hikâyesini temel alan hiyerarşik cinsiyet fikirlerini vurgulamaya eğilimlidir.[10]

Üç dinde de Âdem ile Havva'nın az ya da çok hiyerarşik temsilinin etraflıca listesini araştırmak bizi çok uzağa götürecektir. Birkaç örnek: İskenderiyeli Philon (MÖ 20-MS 40), Helenistik dönemde yaşamış, hiyerarşiyi tasdikleyen savlar sunmuş Yahudi bir filozof. Bu amaçla, Kitab-ı Mukaddes'te kadın ve erkeğin birlikte yaratıldığı ilk yaratılış hikâyesini göz önünde bulundurmadı. Neden erkek ve hayvanların topraktan, ilk kadınınsa erkeğin kaburgasından şekillendirildiğine kafa yordu. Kadının açıkça erkekle aynı yaşta olmadığı, daha genç olduğu gibi, erkekle aynı onura da sahip olmadığını ileri sürdü. Kadınla ilgilenilmesi erkeğin göreviydi fakat bir kadın erkeğine tamamen hizmet etmelidir. Mecazen erkek kadına kızı gibi davranırken kadın erkeğe babası gibi hürmet etmelidir.[11]

Hıristiyanlık adlı yeni din Yahudilikten ortaya çıktı ve ilk dönemlerinde günlük ibadetlerle ilgili çok fazla tartışma mevcuttu. İlk yüzyıllarda Hıristiyanlık, Hz. İsa'nın cinsiyetler arası ilişkiler ve sosyal düzenle ilgili alışılmadık fikirlerinden güçlü bir biçimde ilham aldı. Onların özgürlük, eşitlik ve kişisel sorumluluk fikri her soyda genişledi ve kölelere bile uygulandı. Sadece Tanrı'nın suretinde yaratılan Âdem ile Havva için değil, tüm insanlar için geçerliydi. Yeni Ahit, kadınların ve kölelerin kilisede "özgür" erkeklerle (artık köle olmayan erkekler) eşit konuma geldiği bir denklik anlayışına atıfta bulunur ve kadınlar, çevredeki kültürlerle kıyaslanınca göze çarpan bir tersine dönmeyle birlikte erkeklerle aynı yükümlülüklere sahipti.[12]

Her insan özgürlük ve eşitlik hak ediyordu ve bireysel ahlaki denetimini yerine getirebilirdi. İnsanların sınıf, zenginlik, eğitim, cinsiyet ve mevkiye göre bir sosyal piramide mahkûm edildiği bir topluma kazandırılan radikal bir ilandı aslında.

10. Kvam, Scheraing ve Zeigler, a.g.e. Yazarlar, yaratılış hikâyesinden türeyen aşağılayıcı ve daha az aşağılayıcı unsurların bir listesini yaptı. Bkz. s. 71-72.

11. *Quaestiones et Solutiones in Genesin*, bu paragrafın tercümesi için bkz. Kvam Schearing ve Ziegler, s. 64.

12. Yardımcı papaz olan Phoebe adındaki bir kadın, kadın havari Junia buna örnektir. Bkz. Elaine Pagels, *Adam, Eve and the Serpent*.

Kilise büyüyüp kurumsallaştıkça Ortodoksluk üstünlük kazandı ve kadınların yetkisini mümkün mertebe sınırlamaya uğraştı. Bunun kısmen Yunan felsefesinin etkisi altında gerçekleştiğine şüphe yok. Aristoteles'e göre, bazıları emir vermek, diğerleri ise köle olmak için doğar.

Giderek, sadece evli olmayan erkeklerin papaz olarak atanabileceği çünkü bir kadınla ilişkinin Tanrı'sına sadık bir erkeğin kutsallığını bozacağı hükmüne kadar vardı bu iş. Kadınlar, evli olsun olmasın, hiçbir zaman papaz olarak atanamayacak, en fazla kilisenin daha ileri büro işleriyle meşgul olmalarına (ki Roma Katolik Kilisesi'nde bugün hâlâ sürdürülen bir durum) izin verilecekti.

Kadınlar gitgide çoğunlukla kocalarına hizmetçi olmak için eğitiliyorlardı. Saçlarını örtmek ya da kafalarını kazıtmak zorundaydılar. Havari Pavlus'un sözleriyle söylemek gerekirse: Kadınlar Âdem ve Havva'nın hikâyesine minnettar bir göndermede bulunmak istiyorlarsa şayet, gösterişe kaçmadan, sade kıyafetlerle "mütevazı" giyinmek zorundaydılar:

> Kadınlar aynı zamanda benzer bir tutumla kendilerini utangaçlık ve ağırbaşlılık kisvesiyle süslediler; örgüleri haricinde saçlarına kurdele takmadan ya da altın veya inci veya lüks, gösteriş olmadan (dindarlığını açıkça söyler hale gelen kadınlar). Kadın sessizlik içinde boyun eğmeyi öğrensin. Fakat bir kadına öğretme ya da bir erkeğin otoritesini ele geçirme zahmetine girmeyeceğim, sadece sessiz olacağım. İlk olarak Âdem yaratıldı ardından Havva. Ve Âdem aldanmadı fakat kadın aldanarak günah işledi.[13]

Yahudi din âlimi Philon gibi Pavlus da çıkarları uğruna ikinci yaratılış hikâyesinden sadece savını güçlendirmek için alıntı yaptı. Kilise babaları daha ileri gitti. Kuzey Afrikalı ileri gelen Hıristiyan din âlimi Tertullian (160-225) kadınların giyimiyle ilgili bir yazıda Havva'ya kızgınlıkla hitap etti:

> *Sen* Şeytanlıkların Kapısısın; *Sen* ağacın (yasak) mühür bozanısın; *Sen* kutsal yasayı ilk bozansın; *Sen* onu ikna edensin ve şeytan saldırmak için yeterince cesur değildi. *Sen* Tanrı'nın suretini, erkeği çok kolay harcadın.[14]

13. 1 Timothy 2:9-15.
14. *On the Apparel of Women*, 1.1, alıntı: Kvam, Schearing ve Ziegler, s. 132.

Tertullian ve diğer din âlimleri Pavlus'un yukarıda sözü geçen alıntısını onaylayarak tekrar ettiler ve onların arasında, dördüncü ve beşinci yüzyılda en etkili kilise babalarından biri haline gelen Kuzey Afrikalı Augustinus hevesle Havva'ya daha fazla suç yükledi. Augustinus, Tanrı'nın Âdem için (Yaratılış 2:8) yaratma sözü verdiği "yardımcı"nın ne anlama geldiği sorusunu yanıtlarken, Âdem'in Havva üzerindeki otoritesini vurgular. Pavlua'ya tamamen katılarak, "günahından önce bile kadın, kocasından emir almak için yaratılmıştı ve itaatkâr olacak, ona bağlı kalacaktı" ifadesini kabul eder. Dahası insanoğlunun özgür iradesiyle hareket etmekten aciz olduğu kanısındaydı. Augustinus için Cennet hikâyesi özgür seçimin değil, insanın kulluğunun hikâyesiydi: Bundan dolayı bir kişinin Cennette günah işlemesi tüm insanlığı günaha sokmuştu. Augustinus özgür irade gücüne kasvetli bakıyordu ve bu yüzden Tanrı'nın kefaret lütfunu vurguladı. Bu din âlimi karşı cinsle ilgili bizzat tecrübe ettiği zaaflardan dolayı günahı cinsiyetle ilişkilendirdi. Onun sayesinde insan özgürlüğü ve sorumluluğuna dair Hıristiyan müjdesi, günaha boyun eğmenin hikâyesine dönüştü.[15]

Yahudi ya da İslami kaynaklardan farklı olarak İkinci ya da Yeni Ahit'in okumalarını temel alan, Hz. İsa'nın annesi Meryem'in hikâyesinde "kadına" itibarını iade eden Hıristiyanlara ait belgeler vardır. Onun itaatkârlığı sayesinde, insanlık kurtulabilir ve ebedi yaşam hakkını yeniden kazanabilirdi. Hâlâ hiçbir kadın Bakire ve Lekesiz Doğum'un failiyle eş tutulamaz. Meryem'in Kuran'da adı geçen tek kadın olması tesadüf müdür?

İslamın kutsal kitabında Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığına dair hiçbir atıf yoktur fakat başka birçok İslami el yazması ve hikâyede Âdem'in karısının adı Havva'dır. Kaburgadan düzenli olarak bahsedilir ve "kadın"la ilgili her tür ifade doğrudan Havva'yla ilişkilendirilir. Kuran'da, kadın ve erkeğin sadece aynı kaynaktan ya da tüm canlıların meydana geldiği "tek bir ruhtan" yaratıldığından bahsedilmesine rağmen, birçok Müslüman Havva'nın kaburgadan yaratıldığına inanır ve kaburgayı kadınları istedikleri gibi itaatkâr kılmak için kullanmaktan memnundurlar.[16]

15. Augustine, *The Literal Meaning of Genesis*, 11. Kitap, 37. Bölüm, alıntı: Kvam, Schearing ve Ziegler, s. 152 ve müteakip sayfalar. İlginç yorumlar için bkz. Pagels, s. xxvif ve 108-114.

16. Riffat Hassani 1993, alıntı: Kvam, Schearing ve Ziegler, s. 464 ve müteakip sayfalar.

Havva'nın yasak meyveyi yiyen ilk kişi olması düşüncesinin, Ortadoğu'daki daha eski Yahudi ve Hıristiyan dini geleneklerinden geldiğine şüphe yok. Kadının kaburgadan meydana gelmesi, İslami kültürdeki hadis ve hikâyelerde bu gelenekler sayesinde oldukça yaygınlaştı. Her zamanki hiyerarşik cinsiyet ilişkisini doğrulamak için, Yahudi ve Hıristiyan el yazmalarındaki aynı mantık araçlarını sundular.

İslami bakış açısından çeşitli dillerdeki inanç, teoloji ve yasalara ansiklopedik bir genel bakış sunan "Bin Bir Soru Kitabı" Havva'nın, Âdem'den ya da onun kaburgasından yaratılması hakkında ilginç örnekler verir. Aşağıdaki ilmihal benzeri soru ve cevaplar bir Malaya hikâyesinden alınmıştır:

> Q: Âdem mi Havva Hanım'dan yaratıldı yoksa Havva Hanım mı Âdem'den?
> A: Havva Hanım Âdem'den yaratıldı. Eğer Âdem, Havva Hanım'dan yaratılsaydı, tüm erkekler şüphesiz kadınlara itaatkâr olacaktı. Böylece, Havva Hanım'ın Âdem'den yaratıldığı açıktır.
> Q: Havva Hanım Âdem'in vücudundan mı dünyaya geldi yoksa Âdem'in vücudunun dışındaki bir şeyden mi?
> A: Havva Hanım Âdem'in vücudundan dünyaya geldi. Eğer Havva Hanım Âdem'in vücudunun dışındaki bir şeyden dünyaya gelseydi, bu dünyadaki tüm kadınlar şüphesiz çıplak dolaşacak ve erkeklerin önünde utanmayacaklardı. Ah Abdullah, bu onların yolu olacaktır.
> Q: Havva Hanım Âdem'in sol tarafından mı sağ tarafından mı meydana geldi?
> A: Havva Hanım Âdem'in sol tarafından meydana geldi. Eğer sağ tarafından meydana gelseydi, tüm kadınlar iki pay miras alacaktı. Havva Hanım Âdem'in sol kaburgasından meydana geldi ve bu nedenle tüm kadınlar sadece mirastan tek pay (üçüncü) alır, En Yüce Allah'ın Kuran'daki kelamına göre.[17]

Erkeklerin üstünlüğü burada Kuran'dan gelmeyen bir yaratılış hikâyesinin savlarını temel alarak yasalaşır. Sol kaburga kalitesiz kısımdır ve Havva'nın Âdem'in sol kaburgasından gelmesi aslında kadınların erkeklerden neden daha az miras alması gerektiğini açıkça ortaya koyar. Havva'nın Âdem'in bir tarafından geldiğine dair İslami herhangi bir resme rastlamadım. Batı resminde Havva'nın neredeyse her zaman Âdem'in sağ tarafından geldiği gösterilir. Bu kitapta bu kuralın dışında bir tek istisna vardır: Lu-

17. Steenbrink'ten alıntı, 1998, s. 55. Kuran, Sure 4:1.

cas Cranach'ın (RESİM 59) resminin sağ üst köşesinde. Âdem Cennette yüzükoyun uyumaktadır ve Tanrı, Havva'nın onun sol tarafından çıkmasına yardım eder.

Sözü sayılan İslami müfessirler ve tarihçiler, "Hz. Muhammed'in Sahabeleri"ne dayandığına inanılan uzun Hadis-i Şerif listesinin çoğu kez iyi etkisi altında kaldılar. İslamiyet'in başlangıcında bu Hadis-i Şeriflere verilen önem büyük ölçüde müşterekti fakat daha sonra içlerinden bazılarının doğruluğunun güvenilmez olduğunun ortaya çıkarılmasına rağmen, "Sahabe" olduğu varsayılan herhangi birinin sözlerine eleştirel bakmak büyük bir günah olarak ilan edilmişti.[18] İslamın evine onları arka kapıdan yeniden kim içeri soktu ki ve neden bunu yaptılar? Yahudi ve Hıristiyan tefsirlerindeki gibi İslamiyet'te onları harfiyen kabul etmeyi sürdürmek yerine kaynağının tarihsel bağlamında bugünün okurlarının geride bıraktığı her tür tezat görüş bulunur.

İslami hikâyelerde Âdem, günah işlemesine Şeytan'ın sebep olduğuna dair iddia sayesinde Tanrı'nın rızasıyla çoğunlukla affedilir. Bu olmak zorundaydı ve o kendini tutamadı. Mantıksal açıdan bu bahane Havva için de geçerli olmalıdır fakat yine de onun durumuna uygun görülmüşe benzemiyor.[19]

Onların cezalarına sırasıyla bir göz atalım. Başlangıçta Havva'nın Âdem'i öldürdüğü çoğu kez ileri sürülür çünkü Havva'nın günahı yüzünden Âdem ölümsüzlüğünü yitirdi. Yahudilere ait bir hüküm, bir midraşta On Emir'in içeriğini Havva aleyhine kullandı:

> Âdet kanı; bekâret (kızlık zarının yırtılmasının acısı); hamilelik ağrısı; doğum sancısı, kocanın eşini kıskanmasına neden oldu ve ona hükmetti, kadın evde çenesini kapayacak ve örtünecektir, daha hızlı yaşlanacaktır, eğer terbiyeli olursa kocası onu gömecektir (bu, kocasından önce ölecek demektir).

Âdem'e ne oldu? Yahudilikte onun cezası da on misliydi:

> İlahi kılığını kaybetti –Tanrı onu soyup soğana çevirdi, günlük somununu acı içinde kazanacaktı, yediği yiyecek tazeden bayata dönecekti,

18. Kuran'a göre Havva, Âdem'in kaburgasından yaratılmadı. Sure 4:1, Yaratıcının ilk kadını ve erkeği doğrudan yarattığı belirtilir. İslamiyet'te kadın ve erkek eşitliğinin yanı sıra bu tartışma hakkında bkz. örneğin Riffat Hassan, s. 464 ve http://renaissance.com.pk/augq52yl.html.

19. Graves ve Patai, s. 64; Nurbaksh, 1986; Steenbrink, 1998, s. 77.

> çocukları diyar diyar dolaşacaktı, vücudundan ter boşanacaktı, kötülüğe meyilli olacaktı, öldüğünde vücudunu kurtlar yiyip bitirecekti, hayvanlar daha güçlü olacaktı ve onu katledebilirlerdi, günleri sayılı ve dert dolu olacaktı, sonunda dünyada yaptığı her şeyin hesabını verecekti.[20]

Bununla birlikte Havva, Âdem'in on misli cezasını da çekecekti. Günlük ekmeği için onun kadar çalışmak zorundaydı ve yiyecekleri de o andan itibaren Âdem'inki kadar kötüydü. Hayvanlar onun için de tehlikeliydi ve ölü vücudu kurtlar tarafından yenmekten kurtulamayacaktı. Tüm hükümler hesaba katılırsa Havva, Âdem'e kıyasla iki kat daha fazla ceza aldı.

İslamiyet'te nasıldır? Bir Al-Kisa'i hikâyesinde Âdem Cenneti terk etmek zorunda kalır ve Havva onunla gider. Ancak bu, Havva için hikâyenin sonu değildir. Hikâye ne Havva için ne de onun kadın soydaşları için hayırlı haberler verir:

> "Cennetten şimdi ayrıl, sonsuza dek ihanet ettin" dedi Tanrı. "Seni zihnen kusurlu hale getiriyorum ve dinen şahitlik ve miras edinme gücün var. Seni donuk gözlü, ahlaken özürlü hale getiriyorum ve ömrünün vefa ettiği günlerle sınırlı olacaksın ve en iyi şeyleri inkâr edeceksin. Cuma ayininde halkın arasında dolaşıp selam vereceksin. Sana âdet görmeyi nasip ediyorum ve doğum sancısını ve bununla birlikte ölüm acısını tadarak doğuracaksın. Kadınlar daha fazla acı yaşayacak, gözyaşları sel olup akacak, daha az sabırları olacak ve Tanrı onların arasından birini asla peygamber veya bilge kişi yapmayacak."

Havva'nın cezası Âdem'e kıyasla daha ağırdı –bu hikâyede Cennetten sadece Âdem ayrılmak zorunda kaldı– ve bu Havva'yı kedere sürükledi. İbn Abbas, Hz. Muhammed'in kuzeni ve bilge bir adam, hafif bir avuntuyla düşüncesini şu sözlerle açıkladı: Erkekler kadınları evde tutmalıdır ve "onlara mümkün olduğunca kibar davranmalıdır; Yüce Tanrı'ya ibadet eden, dini vecibelerini yerine getiren ve kocasına itaat eden her dindar kadın Cennete gidecektir".[21]

Havva'yla ilgili tüm olumsuz bakış açıları Âdem'in zayıflığını gizlemek ve dikkatleri onun günah işlemesinden uzaklaştırmak

20. Gorion, s. 71: Ginzberg, s. 75. Leviticus'taki regl konusuna ve kutsal ayet tefsirlerine dikkatimi çeken Noa Shasbar'a ve onunla irtibat kurmamı sağlayan Daniel Schwartz'e teşekkür ederim. Bkz. Phillips, 1984, s. 30: Midraş tefsirlerinin işlevi, bize bir şeyin tam olarak nasıl gerçekleştiğini anlatan, geleneklerin kökenini, yazıyla ilgili çelişkileri, kısa ve öz vaazlar içeren hikâyeleri anlatmasıdır.
21. Al-Kisa'i, s. 44-45.

için ustaca planlanmış bir manevra mıdır? Nihayetinde o ilk peygamberdi! Havva, Âdem'den daha az günah işlemediğini kabul etti fakat bu hikâyede ona aşırı ceza uygulandı zira Kuran'da, Tanrı'nın, Âdem ile Havva'nın ikisini de itaatsizliklerinden ötürü lanetlediğini ve Âdem ile Havva naçizane bağışlanmayı istediklerinde onları affettiğini öğrenen okurlar şaşırmadı.

Şeytanla Antlaşmanın Resimleri

Birçok resim kötülüğün Havva'yla başladığında ve Âdem'i kötülüğe bulaştıran kişinin o olduğunda ısrar eder. Bazı sanatçılar onu ağaçtan yasak meyveyi koparırken gösterir, diğerleri bunu Âdem'le paylaşırken ya da ona zorla kabul ettirirken veyahut yasak meyveyi eliyle kendilerine vererek Cehenneme ve lanetlenmeye gönderdiği başkalarıyla tasvir eder. Verilmek istenen mesaj, Âdem'i kuşkularla dolu bir adam şeklinde tasvir ederek tek suçlunun Havva olduğunu göstermektir. Havva'nın tehlikeli önerilerden çekinen ve tedirgin olan bir adam: Eğer Âdem'in Havva'ya karşı koyacak gücü yoksa, bu nasıl onun hatası olabilirdi? (RESİM 6)[22]

Sanatsal yorumlar hâlâ çok çeşitlidir. William Blake'in, Milton'un *Kayıp Cennet* kitabındaki bir illüstrasyonu örneğin, şeytan bedenine dolanırken ve başını göğüslerine dayamış haldeyken Havva'yı yılana karşı engellenmez bir arzuyla yere yığılmış tasvir eder (RESİM 82). Öte yandan Yeni Zelandalı sanatçı Lois White'ın yirminci yüzyıla ait bir resminde, elmayı açıkça sıkı fıkı olduğu bir yılandan alan, tamamen farklı bir Havva gösterilir. Ağacın altına oturmuş ve meyve üzerine düşüncelere dalmıştır, sevinçten uzak görünmektedir ve kesinlikle arzu dolu değildir (RESİM 83). İki Havva arasındaki göze çarpan tezatlık bakış açısındaki istisnai farklılığın sonucu olabilir. Havva'ya, kadın gözüyle bakmak, sözlü ya da görsel alanlarda olsun, yirminci yüzyıldan önce oldukça nadirdi.

22. Anderson, s. 76; Kirchener, s. 17 ve müteakip sayfalar. Daha fazla ayrıntı için Trapp'ın Düşüş'ün ikonografisi hakkındaki bilgilendirici makalesine bakınız.

82. Şeytan muzaffer. Havva toprağın üzerinde, yılana dolanmış.
Şair-ressam William Blake'in suluboya çalışması, 1667.

83. Cazip mi, taciz mi? Havva'yı dinlerken dalgın dalgın elmaya bakıyor. Yağlıboya, Anna Lois White, Auckland, Yeni Zelanda, 1948.

Ara sıra cezp edici meyve ve baştan çıkarıcı kadın memesi "yasak yiyecek"le sıkı sıkıya ilişkilendirilir. Bernard Salomon'dan on altıncı yüzyıla ait bir illüstrasyonda Havva, Âdem'e sağ eliyle elmayı ve sol eliyle de sağ memesini uzatır (resim 84).

84. Havva, Âdem'e sadece elmayı değil aynı zamanda sağ memesini de sunuyor. Bernard Salomon, Lyon, 1561.

Hahamlara ait bazı metinlere göre Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratılması, Âdem ile Havva arasındaki yakın ilişkiyi güçlendirir. Fakat ortaçağ Hıristiyan skolastik din bilimi, ilk başta Âdem'in gövdesinde "eski Havva"nın, kaburganın bulunduğu yeri, çarmıha gerilmiş Hz. İsa'nın gövdesinde açılan yaranın yeriyle ilişkilendirdi. Hz. İsa'nın çarmıhta geriliyken göğsündeki oyuktan yeni bir Havva ortaya çıktı: Hıristiyan Kilisesi.[23] Resimli İnciller, çoğu kez iki hikâyeyi ikiz resimlerle birbirine bağlar: Birinde Havva uyuyan Âdem'in kaburgasından meydana gelir, diğerinde çarmıha gerilmiş Hz. İsa'nın sağ göğsündeki yaradan taç giymiş bir Hıristiyan zaferle fırlar.

Gözden geçirilen düşünce Havva'nın itaatsizliğinin, tüm insanlığın Cennetten Kovulma'sına yol açarak sadece fiziksel de-

23. Kirchner, s. 17.

ğil aynı zamanda ruhsal ölümü de kapsadığıydı. İkisi de Bakire Meryem'in oğlu Hz. İsa tarafından çözüme kavuşturulmayı gerektiriyordu. Hz. İsa'nın gelip görünmesiyle Hıristiyan âlemi doğdu. Berthold Furtmeyr'in on beşinci yüzyıla ait minyatürü (RESİM 6), din adamlarının mesajını gösterir: "Ölüm Havva yüzünden, yaşam Meryem sayesinde." Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin, Âdem'in ilk günahkâr olan Havva tarafından baştan çıkarılması tasvirlerinde açıkça gösterilmediği durumlarda sanatçılar yapıtlarına aynı etkiyi sağlamak için sembolik imalar eklediler.

Hugo van der Goes'in on beşinci yüzyıla ait başka bir resimde (RESİM 85) Havva ve yılan, meyveyle dolu bir ağacın iki tarafında dikilmektedir. Yılan uzun kuyruğu ve perdeli ayak parmaklarıyla tuhaf bir varlıktır. Yaşlı bir kadın yüzüne sahip ejderha benzeri dimdik duran varlık (Lilith'in vücut bulması?), İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı'na pençe benzeri parmaklarıyla sıkıca tutunmuştur. Havva'nın güzel yüzünde saf bir ifade vardır, uzun kol ve bacakları, yuvarlak beliyle hayli zayıftır. Sağ elinde daha önce kopardığı yasak meyveyi tutarken, yılanın başı üzerinden sol eliyle bir elmaya canhıraş uzandığı sırada ilk adımı açıkça atar. Hemen yanında duran Âdem ondan elmayı almaya hazır halde sol elini uzatır. Elmaları iki eliyle tutan Havva'nın kasıklarına yeni açmış bir süsen çiçeği dokunurken, Âdem'in sağ eli ise tevazuyla cinsel organının önünde duruyordu. Bakire Meryem'in simgesi bu mavi çiçek, Hz. İsa'nın annesinin oğlunu çarmıha gerilmesini beklerken çektiği acıda Havva'nın mesuliyetine atıfta bulunur.

Havva'nın suçunun şeytanla bağlantısı, bazen Havva'ya çok benzeyen güzel bir kadın yüzüne sahip yılanla pekişir.[24] Kadın gövdesine sahip bir yılan, daha önce ilk kez ortaçağ resimlerinde görselleştirildi, Rönesans'ta popüler kaldı. Vatikan'daki ünlü fresklerinden birinde Raphael, Havva'yı ağacın yakınında dimdik dururken tasvir etti (RESİM 86). Başının hemen üzerinde, çekici bir kadın yüzü ve üst gövdesine sahip bir yılan görünür. Havva da yılan da Âdem'e odaklanırlar. Âdem büyülenmiş bir halde yukarı bakmaktadır ve sağ elini hevesle Havva'nın cezp edici incir yaprağına uzatmıştır.

24. Diğer ünlü örnekler Tomasso Masolino'nun Floransa'nın Brancacci Şapeli'nde bulunan Âdem ile Havva'sı, Michelangelo'nun Roma'daki Sistina Şapeli'ndeki freskleridir.

85. Yarı hayvan yarı insan yılan, elmayı çoktan yemiş ve yenisini koparmakta olan Havva'ya bakıyor. Âdem, tereddütle elinde tutuyor.
Levha üzerine yağlıboya, Flaman ressam Hugo van der Goes, 1480 civarı.

86. Âdem ile Havva kadın başlı yılan tarafından baştan çıkarılıyor. Fresk, Rafael Şanzio, Stanza della Segnatura, Vatikan, 1508.

Bulaşıcı Arzu Korkusu

Peygamber dedi ki: "Havva olmasaydı kadınlar kocalarına asla ihanet etmeyecekti." (Sahih Bukhari)[25]

İnsanlar tehditlerle dolu bir dünyada kendi ayakları üzerinde durmak için güç veren araçlar aradılar daima. Büyücülükten ve diğer sihirbazlıklardan kurtulmak, tüm toplumlarda modernleşmeye doğru önemli bir gelişmeydi. O bakımdan tek tanrılı dinler insanlık tarihinde bir keşif anlamına geliyordu. Yahudilik, Hıristi-

25. Bukhari, Ahadith, Cilt 4, 55. Kitap, No. 547: "İsrailliler olmasaydı et çürümezdi ve Havva olmasaydı karılar kocalarına asla ihanet etmezdi."

yanlık ve İslamiyet, sihir ve büyücülüğün beladan kurtulmak için inananlar arasında bir alışkanlığa dönüştüğü kültürlerde var oldu.

Ahdiatik büyüyü yasakladı fakat eski papirüs yazıları ve muskalar, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Tapınak'ın yıkılmasının ardından olduğu gibi özellikle toplumda genel bir çöküş olduğu zamanlarda büyüye düzenli olarak başvurulduğunu kanıtlar. Hıristiyanlar eski büyü alışkanlıklarını, Âdem ile Havva'nın ve tüm insanlığın yaratıcısı, bir ve tek olan Tanrı'yla değiştirdiler. Roma tanrı ve tanrıçaların panteonunu ya da bölgesel olarak yüceltilen diğer tanrıları bir kenara ittiler. Yine de eski büyü izleri yeni dinde iz bıraktı.

Ortadoğu'da şeytani ayartmalara karşı tılsımlar, Şeytan ve diğer iblisler, kötü cinler, kıskanç komşular ve aynı sınıfa giren başka her ne varsa, onlara karşı güçlü sihirli sözlerle bezeli büyülü çömlek tabaklar ve kaplar hâlâ bulunabilir. Tabaklarda kenardan merkeze doğru dairesel bir yazı karalanmıştır: böyle büyülü tabakları ya eşiğin altına baş aşağı gömerlerdi ya da yakın zamanda ölmüş birinin evinin köşesine ya da mezarlığa koyarlardı. Şeytanları yakalamak için kullanılırlardı. Lilith'in ve diğer dişi şeytanların gücünü sınırlamak için efsunlanmış büyülü bir kâseye örnek aşağıdadır:

> Siz, tüm şeytanlar ve Lilith'ler sert ve güçlü, büyük ve etkili bağ ile bağlı ve mühürlüsünüz... Erkeklerin kalbini yanlış yola çeken ve geceleri rüyalarına, gündüzleri düşlerine giren, onları kâbuslarla yanıp tutuşturan ve şüpheye sürükleyen ve çocuklara saldırıp oğlanları ve kızları öldüren şeytan Lilith –O ele geçirildi, evimizden uzağa mühürlendi. Şeytanları ve iblisleri mağlup, kara büyü ve büyük sihirleri bertaraf eden Merhametin Muhteşem Büyücüsü Metatron'un tılsımıyla Ishtar Nahid'in oğlu Bahram Gushnap'ın eşiğinden uzağa Amin, Amin, Selah.
> Kara büyü ve güçlü sihirler bozulsun, cadı kadınların hakkından gelinsin, onlar, onların cadılıkları ve büyüleri, beddua ve yakarmaları Ishtar Nahid'in oğlu Bahram Gushnap'ın evinin dört duvarına yaklaşamasın. Yenilenler ve ezilenler çekici kadınlardır, dünyada ve Cennette mağlup edilen. Onların gökcisimleri ve yıldızlarının hakkından gelinsin. Elleri birbirine dolansın. Amen, Amen, Selah.[26]

26. Patai, 1978, s. 216-217. İbranice Selah kelimesinin kökeni belirsizdir. İncil'deki geniş kullanımında, geçtiği yerde biraz ara verilip Rabb'i övmek için kullanıldığı yorumlanmıştır. Büyülü sözlere daha fazla örnek için bkz. Patai, Bölüm 7 ve British Museum'un Büyülü Kâseler koleksiyonu. http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_results.aspx?

Âdem'in ilk karısından, belki genel olarak kadınlardan korkusu anlatılır. Savunmasız hissetmek insanidir. Meryem'in resimleri, bir haç ya da küçük bir Kuran, tüm dünyada kötü talihe karşı arabaların dikiz aynasına takılır. Kargacık burgacık yazılmış, kutsal bir yazının içine atıldığı suyu içmek, insanın Tanrı'nın koruyucu yakınlığıyla ihtiyatlı hissetmesini sağlar. Lourdes'i* ziyaret edenler, insanların bedenlerinde küçük bir mucize yaşamak için Lourdes'in suyunu satın alıp içtiklerini görmüşlerdir.

Kadınlara karşı duyulan cinsel güdüleri denetleyememe acizliğinin üstesinden nasıl gelinir? Üç dinde de önemli bir tartışmadır bu. "Kadın vücudunun her uzvu günaha sokar" der eski bir Yahudi deyişi. Dördüncü yüzyılda Musul'daki (Irak) bir manastırın Hıristiyan başrahibine göre ise "Kadınlardan uzak durana şeytan dokunmaz."[27] "En kuvvetli arzunu"nun suçunu hafifletmek adına tüm kötülüklerin kaynağı olarak ilk kadın atanın, arzuyla kirlenmiş "Havva'nın kızları"nı kullanırlardı.

Seksten uzak durma şeytani arzuya karşı en iyi çare miydi o halde? Din âlimleri doğurmanın mı iffetin mi daha kutsal bir yol olduğu hakkında uzun uzun tartıştılar. Yahudilikte uzak durma, inananların hayatında rahip ya da rahip olmayan birinin Tanrı'nın varlığına yaklaştığı dönemsel anlarla sınırlandırıldı. Bazı durumlarda Hıristiyanlar dönemsel iffetliliği tüm hayatlarına yaydı.[28] Hıristiyanlık seksüel arzuyla ilgili iki tezat bakış açısı geliştirdi. Biri insanın kendini denetleyebilecek özgür iradeye sahip olduğu fikrini, diğeri bu fikrin tersini, tutkuya karşı mücadelenin baştan kaybedildiğini savunuyordu. Aslında Hıristiyan yazarlar özgür seçimin gücüne büyük değer atfettiler: Neyin doğru olduğunu biliyoruz ve onu yapabiliriz. Kutsal şehitlerin yaşamlarına dair birçok örnek vardı. Kusursuz iffetlinin hayatı (ancak herhangi birine iffetliliği zorla kabul ettirmeden) bu olağanüstü özgür iradenin varlığının en kuvvetli "kanıtı"dır.

Cinsellik ve özgür iradeyle ilgili Hıristiyan bakış açısı, Hıristiyan hareketi güçlü bir muhalefetle karşılaştıkça değişecekti.

---

* Lourdes, Fransa'nın güneybatısında bir şehir. Meryemana'nın çeşitli kereler buradaki bir mağarada görüldüğüne ve buradaki pınarın suyundan içenlerin hastalıklarından kurtulacağına inanılmaktadır. (ç.n.)

27. Apharat (Suriyeli Efraim'in çağdaşı) bugünkü Irak'ın kuzeyinde bir şehir olan Musul'da Matthew Manastırı'nda başrahipti (336-345). Bkz. Martinek, s. 156-157.

28. Bu konu üzerine aydınlatıcı bakış açısını minnetle kabul ettiğim Anderson ve Elaine Pagels'a bakınız, 1988.

Kilise, toplum kurallarına uymayanların giderek marjinalleştiği kendi iç organizasyonlarını aşama aşama geliştirdi. Sadece Ortodoks Hıristiyanların Hz. İsa'nın gerçek öğretilerine uyduğu öne sürülüyordu. Beşinci yüzyıldan itibaren, cinsellik, politika ve insan doğasına dair devam eden karamsar bakış açısı hâkimiyet sağladı. Augustinus Batı Hıristiyanlığına kendi damgasını vurdu, daha sonra Protestanlara ve Katoliklere de.

Augustinus geleneksel Hıristiyan özgür irade ilkesini değiştirdi. Kendi şahsi tecrübesinden tutku dalgalarının son derece karşı konulmaz olabileceğini biliyordu. Ve ona göre insanlık, Âdem ile Havva'nın Cennetten Kovulma'sıyla korkunç arzuları miras almıştı. Augustinus'un din biliminin zaferi, insanoğlunun klasik özgürlük fikrini –aslında Hıristiyanlığın müjdesinin özünü– bir sapkınlığa çevirdi. Bu ünlü piskoposun kişisel yaşamı, din âlimlerinin gizli korku ve siyasi ilgilerinin yaptıkları her yorumda etkili olduğunu gösterir.[29]

Bugün Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyet'te özgürlükçü din âlimleri, eski metinlerin ve el yazmalarının yeni yorumlamalarını ve daha iyi çevirilerini elde etmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Hatalı yargılamaların aksi ispatlanıyor ve Havva ve Şeytanla ilgili "doğal" kanıt kınanıyor. Hiç şüphesiz, Âdem ve Havva'yla ilgili atasözleri, hikâyeler, resimler ve sözlü gelenek, erkekler ve kadınlarla ilgili iyi ve kötü, üstün ve aşağı olma düşüncelerinin izlerini bıraktı.

29. Elaine Pagels, a.g.e. Dönemin tüm politik gücü tarafından desteklenen Augustinus kendisini Roma Katolik Kilisesi'nin merkezine yerleştirmeyi başarır ve çağlar boyunca Batı kültürünü etkiler. Diğer iki din de güç politikasını hâlâ kapsar.

Sonsöz

87. Fatima'nın eli, Fas.

88. Meryem'in eli, Venezuela.

Hikâye anlatıcıları ve sanatçılar, ilk erkek ve kadının yaratılması, Cennetin mutluluğu, şeytanın trajedisi ve onları yanlışa sürükleyen yılan, ilk ataların asi dünyada ölümlü bedenleriyle hayatta kalmaya çalışmasıyla ilgili zengin detaylarla birlikte Kitab-ı Mukaddes ve Kuran'da az bulunan verileri ekleyerek Âdem ile Havva'yı dünya haritasına yerleştirdiler. Bu kitapta, Yaratılış hikâyesinin karakterlerinin renkli portreleri ve günden güne büyüyen devasa bir dağdan mütevazılıkla seçilmiş onları çevreleyen materyallerin kökenini gösterildi.

Âdem ile Havva Yeni Baştan

İlk atalarımız, dünya çapındaki gelişmelerin sanatsal çağdaş bakış açısıyla bağ kurmakta zorlanmaz. 1979'ta Macar sanatçı Tamas Galambos, dünya genelindeki kirlenme endişesini vurgulayarak *Âdem ile Havva, Son Çift*'i resmetti. Resmin ön tarafında koruyucu gaz maskesi takmış iki karakter vardı. Arka tarafta kaderine terk edilmiş bir şehrin hayal meyal görüntüsünün üzerinde külrengi, korkutucu bir atom bombası görünüyordu. Hollandalı şair Leo Vroman'ı da endişelendiren ölüme mahkûm edilmiş bir senaryodaki bu son Cennet, şair tarafından özellikle "Cennetin Görünümü" başlıklı bir film için yazılmış bir şiir olarak dışa vuruldu:

CENNETTE
Cennette bir ağaç bulunur.
Gövdesi beyaz çizgili gridir.
Yaprakları külrengidir fakat ışık saçar
Bu yasaklı Nükleer Enerjiyi Bilme
Ağacıdır

Öyle büyüktür ki her yerdedir
Onun lanet havasını solumak zorundayız
Ve onun milyonlarca tohumu
Bizim küçük ölüm tohumlarımızdır.

Ağzımızı ve gözlerimizi kapatabiliriz
geçmişi ardımızda bırakmak için,
Fakat Cennetin içinde ya da dışında
Kader bizi bulacaktır.

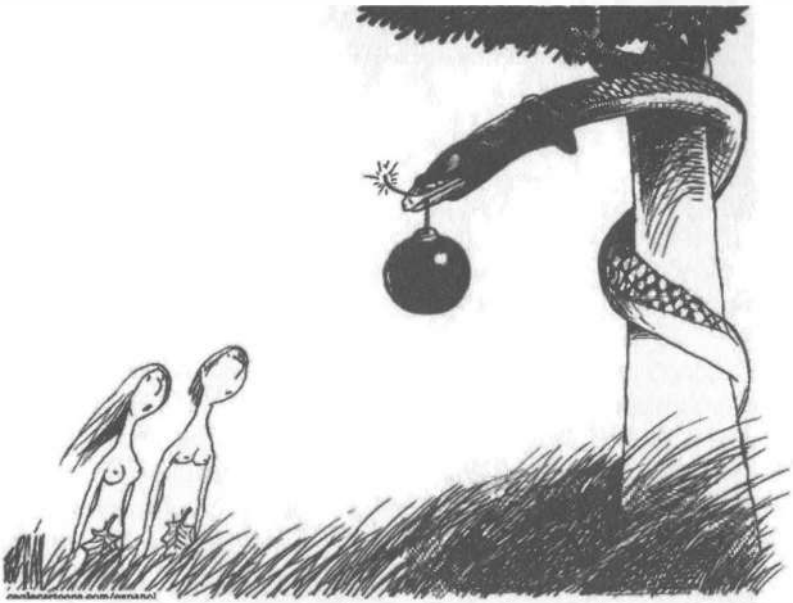
Ah yolumuz, daha dikkatli kurabilir miydik,
Zaferi yenilgi olarak alıp
Ya da en azından tövbe edip
İlk günlerimize geri dönebilirdik
Yılanlar hâlâ dört ayak üstünde yürürken
Ve *kutsal kitaplar* henüz keşfedilmemişken.[1]

Çağdaş sanatçıların dijital seçkisinde bazen eski meşhur tablolardan esinlenme vardır. Norveçli sanatçı Trgye Skogrand'ın örneğin *Metro İstasyonundan Çıkış* (2003) adlı tablosunda Masaccio'nun on beşinci yüzyıl Âdem ile Havva'sını, ümitsizlik içinde terk edilmiş bir sürreal yeraltı metro istasyonuna yerleştirir (RESİM 62). Çıplak ve utanmış halde çıkış kapısına doğru yürüyen merdivene binmek üzeredirler.[2]

John Breed'in *Hoşçakal Cennet* adlı yakın dönem enstalasyonunda bir yılan iskeleti ölü bir ağaca dolanır. Ağacın sağında, etrafları hayvan ve kuş iskeletleriyle çevrili, birinin elinde bir elma, diğeri ağaçtan elma koparmakla meşgul iki insan iskeleti vardır. Ters dönmüş aynalı süslü bir tepsi ve gümüş kaplı güzel kemikler sayesinde Âdem'in, Havva'nın ve diğer hayvanların Cennetteki iskeletleri gizemli bir ışık saçar.[3]

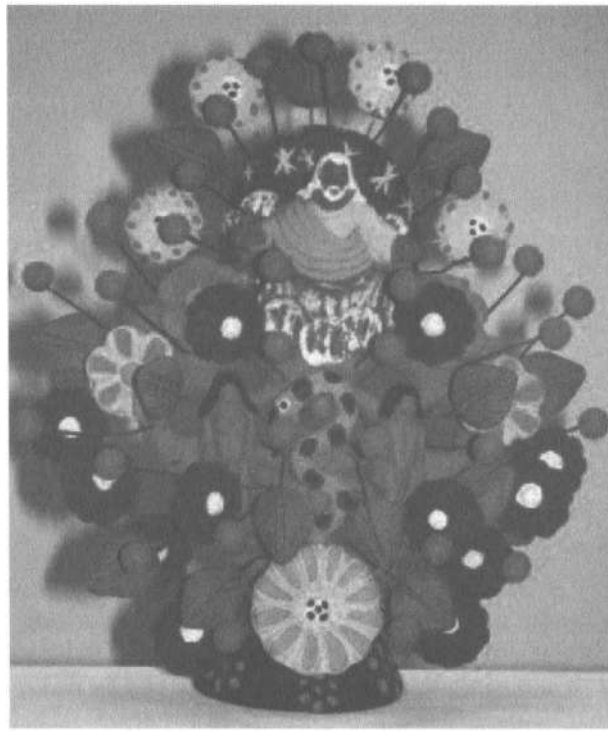
Cennetten Düşüş'ün karikatürlerinde çoğunlukla günün konusuyla bağ kurulur. Böyle resimler kışkırtma amaçlı tasarlanır: Âdem, yapraklardan oluşan tam bir burka giymiş Havva'nın yanında, sadece mütevazı bir incir yaprağıyla örtünüyor ya da ikisi de taş kesilmiş halde, ağzında oldukça farklı ve yine de aynı şekilde zararlı bir tür elma olan tehditkâr bir yılana dik dik bakıyorlar (resim 89).

1. Leo Vremon bu şiiri ilk olarak Hollandaca yazdı ve bana 2011'de kendi İngilizce tercümesini gönderdi. Şaire ve yapımcı Anne Verhoijsen'e bu şiiri buraya dahil etmeme izin verdikleri için teşekkür ederim. Geçen çağlar boyunca Âdem ile Havva ve Cennet hakkında çok geniş bir yazar kitlesi tarafından birçok şiir ve roman yazıldı. Bu kitabın amacının ötesindeki bu konu için, örneğin bakınız Norris, 1998.
2. *Âdem ile Havva, Son Çift*, 1979, kanvas üzerine yağlıboya, Tamas Galambos, Macaristan, 1939; *Metro İstasyonundan Çıkış*, 2003, Trgye Skogrand, Norveç, 1967, özel koleksiyon. Bkz. http://www.bridgemanart.com.
3. Bkz. http://cargocollective.com/johnbreed#1783169/Goodbye-Paradise.

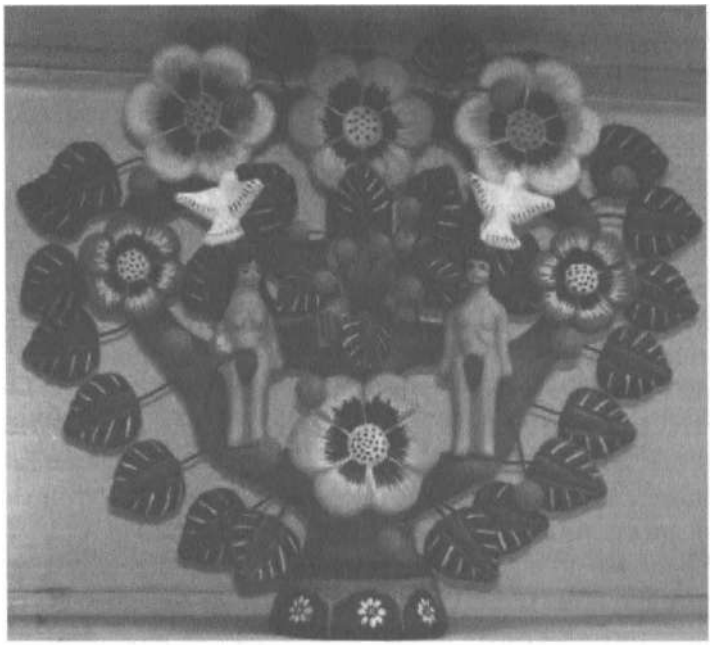

89. Âdem ile Havva Terör Zamanlarında, Karikatür, Angel Oligan, Meksika, 2004.

Âdem ile Havva bugünün turizm endüstrisinde de popüler. Aslında Meksika'da Hıristiyan misyonerlerle tanınan Âdem ile Havva, kilden el yapımı ve doğal boyalı geleneksel Meksika hayat ağaçlarıyla bütünleşti (RESİM 34). Bugün parlak renkli kısımlar, fabrikada hazır yapılır hale geldi (RESİM 90 A ve B). Bazı tasvirlerde turistler için daha çekici hale getirip satmak adına, gitar çalan koca şapkalı bir Meksikalı, ağacın altına Âdem ile Havva'nın yanında oturuyor.

90A. Tanrı ile yaşam, Âdem, Havva ve yılan,
Marcelo Reyed López Cd. Nezahualcoyotl, Meksika.

90B. Âdem, Havva ve yılan, yanlarında Tanrı olmadan Hayat Ağacı'nda.
Anonim, yirminci yüzyıl.

Âdem ile Havva markası altında web sitelerinde çok çeşitli mallar sunuluyor: romantik ve erotik tek tek sınıflandırılmış iç çamaşırları ve seks oyuncaklarını da kapsayan banyolardan porselenlere. Âdem ile Havva'yla ilgili birçok espri var, birçoğu pek komik değil fakat Sovyet Rusya yıllarına uzanan bir örnek şöyle:

> Bir İngiliz, bir Fransız ve bir Rus, Âdem ile Havva'nın Cennet Bahçesi'nde sefa yaptığı bir tabloya hayran hayran bakıyorlar. Nereden geliyor bu?
> "Tevazularına bak" diye mırıldanıyor İngiliz "*çook* İngiliz"
> "Saçma" diye yorumluyor Fransız, "Şehvetli çıplaklıklarını ve apaçık tutkularını görüyorsunuz. Bu Fransız olmalı."
> Rus kafasını iki yana sallıyor: "Hayır, hayır, hayır. Yakından bakın: Giysileri yok, evleri yok, yemek içinse sadece bir elma. Bir de onlara burasının Cennet olduğu söyleniyor."

Yorumlar ve Sonuçları

Açıklamaların doğru olduğuna inanmak zorunda değilsiniz. Yorumlar, çoğunlukla, yorumlanmış metinden ziyade yorumcu hakkında daha fazla şey söyler ve sonuçlar geniş kapsamlı olabilir. Birçok hikâyede Âdem, Havva'dan daha olumlu tasvir edilir. İlk peygamber olarak atanarak, Kitab-ı Mukaddes ve Kuran'daki Hz. İbrahim ya da Hz. Muhammed gibi diğer peygamberler serisinin hepsinin başını çeker. Hikâyeler, Âdem'in Tanrı'nın buyruğuna karşı günah işlemesini hoşgörüyle anlatır ya da bunu itibarsızlaştırmaya eğilimlidir: kendini tutamadı, bu olmak zorundaydı, Tanrı şeytana fırsat verdi; Şeytan Âdem'e içmesi için şarap verdi, Havva Âdem'in ağzına yasak meyveyi tıkıştırdı vs.

Havva, Cennette başlangıçta Âdem'in itibarını paylaşıyordu fakat çok geçmeden şeytan, yılan, baştan çıkma ve günahla ilişkilendirilir hale geldi. Kuran'da kendisinden pek bahsedilmese de yasak meyveyi ilk yiyen kişi olarak öne sürülmediği için, insan, Havva'nın İslami hikâyelerde Yahudi ve Hıristiyan hikâyelerinden daha iyi bir yerde olması beklenebilirdi ama öyle olmadı.

Tarih boyunca Âdem ile Havva hikâyeleri anlatıldı, kayıt altına alındı, yorumlandı ve sesleri, bakış açıları ve ilgi alanları, estetik tasvirlerde ağırlıklı olarak iki karakter de erkekler tarafından görselleştirildi. Fakat Havva'yı Âdem'den çok daha olumsuz tasvir etme hevesi niye?

Burada diğer dinlerdeki yaratılış hikâyelerini araştırırken aşina olduğum bir işleyiş kendini açığa vurur. Kadınların sadece kendi cinslerini yani kızları değil aynı zamanda oğlanları da doğurduğu gerçeği rollerini sadece mecburi değil, dehşet verici hale de getirdi. Kadim toplumlarda tabiatın bu gerçeği cinsiyet eşitsizliğinin tedirgin edici farkındalığına yol açtı. O denge nasıl kurulabilir? Yunanlı yazar Hesiodos MÖ sekizinci yüzyılda bir erkeğin kadının yardımı olmadan kendi türünü çoğaltamamasının son derece üzücü bir şey olduğuna dair görüşünü bildirdi ve kadın ırkını insanlığın vebası olarak tarif etti.

Yaratılış hikâyelerinin tabiattaki bu adaletsizliği düzeltmek istemesi pek şaşırtıcı değildir. Böylece Hayatın Yaratıcısı olarak erkeği gösterip, Cennetten Kovulma'nın suçunu başlangıçta tamamen kusursuz olan kadının üzerine yıkarak, kadın ile erkeğin doğal rollerini tersine çevirirler. Bu, bilinçli ya da bilinçsizce, cinsiyetler arasındaki dengeyi kurmak ve bu dikkat çekici derecede

adaletsiz yaratan doğanın tersine dönmesiymiş gibi görünüyor. Böyle hikâyeler bir yıkım tehdidi olduğu zamanlarda daha etkili şekilde ilk hallerine geri döndürüldüler.[4] Yazılar ve resimlerde görebildiğimiz gibi Âdem ile Havva hikâyesi, devamlı erkeklerin toplumda neden üstün bir konumda olduğunu kanıtlamaya yarar.

Yahudilik ve İslamiyet, Tanrı'yı asla görselleştirmez çünkü insan Sonsuz Olan'ı nasıl hayal edebilirdi? Ve aslında Yahudi ve İslami resimler Yaratıcı'yı değil sadece yaratıkları temsil eder (RESİM 9 ve 22). Hıristiyan sanatında olduğu gibi resimlerde Tanrı, hayat veren Yaratıcı erkek biçiminde görünür (resim 13, 14, 25 ve 38) ve üç dinde de Tanrı'ya "erkek" olarak atıfta bulunur.

İkinci Yaratılış hikâyesi, kaburga hikâyesi, din âlimlerinin gözünde Âdem'in Havva'ya hükmetmesi gibi birçok üstünlüğü "kanıtlar" niteliktedir. Hatırı sayılır sayıda anlatıcı ve sanatçının, Âdem'i vücudundan "tüm canlıların anası"nı doğururken göstermesi hâlâ ironiktir.

Her türde metin, tüm insanların Âdem'in özünden, haliyle de menisinden geldiğini vurgular. Ya da onun belkemiğinden gelmenin tam bir "insanlık haznesi" içerdiğine inanılır. Havva bunun içine hiç girmez. Hayatın başlangıcıyla ilgili Yahudilere ait bir hikâye gebe kalındığı her an Tanrı'nın bir ruha emir verdiğini söyler: "Bu meniye gir." Erkek spermiyle çevrili ruh hücresi, hayat veren unsura, rahme ulaşır. Bu fikir, ruhu, dolayısıyla meniyi de insanın en üstün parçası olarak düşünen Aristoteles'in etkisiyle ortaya çıkmış olabilir.[5]

Gerçeği nasıl anlarız ve hikâyeleri kendi durumumuza, tarihin, sosyal bilimin, siyasetin, kültürün, dinin ve felsefenin etkisine bağlı olarak nasıl yorumlarız? Birçoğu kutsal kitapları harfiyen okumaya devam eder ve diğer birçoğu daha zengin bir yorumu tercih eder. Yorumcular, savlarını kişisel duygularına uyarlamaya ve görüşlerini diğerlerine hoşgörüsüzce ve hatta şiddetle kabul ettirmeye daha eğilimlidir.

---

4. Bakınız *In het begin was er niemand* (Başlangıçta Hiç Kimse Yoktu), 2. Bölüm.
5. Ginzberg, s. 56-57; Steenbrink, s. 44. *In het begin was er niemand*, s. 250. Yahudi din âlimi Philon, Havva'yı tüm tutkuların kaynağı ve daha aşağı, dişi unsuru ve gövdesiyle ilişkilendirirken Tanrı'nın suretindeki asil, erkeksi ve akılcı unsuru Âdem'in ruhuyla kıyaslar. Gnostikler bu fikri tersine çevirdi; ikinci ve üçüncü yüzyılın Ortodoks Hıristiyanları Gnostiklere karşıydı. Bkz. Pagels, s. 66.

Şiddetlenen Coşkular

Âdem ile Havva insanoğlunun zihninde dönmeye devam ediyor. Âdem ile Havva bazen eşcinsel bir çift olarak gösterildikleri *YouTube*'da tamamen canlandırıldılar. (Amerika'da bu fikir şiddetli bir şekilde eleştirildi ve üzerinde "God made Adam and Eve, not Adam and Steve" [Tanrı Âdem ile Havva'yı yarattı, Âdem ile Steve'i değil] yazılı tişörtlerle protesto edildi).

27 milyon dolarlık Yaratılış Müzesi, 2007'de Petersburg, Kentucky'de açıldı. Bu müze Kitab-ı Mukaddes'in tamamının doğruluğunu kanıtlamak için tasarlandı. Etkileyici duvar resimleri, gerçek gibi duran şaşırtıcı hayvan maketleri ve bilgisayar animasyonlu ışık ve ses efektleri var. İnsan, Cennetten kovulup da yeryüzüne vardıklarında ilk yılların manzarası karşısında yüzlerinden suçluluk okunan Âdem ile Havva'yla karşılaşıyor. Biraz ötede vejetaryen kertenkele taze yaprak yemektedir. Kitab-ı Mukaddes'e ait hikâyeler buraya harfiyen alınıyor ve bu nedenle fosillerin Nuh tufanından daha eski olması söz konusu değil.

Müzenin dışında, bilim dünyanın milyarlarca yıllık olduğunu söyleyebilir, içeride altı bin yıldan daha fazla değil. Dinazorlar diğer hayvanlarla birlikte yaratıldı ve müze çalışanlarının hepsi İncili *tarihin* tamamen gerçek olduğuna inanıyor. Gerçek inançlıların nihayet görmek istedikleri gibi bir dünyaya, bilim ve evrimin sonuçlarını hesaba katmadan sahip olmaları ne rahatlık![6]

2011 yazında Pekin'de bir sanat mağazasında Âdem ile Havva'nın Çinlilere ait resimleri hakkında araştırma yaptım. Mağaza sahibi böyle resimler bulmanın güç olacağını çünkü Hıristiyan sanatçıların sanatlarını Çin'de sergilemelerinin kolay olmadığını söyledi. Kendisinin de tecrübe ettiği gibi Hıristiyan sanatının değeri bazen kasten düşürülür. Âdem ile Havva'yla birlikte elmanın da yer aldığı bir resim galeride indirimdeymiş, elma kötü niyetle kazıyarak çıkarılmış ve yerine konması üç ay sürmüş ve hasarın onarılması epey maliyetli olmuş. Ertesi gün aynı şehirde, girişinde göze çarpan bir vecizeyle karşılaştığım meşhur sergi alanı, 798 Art Zone galerisini ziyarete gittim: "Yaratılışın meyvesi sadece eğer paylaşılırsa ve diğerlerini memnun ederse büyüyebilir." Bu hikmetin hayata geçmesi huzurlu bir Cennete katkıda bulunmasına rağmen, orada Âdem ile Havva resmi bulamadım.

6. http://www.nytimed.com/2007/05/24/arts/24cres.html. Museum Review-Creation Museum.

Duyguların ateşi defalarca Âdem ile Havva'nın etrafını aydınlattı. 17 Haziran 2007'de *Times of India,* Pakistan'ın aylık dergisi *Octane*'nin fotoğraflarını çeken ve yayımlayanlara ölüm çağrısında bulunan çileden çıkmış Pakistanlı imamların bulunduğu İslamabad'taki bir olayı kapak yaptı. Kızıl Cami'nin dini lideri Abdul Aziz, Tanrı'nın ilk canlılarının bu yarı çıplak fotoğraflarının yayınlammasına karşı fetva çıkardı. Cuma hutbesinde Aziz, Yüce Allah'ın ilk peygamberi Hz. Âdem'e ve karısı Havva anaya karşı onları yarı çıplak tasvir ederek küfür suçu işleyen derginin sahibini, fotoğrafçısını ve editörlerini ifşa etti.[7]

Buna benzer bir şey Jakarta'da Endonezyalı sanatçı Agus Sugawe'nin başına da geldi. 2005'te, Jakarta'da Endonezya Bankası Müzesi'ndeki bienal sergisi görkemli bir bahçede Âdem ile Havva resimlerinden oluşan bir enstalasyona ev sahipliği yaptı. Çıplakmış gibi görünüyorlardı fakat cinsel organlarının önüne projeksiyonla beyaz bir daire yansıtılıyordu. Sanatçı, Front Pembela Islam (FPI)* ile karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. Bu Endonezyalı "ahlak bekçileri" kendilerini İslamiyet'in kurtarıcısı ilan ettiler ve organizatörleri enstalasyonu sergiden kaldırmaya zorladılar. Baskıya boyun eğdiler ve neredeyse sergiyi tamamen kapatmaya gönüllü görünüyorlardı. Ne yazık ki bu sorunun sonu değildi çünkü FPI organizatör, küratör ve sanatçıya karşı yasal takibat başlattı. Âdem ile Havva modellerine hemen iç çamaşırı giydirilerek, enstalasyonun böyle yapıldığı duyuruldu fakat boşunaydı. Polis hepsini şüpheli olarak gördü ve "ahlak yasaları"nı temel alarak itham etti.

Başka bir Endonezyalı sanatçı, Avusturya kanalı *ABC*'ye, "din insanı mutlu etmelidir nefrete teşvik etmemelidir. Endonezya'da cihat insanları savaşa kışkırtıyor. İslamiyet'in başka bir yüzünü göstermek istiyorum. İslamiyet'te savaşmayı isteyenler kadar sevgiyi destekleyenlerin de olduğunu göstermek istiyorum" diye konuştuğundan, benzer nedenlerle zulme uğradı. Çoğu kişinin, FPI'nın zihniyetine karşı olduğunu kamuoyuna göstermenin yoluydu bu onun için.

Artan dini coşkular elbette sadece Âdem ile Havva hikâyeleri tarafından kışkırtılmaz. Yakın zamanda Amsterdam'da İslam ve

7. "Âdem ile Havva resimleri Pak Ruhban Okulu'nu öfkelendirdi", *Times of India,* 17 Haziran 2007.

* Endonezya'da birçok vahşet ve nefret eyleminin faili, radikal dinci bir topluluk. (ç.n.)

demokrasi tartışmasında konuşmacı, özgürlükçü Müslüman yazar Irshad Manji yeni kitabı *Allah, Liberty and Love: The Courage to Reconcile Faith and Freedom* [Allah, Özgürlük ve Aşk: İnanç ve Özgürlüğü Uzlaştırma Cesareti] nedeniyle bir grup aşırı muhafazakâr tarafından tehdit edildi. Bu fanatikler, Arapça'da "biri onu öldürmelidir" anlamındaki infaz emri anlamına gelen, *takfir* kelimesini tekrar tekrar bağırıyorlardı. Kanadalı yazar bunun sadece küçük bir grup olduğu yorumunu yaptı fakat önemle ekledi: "Hoşgörüsüzlüğün böyle biçimlerini şiddetle protesto etmek yerine sessiz kalarak, liberal Müslümanlar İslamiyet'te muhafazakâr güçleri sağlamlaştırır." Demokratik İslamiyet'in aşırılıklara sessiz kalmasına izin vermemenin kendi görevi olduğunu düşünüyordu.

İsrail'de ılımlı inançlılar ve laik Yahudiler, aşırı Ortodoks bir tarikatın endişe verici büyümesiyle ilgili artan bir huzursuzluk hissediyorlar, hoşgörüsüz inançlılar yanına yaklaşmadan kadınlara bağırıyorlardı. Otobüsün ön tarafında oturan kadınlara hoşgörü gösteremiyor ve bazıları kabul etmese de onları arkada oturmaya zorluyorlardı. Kısa bir süre önce sekiz yaşında mütevazı giyinmiş bir kız televizyonda okula gitmekten korktuğunu çünkü aşırı Ortodoksların ona sataştığını, korkutup taciz ettiğini, "fahişe" ya da "pislik" diye seslendiklerini anlattı. Civarda yaşayan aşırı Ortodoks bir erkek böyle tepkileri "makul" buluyor ve "Ben sağlıklı bir erkeğim" diye ekliyor.[8] Olayı büyük bir protesto takip etti.

1980'lerde İslamiyet'te kadınların konumu hakkındaki kitabında Lübnanlı filozof ve sosyolog Ghassan Ascha, özgürlükçü Müslümanları kendi sosyal çevrelerinde kaçınılmaz ve fayda getiren eleştirilerden, entelektüel özgürlük ve değişen anlayışlarla ilgili tartışmalardan kaçınmamalarıyla ilgili yüreklendirdi.[9]

Hoşgörü sadece toplumun devamlı ilgi ve desteğiyle hayatta kalan küçük ve cılız bir bitkidir. Tehdit edildiğinde toplum onu müdafaa etmeye ihtiyaç duyar. Eğer müdafaa edilmezse çok geçmeden ayaklar altında kalıp ölür. Tarih boyunca değişimi hedefleyen sanatçılar, yazarlar ve din âlimleri, kendi dini toplumları tarafından yenilikçi düşüncelerinden geri çekilmeye ve araştırmalarının sonuçlarını susturmaya mecbur edildiler. Filozof Baruch Spinoza (1632-1677) Amsterdam'daki Musevi toplumuyla uyuşa-

8. http://www.huffingtonpost.com/2011/12/27/naama-margolese_n_1170655.html.
9. Ghassan Ascha, s. 17.

madı ve Musevi yasalarına ve geleneklerine karşı çıkınca sinagogtan atıldı. Romalı Katolik Kilisesi bazen Hıristiyan din âlimleri üzerinde, onlara düşüncelerinden ötürü işkence edip tutuklayarak ağır baskılar kurdu. Engizisyon parlak matematikçi, fizikçi ve gökbilimci Galileo Galilei'ye (1564-1642) diz çöktürüp düşüncelerinden tamamen vazgeçirmeye çalıştı. Kitaplar yakıldı ve İtalyan filozof, fizikçi ve gökbilimci Giordano Bruno (1548-1600), kazığa bağlama cezasına çarptırıldı çünkü inancıyla ilgili heyecan verici yeni düşüncelerden –ona göre kâinat sonsuzdu ve güneş de diğerleri gibi sadece bir yıldızdı– vazgeçmeyi reddetti. Cesaretine saygı duyan bilim insanları, her sene 17 Şubat'ta Roma'da Campo de' Fiori'de yanarak zalimce öldüğü yerde bir anma gösterisi tertipliyorlar. Tarih, değişimin kendi rızasıyla gelmediğini gösterir. Hoşgörüsüzlüğün zorbalığına karşı mücadelede kurban vermek kaçınılmazdır.

Dünya hızla değişiyor ve tüm sosyal gelişmeler sayesinde kadın-erkek özgürlüğü ve eşitlik hakkı artıyor. Hiç şüphesiz, sadece dinler arasındaki fark değil, aynı zamanda aynı din içindeki insan özgürlüğü de insanlar zorbalığa boyun eğdiğinde tehlikededir.

Fatima, Miryam ve Meryem'in Elleri

Birine sağ elin uzatılması barışsever bir insani hareket olarak görülmüştür daima: "Bak" der bu hareket, "Silah taşımıyorum, kötü bir niyetim yok." Birinin elini reddetmek güvensizliğin işareti olarak yorumlanabilir. Parmakları açık bir el resmi, Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar arasında eski Mısır'da, Babil'de ve Hindistan'da zaten mevcuttu. Eski zamanlarda el, birini muhtemelen kem göze –zarara yol açan kıskanç göze– karşı korumaya yarıyordu. İslami kültürlerde el, halılara dokunur, toprak çanaklarda ve mücevherlerde resmi bulunur. Koruyucu el için Arapça bir kelime olan *khamsa* "beş", diğer adıyla (Hz. Muhammed'in kızı) Fatima'nın eli kullanılır. Bu meşhur İslami tılsım, Yahudi geleneğine Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'daki Yahudi toplumlar aracılığıyla girdi. Yahudiler adını Kitab-ı Mukaddes'te Musa'nın kız kardeşi olan "Miryam'ın eli" diye değiştirdi. *Fatima'nın Eli* (resim 86) Arapça bir metinde tescil edildi:

> Rahman Rahim olan Allah'ın adıyla. De ki: Sabahın Rabbine sığınırım. Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrin-

den, düğümlere üfüren kadınların şerrinden ve kıskandığı zaman kıskanın şerrinden. (113 Felak Suresi)

Miryam'ın elinde (resim 88) Yahudiliğe göndermeler vardır. Bu eldeki İbranice harfler *chai*, "hayat", yaşamaya atıfta bulunur, bu, ölümün değil hayatın Tanrısı olan "Sonsuz Olan" demektir.[10] Hıristiyanlar arasında bu sembol Meryem'in eli diye adlandırılır. İlk zamanlarda bu, kadınları kem göze karşı korumak, doğurganlıklarını güçlendirmek ve doğum sonrası sütü artırmak için kullanılırdı. Ortadoğu'da barış eylemcileri el işaretini, semavi dinler arasındaki benzerliğin ve ortak kökün bir sembolü olarak taşır.

Birbirini Hoşgörmek

Âdem ile Havva hikâyesinin en eski sözlü kaynaklarının bulunduğu bölgede, ters düşen gruplar eski hikâyelere göndermede bulunarak kendi kaynaklarını haklı çıkardılar. Bu arada kendilerine Kitab-ı Mukaddes ya da Kuran'ı temel alan üç din, siyasi menfaatlerin tamamen karşısında duran tavsiyelerde bulundu. Musa'nın On Emir'i, Hz. İsa'nın barışsever öğretileri ve Hz. Muhammed'in eşitlik ve adalet üzerinde verdiği vaazların her biri aşırılığa karşıydı. Talmut'ta biri bir soru sorar: "Başlangıçta orada insan türüne ait neden sadece bir canlı var?" Bu sorunun cevabı bir emirdir: "Her kim bir kişi öldürürse tüm dünyayı öldürmüş sayılır. Ve her kim bir hayat kurtarırsa, tüm dünyayı kurtarmış gibi düşünülür."

Kuran, Yahudilere ait bu sözün aslına atıfta bulunarak açıkça hatırlatır: "İşte bu yüzden biz, İsrailoğulları üzerine şunu yazdık: Kim bir kişiyi, bir kişiye karşılık yahut yeryüzünde bir fesat sebebiyle olmaksızın öldürürse, insanları toptan öldürmüş gibidir. Ve kim bir kişiye hayat verirse insanlara toptan hayat vermiş gibidir" (5:35).[11] Her iki din de bu mesajı hümanizmi ve şefkati alışkanlık haline getirmeyi inananlarına hatırlatmak için alıntılar. Şiddet dolu bir dünyada bu kutsal talimatı yerine getirmek zor görünebilir. Oysa Âdem ile Havva'nın gelecek nesilleri, eğer özgürlük, sevgi ve hoşgörü el ele vermezse nasıl hayatta kalabilir?

10. Westermarck, 1933, s. 46-48. Beş, burada, bir elin beş parmağını fakat İslamiyet'te İslam'ın beş şartını, kelime-i şahadet, namaz, oruç, zekat ve Mekke'ye hacca gitmeyi temsil eder. Bkz. Shatanawi, 2009, s. 122-127. Yahudi için "beş" Musa'nın kitaplarına, İncil'in ilk beş kitabına atıfta bulunur. Çünkü Sonsuz olan Allah'ın yaşamıdır, ölüm yoktur. Yahudiler *l'chaim* yani "hayata" kelimesiyle kadeh kaldırır.

11. Mishnah Sanhedrin, 4: 5, Babillilere ait Talmut Tractate Sanhedrin, 37a.

Kaynakça

"African Genesis", *Black Orpheus, Journal of African and Afro-American Literature*, Ocak 1958, s. 5-17.

"Alphabet of Ben Sira", *Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature*, Çev. D. Stern ve M. J. Mirsky, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1990.

"Bin Gorion", Micha Josef, bkz. Die Sagen der Juden, *Biblische Legenden der Muselmänner, aus arabischen Quellen zusammengetragen und mit jüdischen Sagen verglichen*, Çev. G. Weil, Frankfurt ve 2000.

Abdullah Al-Udhari, *The Arab Creation Myth*, Archangel, Prag, 1997.

Abou-Zéïd ben Sahl el-Balkihî, *Le livre de la création et de l'histoire d'Abou-Zéïd ben Sahl el-Balkihî*, Çev. C. Huart, Leroux, Paris, Cilt II, 1901.

Abraham Cohen (Der.), *Everyman's Talmud. The Major Teachings of the Rabbinic Sages*, Schocken Books, New York, (1949) 1975.

Adolph Goldschmidt, *Die deutsche Buchmalerei. Bd. 1: Die Karolingische Buchmalerei; Bd. 2: Die ottonische Buchmalerei*, Schmidt und Günther, Floransa, Pantheon ve Leipzig, 1928.

Alighieri Dante, *De goddelijke komedie*, Çev. ve Giriş Frans van Dooren, Ambo en Athenaeum–Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1987.

Al-Rabghuzi, *The Stories of the Prophets, Qisas al-Anbiya*, Der. H.vE. Boeschoten, M. Vandamme ve S. Tezcan, Brill Publishers, Leiden, New York ve Köln, 1995.

Anne Baring ve Jules Cashford, *The Myth of the Goddess, Evolution of an Image*, Arcana/Penguin, Londra, 1993.

Anton Wessels, *Thora, Evangelie en Koran, 3 boeken, 2 steden, 1 verhaal*, Kok, Kampen, 2010.

August Dillmann, *Gadla Adām. Das christliche Adambuch des Morgenlandes, aus dem Äthiopischen*

August Wünsche, *Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser: altorientalische Mythen*, Eduard Pfeiffer, Leipzig, 1905.

August Wünsche, *Schöpfung und Sündenfall des ersten Menschenpaares im*

jüdischen und moslemischen Sagenkreise, Band ii Ex Oriente Lux, Der. Hugo Winkler, Verlag von Eduard Pfeiffer, Leipzig, 1906.

Bihar al-Anwar, zie Majlisi.

Bijbel in de Nieuwe Bijbelvertaling, 2004, zie www.biblija.net/biblija.cgi.

Book of Jubilees (The) or The Little Genesis, Etiyopyaca'dan Çev. R. H. Charles, Giriş G. H. Box, Society for Promoting Christian Knowledge, Macmillan, Londra ve New York, 1917.

Book of the Cave of Treasures, A History of the Patriarchs and the Kings: their Successors from the Creation to the Crucifixion of Christ, British Museum Ms. Add. 25875, Süryanice'den Çev. E. A. Wallis Budge, The Religious Tract Society, Londra, 1927.

Carl R. S. Peiper, *Stimmen aus dem Morgenlande. Eine Sammlung von unbekann - ten oder noch ungedrückten Schriftstücken morgenländischer Autoren*, Commission bei Brockhaus, Leipzig, 1850.

Carl-Otto Nordström, "The Temple Miniatures in the Peter Comestor Manuscript at Madrid", Gutmann, 1971, s. 39-74.

Claude Huart, bkz. Abou-Zéïd.

Comte Du Mesnil du Buisson, *Les peintures de la synagogue de Doura-Europos,245-256*, Sunuş Gabriel Millet, Pontificio Istituto Biblico, Roma, 1939.

Concise Encyclopedia of Islam (The), bkz. Newby.

Cornelis Dubelaar ve André Pakosie, "Het Afakaschrift van de Tapananhoni Rivier in Suriname", *Bronnen voor de studie van Suriname*, Thela Thesis & Clacs-ibs, Utrecht, Cilt 2, 1999.

Dähnhardt, bkz. Natursagen.

David Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophétes*, Geuthner, Paris, 1933.

Denise Lardner Carmody, *Women & World Religions, Englewood Cliffs*, Prentice-Hall, New Jersey, 1989.

Dictionnaire du Coran, Der. Mohammad Ali Amir-Moezzi, Robert Laffont, Paris, 2007.

Durham, 1992.

E. A. Wallis Budge (Der. ve Çev.), *Coptic Apocrypha (in the dialect of Upper Egypt)*, Quaritch, Londra, 1913.

E. A. Wallis Budge (Der. ve Çev.), *Coptic Martyrdoms (in the dialect of Upper Egypt)*, British Museum, Londra, 1914.

E. J. C. Tigchelaar, "Eden and Paradise: The Garden Motif in Some Early Jewish Texts", *Paradise Interpreted. Representations of Biblical Paradise in Judaism and Christianity*, Der. Gerard P. Luttikhuizen, Brill, Leiden ve Boston, 1999, s. 37-62.

E.O. James, *The Cult of the Mother-Goddess: An Archaeological and Documentary Study*, Thames and Hudson, Londra, 1959.

Edward van Voolen, *Joodse kunst en cultuur*, Walburg Pers, Zutphen, 2006.

Edward Westermark, *Pagan Survivals in Mohammedan Civilisation*, Macmillan, Londra, 1933.

Elaine H. Pagels, *Adam, Eve, and the Serpent*, Vintage Books, New York, (1988) 1989.

Elaine H. Pagels, *The Gnostic Gospels*, Orion Books, Londra, (1979) 2006.

Elaine Pagels, "What Became of God the Mother? Conflicting Images of God in Early Christianity", *Signs*, 1976, s. 293-303.

Ephraim E. Urbach, *The Sages: The World and Wisdom of the Rabbis of the Talmud*, Cambridge, Mass. ve Londra, 1975.

Ernst Cohn-Wiener, *Die jüdische Kunst: ihre Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Sonsöz Hannelore Künzl, Mann, Berlijn, 1995.

Ewa Wasilewska, Creation Stories of the Middle East, Jessica Kingsley Publishers, Londra ve Philadelphia,

Fatima Mernissi, *Le harem politique: le prophète et les femmes*, Albin Michel, Paris, 1987.

Florentino García Martínez, "Eve's Children in the Targumim", *Eve's Children: The Biblical Stories Retold and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*, der. Gerard P. Luttikhuizen, Brill, Leiden ve Boston, 2003, s. 27-46.

Frank H. Melland, *In Witch-Bound Africa: An Account of the Primitive Kaonde Tribe and Their Beliefs*, Frank Cass, Londra, 1967.

Franz Ilwof, "Die ungleichen Kinder Adams und Evas", *Germania (Vierteljahrsschrift für deutsche Althertumskunde)*, 1865, s. 429.

Friedrich Gerke, *Der Sarkophag des Junius Bassus, ein Meisterwerk der altchristlichen Plastik*, Gebr. Mann, Berlin, 1936.

G. Tilles, "Histoire et géographie de la circoncision ritüelle", *Société Française d'Histoire de la Dermatologie*, Musée de l'Hôpital Saint-Louis, Paris, 1999, s. 1148-1156.

Gary A. Anderson ve Michael E. Stone, *A Synopsis of the Books of Adam and Eve. Early Judaism and Its Literature*, Scholars Press, Atlanta, (1994) 1999.

Gary A. Anderson, "Celibacy or Consummation in the Garden? Reflections on Early Jewish and Christian Interpretations of the Garden of Eden", *Harvard Theological Review* 82 (2), 1989, s. 121-148.

Gary A. Anderson, Michael E. Stone ve J. Tromp, *Literature on Adam and Eve*, Brill, Leiden ve Boston, 2000.

Gary Anderson, *The Genesis of Perfection: Adam and Eve in Jewish and Christian Imagination*, Westminster John Knox Press, Louisville, 2001.

Ghassan Ascha, *Du statut inférieur de la femme en Islam*, L'Harmattan, Paris, 1987.

Gordon Darnell Newby, *A Concise Encyclopedia of Islam*, Oneworld, Oxford, 2002.

H. S. Benjamins, "Paradisiacal Life: The Story of Paradise in the Early Church", *Paradise Interpreted. Representations of Biblical Paradise in Judaism and Christianity*, Der. Gerard P. Luttikhuizen, Brill, Leiden ve Boston, 1999, s. 153-167.

Hans Martin Erffa, *Ikonologie der Genesis: Die christlichen Bildthemen aus*

dem Alten Testament und Ihre Quellen. Band i, Deutscher Kunstverlag, Münih, 1989.
Harm Goris ve Susanne Hennecke (Der.), *Adam en Eva in het paradijs. Actuele visies op man en vrouw uit 2000 jaar christelijke theologie*, Meinema, Zoetermeer, 2005.
Hedda Maria Post, *Metaforen van de ziel*, Proefschrift verdedigd aan de Universiteit, Leiden, 2003.
Heinrich Institoris ve Jakob Sprenger, *Malleus maleficarum (1486): Vertaald door Christopher S. Mackay als: The Hammer of Witches*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
Heinrich Strauss, "Jüdische Quellen frühchristicher Kunst: Optische oder literarische Anregung?", Gutmann, 1971, s. 114-136.
Hemelvaart van Mohammed, De. Marie-Rose Séguy, Utrecht, Spectrum, 1977.
Henri Corbin, 1938, bkz. *Les arts de l'Iran.*
Hermann Rönsch, bkz. *Buch der Jubiläen.*
Hesiodus, "Works and Days en The Theogony", *Hesiod, Homeric Hymns, Homerica*, Der. Jeffrey Henderson, İngilizce'ye Çev. Hugh G. Evelyn-White, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, (1914) 2002.
Hugh Lloyd-Jones, *Females of the Species: Semonides on Women*, Duckworth, Londra, 1975.
Ivan V. Stchoukine, *Les miniatures persanes*, Musées nationaux, Palais du Louvre, Paris, 1932.
J. F. Bierlein, *Parallel Myths*, Ballantine Books, New York, 1994.
J. H. Philpot, *The Sacred Tree in Religion and Myth*, Macmillan, Londra ve New York, 1897.
J.P. Trapp, "The Iconography of the Fall of Man", *Approaches to 'Paradise Lost'*, C. A. Patrides (Der.), Arnold, Londra, 1968.
Jakob Ludwig Karl Grimm ve Wilhelm Karl Grimm, *Kinder- und Hausmärchen*, Berlin, 1885.
Jalkut Shim'oni, bkz. August Wünsche, 1906, s. 51-69.
James B. Twitchell, *Forbidden Partners: The Incest Taboo in Modern Culture*, Columbia University Press, New York, 1987.
James M. Taggart, *Nahuat myth and social structure*, University of Texas Press, Austin, 1983.
Jan. Knappert, *Islamic legends; histories of the heroes, saints and prophets of Islam*, Brill, Leiden, 1985.
Jan. Knappert, *Malay myths and legends*, Heinemann Educational Books, Kuala Lumpur, 1980.
Jan. Knappert, *Myths and legends of Indonesia*, Çev. Jan Knappert, Heinemann Educational Books, Singapore, 1977.
Jan. Knappert, *Myths and legends of the Swahili*, Heinemann, Nairobi, 1970.
Jane Garry ve Hasan El-Shamy (Der.), *Archetypes and Motifs in Folklore and*

Literature. A Handbook, M. E. Sharpe, Armonk, New York ve Londra, 2005.

Janice Delaney, Mary Jane Lupton ve Emily Toth, *The Curse. A Cultural History of Menstruation*, E. P. Dutton, New York, 1976.

Javad Nurbakhsh, *The Great Satan 'Eblis'*, Khaniqahi Nimatullahi Publications, Minneapolis, 1986.

Jean Baptiste Joseph Willart Grécourt, *Oeuvres badines*. Paris, 1832.

Jean Delumeau, *Une histoire du Paradis*, Fayard, Paris, 1992.

Jeffrey M. Bradshaw, "The Nakedness and the Clothing of Adam and Eve", www.meridianmagazine.com/articles/100304nakedness.html.

Joh. Andr. Eisenmenger, *Entdecktes Judentum*, Der. Franz Xaverius Schieferl (1700), Brandner, Dresden, 1893.

Johannes Fabian, *Jamaa, a Charismatic Movement in Katanga*, Northwestern University Press, Evanston, 1971.

Johannes Winzer, *Die ungleichen Kinder Evas in der Literatur des 16. Jahrhunderts*, F. W. Kunike, Greifswald, 1908.

John A. Phillips, *Eve: The History of an Idea*, Harper & Row, San Francisco, 1985.

John A. Z'Graggen, *And Thus Became Man and the World*, The Pentland Press, Edinburgh, Cambridge ve

John Arthos, "Approaches to *Paradise Lost*", The York Tercentenary Lectures, Der. C. A. Patrides, Arnold, Londra, 1968.

John J. Curry, *Sufism and Society: Arrangements of the Mystical in the Muslim World. 1200-1800*, Routledge, Londra, 2012.

Josef Kirchner, Die Darstellung des ersten Menschenpaares in der bildenden Kunst von der ältesten Zeit bis auf unsere Tage, Enke, Stuttgart, 1903.

Joseph Gutmann (der.), bkz. *No Graven Images.*

Joseph Gutmann, *Hebrew Manuscript Painting*, G. Braziller New York, 1978.

Joseph Hammer, *Rosenöl: erstes und zweites Fläschchen, oder Sagen und Kunden des Morgenlandes aus arabischen, persischen und türkischen Quellen gesammelt*, Stuttgart, 1813.

Jubileeën, bkz. *Book of Jubilees.*

Karel Steenbrink, *Adam redivivus: Muslim Elaborations of the Adam Saga with Special Reference to the Indonesian Literary Traditions*, Meinema, Zoetermeer, 1998.

Katantan Bungang Kahuy Kakanun Iban Sin Binatang Halal, "The Origin of Edible Fruits and Animals", *A Tausug Origin Story Narrated by Saluan Panay*, Çev. Tuwan Iklali Jainal ve Mohammad Daud Abdul, Cilt 3, Sulu Studies, Der. Gerard Rixhon, Notre Dame of Jolo College, Jolo, 1974, s. 183-188.

Kevin Rushby, *Paradise: A History of the Idea that Rules the World*, Constable and Robinson, Londra, 2007.

Klaas Burger, "Akhnaton en de Boeddha's van Bamiyan. Over zorgvuldigheid en het onzichtbare", *Mirjam Elbers, Rinse Brouwer e.a. red. God als*

koekenbakker. Waarom schepping geen natuur is. Kok, Kampen, 2010, s. 127-132.

Koran (De), Al-Qur'ān al-karīm: eenweergave vande betekenis vandeArabische tekst in het Nederlands door Fred Leemhuis. (1989), Unieboek, Houten, 2009.

Koran (Der), übersetzung von Rudi Paret, Kohlhammer, Stuttgart, 1966.

Koran (The), Arthur J. Arberry tefsiri, Oxford University Press, Oxford, 1964.

Koran, De Heilige Qor'aan, met Nederlandse vertaling. Onder auspiciën van wij-len Hazrat Mirza Bashir-Ud-Din Mahmud Ahmed. Vertaling: Ahmadiyya Gemeenschap, 's-Gravenhage: (1953) 2004.

Kristen Kvam, Linda S. Schearing ve Valerie H. Ziegler (Der.), *Eve & Adam: Jewish, Christian, and Muslim Readings on Genesis and Gender*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis, 1999.

Kurt Weitzmann, "The Question of the Influence of Jewish Pictorial Sources on Old Testament Illustration", Gutmann, 1971, s. 309-329.

Kvam, Schearing ve Ziegler, bkz *Eve & Adam.*

Les arts de l'Iran: l'ancienne Perse et Bagdad, catalogue rédigé par Henri Corbin e.a. Parijs: Bibliothèque Nationale, 1938.

Lieve M. Teugels, "The Twin Sisters of Cain and Abel: A Survey of the Rabbinic Sources", *Eve's Children. The Biblical Stories Retold and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*, Der. Gerard P. Luttikhuizen, Brill, Leiden ve Boston, 2003, s. 47-56.

Louis Ginzberg (Der.), *Legends of the Jews*, Almanca elyazmalarından çeviriler, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1909, Cilt 1,

Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Çev. Henrietta Szold, Philadelphia, 7 Cilt (1967-1969), Cilt 1, 1967.

Lutwin's Adam und Eva, Konrad Hofmann ve Wilhelm Meyer tarafından ilk kez yayınlanmıştır, Tübingen, 1881.

Lutz Röhrich, *Adam und Èva: Das erste Menschenpaar in Volkskunst und Volksdichtung*, Verlag Müller und Schindler, Stuttgart, 1968.

M. B. Emeneau, *Kota Texts, Part One*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1944.

M. de Jonge ve J. Tromp, *The Life of Adam and Eve and Related Literature*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1997.

Main, 1845.

Majlisi, Allamah Muhammad baqir al, *Bihar al-Anwar*, Cilt 14-Cilt 16, Giriş yazısı ve İngilizce'ye Çev. Mohammad Hussain Jalai, The Open School, Şikago, 2000.

Malleus maleficarum, 1486, bkz. Heinrich Institoris en Jakob Sprenger.

Manuela Martinek, "Wie die Schlange zum Teufel wurde: die Symbolik", *Der Paradiesgeschichte von der hebräischen Bibel bis zum Koran*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1996.

Marcel Barnard ve Gerda van de Haar (Der.), *De Bijbel Cultureel popmuziek, literatuur. Zoetermeer: Meinema/Kapellen*, Pelckmans, 2009.
Marie-Rose Séguy, bkz. Hemelvaart van Mohammed.
Marina Warner, *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, Vintage Books, New York, (1976) 1983.
Markham J. Geller ve Mineke Schipper (Der.), *Imagining Creation* (Giriş Mary Douglas), Brill, Leiden ve Boston, 2009.
Marta Weigle, *Creation and Procreation: Feminist Reflections on Mythologies of Cosmogony and Parturition*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1989.
Marta Weigle, *Spiders and Spinsters: Women and Mythology*, University of New Mexico Press, lbuquerque, 1982.
Mary-Bess Halford, *Illustration and text in Lutwin's Eva und Adam*, Codex Vindob. 2980, Kümmerle, Stuttgart, 1980.
Massumeh Farhad, , Serpil Bağcı ve diğerleri, *Falnama: The Book of Omens*, Smithsonian Institution/Thames and Hudson, Washington ve Londra, 2009.
Max Grünbaum, *Jüdischdeutsche Chrestomathie: zugleich ein Beitrag zur Kunde der hebräischen Literatur*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1882.
Max Grünbaum, *Neue Beiträge zur semitische Sagenkunde*, Brill, Leiden, 1893.
Micha Josef Bin Gorion (Der.), *Die Sagen der Juden*, Rütten & Loening, Frankfurt ve Main, 1913.
Michael E. Stone ve J. Tromp, *Literature on Adam and Eve*, Brill, Leiden ve Boston, 2000.
Michael E. Stone, 1981, bkz. *Penitence of Adam.*
Michael E. Stone, 1999, bkz. Anderson 1999.
Michael E. Stone, *A History of the Literature of Adam and Eve*, Scholars Press, Atlanta, 1992.
Michael E. Stone, *Adam's Contract with Satan: The Legend of the Cheirograph of Adam*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis, 2002.
Michiel Roscam Abbing, *Rembrandts olifant, Het verhaal van Hansken*, Amsterdam, 2006.
Mieke Bal, *Lethal Love: Feminist Readings of Biblical Love Stories*, Indiana University Press, Bloomington, 1987.
Mineke Schipper ve Sabine Cohn, *De rib uit zijn lijf. Joodse spreekwoorden en zegswijzen over vrouwen*, Ambo, Amsterdam, 1996.
Mineke Schipper, *In het begin was er niemand. Hoe het komt dat er mensen zijn*, Bert Bakker, Amsterdam, 2010.
Mineke Schipper, *Never Marry a Woman with Big Feet: Proverbs about Women from Around the World*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2004.
Miraj-Nameh, bkz. Hemelvaart van Mohammed.

Mirâj-nâmeh, Uygur elyazmalarından ilk kez tercüme edilip yayınlanmıştır, Çev. Abel Pavet de Courteille, Série Publications de l'École des Langues Orientales, Leroux, Paris, 1882.

Mirjam Shatanawi, "Adam, Eva en Iblis", *Het Kwaad: All About Evil*, Tropenmuseum, Amsterdam, 2004, s. 46.

Mirjam Shatanawi, *Islam in beeld. Kunst en cultuur van moslims wereldwijd*, Sun, Amsterdam, 2009.

mit Bemerkungen übers, Göttingen, 1853.

Monique Alexandre, *Le commencement du livre Genèse i-v: la version grecque de la Septante et sa réception*, Beauchesne, Paris, 1988.

Muhammad Abd Allah, *The Tales of the Prophets of al-Kisa'i*, Arapça'dan Çev. W. M. Thackston (Jr.), Twayne Publishers, Boston, 1978.

Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others, yeniden Çev. Stephanie Dalley, Oxford University Press, Oxford, (1989) 2000.

Natursagen: eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden. Hrsg. von Oskar Dähnhardt, mit Beiträgen von V. Armhaus et al. Band i, Sagen zum alten Testament, Teubner, Leipzig ve Berlin, 1907-1912.

Nico Dros, *De sprekende slang. Een kleine geschiedenis van laaglands fundamentalisme*, Van Oorschot, Amsterdam, 2010.

No Graven Images, Studies in Art and the Hebrew Bible, Der. Joseph Gutmann, ktav Publishing House, New York, 1971.

Oswald Loretz, *Schöpfung und Mythos. Mensch und Welt nach den Anfangskapiteln der Genesis*, Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1968.

Pamela Norris, *The Story of Eve*, MacMillan, Londra, 1999.

Paul J. Smith, "Diersymboliek in Rembrandts Zondeval (1638) en in Vondels Adam in Ballingschap", *De zeventiende eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief*, Tijdschrift van de werkgroep Zeventiende Eeuw. 2010, s. 2-20.

Paul J. Smith, "Sympathy in Eden: On Paradise and the Fall of Man by Rubens and Brueghel", *Spirits Unseen: The Representation of Subtle Bodies in Early Modern European Culture*, Der. C. Göttler ve W. Neuber, Brill, Leiden ve Boston, 2008, s. 211-244.

Penitence of Adam, Ermenice'den Çev. Michael E. Stone, Peeters, Leuven, 1981.

Physiologus, *Der. Übertragen und erläutert von Otto Seel*, Artemis, Zürih, 1960.

Plato, *Symposium*, Çev. Gerard Koolschijn, Polak en Van Gennep, Amsterdam, 1990.

R. H. Charles (Der.), *Books of Adam and Eve (The) in The Apocryphs and Pseudepigrapha of the Old*

Rachel Milstein, Karin Rurdanz ve Barbara Schmitz, *Stories of the Prophets: Illustrated Manuscripts of Qisas Al-Anbiya*, Mazda Publishers,Costa Mesa, 1999.

Rachel Milstein, *La Bible dans l'art islamique*, Puf, Paris, 2005.

Radojčič, Svetozar, "Haggadah of Sarajevo", *The Magazine Jugoslavija*, Belgrad, 1953.

Raphael Patai, *The Hebrew Goddess*, ktav Publishing House, New York, 1968.

Remke Kruk, "Knopen en ontknopen. Magie in Arabische literatuur", *Bezweren en betoveren. Magie en literatuur wereldwijd*, Mineke Schipper & Piet Schrijvers (Der.), Ambo, Amsterdam, 1995, s. 35-49.

Richard Bell, *The Origin of Islam in its Christian Environment*, The Gunning Lectures, Edinburgh University, Macmillan, Londra, 1926.

Riffat Hassan, "The Issue of Woman-Man Equality in the Islamic Tradition", *Eve & Adam*, s. 464-475.

Robert Graves ve Raphael Patai, *Hebrew Myths: The Book of Genesis*, Anchor Books/Doubleday, New York, 1964.

Robert Hertz, *Death and the Right Hand*, Cohen & West, Aberdeen, 1960.

Roberto Zapperi, *L'homme enceint: l'homme, la femme et le pouvoir*, puf, Paris, 1983.

Rodney Needham (Der.), *Right & Left: Essays on Dual Symbolic Classification*, The University of Chicago Press, Şikago, 1973.

Roger Heim ve R. Gordon Wasson Heim, *Les champignons hallucinogènes du Mexique*, Overdruk uit Archives du Muséum National d'Histoire Naturelle, 7 Cilt, 1958/1959, s. 123-204.

Schipper, Brill, Leiden ve Boston, 2008, s. 15-60.

Semonides, bkz. Lloyd-Jones, Hugh.

Shujiang Li ve Karl W. Luckert, *Mythology and Folklore of the Hui, a Muslim Chinese People*, State University of New York Press, Albany, 1994.

Sigrid Esche, *Adam und Eva. Sündenfall und Erlösung*, Verlag L. Schwann, Düsseldorf, 1957.

Stephanie Dalley, bkz. *Myths from Mesopotamia.*

Tabari, bkz. Chronique de -. 1867.

Tales of the Prophets of al-Kisa'i, bkz. Al-Kisa'i.

Talmud, der Babylonische, in seinen haggadischen Bestandteilen, Çev. August Wünsche, Verlag von Eduard Pfeiffer, Leipzig, 1881.

Testament, Oxford University Press, 1913, s. 123-154.

Th. Ouspensky, *L'octateuque de la Bibliothéque du Sérail à Constantinople*, Rusça baskısının Fransızca değerlendirmesi, Bulletin de l'Institut archéologique Russe, Sofya, 1907.

Thomas W. Arnold, *Painting in Islam: a Study of the Place of Pictorial Art in Muslim Culture*, Oxford University Press, Oxford, 1928.

Thomas W. Arnold, *The Old and New Testaments in Muslim Religious Art*, Oxford University Press, Londra, 1932.

Treasure Cave (The), Süryani, Alman ve Arap metinleriyle, Süreyanice'den Çev. Carl Bezold, Hinrichs, Leipzig, 1883-1888.

Veronika Görög-Karady, "Retelling Genesis: The Children of Eve and the Origin of Inequality", *Jaso* (13), 1982, s. 31-44.

Veronika Görög-Karady, *Noirs et Blancs: Leur image dans la littérature orale africaine*, Selaf, Paris, 1976.
Virginia Geddes, Various Children of Eve (AT 758): Cultural Variants and Antifeminine Images. (Etnolore 5), Uppsala Universitet Etnologiska Institutionen, Uppsala, 1986.
W. G. Lambert, "Mesopotamian Creation Stories", *Imagining Creation*, Der. Markham J. Geller ve Mineke
W. M. Jr. Thackston, *Introduction, Translation and Notes in: Al-Kisa'i, Muhammad Abd Allah al. The Tales of the Prophets of al-Kisa'i*, Twayne Publishers, Boston, 1978.
W.W. Reade, *Savage Africa*, Smith & Co, Londra, 1864.
Weil, bkz. *Biblische Legenden der Muselmänner*.
William Hone, Londra, 1823.
Yaffa Englard, "The Creation of Eve in Art and the Myth of Androgynous Adam", *Ars Judaica*, 2009, s. 23-36.

Linkler

http://al-huda.al-khoei.org/news/124/ARTICLE/1171/2006-11-05.html
http://cargocollective.com/johnbreed#1783169/Goodbye-Paradise.
http://en.wikipedia.org/wiki/Christoph–Luxenburg
http://jwa.org/encyclopedia/article/eve-bible.
http://mordechai.jewishart77.fastmail.fm/index.htm.
http://nl.wikipedia.org/wiki/Codex–Gigas
http://timesofindia.indiatimes.com/Adam-Eve–pictures–attract–Pak–clergysire/articleshow/2129293.cms.
http://witcombe.sbc.edu/eve-women/7evelilith.html.
www.bhporter.com/Porter%20PDF%20Files/Pseudo%20Jonathan.pdf.
www.biblearcheology.info/adam.htm.
www.biblija.net/biblija.cgi
www.cultureofiran.com/circumcision.html
www.cultuurwetenschappen.org/essays/zonde.php
http://europeandemocracy.org/media/european-media/we-will-not-leave.html.
www.infolink-islam.de/Main/Barnabas/index.html
www.infolink-islam.de/Main/Green/barnabas.htm
www.jewishencyclopedia.com/view
www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=106&letter=S#ixzz1BIJRKnzH
www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=270&letter=S
www.Meridianmagazine.com/articles/100304nakedness.html.
www.muslimaccess.com/sunnah/hadeeth/bukhari/004.html
www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10658269
www.nytimes.com/2007/05/24/arts/24crea.html
www.renaissance.com.pk/augq52y1.html
www.womeninproverbsworldwide.com

Dizin

A
Abdullah 240, 280
âdemelması 196
Âdem Tepesi 84
Aden 85, 86
Afrika 16, 19, 28, 35, 47, 48, 55, 85, 147, 201, 254, 255, 272, 304
Akra 216
Aksum 187, 211
Alman 133, 138, 139, 175, 225, 255, 260,
Almanya 86, 92, 142, 205, 261, 270
Amsterdam 16, 184, 302, 303
Anadolu 19, 68
Aramice 24, 28, 169, 172, 217
Arap Yarımadası 25, 26
Aristoteles 245, 278, 300
Arjantin 256
Aruru 57
Ascha, Ghassan 303
Ashuri, Lokman 252
Astarte 167
Asur 33, 85
Asya 25, 28, 47, 50, 52, 91, 187, 255
Augustinus 153, 172, 231, 279, 292
Avrupa 34, 40, 41, 47, 53, 80, 91, 96, 138, 140, 147, 156, 176, 177, 186, 195, 203, 215, 218, 231, 233, 236, 255, 272, 273
Avusturya 302
Ayvazlar, Tolga 206, 208
Azazel 68, 163, 164, 165
Aziz, Abdul 25, 41, 58, 139, 172, 175, 192, 302
Azrail 58, 60, 61, 256
Aztekler 16

B
Babil 25, 57, 75, 78, 85, 135, 136, 163, 168, 169, 193, 304
Bacha, Amine el 19
Bağdat 34, 48, 78
Bahreyn 85
Bakire Meryem 93, 95, 138, 218, 287
Barnabas 73, 74
Barselona 35, 36
Basra 82, 195
Başmelek 177, 220, 230
Batı Afrika 55, 106, 201
Beham, Hans Sebald 260, 261
Ben Sira Alfabesi 133, 136
Bermejo, Barhtolome 264, 265
Bizans 49, 50, 185, 266
Blake, William 283, 284
Bogomil 68
Boğaziçi 47
Book of Jubilees 90, 163, 172, 234
Books of Adam and Eve 166, 176, 191, 220, 223, 224, 225, 235, 246, 247, 258, 262
Bosch, Hiëronymus 93, 94
Bosna Hersek 35
Breed, John 295
Brezilya 255, 272, 273
British 77, 88, 228, 290
Bruno, Giordano 304
Buda 50, 223
Buğday 235
Burghers, Michael 264

C-Ç
Cami 49, 302
Cava 63, 64, 115, 148, 151, 187,

189, 196
Cebrail 49, 52, 60, 62, 70, 71, 73, 90, 96, 145, 146, 147, 154, 201, 217, 220, 221, 222, 227, 229, 230, 234, 235, 260
Cehennem 26, 47, 60, 80, 135
Cennet Bahçesi 10, 15, 23, 24, 27, 28, 40, 49, 65, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 91, 95, 134, 139, 145, 149, 151, 152, 153, 154, 163, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 178, 183, 193, 196, 198, 202, 203, 204, 209, 212, 216, 217, 218, 219, 227, 234, 257, 266, 277, 298
Cennetten Düşüş 32, 63, 70, 84, 206, 295
Cidde 85, 222
Commandeur, Radbod 268
Çin 18, 25, 47, 49, 50, 52, 66, 67, 98, 156, 186, 196, 301

D
Dante 265, 266, 267
Dante Alighieri 265
Darmon, Jonathan 18
Davidson, Meir 37, 38, 156
Deve 185, 235
Doğu Avrupa 147, 195, 231, 233, 255
Dürer, Albrecht 95, 206

E
Elma 19
el yazması 35, 51, 65, 88, 105, 178, 252, 279
Endonezya 23, 49, 63, 170, 196, 249, 302
Ensest 10, 243, 244
Ermeni 59
Eski Ahit 24, 28, 34
Ester 35
Etiyopya 66, 119, 178, 187, 190, 195, 205, 211, 230

F
Falname 53, 211, 218
Farsça 70, 79, 163, 172, 272
Fas 25, 201, 293
Fatima 11, 293, 304
Fatima'nın eli 293, 304
Fenike 19
Flaman 112, 113, 127, 145, 150, 180, 288
Floransa 41, 43, 102, 121, 209, 212, 214, 287, 306
FPI (Front Pambela Islam) 302
Francesca, Pierodella 125, 258, 259
Fransa 44, 103, 291
Fresk 91, 119, 125, 127, 211, 259, 289
Furtmeyr, Berthold 28, 29, 30, 99, 287

G
Galambos, Tamas 294, 295
Galilei, Galileo 304
Gana 216, 223, 272
Ganj 86
Gee, Yun 18, 98
Ghiberti, Lorenzo 41, 142, 209
Gılgamış 85, 167, 212
Goes, Hugovander 127, 287, 288
Golgota 60, 217, 261
Grimm, Jakob 256, 309

H
Habil 23, 52, 85, 217, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 254, 260, 267, 270
Hadis-i Şerif 24, 73, 281
Halep 34
Halife 53
Haowa 233
Havari 72, 278
Hayat Ağacı 110, 128, 130, 298
Hera 167

Herakles 167
Hesiodus 309
Hieronymus 93, 231
Hildesheim 205
Hindistan 47, 48, 76, 151, 200, 201, 220, 222, 304
Hoet 87
Holbein 215
Hollanda 16, 183, 185, 263
Hoşçakal Cennet 295
Hz. Eyüp 48
Hz. İsa 28, 30, 31, 38, 48, 60, 66, 81, 84, 93, 95, 136, 177, 192, 205, 206, 210, 217, 228, 232, 233, 246, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 277, 279, 286, 287, 292
Hz. Muhammed 24, 25, 26, 27, 34, 48, 60, 81, 149, 217, 219, 228, 266, 271, 281, 282, 299, 304

I-İ
I. Ahmet 211
Irak 19, 48, 85, 291
İblis 28, 56, 60, 68, 159, 161, 163, 164, 165, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 192, 193, 196, 201, 234, 240, 248, 272
İbrahim 27, 37, 48, 72, 73, 74, 245, 257, 267, 299
İbranice 15, 24, 35, 62, 66, 80, 85, 89, 92, 134, 145, 163, 167, 168, 169, 172, 178, 199, 201, 226, 227, 273, 290
İdris 73, 181
İlahi Komedya 265, 266
ilahiyat 231
İlk Günah 27
İpek Yolu 47
İran 19, 21, 25, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 79, 80, 105, 156, 162
İsa (Mesih) 24, 28, 29, 30, 31, 38, 48, 60, 66, 73, 81, 84, 93, 95, 99, 136, 177, 192, 205, 206, 210, 217, 226, 228, 232, 233, 246, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 277, 279, 286, 287, 292
İshak 26, 37, 72, 257
İslami 24, 25, 26, 28, 34, 44, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 73, 82, 90, 106, 145, 146, 153, 154, 156, 157, 164, 166, 174, 175, 179, 186, 187, 193, 194, 195, 198, 202, 203, 205, 211, 217, 220, 221, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 245, 246, 249, 252, 255, 258, 272, 279, 280, 281, 299, 300, 304
İslamiyet 19, 24, 25, 26, 27, 48, 52, 54, 57, 65, 66, 72, 73, 81, 145, 149, 156, 163, 170, 172, 178, 204, 221, 259, 260, 272, 281, 282, 290, 292, 300, 302, 303
İsmail 26, 27, 72, 73
İspanya 34, 35, 48, 265, 273
İspanyolca 73, 256, 273
İsrafil 60
İsrail 19, 33, 37, 86, 170, 266, 303
İstanbul 2, 30, 31, 99, 114, 117, 123, 124, 159, 179, 181, 182, 206, 208, 211, 250, 253, 266
İtalya 41, 271
İtalyanca 73, 88, 272
İyi ile Kötüyü Bilme Ağacı 88, 96, 129, 136, 155, 170, 175, 176, 192, 211, 227, 287

J-K
Junius Bassus 38, 39
Kabala 63
Kâbe 60, 85, 217, 219, 221
kaburga 40, 140, 141, 145, 146, 148, 149, 280, 300
Kayıp Cennet 153, 283
Kefaret (Tövbe) 223

Kenan 80, 167, 168, 169
Keruv 78
khamsa 304
Kıpti 26, 32, 40, 70, 72, 165
Kıyamet Günü 30, 48
Kongo 15, 146, 274, 275
Kordoba 48
Kota 151, 193, 200, 201, 311
Kudüs 59, 78, 80, 85, 163, 218, 243, 261, 268
Kutsal Ruh 65, 89
Kuyruk 10, 144
Kuzey Afrika 28, 35, 48, 304

L
Lebel, Jean-Jacques 74
Leviticus 282
Lilith 10, 69, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 170, 177, 191, 230, 287, 290
Lucebert 66
Lusifer 274
Luther, Maarten 133
Lutwin 224, 311, 312
Lübnan 19
Lyon 286

M
Mali 131
Marduk 168
Masaccio 121, 212, 214, 295
Masolino, Tomasso 42, 43, 102, 156, 186, 287
Medici, Cossimo III 212
Medine 60
Mekke 58, 60, 85, 221, 223, 230, 305
Meksika 16, 17, 98, 110, 128, 130, 156, 167, 192, 196, 273, 274, 275, 296, 297
Melek 146, 222, 227, 229, 238, 240, 258
Memnuniyet Kubbesi 154
Meryem'in eli 293, 305
Mesih 24, 29, 66, 80, 84, 86, 217, 266
Metepek 16
Mısır 19, 25, 32, 33, 34, 35, 48, 49, 57, 60, 72, 77, 78, 140, 154, 161, 165, 170, 174, 304
Mısırlılar 77
Midraş 64, 66, 85, 133, 282
Mikâil 60, 110, 130, 138, 164, 166, 177, 222, 227, 228, 238, 258, 260
Milton 153, 283
Miraçname 48, 49, 81
Mozaik 15
muska 135

N
Nebamun 77
Nebukadnezar 78, 136, 163
Necef 85
Nijerya 198, 272
Nil 70, 72, 86
Notre Dame 74, 75, 136, 137, 212, 310
Novgorod 142

O-Ö
On Emir 33, 266, 281, 305
Orta Asya 25, 50, 91
Ortaçağ 80, 93, 148, 205
Ortadoğu 15, 19, 24, 26, 53, 57, 72, 82, 83, 84, 90, 96, 166, 167, 186, 272, 280, 290, 304, 305
Ortodoks 33, 38, 44, 48, 66, 187, 203, 204, 205, 231, 263, 292, 300, 303
Osmanlı İmparatorluğu 50

P
Pakistan 302
Pan, Abel 179

Papaz 68
Papua 139
Paris 49, 73, 74, 86, 136, 137, 142, 212
Paskalya 204, 263
Pavlus 72, 278, 279
Pegasus 93, 153
Pekin 18, 301
Peru 237, 240
Pesah 140
Peygamber 25, 27, 50, 55, 65, 71, 106, 136, 289
Peygamberlerin Hikâyeleri 25, 148, 157, 200
Philon 277, 278, 300
Portekiz 48, 255
Protestan 15
Puerto Rico 275

R
Rembrandt 96, 183, 184, 206
Rıdvan 146, 174, 175
Romalılar 163, 304
Rönesans 41, 47, 93, 155, 156, 210, 287
Ruh 58, 62, 63, 64, 65, 67, 89
Rusya 35, 67, 138, 142, 177, 298

S-Ş
Sahara 1
Sakal 69, 70, 71
Samael 61, 68, 164, 165, 166, 167, 176, 185, 230, 239, 270, 273
San Gimignano 111, 143
Saraybosna 35
Satan 68, 163, 164, 165, 166, 310, 312
Sebt 72
Seks 10, 149, 229, 239
Serendib 70, 218, 220, 222
Sibirya 47
Siduri 167
Sierra Leone 254
Sina Dağı 33, 175, 177, 178, 266
Sistina Şapeli 44, 47, 65, 102, 107, 136, 142, 156, 287
Skogrand, Trygve 295
Slovenya 64, 147
Sofya 147, 314
Somali 273
Sonsuzluk Kubbesi 154
Spinoza, Barusch 303
Sri Lanka 70, 76, 84, 218, 220, 222, 223
Strabo 78
Sudan 224, 225, 272
Sugawe, Agus 302
Sultan 211, 252
Suriye 19, 25, 34, 48, 78, 82, 164, 195
Suudi Arabistan 19, 85, 222
Sünnet 72, 73
Switzer, Christopher 92
Şeref Kubbesi 154
Şeytan 9, 10, 24, 27, 28, 29, 52, 53, 58, 61, 67, 68, 69, 73, 89, 114, 125, 146, 147, 150, 155, 159, 161, 162, 163, 165, 166, 170, 171, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 187, 192, 194, 200, 224, 225, 226, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 246, 248, 263, 272, 273, 275, 281, 284, 290, 299
Şit 73, 219, 245, 252, 257, 258, 260, 262

T
Talmut 24, 133, 134, 135, 139, 163, 170, 177, 178, 196, 273, 305
Tapınak 59, 152, 163, 290
Tertullian 278, 279
Tevrat 24, 26, 28, 72, 81, 140, 219, 234

Theodosius 30
Tiamat 168
Topkapı 179
Trinidad 84
Tunus 49
Türkiye 19, 49

U-Ü
Ukrayna 67, 69
Ürdün 19, 223, 224, 225, 226, 228, 232, 233, 246

V
Vaftiz 72, 204, 261
Vatikan 65, 74, 127, 287, 289
Venedik 13, 62
Vesalius 145
Vroman 294

W-Y
White, Lois 126, 283, 285, 309
Yahudi 9, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 33-37, 48, 54, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 72, 78, 80, 82, 85, 90, 100, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 145, 148, 152, 153, 156, 162, 163, 166, 167, 169, 170, 176, 177, 185, 193, 195, 203, 217, 218, 219, 220, 223, 226, 229, 230, 235, 243, 246, 248, 250, 252, 258, 260, 266, 272, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 291, 299, 300, 304, 305
Yakup 257
Yaratılış 13, 23, 25, 26, 27, 28, 35, 37, 41, 47, 54, 57, 59, 64, 74, 77, 78, 79, 80, 82, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 133, 135, 136, 138, 139, 143, 144, 147, 149, 150, 151, 152, 156, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 199, 212, 217, 226, 234, 240, 241, 248, 266, 270, 271, 276, 279, 294, 299, 300, 301
Yaratılış Müzesi 301
Yemen 19, 25, 35, 61, 63, 68, 145, 173, 174, 193, 218, 222, 227, 272, 273
Yeni Ahit 24, 28, 72, 81, 192, 277, 279
yılan 16, 18, 29, 33, 36, 37, 40, 42, 44, 55, 83, 98, 102, 106, 110, 116, 119, 127, 128, 130, 133, 135, 136, 147, 152, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 193, 197, 199, 200, 207, 210, 211, 212, 240, 246, 248, 254, 260, 261, 268, 273, 287, 288, 289, 294, 295, 297, 298, 299
Yunanlılar 80, 304
Yunus 48
Yusuf 48

Dünyada başka hiçbir hikâye insan soyunun anne ve babası Âdem ile Havva kadar meşhur değildir. Onları konu edinen bilmeceler, atasözleri, şarkılar, şiirler, romanlar, operalar ve filmler vardır.

Kitab-ı Mukaddes'teki Âdem ile Havva hikâyesi, Mezopotamya, Arabistan, Anadolu ve Mısır'ı geniş ölçüde dolaşan Bedevi kabilelerinin sözlü geleneğiyle gelişti ancak çoğunlukla Vaat Edilmiş Topraklar ya da bunun dışında tek tek sayarsak Filistin, Fenike, Aram, İsrail, Yehuda ve Samarya diye de bilinen bir bölgeye de yerleşti.

Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman anlatıları, Âdem ile Havva hikâyesini aktarıp genişletti. Cennetteki bitki örtüsü, ağaçlar, çiçekler, meyveler, hayvanlar ve ilk insanlar yerel kültürel nitelikler kazandı. Kimi zaman portakal, nar, incir, üzüm, muz ve ekmekağacı meyvesi elma yerine cennetin yasak meyvesi ilan edildi. Çağlar boyunca hikâyeler bir kuşaktan diğerine sözlü olarak aktarıldı ve gitgide yazıya dökülüp estetik biçimde tasvir edilir oldu. Anlatılarda görülen farklılıklar sadece birbirinden uzaklaşan dini fikirlerden değil, aynı zamanda hikâye anlatıcılarının ve sanatçıların şahsi yaratıcılıklarından da kaynaklanıyordu.

Yazar Mineke Schipper, bu kitapta Âdem ile Havva inancının farklı dinlerdeki yerini ve anlatı biçimini göz önüne sererken, görsel kaynaklarla zengin bir bakış olanağı verir. Lillith'ten Havva'ya, Tanrı'dan Şeytan'a ve yılana kadar insanlık tarihinin zengin kültür parçalarını bir arada ve çok boyutlu bir bakış açısıyla sunar.

Yazarın bu önemli çalışmasında, eski ve yeni Âdem ile Havva, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'ten ilham alan hikâye ve resimlerin rengârenk kavşağında buluşur. Bunlar önceki ve sonraki benzerlerine yabancılık ya da düşmanlık mı hisseder? Birbirlerini tanımaya başlamaktan endişe mi duyarlar? Âdem ile Havva'nın inançlı ve inançsız nesillerinin her nerede olursa olsun birlikte barış içinde yaşamayı başardıkları ümit edilir. İnsanlığın hayali bu yöndedir.

AYRINTI • İDEAAYRINTI
ISBN: 978-975-539-977-5
9 789755 399775

25 TL